

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLI. évfolyam, 2011. 1. szám
Year XLI, issue 2011/1

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:

Rakić-Ódri Kornélia
McConnell-Duff Márta

Szerb tartalommutató:

Andrić Edit

A Milan Konjović három budapesti kiállítása című tanulmány (szerző: Lang Irma) színes mellékletét alkotó Konjović-képek, illetve az írásban szereplő dokumentumok a zombori Milan Konjović Galéria tulajdonát képezik. A képtár engedélyével közöljük őket. A *Temetés* című festmény egy belgrádi magángyűjtemény része. A tulajdonos ez esetben is hozzájárult a megjelentetéshez.

Az Egy újabb Csáth-megközelítés című könyvrecenzióhoz kapcsolt színes képek a méltatott könyvből („Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”. Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza. Szerk. Ágoston Pribilla Valéria – Hózsá Éva – Ninkov K. Olga) származnak, a szabadkai Városi Könyvtár tulajdonát képezik.

A Ninkov K. Olga által írt könyvkritika (*Vajdasági festett üvegablakok*) melléklete a bemutatott könyv anyagát alkotja. Az utóbbi mellékletek kiválasztásában, és a folyóiratba történő beszerkesztésükben Ninkov K. Olga működött közre.

ETO-besorolás:

Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by members of the Publishing Board and/or by external professionals from the relevant field.

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Mészáros Szécsényi Katalin	Létünk és a hőmérséklet – A termikus analízis alapelvei és gyakorlati alkalmazása	9
	■ ■ <i>Emlékezet: Negyvenéves a Létünk</i>	
Várady Tibor	A Létünkről – Dilemmák megmaradásáról és megmaradásunkról negyven év távlatából	27
Árokszállási Borza Gyöngyi	Visszaemlékezés a Létünk 1976–1990 közötti időszakára	32
Bence Erika	Lét- és szövegformák 2011-ben	43
	■ ■ <i>Emlékezet: Folyóirat-kultúra – Kiadói mozgásterek</i>	
Márfai Molnár László	Folyóirat-kultúra	49
Balázs Imre József	Magyar dada? (Megjegyzések az IS folyóiratról [1924–1925]).	55
Bányai Éva	Domokos Géza mozgásterei (Közelítések a Kriterion Könyvkiadó háttérműködéseéhez) . . .	64
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Maria Dobrenov-Major	Is Globalisation Changing Students' Learning? . . .	75
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Lang Irma	Milan Konjović három budapesti kiállítása	99
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Draginja Ramadanski	Fordítás az egyéniség és a másság között (Pásztor Kicsi Mária fordítása).	110
Berényi Emőke	„A pesszimizmus: bátorság.” A <i>Sorstalanság</i> értelmezései Szirák Péter és Vári György monográfiáiban (II.)	116
Bata Mária	Mitikus fantázia Balázs Attila szövegvilágában (II.)	124
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Kocsis Árpád	Kockázati társadalom és felelősség (<i>Kockázati társadalom és felelősség</i>)	137
Kormos Ferenc	12 majom – A tudósok mint a futurizmus apostolai? (<i>12 tudós a 21. századról</i>)	151
Bécsi Zsófia	Amikor már csak a kérdés marad (<i>A nevelés mint érték</i>)	156

Szlancsik Enikő	Titokzatos témák – Elméleti-történeti megközelítések (Hajdu Péter: <i>Irodalom, történet, titok, idegenség</i>)161
Berényi Emőke	Az univerzumnak értelme van? (Miklós Ágnes Kata: <i>Bűnös szövegek</i>)166
Gruber Enikő	Egy újabb Csáth-megközelítés („Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”)170
Ninkov K. Olga	Vajdasági festett üvegablakok (Korhecz Papp Zsuzsanna: <i>Vitrázok a Vajdaságban – Vitraži u Vojvodini – Glasgemälde in der Vojvodina</i>). . . .174
Silling István	Milan Konjović festőművész életműve (Irma Lang: <i>Milan Konjović [1898–1993]</i>)177
Roginer Oszkár	A nő ereje (Miško Šuvaković: <i>Moć žene: Katalin Ladik – The Power of a Woman: Katalin Ladik</i>)181
Rajšli Ilona	Vajdasági tájak, emberek (Silling István: <i>Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv</i>)185
Törteli Telek Márta	Értékeink nyomában (<i>Szenvedély és szolgálat</i>) ...191
Petrik Emese	A nemes érzelmek belső holdudvara (Balázs Lajos: <i>Amikor az ember nincs es ezen a világon</i>)201
	*
Czékus Géza	Korszerű módszertani kihívások (A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar nemzetközi tudományos konferenciájáról)208
Dudás Attila	Délvidéki magyar tudományos kutatások 2010-ben213
Novák Anikó	A Dunáról (Összefoglaló a 9. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciáról)217

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Katalin Mesaroš Sečenji	Naše bitisanje i temperatura – Osnovni principi i praktična primena termičke analize	9
	■ ■ <i>Sećanje: Četrdeset godina časopisa „Létünk“</i>	
Tibor Varadi	O časopisu „Létünk“ – O dilemama koje su ostale i o dilemi našeg opstanka iz perspektive četrdeset godina	27
Đendi Aroksalaši Borza	Sećanja vezana za „Létünk“ u periodu između 1976–1990. godine	32
Erika Bence	Forme bitisanja i tekstova u 2011.	43
	■ ■ <i>Sećanje: Časopisna kultura – Izdavački manevarski prostori</i>	
Laslo Marfai Molnar	Časopisna kultura	49
Jožef Balaž Imre	Mađarski dada(izam)? (Komentari o časopisu „IS“ [1924–1925]).	55
Eva Banjai	Manevarski prostori Geze Domokoša (Približavanja graničnim delatnostima Izdavačkog preduzeća „Kriterion“)	64
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Marija Dobrenov-Major	Is Globalisation Changing Students' Learning? . . .	75
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Irma Lang	Tri izložbe Milana Konjovića u Budimpešti	99
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Draginja Ramadanski	Prevođenje između sopstva i drugosti (prevela Marija Pastor Kiči)	110
Emeke Berenji	„A pesszimizmus: bátorság.”/Pesimizam je hrabrost – Tumačenje <i>Bezsudbinstva</i> u monografiji Petera Siraka i Đerđa Varija (II)	116
Marija Bata	Mitske fantazije u tekstualnom svetu Atile Balaža (II)	124
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Arpad Kočiš	Rizično društvo i odgovornost („ <i>Kockázati társadalom és felelősség</i> ”)	137
Ferenc Kormoš	12 majmuna – Naučnici kao apostoli futurizma? („ <i>12 tudós a 21. századról</i> ”/ 12 naučnika o 21. veku)	151

Žofija Beči	Kada ostane samo pitanje („ <i>A nevelés mint érték</i> ”/ <i>Vaspitanje kao vrednost</i>) 156
Enike Slančik	Tajanstvene teme – Teoretsko-istorijski pristupi (Peter Hajdu: „ <i>Irodalom, történet, titok, idegenség</i> ”/ <i>Književnost, istorija, tajna, tuđina</i>) 161
Emeke Berenji	Univerzum ima smisao? (Kata Agneš Mikloš: „ <i>Bűnös szövegek</i> ”/ <i>Grešni tekstovi</i>). 166
Enike Gruber	Jedno novo tumačenje Čata („ <i>Csak nézni kell ezeket a rajzokat...</i> ”/„ <i>Samo treba posmatrati ove crteže</i> ”) 170
Olga Ninkov K.	Vitraži u Vojvodini (Žužana Korhec Pap: <i>Vitrázok a Vajdaságban – Vitraži u Vojvodini – Glasgemälde in der Vojvodina</i>) 174
Ištvan Šiling	Životno delo slikara Milana Konjovića (Irma Lang: <i>Milan Konjović [1898–1993]</i>) 177
Oskar Roginer	Moć žene (Miško Šuvaković: <i>Moć žene: Katalin Ladik – The Power of a Woman: Katalin Ladik</i>) 181
Ilona Rajšli	Vojvođanski predeli, ljudi (Ištvan Šiling: „ <i>Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv</i> ”/ <i>Vojvođanski mađarski dijalektološki bukvar</i>) . . . 185
Marta Terteli Telek	Tragom naših vrednosti („ <i>Szenvedély és szolgálat</i> ”/ <i>Strast i dužnost</i>) 191
Emeše Petrik	U vrtlogu plemenitih osećanja (Lajoš Balaž: „ <i>Amikor az ember nincs es ezen a világon</i> ”/ <i>Kada se čovek i ne nalazi na ovom svetu</i>) 201
	*
Geza Cekuš	Moderni metodi, izazovi (O međunarodnom naučnom skupu Učiteljskog fakulteta sa mađarskim nastavnim jezikom u Subotici) . . . 208
Atila Dudaš	Mađarska naučna istraživanja u Vojvodini u 2010. godini 213
Aniko Novak	O Dunavu (Rezime 9. naučnog skupa vojvođanskih mađarskih učenika i studenata) . . . 217

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Mészáros Szécsényi, Katalin	Our Being and Temperature – Basic Principles and Practical Application of Thermal Analysis	9
	■ ■ <i>In Remembrance:</i> <i>The 40th Anniversary of Létünk</i>	
Várady, Tibor	On <i>Létünk</i> – Existence of Dilemmas and the Dilemmas of Our Existence 40 Years Back	27
Árokszállási Borza, Gyöngyi	Recollection of <i>Létünk</i> in the Period between 1976 and 1990	32
Bence, Erika	Forms of Being and Texts in 2011	43
	■ ■ <i>In Remembrance:</i> <i>Periodical-culture – Fields of Publishing</i>	
Márfai Molnár, László	Periodical-culture	49
Balázs Imre, József	Hungarian Dadaism? (Notes On <i>IS</i> Periodical [1924–1925]).	55
Bányai, Éva	Géza Domokos's Fields of Creative Work (An Outline of the Activities of Kriterion Publishing Company)	64
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Maria Dobrenov-Major	Is Globalisation Changing Students' Learning?. . .	75
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Lang, Irma	Milan Konjović's Three Exhibitions in Budapest	99
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Draginja Ramadanski	Translation between Self and Otherness (translated into Hungarian by Mária Pásztor Kicsi)	110
Berényi, Emőke	„Pessimism is Courage.” An Interpretation of <i>Fateless</i> in the Monograph by Péter Szirák and György Vári (II)	116
Bata, Mária	Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World (II)	124
	■ ■ <i>Review</i>	
Kocsis, Árpád	A Society of Risk, and Responsibility (<i>Kockázati társadalom és felelősség/A Society of Risk, and Responsibility</i>)	137

Kormos, Ferenc	12 Monkeys – Scientists as the Apostles of Futurism (<i>12 tudós a 21. századról/12 Scientists on the 21st Century</i>)	151
Bécsi, Zsófia	When Only the Question Remains (<i>A nevelés mint érték/Upbringing as a Value</i>) . . .	156
Szlancsik, Enikő	Mysterious Topics – Theoretical and Historical Approaches (Péter Hajdu: <i>Irodalom, történet, titok, idegenség/Literature, History, Mystery, Strangeness</i>)	161
Berényi, Emőke	Is There Sense in the Universe? (Kata Miklós Ágnes: <i>Bűnös szövegek/Guilty Texts</i>)	166
Gruber, Enikő	Another Approach to Csáth („Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”)/“You only have to look at these drawings...”	170
Olga Ninkov K.	Stained Glass in Vojvodina (Korhecz Papp Zsuzsanna: <i>Vitrázatok a Vajdaságban – Vitraži u Vojvodini – Glasgemälde in der Vojvodina/Stained Glass in Vojvodina</i>)	174
Silling, István	The Masterwork of Painter Milan Konjović (Irma Lang: <i>Milan Konjović [1898–1993]</i>)	177
Roginer, Oszkár	The Power of a Woman (Miško Šuvaković: <i>Moć žene: Katalin Ladik – The Power of a Woman: Katalin Ladik</i>)	181
Rajslí, Ilona	Landscapes and People of Vojvodina (Silling István: <i>Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv/Textbook of Hungarian Dialect in Vojvodina</i>)	185
Törteli Telek, Márta	Pursuing Our Values (<i>Szenvedély és szolgálat/Passion and Duty</i>)	191
Petrik, Emese	In the Inner Halo of Noble Feelings (Balázs Lajos: <i>Amikor az ember nincs es ezen a világon/When One is not Even Present in this World</i>) . . .	201
	*	
Czékus, Géza	Modern Techniques and Challenges (On the International Scientific Conference of the Hungarian Teacher Training Faculty in Subotica)	208
Dudás, Attila	Hungarian Scientific Research in Vojvodina in 2010	213
Novák, Anikó	The Danube (Summary of the 9 th Hungarian Scientific Students Conference of Vojvodina) . . .	217

Mészáros Szécsényi Katalin

· Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar, Kémiai Intézet
· mszk@uns.ac.rs

LÉTÜNK ÉS A HŐMÉRSÉKLET – A TERMIKUS ANALÍZIS ALAPELVEI ÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁSA

Our Being and Temperature – Basic Principles and Practical Application of Thermal Analysis

E munka célja csupán az volt, hogy néhány gyakorlati példán keresztül szemléltessem e széles körökben nem túl ismert vizsgálati módszer gyakorlati és elméleti jelentőségét. Ugyanakkor igyekeztem felhívni a figyelmet arra, hogy kizárólag termoanalitikai mérések-ből származó adatok alapján a lejátszódó folyamatok azonosítása, a bomlási mechanizmus magyarázata csak bizonyos fenntartásokkal fogadható el. Minél több módszert használunk egy-egy minta jellemzésére, annál pontosabb információkhoz juthatunk. A témakörből to-vábbi ismeretekre igényt tartó olvasók számára számos szakkönyv, tudományos szakfolyó-irat áll rendelkezésre.

Másképp e munka talán gondolatokat ébreszt az olvasóban a kémia szerepéről az embe-riség fejlődéstörténetében. Ugyanis az ősember életfeltételeinek jobbá tételétől, az arany előállításán keresztül (ami ugyan a fizika eszközeivel, de korunkban már lehetséges) boly-gónk további sorsa is hihetetlenül nagymértékben függ az élet minden területén jelen lévő fizikai és kémiai folyamatok (és a velük járó entalpiaváltozások) megfelelő alkalmazásától. Talán ez is közrejátszott abban, hogy az ENSZ Közgyűlés 63. ülésén 2008. december 30-án, Etiópia előterjesztésére 2011-et a Kémia Nemzetközi Événé (International Year of Chemistry) nyilvánította. E cikk, az előző megjegyzéssel együtt, a Létünk létezésének 40. éves jubileumát is emlékeztetesebbé teheti.

Kulcsszavak: termikus analízis, termogravimetria, differenciális pásztázó kalorimetria (szerves fémkomplexek, polimerek)

Létünk egyik alapfeltétele kölcsönhatásunk a hőenergiával. A hő energia-csere. Természetes folyamatban az energia áramlása a magasabb hőmérsékletű rendszertől az alacsonyabb hőmérsékletű rendszer felé irányul. Az energiameg-maradás törvényének értelmében az energia nemvész el, csak átalakul. Még-hozzá úgy, hogy egyik része munkára fel nem használható formában marad meg, és ahogyan ezt a termodinamika második főtétele kimondja, a rendszer „rendszerterelenségének”, entrópiájának a növelésére szolgál.

Bármely rendszer állandó hőmérsékleten munkára fordítható energiáját Helmholtz definiálta 1882-ben. Értékét a belső energia, valamint az adott hőmérséklet és a megfelelő entrópiaérték szorzatának különbsége szabja meg. Ezt a különbséget nevezzük szabadenergiának:

$$F = U - TS, \quad (1)$$

A szabadenergia változását (amit tk. mérni tudunk) a következő egyenlet írja le:

$$dF = -SdT - pdV. \quad (2)$$

A fenti egyenletekben F a szabadenergia, U a belső energia: a részecskék kinetikai (mozgási) és potenciális energiájának összege (a rendszer által tárolt energia), T a rendszer termodinamikai (abszolút) hőmérséklete, míg S^1 az adott hőmérséklethez tartozó entrópia; a p a nyomást, a V pedig a térfogatot jelöli. A d az adott mennyiség végtelenül kicsiny változására utal. A (2) egyenlet szerint, ha a térfogat is állandó, a szabadenergiának szélsőértéke (minimális értéke) van.

Állandó nyomáson lejátszódó kémiai folyamatok „értékesíthető” energiáját, a szabadentalpiát a Gibbs-féle összefüggés adja meg:

$$G = H - TS = F - pV \quad (3)$$

illetve a szabadentalpia (G) változását a rendszer entalpiaváltozásának² (dH) és az entrópiaváltozásnak (dS) adott hőmérséklettel (T) való szorzatának különbsége szabja meg.

$$dG = dH - TdS. \quad (4)$$

Amennyiben $dH = TdS$ azt mondjuk, hogy a rendszer egyensúlyban van.

Az entrópiához hasonlóan a szabadentalpia abszolút értékét sem ismerjük. Viszont a változása könnyen mérhető. Minden olyan folyamat, amely szabadentalpia-csökkenéssel jár, spontán lejátszódik, és ezzel a rendszer energiatartalma csökken, stabilisabbá válik (érvényesül az energiaminimumra törekvés elve). A szabadenergia növekedésével járó folyamatok csak külső beavatkozás, energiatranszfer hatására mennek végbe.

¹ Az entrópia abszolút értéke nem ismert. Meghatározni csak entrópia-különbségeket tudunk.

² Entalpia, H : a rendszer belső energiájának és a külső nyomás ellenében végezhető potenciális energiájának összege.

A fentiekben megadott, látszólag egyszerű egyenletek általános, minden körülmények között érvényes természeti törvényeket írnak le, és a bennük szereplő hőmérséklet létünket egyértelműen meghatározza. Azt is jelentheti, hogy a hőmérséklettől függően élünk-e, vagy halunk-e. Túl alacsony hőmérsékleteken, többek között az anyagcsere túlzott lelassulása miatt szervezetünk megszűnhet működni.

Nemcsak a hőmérséklet értékének, hanem a hőmérséklet-változás sebességének is nagyon nagy jelentősége van. Például nem megfelelő hűtési sebesség mellett a sejteinkben jelen levő víz úgy fagy meg, hogy a keletkezett jégkristályok a sejtfalakat visszafordíthatatlanul (irreverzibilisen) károsítják, így már biztosan meghalunk. Rendkívül lassú hűtés mellett a szervezet hibernálódik, a sejtek tevékenysége szinte mozdulatlanul lassul, és elvileg ugyanilyen lassú felmelegítéskor a rendkívül bonyolult élettani folyamatok ismét beindul(hat)nak. Az ilyen változásokat reverzibilis, visszafordítható változásoknak nevezzük. Sok gazdag ember hibernált teste vár jobb napokra, hogy ha betegségük kigyógyításához szükséges ismeretek gyakorlati alkalmazásra kerülnek, újra életre kelthessék őket. Erre még mindig teljes nyugalommal várnak, ki tudja meddig, és majd csak akkor derül ki, hogy tényleg megfordítható-e az említett folyamat.

A fertőző betegségek rendszerint magas lázzal járnak. Nem ok nélkül: a kórokozók hőérzékenyek, életfunkcióik módosulnak, vagy elpusztulnak magasabb hőmérsékleten. A szervezet így védekezik a „betolakodók” hatása ellen. Csak-hogy a túl magas láz ($t > 40\text{ °C}$) a szervezet saját sejteinek működését is megzavarja: megváltozik a reakciók minősége, sebessége, sőt a fehérjék rendkívül bonyolult szerkezete is módosul, ami végzetes működésbeli változashoz vezethet. Ezért kell csökkenteni a beteg lázát, ha az 38 (tapasztalatom szerint 39) °C fölé emelkedik. Ellenkező esetben a testben lejátszódó változások visszafordíthatatlanná válnak, és bekövetkezik a halál.

Természetesen nemcsak a szervezet működése, hanem szinte minden folyamat, minden anyag szerkezete, összetétele függ az adott hőmérséklettől. Alig van olyan együttható, az univerzális állandók (pl. fénysebesség, a Planck-féle állandó, az elemi elektromos töltés stb.) kivételével, amelyek értéke ne függjön a hőmérséklettől. A kérdés csak az, hogy a változások milyen hőmérsékleti tartományban észlelhetők. Az átlagember életét főként a bolygónkon uralkodó hőmérsékleti tartomány befolyásolja, érinti közvetlenül. Ki ne emlékezne a gyermekkori utazások felejthetetlen élményére, a vonatkerekek kattogására? A vasúti síneket meghatározott hosszúságú és profilú vasrudak összeillesztésével építették (vidékünkön még ma is ez a helyzet). Nem azért, mert nem tudtak volna jóval hosszabb sínelemeket is gyártani, hanem, mert a fémek, mint az anyagok igen nagy többsége, a hőmérséklet növekedésének hatására tágulnak, illetve hidegben összehúzódnak. A hőmérséklet hatására bekövetkező hosszúságváltozás következményeként jelentkező deformáció akadályozható meg az illeszke-

dő vasúti sínelemek közötti megfelelő méretű rések alkalmazásával. A kerekek réseken történő átgördülésének következménye a jellegzetes vonatkattogás.

A termikus analízis az anyagok fizikai (pl. a vasúti sínek hosszának változása), illetve kémiai sajátságainak (karamellakészítés) változását követi a hőmérséklet függvényében. A hőmérséklet-változás hatására bekövetkező jelenségek vizsgálatára szolgáló módszerek egy csoportját és azok elfogadott jelöléseit az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. A fontosabb termoanalitikai módszerek összefoglalása

Vizsgált tulajdonság	Módszer
Tömegváltozás (Δm) Tömegváltozási sebesség ($\Delta m/\Delta t$)	Termogravimetria (TG) Derivatív termogravimetria (DTG)
Hőmérséklet-különbség (ΔT) Entalpiaváltozás (ΔH)	Differenciális termoanalízis (DTA) Differenciális pásztázó kalorimetria (DSC)
Felszabaduló gázok elemzése	Fejlődő gáz kimutatása (EGD) Fejlődő gáz analízise (EGA)
Méretváltozás, hőtágulás	Termodilatometria (TD)
Mechanikai tulajdonságok	Termomechanikai analízis (TMA) Dinamikus termomechanikai analízis (DMA)
Külső megjelenés, elektromos, mágneses, optikai stb. tulajdonságok	Termomikroszkópia, termoelektrometria, termomagnetometria, termooptometria stb.

A termoanalitikai mérések végzésének célja rendszerint

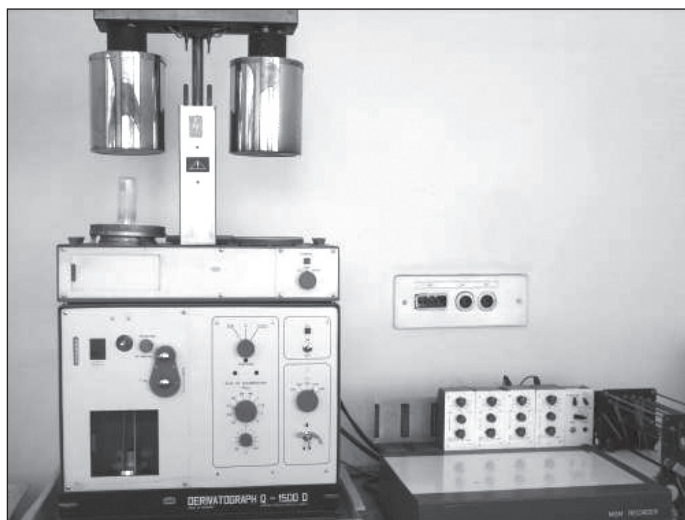
- a minta összetételének megállapítása,
- a minta bizonyos fizikai, illetve fizikai-kémiai állandóinak meghatározása,
- a mintában lejátszódó fizikai és kémiai folyamatok követése az idő/hőmérséklet függvényében.
- A termoanalitikai mérések során nyert adatok igen fontos, a gyakorlati alkalmazhatóságot meghatározó, illetve gyártási folyamatok optimalizálásához nélkülözhetetlen ismereteket szolgáltatnak.

A hő hatására lejátszódó folyamatok alkalmazása a mindennapi életben természetesen nem a termoanalitikai berendezések kifejlesztésével és az adatelemzéssel kezdődött. Visszavezethető az emberiség történetének egyik legősibb és legjelentősebb felfedezéséig: a tűzgyújtásig. Sőt, még előbbre, a természetes tüzek nyújtotta előnyök megfigyeléséig, felhasználásáig. Mióta készítenek cse-

répedényeket, meg sem lehet mondani. Szinte nincs is olyan történelmi korszak, amelynek feltárási helyein ne kerültek volna elő cserépdarabok, amiket égetéssel állítottak elő volt őseink. Időszámításunk előtt már mintegy 8000 évvel az ember egyes fémek előállításának titkát is ismerte, ami a megfelelő nyersanyagok hőkezelésével történt. Még egyes régészeti korok elnevezése is a hő hatására bekövetkező változások alkalmazásával előállított használati eszközökre vezethetők vissza. Az ilyen szempontból rendszerezett korok sorjában: a rézkor (i. e. ~ 5. évezred), a bronzkor (i. e. ~ 4. évezred) és a vaskor (i. e. ~ 12. évszázad), bár e tárgyak megjelenése a különböző területeken lényeges időbeli eltérést mutat. Az első üvegtárgyak az i. e. ~ 3400 előtti korszakból származnak. A végtelenül kitartó alkimisták arany-előállítási kísérletei sem mellőzték a hő szerepét hétpecsét alatt őrzött titkos folyamataik kidolgozása során. Viszont a hőtan tudományos fejlődése csak a XIX. század vége felé jutott el arra a szintre, hogy a kísérleteket ellenőrzött körülmények között végezve, a hőenergia szerepét kvantitatív mérésekkel is alátámasztva, módszeresen tanulmányozzák. Mintegy 100 évnek kellett még eltelnie az első kereskedelmi termoanalitikai berendezések kifejlesztéséig. A kereskedelmi készülékek megjelenésével kezdődhetett csak el a termoanalitikai módszerek kidolgozása és elterjedése mind a tudományos kutatásban, mind az iparban. A Nemzetközi Termoanalitikai Szövetség 1965-ben alakult meg (International Confederation of Thermal Analysis, ICTA, illetve a kalorimetriával kiegészítve ICTAC 1992-től), és tulajdonképpen ettől az időponttól kezdődött el a termoanalitikai módszerek alkalmazása rendkívül különböző és változatos szakterületeket felölelve.

Az ICTA megalakulásában és a termoanalitikai berendezések, valamint az alkalmazások kifejlesztésében rendkívül jelentős szerep jutott a magyar kutatóknak. Ugyanis az egyik, egészen a 80-as évek közepéig legelterjedtebb kereskedelemben kapható termoanalitikai berendezés, az Erdey–Paulik–Paulik-féle Derivatograph-ot (derivatográf) magyar szabadalom alapján a magyar MOM gyártotta. A Paulik Jenő és Paulik Ferenc testvérpár nevéhez a Derivatograph (1. ábra) mellett számtalan technikai és alkalmazási fejlesztés is kapcsolódik, de nem maradhat ki Gál Sándor, Liptay György, Pokol György és Simon Judit neve sem a felsorolásból. Ezeket a kutatókat nemcsak azért emelem ki, mert velük személyesen is kapcsolatban állok, hanem azért, mert tudományos munkásságuk a lehető legszorosabban kapcsolódik a magyar termoanalitika világhírnevéhez, sok más, méltatlanul meg nem említett társukkal együtt. Az 1. ábrán bemutatott, mintegy negyvenéves készülékből sokat manapság is alkalmaznak nemcsak az iparban, hanem a tudományos kutatásban is, annak ellenére, hogy az elmúlt két évtized során számtalan új, komputerrel vezérelt készülék került piacra, de működési elvük lényegében változatlan maradt. Természetesen teljesen új fejlesztések is folyamatban vannak. Így pl. az izoterm mikrokalorimetriás

titrálás (Isothermal Titration Calorimetry, ITC) alkalmas az oldatban jelentkező molekulák közötti kölcsönhatások termodinamikai paramétereinek meghatározására. Ezzel a módszerrel közvetlenül követhetők a biomolekuláris folyamatok, és egyetlen méréssel meghatározhatók a kötési együtthatók, amelyeknek felbecsülhetetlen értékük van a szervezetben lejátszódó rendkívül bonyolult élettani folyamatok tanulmányozásában. Ezek közvetlen és együttes meghatározására egyetlen más, ismert módszer sem alkalmas.

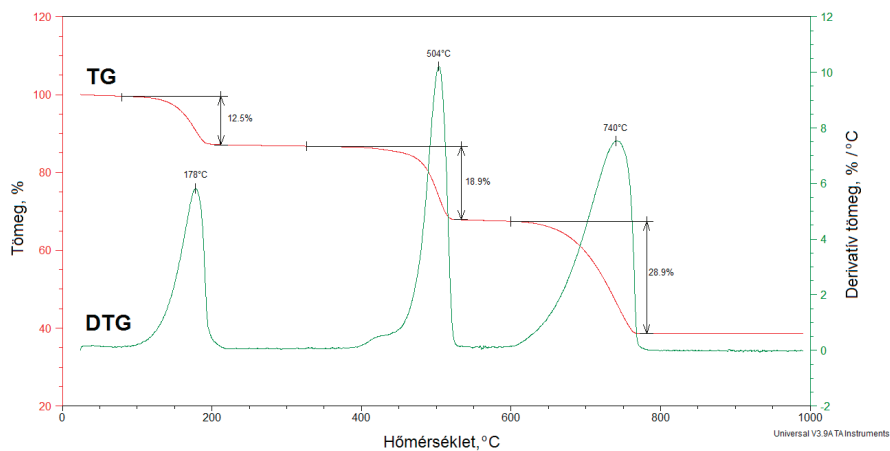
1. ábra. Az Erdey–Paulik–Paulik Q1500 S típusú Derivatograph

A termogravimetriás mérések lebonyolításához ún. termomérlegre van szükség. A termomérleg valójában egy ellenőrizhető feltételek mellett fűthető kimenőben működő analitikai, illetve az újabb készülékekben mikromérleg. Az újabb készülékek alkalmasak sok lépésből álló, bonyolult hőmérsékleti programok alkalmazására, extrém fűtési/hűtési sebességek (0,001 – 50 000 °C/s) mellett.

A termogravimetriás (TG) mérések adatai felhasználhatók például

- a minta összetételének meghatározására (pl. a gumiipar, ásványtan),
- a termikus stabilitás megállapítására (gyógyszeripar),
- az oxidációval szembeni érzékenység meghatározására (korrózió, avasodás),
- a bomlási reakciók sztöchiometriájának tanulmányozására,
- a nedvesség, illetve más adszorpciós és deszorpciós folyamatok követésére,
- a minta illékonyságának meghatározására,
- a különböző atmoszférák hatásának vizsgálatára,
- a reakciók kinetikai vizsgálatára.

Az alábbi, 2. ábra egy jellegzetes termogravimetriás mérési görbét, a kalcium-oxalát monohidrát termogravimetriás (TG-) és derivatív termogravimetriás (DTG-) görbéit mutatja be.

2. ábra. A kalcium-oxalát monohidrát termogravimetriás (TG és DTG) görbéi

Az egyes termogravimetriás lépcsőkhöz tartozó folyamatok a tömegcsökkenésből számítva a következők:

1. $\text{CaC}_2\text{O}_4 \cdot \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{CaC}_2\text{O}_4 + \text{H}_2\text{O}$ (elméleti: 12,33%; mért: 12,5%)
2. $\text{CaC}_2\text{O}_4 \rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{CO}$ (elméleti: 19,17%; mért: 18,9%)
3. $\text{CaCO}_3 \rightarrow \text{CaO} + \text{CO}_2$ (elméleti: 30,12%; mért: 28,9%)

Az egyes termoanalitikai módszerekkel kapott adatok értékelése sokszor igen bizonytalan. Ugyanis csak ritka, szerencsés esetben rendelhető egy-egy lépcső, illetve DTG-csúcs egy adott folyamathoz.

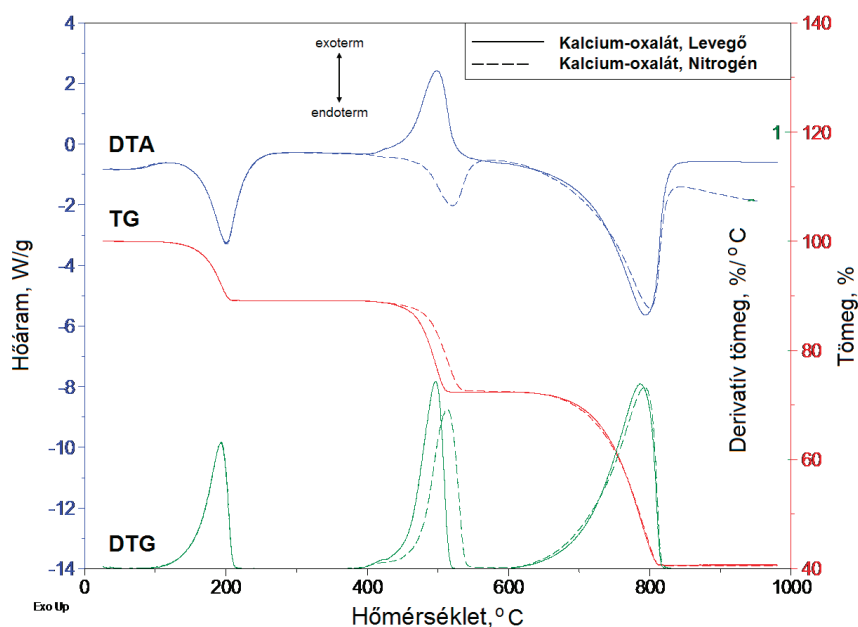
A derivatográf kiterjedt alkalmazását többek között az tette lehetővé, hogy a tömeg és az entalpia változásának egyidejű (szimultán) mérését biztosította. Az eredeti készülék az entalpiaváltozást a minta és egy referencia anyag közötti hőmérséklet-különbség mérésével tette lehetővé (DTA). Az újabb készülékek a hőmérséklet-különbség alapján, megfelelő kalibráció mellett a folyamathoz tartozó entalpiaváltozás értékét is mérik. Ezzel a módszerrel a termogravimetriás görbék alapján megállapított folyamatok egymáshoz rendelése jóval nagyobb valószínűséggel végezhető el. A kalcium-oxalát monohidrát 2. ábrán bemutatott bomlási görbéihez tartozó entalpiaváltozások a 3. ábrán láthatók. A különböző (levegő és nitrogén) vivőgázokban meghatározott DTA-görbék a lejátszódó fo-

lyamatokat egyértelműen rendelik egymáshoz. Az ábrán a felfelé mutató csúcsok exoterm, a lefelé mutatók endoterm folyamathoz³ tartoznak.

A DTA-görbe azt mutatja, hogy 500 °C környékén levegőben exoterm, míg nitrogénben endoterm folyamat járul. E különbség és a megfelelő tömegcsökkenés alapján egyértelműen megállapítható, hogy a második lépcsőben szén(II)-oxid (szén-monoxid) keletkezik, ami levegőben stabilis szén(IV)-oxiddá (széndioxiddá) oxidálódik.

Termogravimetriás mérésekkel kizárólag kémiai folyamatok és tömegváltozással járó fizikai (pl. párolgás, adszorpció/deszorpció...) változások követhetők. Differenciális pásztázó kalorimetriás (DSC-) mérésekkel minden entalpiaváltozással járó folyamat észlelhető, azaz a kémiai reakciók mellett a tömegváltozással nem járó fizikai folyamatok (olvadás, kristályosodás, különböző fázisátmenetek stb.) is detektálhatók, illetve a hozzájuk tartozó entalpiaváltozás mérhető. A 4. ábra az ammónium-nitrát, NH_4NO_3 , differenciális pásztázó kalorimetriás hevítési és hűtési görbéjét mutatja be. Mivel a lefelé mutató csúcsok endoterm folyamathoz tartoznak, látszik, hogy az ábrázolt hőmérsékleti tartományban fűtés hatására négy endoterm folyamat megy végbe. A hűtési görbék egyidejű ábrázolása abban segít, hogy megállapítsuk, a fűtés során lejátszódó folyamatok közül melyek a reverzibilis (visszafordítható) folyamatok. Természetesen az ellenkező irányú folyamatban endoterm csúcshoz exoterm csúcs tartozik. A 4. ábrán a 90 °C hőmérsékletű endoterm folyamatnak nem látjuk az exoterm párját. A másik három folyamat exoterm megfelelője mellett az ábrán kis intenzitású (körrel jelölt) exoterm reakciók is észlelhetők. Ilyen esetben az egyes csúcsok adott folyamathoz való rendelése egyetlen mérési technikával szinte megoldhatatlan feladat. A minta olvadását szabad szemmel is megfigyelhetjük, így megállapítható, hogy kb. 170 °C-on a minta olvad. Viszont a másik három, fűtés hatására jelentkező endoterm csúcs csak további mérési módszerek adatai vagy irodalmi adatok alapján azonosítható, amelyek esetünkben a kristályos NH_4NO_3 kristályszerkezetének változásához tartoznak. A hűtési folyamat görbéjén észlelhető kis csúcsok értelmezése azonban még így is akadályba ütközik.

³ Exotermnek a hőfelszabadulással járó folyamatokat nevezzük, míg a hőfelvétel melletti reakciók endoterm reakciók.

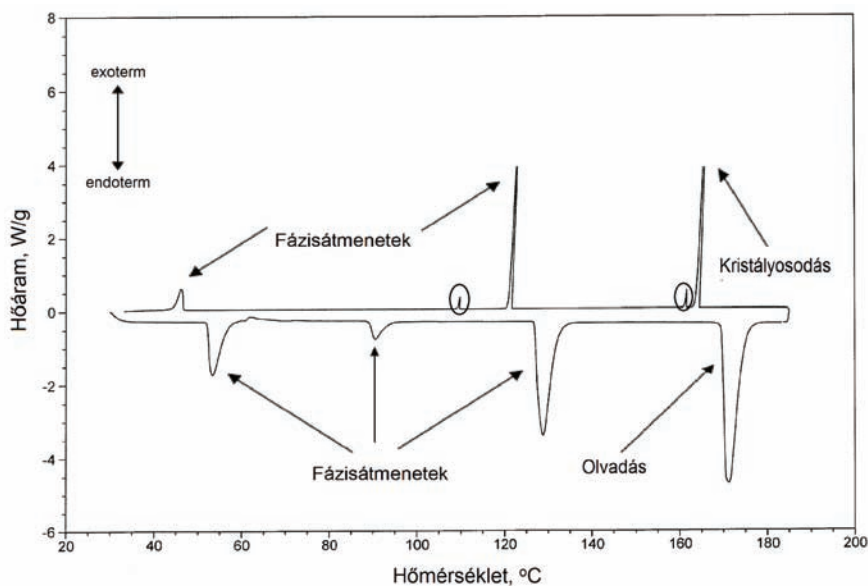
3. ábra. A kalcium-oxalát monohidrát TG, DTG és DTA görbéi levegőben és nitrogénben

Amennyiben az ammónium-nitrát termikus viselkedését szimultán TG – DSC-méréssel tanulmányozzuk, magyarázható a minta hűlése során jelentkező kis exoterm csúcsok jelenléte is. Az NH_4NO_3 szimultán mérésre alkalmas készüléssel felvett DSC-görbék ugyan némileg eltérnek a 4. ábrán bemutatotthoz viszonyítva a műszer kisebb érzékenysége és az alapvonal csúszása miatt, de maga a bomlási minta azonos. A kis exoterm csúcsok megjelenéséhez a magyarázatot az 5. ábrán bemutatott TG-görbe adja meg: az olvadás hőmérsékletén a minta bomlása is megkezdődik, amit a mintegy 18%-os tömegcsökkenés jelez. A kis intenzitású exoterm csúcsok megjelenése a bomlástermékek jelenlétével és a hatásukra végbemenő további szerkezeti változásokkal magyarázható.

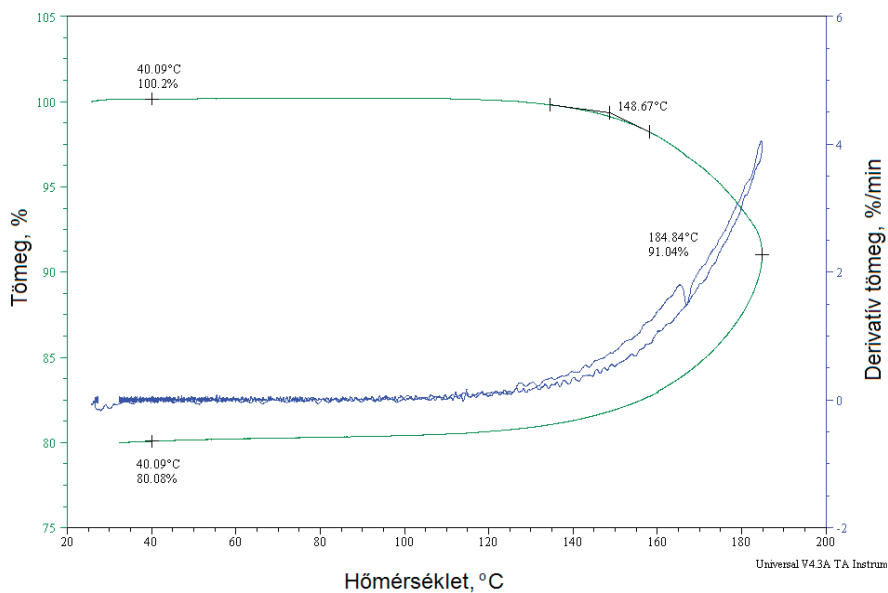
Az ammónium-nitrátot széleskörűen használják nitrogéntartalmú műtrágyaként. A hivatalos adatok szerint (IFA)⁴ 2008-ban világszerte 168,7 Mt műtrágyát használtak fel, amelyből mintegy 100 Mt a nitrogéntartalmú, főként ammónium-nitrátot tartalmazó termékekre esik. Emellett az ammónium-nitrátot

⁴ International Fertilizer Industry Association, IFA: World Agriculture and Fertilizer Demand, Global Fertilizer Supply and Trade, 2008–2009, *Summary Report*, Patrick Heffer and Michel Prud'homme.

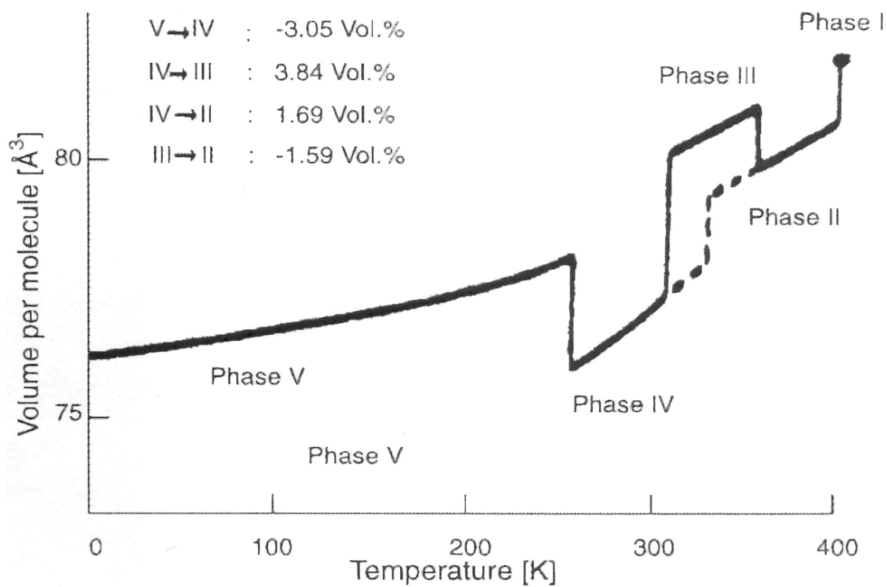
robbanószerek készítésére is széleskörűen használják. Robbanószerek esetén hangsúlyozottan jelentkezik az anyagok hőérzékenysége és az ehhez társuló változásoknak részletekbe menő ismerete. Az ammónium-nitrát DSC-görbéjén látható fázisátmenetek, az olvadás kivételével, az átlagos hőmérsékleti tartományban jelentkeznek. Ez nem okozna gondot, amennyiben a fázisátmenet nem járna térfogatváltozással, amelyeket a 6. ábrán láthatunk. Az első csúcshoz (49,8 °C, 4. ábra) a IV→III fázisátmenet tartozik, ami jelentős (3,84%) térfogatnövekedéssel jár. A robbanóanyagok kezelése, használata, tárolása (még műtrágyák esetében is) csak az előírt rendszabályok betartásával biztonságos. Az ammónium-nitrát tárolásánál figyelembe kell venni a közönséges hőmérsékleten bekövetkező térfogatnövekedést is, hiszen nem megfelelő módon tárolva a robbanás önmagától is bekövetkezhet. Mivel az ammónium-nitrát előállítása relatíve olcsó és viszonylag egyszerű folyamat, stabilizálásának megoldása mind a mai napig tudományos kutatások témája.

4. ábra. Az ammónium-nitrát DSC hevítési és hűlési görbéi

5. ábra. Az NH_4NO_3 szimultán TG – DSC-mérésre alkalmas készülékkel felvett TG/DTG-görbéi

6. ábra. Az NH_4NO_3 térfogatváltozásai a hőmérséklet függvényében⁵

⁵ A. O. Remya Sudhakar, Suresh Mathew, Thermochimica Acta 451 (2006) 5–9.

A hőbomlás során végbemenő folyamatok értelmezéséhez nagymértékben hozzájárulnak a kapcsolt mérésekkel kapott adatok. A kapcsolt mérési technika azt jelenti, hogy a termoanalitikai készülékből távozó bomlástermékeket további mérőberendezésbe vezetjük, amelynek segítségével ezek azonosíthatók, sőt mennyiségileg is meghatározhatók. A fejlődő gázok detektálására alkalmas módszer pl. az FTIR spektrometriás gázcella, a tömegspektrometria (MS), vagy a pirolízis gázkromatográfia (Py – GC – MS).

A keletkező bomlástermékek azonosításának igen nagy szerepe van az új, rendszerint a polimerek csoportjához tartozó anyagok vizsgálatában. Ugyanis nagyon fontos ismerni, hogy az új anyag megsemmisítésekor vagy pl. tűz esetén milyen termékek kerülnek a légterbe. Jó példa erre a düsseldorfi repülőtéren 1996 áprilisában bekövetkezett tűz. Hegesztés során a felújítás alatt álló terminál építéskor felhasznált PVC és polisztrén műanyagok tüzet fogtak. A tüzeset következtében, főként füstmérgezésben 17-en meghaltak és több mint 60 ember megsérült. Viszont a halottak végleges száma sohasem lesz ismert. Ugyanis a műanyagok (főként a PVC) égése során felszabaduló rendkívül mérgező, ismertén rákkeltő bomlástermékeket nagyon sok ember belélegezte. A belélegzett mennyiségtől függően, sokszor csak évek múltán alakul ki a betegség. Ezt azonban már senki nem köti a baleset színhelyéhez, így csak valószínűsíthető, hogy kialakulásában szerepet játszott a mérgező bomlástermékek belélegzése is. Éppen ezért az új anyagok kereskedelmi forgalomba kerülése előtt az általuk okozható környezeti károkat is fel kell becsleni. Ez viszont csak a megsemmisítésük keletkező bomlástermékek ismeretében történhet.

Igen nagy jelentősége van a termoanalitikai módszereknek a gyógyszeriparban is, ahol leggyakrabban minőség-ellenőrzésre használják. Ezenfelül rendkívül fontos követelmény, hogy se a gyógyszer hatóanyaga, se a különböző adalékanyagok hő hatására ne szenvedjenek változást extrém szállítási/tárolási hőmérsékletek mellett sem. Még a legkisebb szerkezeti vagy összetételbeli változás is megváltoztathatja a gyógyszer fiziológiai hatását, így többé már nem biztonságos a felhasználása. Éppen ezért a biológiai aktivitású vegyületek esetében, amelyek potenciális alapanyagai lehetnek új gyógyszereknek vagy egyéb biológiai folyamatokat befolyásoló szereknek (pl. gyomirtóknak), elengedhetetlen feltétel a termikus tulajdonságok ismerete.

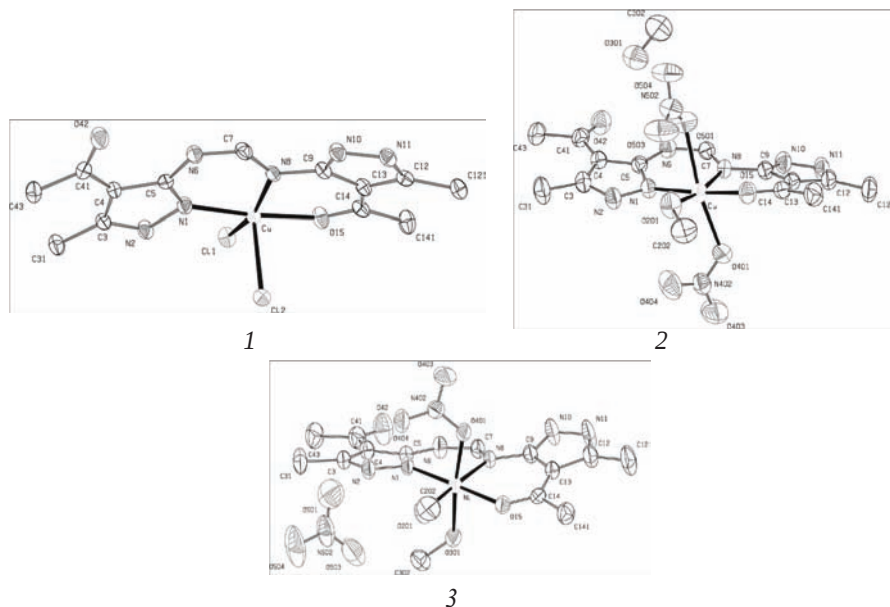
Laboratóriumunkban évtizedek óta tudományos kutatásokat folytatunk potenciális biológiai aktivitású új pirazolszármazékok és koordinációs vegyületeik előállítására. A pirazolmolekula két nitrogénatomot tartalmazó heterociklusos, aromás vegyület. Szerkezete és tulajdonságai minden tekintetben nagy hasonlóságot mutatnak a természetben is előforduló esszenciális aminosav, a hisztidin molekulájában jelen lévő imidazolmolekuláéval. Mivel a különböző pirazolszármazékok előállítása lényegesen egyszerűbb az imidazol-

származékokénál, így széleskörűen alkalmazzák modell-vegyületként pl. különböző enzimreakciók modellezésére.⁶ A pirazolvegyületek biológiai aktivitása, éppen az imidazol-származékokéhoz hasonló tulajdonságaik folytán, általában jelentős. Koordinációs (komplex) vegyületek fém-sók és kémiai kötés létesítésére alkalmas szabad elektrópárral rendelkező molekulák, ionok reakciójával keletkeznek, azaz fémiont tartalmazó új vegyületek képződnek. Komplexképződés hatására a biológiai aktivitás módosul, ami bővítheti az eredeti vegyület felhasználhatósági területeit. Másrészt az új vegyület alkalmassá válhat mikroelemeknek a szervezetbe történő bevitelére, ha a komplexben kötött fémion a nyomelemek csoportjába tartozik. A nyomelemek komplex vegyület alakjában történő bevitele a szervezetbe még egy előnnyel jár: felszabadulása rendszerint lassú kémiai folyamattal történik, így mennyisége a szervezetben szabályozható.

Ahhoz, hogy tervezett összetételű és szerkezetű vegyületeket állíthassunk elő, ismerni kell a reakcióelegyben részt vevő komponensek, az elegy hőmérséklete és egyéb reakciókörülmények hatását a reakció lefolyására. Éppen ezért az új vegyületek előállításánál a paramétereket egyesével, ellenőrzött körülmények között változtatjuk, hogy a keletkezett vegyületek szerkezetéből következtethessünk, mely tényező(k) határozza(k) meg a keletkező vegyület összetételét és szerkezetét. Az egyik újabb kutatásunk során három új, biológiailag aktív komplex vegyületet állítottunk elő⁷ ún. templát-szintézissel. Ez a módszer azt jelenti, hogy a reakció csak a megfelelő fém-só jelenlétében játszódik le. A 4-acetil-3-amino-5-metilpirazol (aamp), trietilortoformát, $\text{CH}(\text{OC}_2\text{H}_5)_3$ és a megfelelő fém-sók – CuCl_2 , $\text{Cu}(\text{NO}_3)_2$, $\text{Ni}(\text{NO}_3)_2$ – jelenlétében N,N'-bisz(4-acetil-5-metilpirazol-3-il)formamidin (ampf) ligandum-tartalmú komplexek keletkeznek. Összetételük a $[\text{Cu}(\text{ampf})\text{Cl}_2]$, 1, $[\text{Cu}(\text{ampf})(\text{MeOH})(\text{NO}_3)_2]\text{MeOH}$, 2, $[\text{Ni}(\text{ampf})(\text{MeOH})_2(\text{NO}_3)]\text{NO}_3$, 3, koordinációs képletekkel írható le, ahol a MeOH metanol molekulát jelöl. A vegyületek röntgendiffrakciós szerkezetvizsgálattal meghatározott szerkezetét a 7. ábra mutatja.

⁶ (a) W. G. Haanstra, Ph. D. Thesis, Leiden University, 2300 RA Leiden, The Netherlands, 1991; (b) W. G. Haanstra, W. A. J. W. van der Donk, W. L. Dreissen, J. Reedijk, J. S. Wood, M. G. B. Drew, J. Chem. Soc. Dalton (1990) 3123 és a közleményben lévő hivatkozások.

⁷ B. Holló, V. M. Leovac, P. Bombicz, A. Kovács, Lj. S. Jovanović, G. A. Bogdanović, V. Kojić, V. Divjaković, M. D. Joksović, K. Mészáros Szécsényi, Aust. J. Chem., 63 (2010) 1557–1564.

7. ábra. A komplexek molekuláris szerkezete

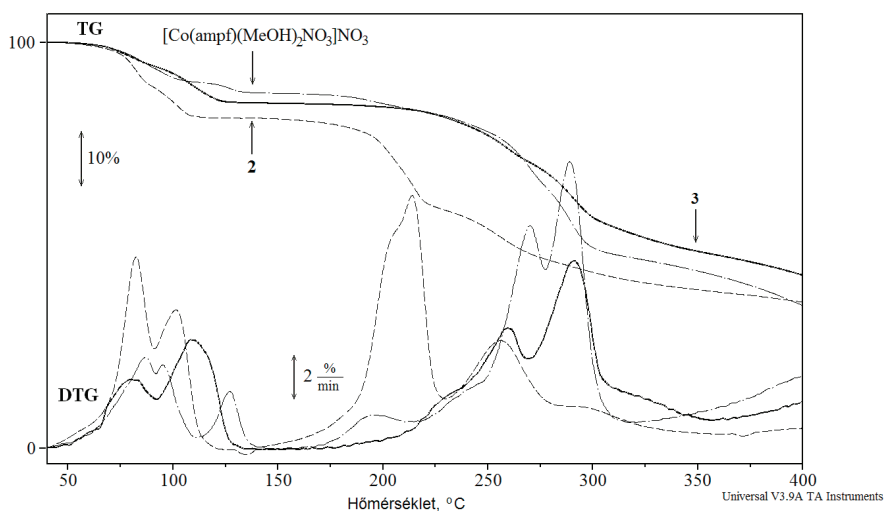
A vegyületek in vitro citotoxicitásának jellemzésére a K562 (human myelogenous leukaemia), a HT29 (colon adenocarcinoma), a HeLa (cervix carcinoma) és a kontrollként használt egészséges MRC-5 (normal foetal lung fibroblasts) sejtvonalakat használtuk. A mért adatokat a 2. táblázatban foglaltuk össze. A táblázat adatai azt mutatják, hogy az aamp ligandum-prekurzor citotoxicitása a HT29 sejtvonal rákos sejtei ellen összehasonlítható a Doxorubicinéval, de annak a kontrollként választott MRC-5 sejtekkel szemben mutatott mérgező hatása nélkül.

2. táblázat. Az aamp ligandum prekursor és az 1, 2 és 3 komplex citotoxicitásának adatai

Vegyület	IC ₅₀ , M ^A			
	K562	HeLa	HT29	MRC-5
aamp	47.3	>100	0.6	>100
1	>100	20.2	89.0	>100
2	50.7	88.3	14.3	>100
3	>100	>100	10.13	>100
Dox	0.4	1.2	0.5	0.3

A IC_{50} jelölés azt a koncentrációt mutatja, amely a sejtnövekedést 50%-kal csökkenti a nem kezelt kontroll sejtvonalhoz viszonyítva.

A 2 és a 3 vegyület termikus görbéit, a 3 vegyülettel izostrukturális kobalt(II) komplexével együtt, a 8. ábra mutatja. Az ábra alapján megállapítható, hogy a metanol (MeOH) elpárolgása után a kristályos metanolt nem tartalmazó komplexek mintegy 200 °C-ig stabilak. A klorid-komplex, 1, 250 °C hőmérsékletig sem fizikai, sem kémiai változást nem szenved. A termikus vizsgálatok adataiból megállapítható, hogy a vegyületek gyakorlati alkalmazhatóságát a hő hatására bekövetkező változások gyakorlatilag nem befolyásolják.

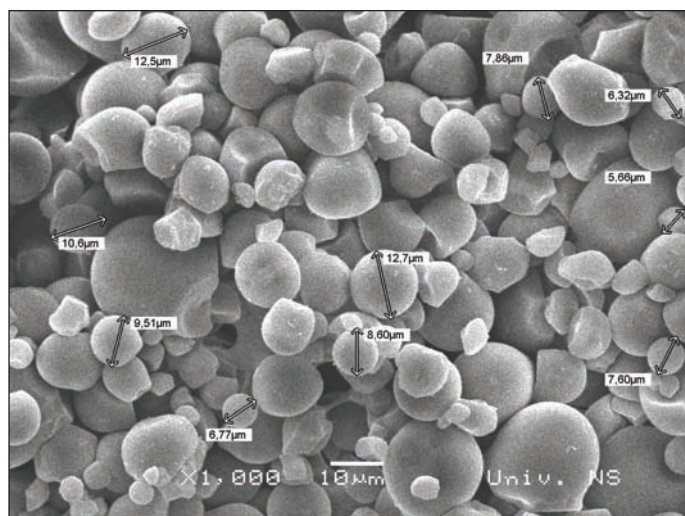

8. ábra. A 2, a 3 és a $[Co(ampf)(MeOH)_2(NO_3)]NO_3$ komplexek TG- és DTG-görbéi

A termikus analízisnek igen jelentős szerepe van az új polimerek alkalmazhatóságának megállapításában. Ugyanis a tervezett felhasználási területek hőmérsékleti tartományában nem szenvedhetnek olyan változást, amely tulajdonságaikat befolyásolná. A polimerek egy jelentős és intenzíven fejlődő csoportját a biológiailag lebontható polimerek képezik. Az ilyen típusú polimereket rendszerint természetes alapanyagok felhasználásával állítják elő. Minőségük különböző komponensek hozzáadásával széles határok között változtatható.

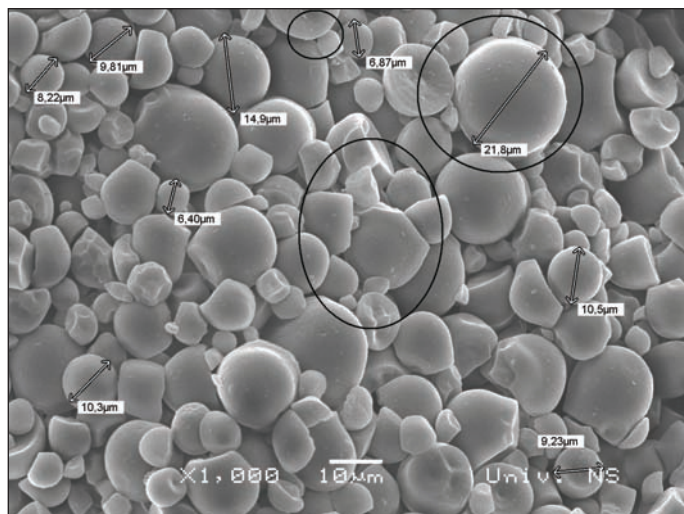
Polisztrénnel ojtott (grafted) Cassava-keményítő kopolimer-porból (PS-g-keményítő kopolimer) a szokásos eljárásokkal (extrúziós technológiával, fólia fúvással, fröccsentéssel) adott tulajdonságú termékek készíthetők. A megfelelő technológiai eljáráshoz ismerni kell az alapanyag tulajdonságait. Munkánkban 0–34% polisztrént tartalmazó PS-g-keményítő kopolimer-porok termikus tu-

lajdonságait vizsgáltuk.⁸ A magas keményítőtartalom és a por nagy fajlagos felülete miatt a minták mintegy 9%-a, különböző módon kötött (adszorpció és szerkezeti) vizet tartalmaztak. A víztartalomnak nagy szerepe lehet az alapanyag további kezelésében. A minták zárt tégelyben felvett DSC-görbéi a 150–200 °C hőmérsékleti tartományban egy éles endoterm csúcsot jeleznek. A csúcs jelenlétére a kutatók ez ideig nem találtak megbízható magyarázatot. Fűthető tárgyasztallal ellátott mikroszkóppal megállapítottuk, hogy a maradék, főként szerkezeti víz hatására a kopolimerekben a keményítő zselatinizálódik. Munkánkban különböző hőmérsékleten előkezelt minták felületét pásztázó elektronmikroszkóppal (Scanning Electron Microscope, SEM) is vizsgáltunk. A 9. a ábra az előkezeletlen Cassava-keményítő részecskéit mutatja, a 9. b ábra 160 °C-on előkezelt keményítőrészecskéket ábrázol, míg a 9. c ábrán a 250 °C hőmérsékleten kezelt keményítőrészecskék felületét láthatjuk. A kapott felvételek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a keményítőtartalmú kopolimerekben mások által is észlelt endoterm csúcs a keményítő zselatinizációjától ered. A 160 °C hőmérsékleten előkezelt mintákban a szerkezeti víz eljut a részecskék felületére (a képen látható „pattanások” mutatják, lásd a körrel jelzett ábrarészt), míg a 250 °C-ra hevített keményítőrészecskék felületéről a „pattanások” eltűnnek, de a zselatinizáció maradandó nyomot hagy a mintán (a körrel jelölt tartomány).

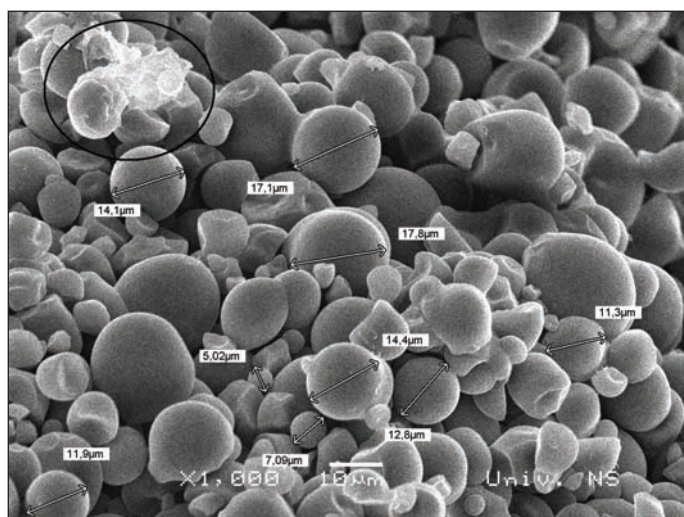

a)

⁸ K. Kaewtatip, V. Tanrattanakul, K. Mészáros Szécsényi, J. Pavličević, J. Budinski-Simendić, J. Therm. Anal. Cal., **102** (2010) 1035–1041.

b)

c)

9. ábra. A Cassava-keményítő SEM felvételei: a) előkezelés nélküli keményítő, b) 160 °C-on előkezelt keményítő, c) 250 °C-on kezelt keményítő

ÖSSZEFOGLALÁS

Leszögezhetjük, hogy a termikus analízis klasszikus módszerei (TG/DTG, DTA/DSC) széleskörűen alkalmazhatók mind elméleti, mind gyakorlati feladatok megoldásában. A termikus mérések eredményeiből információt kaphatunk a minta összetételéről, a komponensek molekulán belüli kötési módjairól, az egyes kötések kötési energiájáról. Kapcsolt mérési módszerekkel kisebb-nagyobb valószínűséggel meghatározható a bomlási mechanizmus. A görbék adatai alapján kiszámíthatók a bomlás kinetikai paraméterei.

A kapott eredmények alkalmazhatók különböző termékek

- termikus stabilitásának megállapítására,
- a bomlás kinetikai paramétereinek kiszámítására, ami lehetővé teszi az ipari folyamatok ellenőrzését, megjósolható a termék szavatossági ideje stb.,
- az anyagok termikus lenyomatának meghatározására (minőség-ellenőrzés),
- keverékek összetételének meghatározására,
- korróziós folyamatok különböző atmoszférában történő tanulmányozására,
- ipari folyamatok szimulációjára...

és még sok más, gyakorlatban nélkülözhetetlen adat meghatározására.

Our Being and Temperature – Basic Principles and Practical Application of Thermal Analysis

The only purpose of this paper is to present, through several practical examples, the application and theoretical importance of this method of analysis which is not so well-known for nonprofessionals. In addition, the aim is to show that the identification of processes based on data derived solely from thermal analyses, and the explanation of the mechanism of decomposition should be accepted with certain reservations. Namely, the more methods are applied for the characterization of a sample the more reliable information could be obtained. Further reading on the subject is available in professional literature and scientific periodicals.

Furthermore, this paper should turn the readers' attention to the role of chemistry in the evolution of mankind. Namely, from the improvement of life conditions of pre-historic man, through gold making (though by use of physical tools, but nevertheless possible in our age), the future of our planet to an incredible extent depends on the appropriate application of physical and chemical processes (and the accompanying enthalpy changes) present in all aspects of life. This may be one of the reasons why the UN General Assembly, in its 63rd session and on submission by Ethiopia, declared the year 2011 the International Year of Chemistry. In addition, this paper, alongside with the above note, has been written in honour of the 40th anniversary of *Létünk*.

Keywords: thermal analysis, thermogravimetry, differential scanning calorimetry (metallorganic complexes, polymers)

050(497.113)(091)

Váradý Tibor

∴ Közép-európai Egyetem, Budapest – Emory Egyetem, Atlanta
 ∴ varady@ceu.hu

A LÉTÜNKRŐL – DILEMMÁK MEGMARADÁSÁRÓL ÉS MEGMARADÁSUNKRÓL NEGYVEN ÉV TÁVLATÁBÓL

*On Létünk – Existence of Dilemmas
and the Dilemmas of Our Existence 40 Years Back*

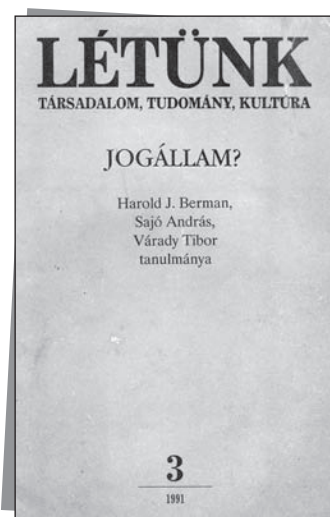
Indulásakor kissé drámainak tűnt a cím: *Létünk!* De ahogy múlt az idő, és sorakoztak a piros, lila, majd világosbarna folyóiratszámok, egyre több élmény, vélemény, kritika tapadt hozzá, amelyek lassan elfedték a puszta szó által ki-váltott közvetlen képet és képzettársításokat. Az *Új Symposion*nal kapcsolatban sem gondol már senki sem arra, mit is jelent pontosan a szókapcsolat, vagy mit éreztünk, mire gondoltunk, amikor még csak a neve volt ismeretes.

A *Létünk* esetében a címválasztásnak létezett konkrét magyarázata is. Nem egy hamleti dilemmáról volt szó. A kontextusát egy Marx-idézet adta. Az első két évtizedben a címlap mögött, az első nyomtatott oldalon a következő cím állt: „Létünk – társadalom, tudomány, kultúra”, majd az évfolyam, a dátum, végül az egész oldalon más semmi, csak az idézet, szinte versszerű tördelésben:

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatahoz, Előszó*, 1859

Az első főszerkesztő, Rehák László választotta az idézetet. Amikor két évtizeddel később átvettem néhány évre a fő- és felelős szerkesztő tisztségét, elmaradt az idézet, és többé nem is

került vissza. Ez nem volt különösebb hőstett. 1990-ben már nem kellett diszsidens hősnek lenni ahhoz, hogy az ember kihagyjon egy Marx-idézetet. Hadd tegyem hozzá rögtön azt is, hogy a hetvenes évek elején az írott közlésnek voltak korlátai (ezt mutatják a *Symposion*-perek is), de a *Létünk* szellemi körében a szabad gondolkodást nem akadályozta sem a Marx- idézet, sem Rehák László. Persze tudom, hogy Rehák komoly (és nem mindenki számára rokonszenves) szerepet vállalt a pártban, tudom, hogy komolyan vette Marxot és a marxizmust, de mindig úgy éreztem, hogy a *Létünk*ben inkább arra törekedett, hogy értelmiségi mivoltát bizonyítsa.

Az 1994/1–2. szám már betördelt állapotban volt, amikor elhunyt Rehák László. Egy rövid megemlékezésnek a címlap utáni beillesztésére volt csak lehetőség. Ebben – egyebek között – azt írtam: „*Senki sem tett Rehák professzornál többet azért, hogy a Létünk létrejöjjön, hogy talpra álljon, senki sem vállalta nála teljesebben a folyóiratot.*” Ezt ma is így látom. Arra is emlékszem, hogy a *Létünk* indulása utáni években jól működő szerkesztőségi élet is zajlott, melynek tere gyakran Rehákék szabadkai lakása volt.

Visszatérve a Marx-idézetre, úgy gondoltam (és hiszem ma is), hogy egy folyóirat szerkesztésénél (és nem csak egy folyóirat szerkesztésénél) valahogy nyitottabbnak kell lennünk annak értelmezésében, *mi mit határoz meg*. Vitathatatlan, hogy *a lét meghatározza a tudatot*. De vajon nem igaz-e – részben legalább – ennek a fordítottja is? Ha nem így lenne, a folyóiratnak is kevesebb értelme volna. Egy folyóirat, melynek szerepe van, nemcsak tükrözi a létet/valóságot, hanem hatni is igyekszik a létre/valóságra. Amint sok példa bizonyítja – ez valamelyest lehetséges is. És ha valamilyen létben szükség van egy folyóirat szerepvállalására, akkor ez a kisebbségi létben mindenképp így van. A kérdés az, hogyan is kell (vagy hogyan is lehet) szerepet vállalnia egy kisebbségi folyóiratnak, melynek a fejlécén a „kultúra” előtt az áll, hogy „társadalom, tudomány”?

Nem azzal az igénnyel írom ezt a szöveget, hogy pontos választ adjak a fel-tett kérdésre. Ez az írás a *Létünk* negyvenéves jubileumára készül, a formája emlékezés. A helyzet azonban az, hogy az egyik legélénkebb emlékem ebből a korszakból éppen egy dilemma – és azt hiszem, hogy ez a dilemma ma is releváns. Megoldanom azóta sem sikerült. Most megpróbálom megosztani másokkal.

Két évvel a *Létünk* indulása előtt (1968-ban) megjelent egy írásom kérdőjellel a címben: *Vajdasági magyar társadalomtudomány?* Létezhet ilyesmi? Részre kell legyen (és része lehet-e) önazonosságunknak? A kérdés nem egyszerű. Egy példa (olyan területről, amelyet elég jól ismerek): Olaszországban számos jogi folyóirat jelenik meg olasz nyelven. Ezeknek az a szerepe, hogy vita tárgyává tegyenek s bevigyenek a köztudatba (vagy legalább a jogi köztudatba) olyan kérdéseket, melyek fontossá váltak (vagy válhatnak) a jogalkotásban, joggya-

korlatban vagy jogi gondolkodásban. Olaszországhoz tartozik Dél-Tirol, melynek modellértékű autonómiája van. Volna-e értelme egy német jogi folyóiratnak Dél-Tirolban? És ha volna ilyen folyóirat, az lenne-e természetes, hogy részt vesz országos szinten folyó vitákban (persze német nyelven), így bizonyítva a dél-tirolai német kisebbség egyenrangúságát, vagy célravezetőbb, ha csak az autonómia kérdéseit tárgyalná, eleve elzárkózva attól, hogy belekapcsolódjon olyan általános jellegű, országos szintű témák taglalásába, mint például a választott bíraskodást szabályozó törvényszöveg reformja.

1968-ban azt láttam, hogy kisebbségi szempontból (minden egyéb különbség mellett) létezik egy sajátos eltérés az irodalom és a társadalomtudományok (vagy egyszerűen tudományok) között. Azt írtam, hogy *„aki a Vajdaságban irodalommal foglalkozik, és magyarul ír, az természetesen szervezetiileg is kapcsolódik valamilyen magyar kulturális intézményhez (a Magyar Tanszékhöz, újságokhoz, folyóiratokhoz)”*. Más a helyzet viszont azokkal, akik szociológusok vagy jogászok, mert ők elsősorban nem kisebbségi intézményekhez kötődnek, és nem olyanokhoz, amelyeknek közhasználatú nyelve a magyar. Emellett – különösen a jogtudomány, de nemcsak a jogtudomány tekintetében – a kutatási terület sem kapcsolódik olyan szervesen az anyaországi kutatók problémavilágához, mint ahogyan ez lehetséges az irodalom terén. Létezhet vajdasági magyar szociológia? Vajdasági magyar jogtudomány? Vajdasági magyar pszichológia? A kérdésre nem lehet fenntartás nélküli igennel felelni – de nemmel sem. A kisebbségi lét korlátokat és néhol sajátos prioritásokat teremt. Úgy láttam viszont, hogy szükség van vajdasági magyar társadalomtudományra, ha „nagykorú tudatot” igyekszünk kialakítani, mert az nem épülhet kizárólag újságcikkekre és tudósításokra. Akkori megfogalmazásomban: *„Ez a tudat jelenen társadalombírálatunk alapjait is. Létrejövele azonban elképzelhetetlen társadalmi problémáinkat komolyan elemző magyar nyelvű tanulmányok nélkül, mert ezek képeznék azt a környezetet, melyben tudatunk nagykorúsodhat.”* Ez a megállapítás természetesen egy újabb kérdéshez vezetett (és vezet ma is): hogyan teremtsük meg ennek a feltételeit? Akkor úgy tűnt, hogy ebbe az irányba mutathatnak a lektorátusok és a (legalább részleges) párhuzamos magyar egyetemi oktatás, ösztöndíjak, melyek növelhetnék a társadalomtudományok felé orientálódó magyar értelmiségiek számát. Lukácsot parafrázálva arra a következtetésre jutottam, hogy vajdasági magyar írástudóink kettős felelősségét kellene tudatosítani. Talán e kettős felelősség felismerését bizonyítja a *Létünk* megjelenése is.

Amikor először közöltem írást a *Létünkben*, a témaválasztással kapcsolatban visszatértek a dilemmák. Úgy éreztem és hittem, hogy jogásként egy vajdasági magyar folyóiratban, mely társadalomtudománnyal foglalkozik, magyarul kellene jogi cikket írnom. Akkoriban a nemzetközi magánjog volt a kutatási területem, ehhez a tudományágazathoz kapcsolódott a Jugoszláviában és kül-

földön megjelent írásaim többsége. Ezért egyrészt természetes lett volna, hogy a folyóiratban is nemzetközi magánjoggal kapcsolatos írást közöljek. Nem tudtam azonban magamban eldönteni, hogy egy ilyen írás vajon a teljes egyenrangúság építéséhez járulna-e hozzá egy téglával, vagy pedig egy Don Quijote-i gesztus volna. Hány vajdasági magyar olvasót érdekelhetett akkor, 1972-ben, egy nemzetközi magánjoggal foglalkozó írás? És mi is lehet (vagy kell legyen) a *Létünk* szerepe a vajdasági magyar lét talaján? Úgy döntöttem, hogy jogi cikket írok, de olyan témát választottam, melynek irodalmi vonatkozásai is vannak, és amelyről azt hittem, hogy nem csak jogászolvasókat érdekelhet majd. *Jog és ponyva* volt az írásom címe. Ugyanebben a számban (1972/6.) egy más (és szintén indokolható) témaválasztási logikát követve, Szalma József családjogi tanulmányt közölt (*A megegyezéssel bontás kérdése a készülő családi törvénykönyben*), Ágoston András pedig *Az alkotmányfüggelékek és politikai rendszerünk szerkezete* címmel jelentetett meg írást.

A kérdés nem szűnt meg kérdés lenni. Semmi okát nem látom annak, hogy egy kisebbségi irodalmi folyóiratnak másfajta ambíciói legyenek, mint egy többségi (akár szerb, akár anyaországi) irodalmi folyóiratnak. Áll ez egy társadalomtudományokkal (is) foglalkozó kisebbségi folyóirat tekintetében is? Ha egy szerb alkotmánytervezetről, vagy mondjuk szerb bankrendszerrel magyar nyelven vitacikket közöl a *Létünk*, releváns-e ez? Segíti-e megmaradásunkat? Reális-e elvárni, hogy részei legyünk egy országos társadalmi vitának? Vagy valamilyen szerényebb szerepnek van inkább értelme? Mondjuk annak, hogy kritikus szemmel közvetítse a vajdasági magyar olvasóhoz az alkotmánnyal vagy a bankrendszerrel kapcsolatos vita lényegét. Hol vannak a határaink? És mi a helyzet, ha éppen a magyar alkotmányról, vagy a magyar bankrendszerrel van szó?

1991-ben (akkor fő- és felelős szerkesztőként) úgy láttam, hogy néha dacolni is kell és lehet a határokkal és a kisebbségi helyzettel. Ezt több szerkesztő is így látta több alkalommal. Készültek számok, amelyek úgy igyekeztek igényeinknek megfelelni, hogy egyszerűen nem vették figyelembe kisebbségi voltunkat. Az 1991. évi 3. számban az volt a célom (célunk), hogy a *Létünk* egy tágabb szinten próbáljon szerepet vállalni egy olyan témával, mely abban az időben – a rendszerváltó években – vált (ismét) fontossá. A számot a jogállam kérdéseinek szenteltük. A fedőlapon is az állt: JOGÁLLAM? Sikerült megbeszélnem Harold Berman ismert harvardi tanárral, hogy egy készülő szövegét két változatban írja meg, és az egyiket a *Létünk*nek adja (*Alkotmányosság és/vagy jogállamiság – különös tekintettel a szovjet alkotmányos fejlődésre*). Ezt az írást követte Sajó András (ma a Strassbourgi Emberi Jogok Bíróság bírójának tanulója) tanulmánya (*Elvesztett alkotmány – elmaradt forradalom*), melyet a folyóirat felkérésére írt, majd az én akadémiai székfoglalóm szerkesztett változata (*Pártatlanság és részrehajlás nemzetközi viták rendezésében*). Hozzájárult-e ez a szám önazonosságunk és

„nagykorú tudatunk” igényléséhez, ott voltunk-e azon az „általános porondon”, ahol láttuk magunkat – vagy ez inkább Don Quijote-i gesztus volt?

A dilemma túlélte a kommunizmust és a miloševići éveket is. Azóta valamelyest gyarapodtak a kisebbségi jogaink – viszont kevesebben lettünk. Jelentős tényezővé vált az angol nyelv terjedése is. Ez esély is és veszély is, mert már nemcsak kisebbségi, de többségi kutatók is egyre inkább azt tűzik ki célként, hogy ne az anyanyelvükön, hanem egy másik nyelven (angolul) közöljék az írásait. Megmaradt a kérdés, hogy társadalomtudománnyal (vagy éppen természettudománnyal) foglalkozó vajdasági magyarok a *Létünk*ben közöljék-e tudományos kutatásaik eredményeit – vagy ezt esetleg csak akkor tegyék, ha olyan témáról van szó, mely a szakmához értők szűk körén kívül is érdekes lehet.

Hogyan segíthetjük igazán fennmaradásunkat és egyenrangúságunkat? Hatásosabbak lehetnének szűkebb mozgásterületen? Szorítkozzon a *Létünk* a vajdasági magyarság helyzetének, életkörülményeinek, intézményeinek tanulmányozására? Ha ezt tesszük, racionálisabban közelítünk-e létkérdéseinkhez, vagy pedig a folklórrá korlátozódik a *Létünk* (és a létünk), ha csak a magunk helyzetéről és kultúrájáról írunk? Esetleg keressünk az újabb és újabb kérdésfelvetés mellett újabb és újabb kompromisszumokat?

Szilveszteri jókívánságok idején írom ezt a szöveget, és ezek ihletésében fogalmazom meg a zárómondatot. Amíg maradnak a *Létünk* (vagy létünk) körüli dilemmák, amíg foglalkozunk velük, vitatkozunk rajtuk, *maradunk mi is*.

050(497.113)(091)

Árokszállási Borza Gyöngyi

∴ O. D. B. – Duna Kft., Szeged
∴ arokgyongyi@odb-duna.hu

VISSZAEMLEKEZÉS A LÉTÜNK 1976–1990 KÖZÖTTI IDŐSZAKÁRA

Recollection of Létünk in the Period between 1976 and 1990

A folyóirat 1971–1990 közötti időszakáról szólni dr. Rehák László alapító fő- és felelős szerkesztő lett volna hivatott, aki ezt sajnos már nem teheti meg. A megkeresés, hogy mint szerkesztő írjak arról az időszakról, amely a folyóirathoz fűzött, már szinte a leadási határidő után ért utol. Húsz év telt el azóta, hogy megszakadt a kapcsolatom a folyóirattal, azóta, hogy életem radikális fordulatot vett; térben a határon túlra helyeződött, a munkám pedig, eredeti, közgazdasági képzésemnek megfelelően, gazdasági pályán alakult. A számtalan nehézséggel, küzdelemmel és helytállási kényszerrel terhes „új” élet nem adott alkalmat arra, hogy a mögöttem hagyott időszakot „elrendezzem, a helyére tegyem”. De tudat alatti háritás is volt ebben, nem voltam még „kész” arra, hogy kettétört életemet mint tényt elfogadva, a részeket összekötve, végre összetartozó egységként tudjam megélni. A megkeresés „kényszerített” rá tehát, hogy az egyébként magam felé is fennálló adósságot „törlesztve”, az adósság-visszaszolgáltatást azonban a tervezettnél sokkal előbbre hozva, kinyissam a *Létünkkel* kapcsolatos, bedobozolt és azóta is lezárt dolgaim, megpróbáljam emlékezetem mélyéről felszínre hozni a régmúlt időt. Természetesen visszaemlékezésem sem pótolni, sem helyettesíteni nem tudja, és nem is hivatott Rehák László immár végérvényesen elmaradt megnyilatkozását, és valószínűsíthetően több vonatkozásban nem is csengene vele egybe. Soraimat az iránta érzett tisztelet, valamint – a lelki felkészületlenség okán mélyen elásva hagyott – *Létünk*-korszakkal és magammal való szembesülés imperativusa hívta létre.

Rehák Lászlónak, a folyóirat első főszerkesztőjének időszakában, az ő megelőlegezett kitüntető bizalmának köszönhetően kerültem 1976-ban, utolsó éves egyetemi hallgatóként (22 évesen) a folyóirathoz, az ezt megelőzően Fehér Kálmán által betöltött szerkesztői munkakörbe. Miután 1975-ben Fehér Kálmánt kinevezték a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztőjévé, a folyóirat operatív szerkesztői teendőit nem volt, aki ellássa. Rehák tanár úr engem szemelt ki a feladatra, mint „tehetségesnek vélt” közgazdászhallgató tanítványát. Megkért, hogy vállaljam a feladatot, és miután korábban egyszer már megbántottam, illetve „csalódást okoztam” neki, ezúttal úgy éreztem, nem mondhatok nemet. (A tanár úr feltett szándéka volt, hogy tanulmányaim befejeztével, tantárgyai – *A marxista filozófia alapjai* és *Szociológia* – valamelyikén tanársegédi minőségben az egyetemen „tartson” [ún. demonstrátori minőségben már hallgatóként bevont a gyakorlati oktatásba]. Ezt én, nehezményezése és kapacitálása ellenére, azon okból hátrítottam el, hogy nem tudok azonosulni a „felkínált” pályaképpel: az egyetemen ugyanis az idő tájt mind a filozófia-, mind a szociológiaoktatás markánsan marxista és pártideológiai kontextusban folyt, amelynek napi szintű ex katedra animálását a magam részéről problematikusnak találtam.)

Rehák tanár úr személyemre vonatkozó felterjesztését a folyóirat kiadója, a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője elfogadta. A közismerten lokálpatrióta Fehér Kálmánnál, a tanár úr ajánlásán túlmenően, csókai származásom is nyomhatott a latban... Fiatalon (túl fiatalon), minden előzetes tapasztalat és ismeret nélkül kerültem tehát a szerkesztői székbe, aminek nyomai, sajnos, főleg az első néhány évben, a számokban is fellelhetők.

A közvetlen munkatársi kapcsolat idején – és ennyi év távlatából is változatlanul úgy értékelem – Rehák László főszerkesztőként teljes odaadással, lelkesedéssel, őszinte hittel és igyekezettel „csinálta” a folyóiratot, abban a meggyőződésben, hogy e periodika küldetését teljesíti (*eleve*) azáltal, hogy a társadalom, a tudomány, a kultúra tematikával a vajdasági magyar kisebbség (*anya*)nyelvén jelen(het)ik meg; azáltal, hogy a folyóirat lehetőséget, teret biztosít(hat) a kisebbségi magyar tudományos értelmiségnek az írott anyanyelvű megnyilvánulásra; azáltal, hogy tanúsítója lehet a vajdasági magyar társadalmi, tudományos és kulturális értelmiség lét(ezés)ének, illetve közreműködhet ennek létrehozásában, kinevelésében.

Mivel felsőfokú képzés a Vajdaságban ritka kivétellel csak többségi nyelven folyt, így a kisebbségi magyar tudományos értelmiség számára legtöbb esetben nehézségbe ütközött a tudományos próza anyanyelvű művelése. (Természetesen nem értve ide a magyar nyelv- és irodalom szakot végzett értelmiséget.) Rehák László egyetemi tanárként mindent megtett annak érdekében, hogy az anyanyelvű képzés a felsőoktatásban is teret hódítson. A szabadkai Közgazdasági Karon saját tantárgyain kívül – vitathatatlanul az ő kezdeményezésére és lankadatlan

erőfeszítéseinek köszönhetően –, 1972-től lehetőség nyílt több tantárgyat is magyar nyelven hallgatni és vizsgázni. Nemcsak az ún. „általános” tantárgyakat, hanem szaktantárgyakat is (gazdasági jogot dr. Várady Tibornál, matematikai modelleket dr. Szórád Györgynél, műszaki és technológiai rendszereket dr. Somogyi Sándornál, és olyan tantárgyak is voltak, melyek esetében az előadások ugyan nem, de a gyakorlatok Rehák László közbenjárására magyarul is megszervezésre kerültek). Ezt a példát több más karon is követték a Vajdaságban. Meggyőződése volt, hogy az anyanyelvű egyetemi szintű képzés nem csak az egyenjogúság és azonosság tudat elmélyítését szolgálja, de segítheti a kisebbségi magyar tudományos értelmiség kibontakozását, megerősödését, és biztosíthatja folyamatos utánpótlását.

A fentiekben írt „küldetéshez” kapcsolódóan Rehák László szerkesztéspolitikájának hangsúlyos eleme és szándéka volt tükröztetni a kisebbségi magyar létnek, így az értelmiségi létnek a jugoszláv társadalmi (politikai) valóságba ágyazottságát, ezen valóság általi definiáltságát. A nemzetiségi kérdés, vagy az egyenjogú nyelvhasználat kérdése, akárcsak a társadalmi realitásként megvalósult autonómiamodell(ek) elemzése, megkerülhetetlen témái voltak a folyóiratnak, írásaiban maga is rendszeresen foglalkozott velük. Több tanulmány megpróbálkozott ezen kérdések vonatkozásában az alkotmányos keretek, illetve jogszabályok változásának bemutatásával, illetve értelmezésével, de e témához kapcsolódó aktuális politikai platformok is közlésre kerültek.

Ugyanakkor – vitatható módon – túldimenzionált helyet és teret biztosított egyéb aktuális pártpolitikai és -ideológiai platformoknak, a funkcionáriusok alkalmi beszédeinek, illetve megnyilatkozásainak, a hatalmi és ideológiai elit egyes tagjaihoz kötődő évfordulók megjelölésének. Ezek az anyagok túlnyomórészt fordításban jelentek meg, eredeti (szerbhorvát) nyelven az érdeklődők számára más forrásból (folyóiratokban, napilapokban) is hozzáférhetők voltak, tartalmukat teljes terjedelemben vagy kivonatos formában a *Magyar Szó* is ismertette. Ezért a *Létünk* hasábjain való publikálásuk indokoltságával nem feltétlenül lehetett egyetérteni, mi több, azt a benyomást kelt(h)ették, hogy a társadalmi valóság és a kisebbségi lét tudományos kritikai elemzését, feltárását felvállaló tanulmányoktól, munkáktól „veszik el” a teret. Bár így lett volna! Sajnos, ilyen munkák nem születtek elegendő vagy inkább kíváncsot szarban a 70-es, vagy akár a 80-as években. Ha mégis, akkor azok tudomásom szerint a szerkesztőségig nem jutottak el.

Én akkor nem tudtam megítélni, hogy a (napi) pártpolitikával való ilyen mértékű foglalkozás mennyire volt szükségszerű: függött-e a folyóirat megjelenését biztosító társadalmi pénzeszközök folyósítása a „lojalitás” illetén való kifejezésétől. Vajon mennyire befolyásolta a szerkesztéspolitikát, ezáltal a folyóirat arculatát „külső cenzúra”, és/vagy főszerkesztői öncenzúra? Tény, hogy a folyó-

irat második megbízatású szerkesztői tanácsa (1976 közepétől), mint társadalmi „ellenőrző” szerepet ellátó testület, kifejezetten hangsúlyozta a folyóirattal szemben támasztott azon elvárást, hogy „kevésbé akadémikus témaválasztással, a mindennapi *politikai élethez (!)* közelebbi kérdések tárgyalásával” foglalkozzon. Hogy ez a megnyilvánulás mennyire tükrözte valamely tanácsstag egyéni elvárását, illetve milyen mértékben fejezte ki az uralkodó politikai elit általánosnak mondható, „társadalmi” (politikai) elvárását, továbbá, hogy mennyire volt szükségszerű az igazodás, hogy hol volt, meddig terjedt a „mozgástér”, illetve meddig lehetett volna tágítani az adott körülmények között a mozgástér határait, az öncélú spekuláció és találgatások tárgya lehet csupán.

Miután 1976 végén a szabadkai városháza épületében szerkesztőségi irodát kapott a folyóirat, és a szerkesztőségi ülések színtere a lakásokból, elsősorban a Rehák házból, ide tevődött át, egyre mozgalmasabb szerkesztőségi élet bontakozott ki. Mind többen néztek be, fordultak meg rendszeresen a szerkesztőségben: szerkesztőbizottsági tagok, a folyóiratban publikáló szerzők, a vajdasági és a helyi, szabadkai kulturális és tudományos élet prominens alakjai. Olyanok is, akik nem, vagy nem mindenben értettek egyet a folyóirat szerkesztéspolitikájával. Sokszor volt tartalmas és tanulságos beszélgetések, viták színtere a szerkesztőség, amely 1979 nyarán állandó titkárnőt is kapott Terényi Zsóka személyében, aki lendülettel végezte gépírói-titkárnői munkáját, a vendégeket pedig „ügyesen” tudta távol tartani, ha a szerkesztéshez nyugodt órákat kellett biztosítani. Rehák László főszerkesztő – nem napi szinten ugyan, de – rendszeresen megfordult a szerkesztőségben, leginkább bizottsági ülésekre, vagy kéziratának gépettetése céljából jött be a (városháza)torony alá (mely később a gyermekeimtől kapott „Létünk tornya” néven híresült el családunkban, s így utólag akár átvitt értelmet is nyerhet). A tanár úr szoros időbeosztása miatt, melybe az egyetemi oktatáson kívül beletartozott a rendszeres napi visszavonulás is a dolgozószobájában felhalmozott könyvkupacok közé, általában én voltam az, aki őt otthonában felkerestem, kéziratokat hoztam-vittem, összeállítottuk a következő bizottsági ülés napirendjét, illetve a soron következő szám(ok) előzetes tartalmi vázlatát.

Az évek múltával magam is tapasztaltabbá, rutinosabbá, magabiztosabbá váltam, amit nem kis mértékben köszönhetek a szerkesztőségben zajló, ad hoc „vitafórumoknak”, beszélgetéseknek és annak, hogy Rehák tanár úr hagyott „kibontakozni”.

A *Létünk* 1976–1990(91) között, azaz szerkesztői tevékenységem időszakában megjelent számait fenntartásokkal ugyan, és kisebb-nagyobb időszakos átfedésekkel, igencsak szubjektív megítélés alapján, három korszakra tagolnám, a borítólap színváltásaihoz igazodóan:

Az 1976–1982 közötti „vörös” időszakban (melybe a 80–82 közötti, bordóliás fedőlappal megjelent számokat is sorolom) minden bizonnyal a szerkesztői

tanács fentebbi elvárásának „engedve-engedelmeskedve”, a korábbinál is hangsúlyosabb lett a pártpolitika, illetve az uralkodó pártideológia iránti elkötelezettség láttatása, amely elsősorban, de nem kizárólag az „átvett”, aktuálpolitikai kötődésű közlések révén manifesztálódott.

Legyen szó Rehák László akár marxista ideológia, marxista filozófia vagy éppen jugoszláv társadalmi-politikai (vagy akár aktuálpolitikai) kérdéseket tematizáló, ideológiai töltetű írásairól, azok létjogosultsága – mint lehetséges vagy létező tudományos és/vagy szubjektív interpretációk, és mint az adott kor és tér által meghatározott produktumok – e kontextusban sem kérdőjelezhetők meg. Legfeljebb minősíthetők, nézetei polémia tárgyává tehetők, amint ez egyébként is „sorsa” (lehet) minden közzétett írásnak, alkotásnak. Sajnálatos tény, hogy ilyen vagy hasonló konstruktív polémia sem a *Létünk*ben, sem más orgánumban nem alakult ki...

Mindenképp nyomatékosítanám, hogy a folyóirat hasábjain – felvállalt küldetésével összhangban – e feltételeken „vörösnek” nevezett időszakban (is) rendkívül értékes helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, népességtudományi, képzőművészeti, esztétikai, jogtudományi és egyéb szakterületű tanulmányok jelentek meg. A hazaiak mellett alkalmanként külföldi, vagy éppen magyarországi szerzők tanulmányát is közölte a folyóirat, mint például 1979-ben, a Magyarországról hosszabb emigrációba kényszerült Fehér Ferenc és Heller Ágnes (szerző)páros *Az egyenlőség formái* című tanulmányát (1978. 6. és 1979. 1.), majd újabb tanulmányokat Hellertől (1983. 2.), és jóval később, de még rehabilitálása előtt Vajda Mihálytól is (*Filozófia: megszüntetve és megőrizve*, 1988. 3–4.). Ez idő tájt növekedett meg a folyóirat iránti érdeklődés Magyarországon is, ahol a „budapesti iskola” képviselői, illetve a 73-as ún. „filozófusper” elítéltei publikálási tilalom alatt álltak.

Olvasótálalkozók, kerekasztal-beszélgetések szervezésével a szerkesztőség többször kereste a közvetlen kapcsolatot a tényleges, illetve potenciális olvasókkal, szerzőkkel vagy épp egy-egy téma kapcsán a témával érintett célcsoportokkal. Ezeken, akárcsak a szerkesztőségi munkában, aktívan részt vettek a szerkesztőbizottság tagjai is. Tartalmas és konstruktív volt a folyóirat tízéves jubileuma alkalmából szervezett kerekasztal-beszélgetés, ekkor elismerő méltatások és jobbitó szándékú bírálatok egyaránt elhangzottak, ez utóbbiak közül többet meg is szívlelt a szerkesztőség. A Rehák László és Várady Tibor vitaindító tézisei mentén folyó beszélgetés anyagát a *Létünk* közreadta (1981. 6.), majd egyik soron következő számában (1982. 2.) a hozzászólásokat is.

Talán 1982-től állítható, hogy a folyóirat beltartalmát tekintve is „igazodott” a korábban vörösről bordólilára változott fedőlapjához: arányaiban egyre kevesebb aktuálpolitikai jellegű, a rendszerhez, illetve a hatalomhoz való lojalitást demonstrálni hivatott publikáció kap helyet a lapban. És bár születésének 90.

évfordulója alkalmából Tito-szám jelenik meg, és (párt)kongresszusi témák is taglalásra kerülnek, már túlsúlyban vannak a tudományos jellegű, illetve egyéb, napi politikától és uralkodó ideológiától mentes írások.

A tematikus számok, blokkok új színnel gazdagítják a folyóiratot. Rehák László főszerkesztő általában hozzájárult akár valamelyik szerkesztőbizottsági tag részéről, akár részemről felterjesztett javaslat vagy kezdeményezés megvalósításához, és ilyenkor gyakorlatilag „szabad kezet adott”. Itt említeném meg a dr. Várady Tibor javaslatára közzétett Marschall McLuhan-szemelvényeket, az általam írt McLuhan-ismertetővel, mintegy előőrseként annak a törekvésnek, hogy a folyóirat a már taglalt küldetésén túlmenően azt a feladatot is vállalja fel, hogy izgalmas témákat, alkotókat „hoz be” külföldről, a világból, és a műveket fordításban a *Létünk* olvasói számára hozzáférhetővé teszi. A látóhatár tágításával azt szeretttük volna elérni, hogy a kisebbségi lét korlátai miatt és az azonoságkeresés közben a vajdasági tudományos és nem csak tudományos értelmiség ne veszítse el tájékozódási pontjait a világban. Áldásos folyománya volt e „behozott” anyagnak, hogy párhuzamosan egyre kevesebb, bocsánat a talán túl erős kifejezésért, „agitprop” jellegű anyag jelent meg a folyóirat hasábjain.

E kontextusban kerülhetett sor szervezésében-szerkesztésében és bevezetőmmel a nőkérdéssel foglalkozó tematikus szám megjelenésére (1982. 5.). Ez a szám a feminizmus akkori, prominens belgrádi és zágrábi teoretikusainak felkérésére írt, vagy kisebb hányadában átvett írásait, Ferge Zsuzsa budapesti szociológus tanulmányát, valamint a vajdasági szerzőknek a nőkérdés egyes vonatkozásaival foglalkozó (szociológiai, pszichológiai, néprajzi stb. jellegű) munkáit foglalta kötetbe. Kitekintést adott a kor nyugat-európai és észak-amerikai feminista mozgalmaira, gazdag, témához kapcsolódó könyvszemlelovattal.

Azzal a céllal, hogy a potenciális szerzőket bizonyos hiányterületek felé orientálja, és ösztönözze a vajdasági magyarság társadalmi, kulturális és életkörülményeivel foglalkozó tanulmányok létrejöttét, valamint az empirikus kutatásokat, a folyóirat 1983-tól évente pályázatot írt ki, és a beérkező munkák közül a díjazottakat rendszeresen megjelentette. A pályázatokat *Szociológiai; Kultúra, művészet, társadalom, Életmódváltozás és közérzet összefüggései; továbbá Településszociológia; A jugoszláviai magyar zenekultúra; Paraszti életmód az 1980-as években; A jugoszláviai magyarság demográfiai kérdései* témákra, illetve területekre hirdettük meg. Valamennyi pályázat sikeres volt, a pályaművek között szép számban akadtak empirikus kutatáson alapuló, tényfeltáró tanulmányok is, melyeket korábban olyannyira hiányoltunk a folyóiratból, vagy értékes történeti, művelődéstörténeti adalékok.

Ebből az időszakból mindenképp kiemelkedőnek tekintem az ötvenéves *Híd* folyóiratnak szentelt tudományos tanácskozást, amelyet 1984-ben Szabadkán tartottunk meg a *Létünk* és a *Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kuta-*

tások *Intézetének* közös szervezésében. A tanácskozás anyaga, a tanulmányok és a témához kapcsolódó vitaanyag, a *Létünk* 1985. 1. számában jelent meg. Maradandó személyes élményeket kaptam ettől a tanácskozástól, az előkészületeitől és utóéletétől: „misztikus” találkozásokat Mayer Ottmár özvegyével, értékes baráti kapcsolatokat a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársaival, izgalmas nyomozati anyagot, múltutazást, és sorolhatnám tovább... Folytatása-folyománya a Mayer Ottmár születésének 75. évfordulójára megjelent tematikus blokk anyagában is tetten érhető (1986. 5.).

1985-ben Lukács-számot jelentettünk meg a filozófus születésének 100. évfordulója alkalmából, benne Bori, Bosnyák, Rehák, Hódi S., Losoncz, Hódi É., Vajda G., Pató I. tanulmányokkal jelentkezett, dokumentumként Kovács András Lukács Györggyel készített tévéinterjúja szolgált, végül a számot a Lukács műveiről, életművéről szóló könyvszemlelerovat zárta.

A szokásos évi hat szám mellett 1985-ben még egy különszámot is megjelentettünk *Szabadkáról*, a város felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából. Ez a szám igen kedvező visszajelzéseket kapott. Sokrétű anyaga, melyben városépítészeti, építészeti, város- és művelődéstörténeti, irodalmi vonatkozású tanulmányok (piac, színjátszás, iskola, Városi Könyvtár, Múzeum, zenei élet, sporttörténet), továbbá a Szabadka határának élővilágával, környezetvédelmi, gazdasági, népességi kérdésekkel foglalkozó tanulmányok olvashatók, Palics történeti áttekintésével, inspirálója lett a Szabadkáról megjelent későbbi, szép kiállítású könyveknek, monográfiáknak. E szám készítésekor lettünk ugyanis többen még inkább szerelmesei (az akkori) Szabadkának.

Mindenképp szólni kell a folyóiratban megjelent sok értékes néprajzi anyagról, azokról a tanulmányokról, amelyek elsősorban dr. Jung Károly jóvoltából, szerzői és szervezői közreműködésének köszönhetően gazdagították a folyóiratot. 1987-től Jung is tagja lett – a korábbinál sokkal kisebb, mindössze ötfős, „operatív” szerkesztőbizottságnak, és 1990 végéig aktívan részt vett a szerkesztőmunkában, majd az 1991. 1–2. szám megjelenése után kilép a szerkesztőbizottságból.

A fedőlap színe 1987-ben okkersárgára változott, ezúttal *utólag*, *fáziskéséssel* tükrözve azt a többéves „áldásos” folyamatot, melynek következtében a *folyóirat* megszabadult a pártideológia és aktuálpolitika tematizálásának maradék kényszerétől. Meglátásom szerint ennek időpontja az 1985. évre tehető. (*Folyóiratot* mondtam, szándékosan, nem pedig *szerkesztéspolitikát*, mert ez utóbbi további kibontását igényelné annak a dualizmusnak, amely végig ott húzódott egyfelől a főszerkesztői, másfelől a szerkesztő és egyes szerkesztőbizottsági tagok eltérő szerkesztéspolitikai törekvése, igénye között.)

Lapozgatva a *Létünk* vonatkozó évfolyamait, ennyi év elteltével is megállapítom, milyen sok értékes tanulmány, írás jelent meg hasábjain. Sajnos, nincs le-

hetőség ezek mindegyikét megemlíteni, így azokra a tematikus számokra, blokkokra térnek ki röviden (időrendet követve), amelyek szubjektív véleményem szerint „megkerülhetetlenek” az időszak *Létünk*-képének szempontjából:

Ilyen volt például a *Néprajzi tanulmányok Dömötör Tekla emlékének* (1988. 2) című, dr. Jung Károly által összeállított szám, amely több neves néprajzkutató, folklorista, vallástörténész – külföldi és hazai szaktekintélyek – tanulmányait fogta össze. De utalhatnék itt további, Jung által írt és/vagy válogatott néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányokra, melyek időről időre „spontán” blokkokká álltak össze egy-egy *Létünk*-számban.

Az 1989-ben megjelent *Jürgen Habermas*-szám (1.) elsősorban olyan tanulmányokat tett közzé, melyek – egy kivételével – addig sem magyarul, sem szerbhorvát nyelvterületen nem jelentek meg. A válogatásról Losonczi Alpár írt rövid áttekintést, illetve ebben jelent meg Losonczi *Habermas versus Derrida, avagy a dionüszoszi szellemiség bírálata* című tanulmánya is. Papp Zsolt filozófus-szociológus (1944–1992), a *Szociológia* folyóirat akkori főszerkesztője, levelében így írt: „A *Létünk* 89/1-es számához, a Habermas-számhoz csak gratulálni lehet, magam is, kollégáim is felhasználjuk az oktatásban. (Írtam róla pár szót a *Kritika* 90/2-es számában.)”

A *Létünk*nek a *Civil társadalomról* szóló tematikus száma (1989. 3–4.) válogatást közölt, betekintést nyújtott a téma vonatkozó nemzetközi szakirodalmába. „A civil társadalom és a vele való foglalkozás általában akkor kerül a szakmai és szélesebb érdeklődés homlokterébe, amikor a társadalom olyan mély és általános válságba jut, hogy az állam alkalmatlannak bizonyul arra, hogy a felgyülemlett problémákat orvosolja, és az elvárásoknak megfelelően lássa el funkcióját” – idézem magam az előszóból. A szám készítésekor és megjelenésekor a jugoszláv társadalom maga is mély politikai, erkölcsi és gazdasági válságban volt. Megszilárdult a miloševići uralmi rezsim, a szabadkai közvéleményt pedig akkortájt a Božović kontra Kasza-konfliktus még külön felzaklatta. Minden bizonnyal e körülmények összességének tulajdonítható az az olvasótalálkozókhöz mérten szokatlanul nagy érdeklődés, amely a szám bemutatásakor zsúfolásig megtöltötte a szabadkai Városi Könyvtár dísztermét. A szerkesztőség részéről jelen voltak a számban tanulmánnyal közreműködő hazai szerzők: dr. Várady Tibor, Losonczi Alpár, dr. Rehák László, akik ismertették tanulmányaikat, jómagam, aki a számhoz a bevezetőt írtam, illetve a beszélgetést felvezettem és koordináltam. A bemutatót tartalmas vita követte, amely az est befejeztével az előcsarnokban folytatódott. . . A szám és a szerkesztőség sok elismerést, kedvező méltatást, visszajelzést kapott, határon innen és túlról.

A Forum Könyvkiadó és a *Létünk* folyóirat Kiadói Tanácsának 1989. június 30-ai döntése alapján a folyóirat addigi, öttagú szerkesztőbizottsága három új taggal – dr. Hódi Sándorral, Losonczi Alpár magiszterrel és dr. Várady Tibor-

ral – bővült, akik az 1989. 5–6. számtól kapcsolódtak be a munkájába. Várady Tibor az 1971–1987. 2. közötti időszakban is tagja volt a szerkesztőbizottságnak, valamint a „világ felé nyitó” több téma ötletgazdája is, tanulmányaikkal pedig mindhárman jelen voltak a folyóiratban a megválasztásukat megelőző időszakban is.

Dr. Hódi Sándornak a *Létünk*ben megjelent, a kisebbségi lélek determináltságait tematizáló szociálpszichológiai tanulmányai, mint pl. az 1986-ban közzölt *Kulturális kölcsönhatások – lelki sajátosságok (Előmunkálatok a vajdasági ember pszichés habitusának vizsgálatához)* című, a *Kisebbségi mentalitásról* (1989. 5–6.) szóló, majd a *Beilleszkedés, integráció, asszimiláció* (1990. 1.), vagy épp a nacionalizmusról mint túlfutott azonosságtudatról írt tanulmánya megkerülhetetlen hozzájárulást jelent mind az e létsorssal „megáldott/sújtott” társadalmi csoport, mind az individuum önismeretének, azonosságtudatának elmélyítése szempontjából.

A korábbiakban ismertetett, sikeres tematikus számokkal, illetve vállalkozásokkal ellentétben torzóban maradt az a dokumentum-összeállítás, amelynek I. része *Tagolódó politikai színtér* címmel a *Létünk* 1990. 2–3. számának *Dokumentum* rovatában jelent meg. Dr. Jung Károly és én azt a történelmi pillanatot, illetve fordulópontot szerettük volna dokumentálni – a szerkesztőbizottság jóváhagyásával –, amely több közép- és kelet-európai szocialista ország rendszerváltását követően, úgy tűnt, Jugoszláviát is elérte: a hivatalos politikai színtér mellett alternatív politikai színtér volt kialakulóban, melynek szereplői egyre határozottabban sürgették az egypárti hatalom demokratikus, többpárti szabad választások útján történő újrafelosztását.

A folyóirat tudományos jellegével összhangban az volt a célunk, hogy a politikai tagolódás dokumentálása forrásértékű legyen, és a későbbiekben kordokumentumként további kutatások, tudományos értékelések alapját képezhesse. A legtárgyilagosabb megoldásnak az tűnt, ha maguk az alternatív szervezetek vallanak magukról. 120 alternatív szervezettel vettük fel a kapcsolatot. Rengeteg munka és erőfeszítés árán állt össze az anyag: gyakorlatilag „fél illegálisan” lévő szervezetek címét kellett megszerezni-kinyomozni (ekkor még csak előkészületek folytak a pártok legalizálására), a sokszorosított kérdőíveket szétküldeni, egyeztetni, fordíttatni, szerkeszteni...

Az egypárti hatalom természetéből eredően nem pártolta az alternatív szervezetek (formálódó pártok) önartikulációra irányuló törekvését, ezért „jól bevált módszerekkel” ellenőrizte őket, és persze kapcsolataikat, így minden bizonnyal a szerkesztőséget és bennünket is. Erre a legtöbbször felbontva érkezett, vagy a feladó által elküldött, de meg nem érkezett postai küldeményekből következtetünk, ez utóbbiakat ismételtelen meg kellett valahogy szerezni. Az anyag azonban összeállt, és I. része meg is jelent. Mintegy „bevezetőként” Papp Imre áttekin-

tette, hogyan alakultak a pluralista politikai felépítményről vallott „hivatalos” nézetek, Dragoslav Grujić pedig a politikai szerveződés szabadságáról szóló szövetségi és köztársasági törvényes rendelkezéseket tekintette át.

Ugyanezen szám tanulmányrovatában kiváló írások olvashatók: Európa integrációjáról és a világválság új szakaszáról (Alain Lipiecz); az adósságválságról és a kelet-európai változásokról (!) (Paul Phillips), a jogállam igényének etikai megalapozásáról (Žarko Puhovski) és a túlfűtött azonosságtudatról, a nacionalizmusról (Hódi Sándor). Ezek a tanulmányok szinte kontúrozzák azt a külső kontextust, amelyben a *Dokumentum* rovat anyaga értelmezhető.

Nagyon rosszul érintett az 1989. 3–4. számtól fő- és felelős szerkesztői tisztiséget betöltő dr. Várady Tibor tájékoztatása, mely szerint a tagolódó politikai szintér „projekt”, melybe oly sok energiát fektetünk, az I. rész megjelenésével véget is ért, és örökre torzó marad. Ezáltal gyakorlatilag a már megjelent rész is „elértéktelenedett”, hisz a teljesség kontextusán kívülre került...

A *Létünk* 1989. évi 2–3. száma volt az utolsó, amelyet dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztőként jegyzett. „A szerkesztőség valamennyi tagja köszönettel adózik dr. Rehák Lászlónak két évtizeden át mutatott töretlen igyekezetéért és önfeláldozó munkájáért. Dr. Rehák Lászlónak kulcsszerepe volt abban, hogy folyóiratunk megszületett, hogy fennmaradt, és hogy tekintélyt szerzett” – szól a szerkesztőségi közlemény, és tájékoztat arról, hogy Rehák László továbbra is tagja marad a *Létünk* szerkesztőbizottságának, amely továbbra is számít közreműködésére. Rehák tanár úr ezt követően is rendszeresen publikált a folyóiratban, és a szerkesztőbizottság munkájában is aktívan részt vett.

Dr. Várady Tiborral tartósan együttműködtünk a *Létünk*nél eltöltött éveim során, hiszen hosszú éveken keresztül tagja volt a szerkesztőbizottságnak, de fő- és felelős szerkesztői minőségében mindössze fél évig. Ez időszak alatt három száma jelent meg a folyóiratnak, mindhárom említésre méltó: tematikus szám a *válságelméletekről*, majd a *nemzetiségek esélyeiről Jugoszláviában*, végül a kapcsolattörténeti tanulmányokból és a gazdaságpolitika kapcsolatáról szóló tanulmányokat egy-egy tematikus blokkba rendező 1991. (1–2.) szám. Ez utóbbi, az 1991. január 15-én nyomdába került szám volt az utolsó, mely *szerkesztőként* jegyzi a nevem. Ekkortól vett új fordulatot az életem...

Az alkalom – a *Létünk* fennállásának negyvenedik évfordulója – „kényszerített” arra, hogy a *Létünk*ben töltött időszakot, húszévnnyi tudatalatti háritást követően, újra áttekintsem. Most, a végére érve, hálás vagyok a lehetőségért. Tartoztam ezzel magamnak és mindazoknak, akikhez ebben az időszakban munka-, vagy ennél több: baráti kapcsolat fűzött. Tartoztam ezzel Rehák Tanár Úrnak is, aki – mint sok más fiatal tanítványát és munkatársát – engem is felkarolt, hitt bennem, támogatott, és mindemellett hagyott teret és lehetőséget a kibontakozásra, önmegvalósításra is. Sajnálom, ha esetleg bizonyos elvárá-

soknak visszaemlékezésem nem tudott megfelelni, ha az elvártnál kisebb mértékben foglalkozott a rendkívül összetett, ellentmondásokról sem mentes ún. Rehák-jelenséggel, illetve -életpályával. Úgy ítélt meg, hogy ez nem kompetenciám és feladatom. Remélem, hogy a *Létünk*ben betöltött szerepéhez szerény adalék lehet e visszaemlékezés.

Kívánom, hogy a folyóirat még nagyon hosszú ideig létünk része maradjon...

Szeged, 2011. február 7.

050(497.113)(091)

Bence Erika

· Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· erikazambo@eunet.rs

LÉT- ÉS SZÖVEGFORMÁK 2011-BEN

Forms of Being and Texts in 2011

„A lét határozza meg a tudatot.” Volt olyan időszaka világunknak és benne iskoláztatásunk történetének, amikor még nagyon komolyan kellett venni az idézett és a hozzá hasonló axiómákat, hogy az idő előrehaladtával mind határozottabban értéktelenedjenek el, mutakozzanak meg visszajáról és paradox értékminőségeikben. E folyamatot a teljes torzképpé és önparódiává válás transzformációja zárta le. Így lett az idézett tétel, a valamikori fő materialista szállóige is viccé. Nevetség tárgyává.¹

Tudománytalanná, hiteltelenné és kompromittálttá torzulása mellett: a fő társadalommeghatározó és rendszeralkotó ideológia idézettsége és axiómái egyszersmind olyan kis tükröt is elénk tartanak, amelyben az egykor reá épülő társadalom igénytelenségének, élehetetlen minőségének egy-egy mozzanata is felvillan. Az eredeti szövegformálás és fordítása² – a *Létünk* címlapján is évtizedekig – még nem is annyira érthetetlen, illetve kiemelkedően slamos és felületes, mint közhasználatú egyszerűsítése: „A lét határozza meg a tudatot”-megfogalmazás. Azt is mondhatnánk, ez a tétel szájhagyománnyá válásának, folklorizálódásának folyamatát jelzi, s mint olyan, természetszerűleg érződik rajta a leromlás jelensége. Azonban nemcsak ez: az egész korszak társadalomfilozófiai retorikája konfúzus, kidolgozatlan és igénytelen volt.

Az idézett, egyszerű bővített mondatná formált axióma nyelvileg megformálatlan; logikátlan, alig értelmezhető. Önmagában semmit sem jelent – csak (társadalmi-ideológiai) kontextualizáltságában van (másként is vitatható) jelentése. Pedig alapvető grammatikai tétel, miszerint a mondat önálló, értelmes logikai egysége beszédünknek és írásunknak: kifejezett, teljes gondolat. De abban a korszakban ez – az értelmezhetőség és a gondolati megformáltság – mintha nem

¹ Ez az „amikor megiszod a lét, elmegy a tudat”-féle szójáték.

² „Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza.” Karl MARX: Előszó = K. M.: *A politikai gazdaságtan bírálatahoz*. 1859

számított volna elsőrendűen fontos tényezőnek, miként maguknak a marxi tételeknek az érvrendszere sem volt következetesen kifejtett, elvszerűen egymásra épülő, miként asszociatív hálózatosságról, diszciplináris diskurzusokról nem is beszélhetünk velük kapcsolatban. (S persze ezek a jelenségek abban a fogalmi rendszerben – miként a többértelműség és a sokszínűség – nem is lehettek volna értékelhető, pozitív jelentéstartalmú kategóriák.) Pedig a *dialektika* és az *objektivitás* a jelölt filozófia kulcsszavai közé tartozott. Ennél bántóbb hanyagság – szubjektív emlékezetemben legalábbis – csak a „pesvedő-rotható kapitalizmus”-féle állandó jelzős szókapcsolat volt a politikai gazdaságtanból készült vaskos egyetemi tankönyv szöveganyagában, s jellemző, hogy a nyolcvanas évek második felében nem volt olyan egyetemi tanár vagy oktató, aki világosan el tudta volna magyarázni, mit jelent az egypártrendszeren belüli *érdekek pluralizmusa*. (Vizsgára készülve öngazgatásból százszor olvastam el egy tankönyv vonatkozó fejezetét, de megérteni nem voltam képes, csak önbizalmam ingott meg alaposan – nem vagyok alkalmas az egyetemi tanulmányokra! –, s olyan érzésem volt, hogy a szöveg összefüggéstelen, egyáltalán nem koherens egység; vonatkozó szövegrészek logikátlan egymás mellé helyezése által jött létre. Miként – ezt később magunk is felismertük – az egész marxista filozófiai tananyag együttvéve.)

Világértés és korszaktudat. A lét(forma)³ – ugyanakkor és mégis! – kulcsfogalom, fontos – csak hogy elsősorban nyelvi és tudati – kategória. A világ jelenségeinek szubsztancialista értelmezése (a marxista retorika egyik fontos kifejezése volt: az anyag!) még az olyan eredendően humán diszciplinák fogalmi apparátusára és gondolkodásformáira is súlyosan rányomta bélyegét, mint az irodalomtörténet, vagy a műfajelmélet, a társadalomfilozófia és -történet. Az irodalom történetében pl. a legutolsó időkig egyfajta fejlődéstörténeti gondolkodásmód volt meghatározó, amely a korszakokat, a műfajokat, vagy a műveket hierarchikus „fejlődésrend”-ben képzelte el, a korszakokat nagyon is lehatárolható időkoordináták közé, egymástól elkülönülő síkokba helyezte; az irodalom létformájának hálózatos-szövevény jellegét, az irodalmi korszakok utólagos módosíthatóságának, a műfajok (pl. barokk regény) jelen idejű létrehozásának, az irodalmi művek folyamatosan megtörténő jellegének, vagy a klasszikus/kanonizált irodalmi opusok újraírásának fogalmát és jelenségét egyáltalán nem ismerte el. Az irodalomtörténeti diskurzusban is tudománytalannak minősült minden olyan szellemtörténeti értelmezés, amely az anyagszerű (pl. az irodalom történetét kézzelfogható művek sora alkotja, az irodalmi mű pedig maga a könyv, amelynek

³ A szó – létforma – szerb nyelvre lefordíthatatlannak tűnő kifejezés. A folyóirat hivatalos szerb neve: Stvarnost – ami egyértelműen nem ugyanaz. De magyarul írt levelet is címeztek már „Életünk”-nek: ami persze megint sokkal behatároltabb fogalom. S van is ilyen nevű folyóirat Magyarországon.

formájában napvilágot látott) gondolkodás határain kívüli fogalmakkal operált; pl. ilyen elutasítást idézett elő az az elképzelés, miszerint az irodalomtörténeti korszak, korstílus vagy irányzat (barokk, klasszicizmus, szentimentalizmus, romantika etc.) elsősorban világértés, illetve ezen alapuló létforma, magatartás és beszédmód; tehát nem csak egyetlen (lehatárolható) időszakban megnyilatkozó, konkrét jelekkel azonosítható (pl. rokokó díszítettség) jelenség.

Alapjaiban rendítette meg a történelemről szóló gondolkodás intézményszerűsült (pl. történelemtudomány, történetírás, történelmi narratívák) formáit Hyden White elmélete, a szerző 1973-ban napvilágot látott *Metahistory*⁴ című műve, mely végső soron az objektív rendszereken alapulónak minősített diszciplína narratív jellegéről (a történészek munkájának lényegi eleme a múltreprezentációk a krónikák, a hivatalos történetírás szövegei közötti választás és interpretálásuk!) szólt, tehát a történelemértelmezésnek az elbeszélői nézőponttal és a szépirodalmi fikcióval való együttthatását bizonyította. „Általános vélemény szerint az elbeszélő a történetírásban a történésznek – minthogy szövegét narratív módban jeleníti meg –, annak érdekében, hogy a »tényeket« az »elbeszélés« elemévé alakítsa, olyan reprezentációs technikákat kell alkalmaznia, melyek a fikcionális írásmódot jellemzik” (WHITE 1997: 11). A Northrop Frye⁵ mítoszkritikái, illetve Hyden White történelemkritikai szemléletét továbbfejlesztő Ankersmit-elmélet (ANKERSMIT 2004) a történeti interpretáció intertextuális szerepének, a többféle történelem képzetének, a „történelem nem volt, hanem lesz” gondolatának érvényre jutásához, a történetírás fiktív jellegének elgondolásához vezetett. „A történetírás paradox jellege abból adódik, hogy csak egy másik interpretációval, csak más múltbeli szövegekkel, illetve más interpretációkkal vethetjük össze, de sohasem magával a múlttal. Így a történeti interpretáció alapfogalmává az intertextualitás válik, hiszen egy szöveg jelentése mindig csak egy másikkal összevetve alakul ki. Ennek alapján kép jöhet létre az adott korról, de az sohasem maga a biztos tudás” – olvashatjuk a vonatkozó szemléletről (TOLDI 2008: 40).

A világ szövegszerűvé válása – Retorikai alakzatok a reál tudományok világában. A történetírás ankersmiti kritikájától egyenes út vezetett a reál tudományok iránti elvárásaink módosulásához. Mind erőteljesebben nyilatkozik meg világunkban a tudományos közlésmódok közötti határvonalak, a diszciplináris különbségek felszámolásának, az interdiszciplináris diskurzusok létrehozásának és felismerésének igénye. Egyes vélemények szerint ez valójában nem más, mint a tudományos beszéd hagyományaihoz való vissza-, illetve odafordulás tette: hiszen a *tudomány* fogalma egészen a XIX. század elejéig összetett jelen-

⁴ Magyarul: Hyden WHITE: *A történelem terhe*. Fordította Berényi Gábor et al. Budapest, 1997

⁵ Magyarul: Northrop FRYE: *A kritika anatómiája*. Fordította Szili József. Budapest, 1998

tésmezőt mozgósított; a tudományos világértés tapasztalatain túl a világ jelenségeinek fikcionális narratíváit is egyértelműen magában foglalta, a világ értelmezésének esztétikai alapú beszédmódjait is jelölte. A XVIII. század végéig tehát a tudomány művelése a művelődés/műveltség általános érvényű jelentéseit szintetizáló folyamat volt: ezért van, hogy több történetírói munka regényként is olvasható, a magyar prozódiai vita egy része kertészeti kézikönyv fejezeteként látott napvilágot, nem különülnek el a képzeleti és a realitásokat kifejező műfajok (pl. bestiárium) – egyáltalán a tudományos közlés feltétele a szépirodalmi nyelv retorikai alakzatainak, poétikai eljárásainak ismerete volt.

A tudományos közlés új igényességének egyik nagyon fontos megnyilvánulása volt a magyarországi *A mindentudás egyeteme* című tudománynépszerűsítő és a média közvetítése révén nagyon népszerűvé is vált rendezvénysorozat: hónapokon át tömeges publikum és tévénezők milliói követték az előadásokat, amelyek által a legezoterikusabb, legelvontabb, vagy a köznapitól legtávolabbi (pl. űrkutatás) diszciplínák (fogalom)világába nyerhettünk betekintést. A rendezvénysorozat keretében megtartott előadások arra is rávilágítottak, hogy alapvetően változott meg a tudományok beszédmódja: az adatok, számok, képletek, kísérletek bemutatása és modellálása, a szakmai érvelés (a szakterminológia kizárólagossága) helyett ezeknek képi és retorikai alakzatok révén történő elbeszélése érvényesül inkább: a meggyőzés retorikája.

*

A *Létünk* négy évtizede: megjelenésének („létének”) elhatárolódó korszakai, arculat- és szemléletváltásai a tudományok, a világról szóló tudományos közlésformák változásaival összefüggő jelenséggént manifesztálódnak, nyelvi és beszédmódbeli korszakváltásokat tükröznek.

Megjelenésének évei alatt szűk szakmaiságát, az átlagolvasó/érdeklődő befogadókészségén túli tudományos nyelvezetét éppúgy felvetették bírálatként, mint – újabban – irodalmi szempontúvá válását, az irodalmi beszédmódok hangsúlyos jelenlétét lapjain. Eredeti elgondolásom szerint ezt a kifogást szerettem volna a fentiekben megformált jegyzetben, sokkal direkter módon, konkretizáló, publicisztikaibb nyelv révén kivédeni – de ahogy érkeztek a jubileumhoz kapcsolódó, vagy arról szóló tanulmányok és írások, mind nyilvánvalóbbá vált, hogy felesleges eljárás volna: a megváltozott, újszerű közlésformák létjogosultságát maguk a megjelenésre kerülő szövegek – mint amilyen a *termikus analízisről* szóló tanulmány, vagy a *világ szövegszerűségéről* szóló reflexió – legitimálják.

*

A *Létünk* korábbi szerkesztőitől eltérően – s ez természetesen se nem egyedi, se nem külön értékalkotó mozzanat – talán azt a szabadságot mondhatom magaménak, miszerint felnőttként nem éltem marxista ideológia megalapozta és egypártrendszerű kommunista rendszer befolyásoltsága alatt: csak diákéveim elejét jelölte néhány – de akkor, a nyolcvanas évek végén már jobbra kinevetett és kifigurázott – tárgy (pl. marxizmus, marxista politikai gazdaságtan, társadalomtudomány, öngazgatás, általános honvédelem és társadalmi önvédelem). Írói, tanári és kutatói pályám alakulása során nem kellett kényszerűen olyan ideológiákkal azonosulnom, amelyek nem szólítottak meg, vagy amelyek iránt ellenérzéseim voltak. Könnyebb dolgom volt.

S mert az előzőekben poétikai formáknak az értekezői beszédmodokban való jelenlétéről, a tudományos közlés fiktívvé, illetve személyes látószögűvé válásáról esett szó: következzen néhány hasonló, a szubjektív látásmódot és élményszerűséget kifejező beszédalakzat. Anekdota.

A folyóiratról, amelynek most szerkesztője vagyok, középiskolás, azaz tizenégy-tizenöt éves koromban hallottam először. Magyarórán esett szó folyóirat-történetéről és -kultúráról. Elmentem megvásárolni az akkor kapható, aktuális folyóiratokat, köztük a *Létünket*. A trafikosnő csak ezt a folyóiratot vonakodott levenni a polcra (talán mert magasan volt!), mondván, hogy „úgysem nekem való”, nem vagyok még elég érett a benne levők megértéséhez. Igaz, egy ideig tényleg nem sok élményt jelentett olvasása, de ez lett az első folyóirat, amelynek előfizetője lettem.

1988-ban, másodéves egyetemi hallgatóként jelentkeztem a *Létünk* paraszti életmód vizsgálatát meghirdető tanulmány pályázatára, és a harmadik díjat nyertem el. Igaz, hogy csak négy pályamunka érkezett be. A tanulmány 1989 folyamán meg is jelent a folyóiratban. Öt év múlva, amikor az egyetemi asszisztens-gyakornoki munkahelyre hirdetett álláspályázatra jelentkeztem, és felvételt nyertem, ez volt – számos recenzió, könyvismertető és bírálat mellett – az egyetlen, tudományos folyóiratban megjelent tanulmányom: az egyetlen tanulmány-értékű publikációm. Később a *Létünkben* – egészen főszerkesztővé való kinevezésemig – csak két alkalommal publikáltam: az egyik könyvismertetőm épp a Várady Tibor által kiemelt 1991/3-as számban látott napvilágot.

A *Létünk* első számát nemrég kerestem meg – első két évfolyamának számait is a jubileum okán vettem elő. A folyóirat egyik volt szerkesztője kétségbe is vonta, hogy az újvidéki Bölcsészettudományi Kar könyvtárában megtalálható lenne az első szám. Kicsit én is kételkedtem benne. Nem lett igazam/igazunk. Megvallom: nem ilyenekre, kizárólag pártideologizált, demagóg politikai hangvételű cikkekre számítottam. Nem mintha nem lennének benne, de nem olyan mértékben, és nem annyira szűk látókörben, miként én elképzeltem. Az irodalmi szólam pedig már akkor is jelen volt a lapban.

A folyóirat első, legendás főszerkesztőjét, Rehák Lászlót alig ismertem. Egy szemeszter során hallgattam előadásait a társadalomtudománynak vagy szociológiának is nevezett tantárgy keretében, de a vizsgát már más tartotta. Megfáradt ember benyomását keltette.

IRODALOM

- ANKERSMIT, Frank R. 2004. *A történelmi tapasztalat*. Fordította Balogh Tamás. Budapest
FRYE, Northrop 1998. *A kritika anatómiája*. Fordította Szili József. Budapest
TOLDI Éva 2008. *A múltreprezentáció lehetőségei*. Újvidék
WHITE, Hyden 1997. *A történelem terhe*. Fordította Berényi Gábor et al. Budapest

Márfai Molnár László

∴ Nyugat-magyarországi Egyetem, FMK Alkalmazott Művészeti Intézet, Sopron
∴ marmolnar@fmk.nyime.hu

FOLYÓIRAT-KULTÚRA

Periodical-culture

Írásom célja, hogy körüljárjon néhány lehetőséget a folyóiratok közzététele, az ezekben való közlés, illetve a tudományosság napjainkban megadható szempontjainak vonatkozásában. A tudománykritikai kétely nyomán eljutunk az esszé, illetve a regény műfajához, melyek rugalmassága a tudományos közlés – akár a szótár, lexikon – formáit is képes adaptálni. Ennek két példája térségünkben a történelem paradox mivoltát is szemléletessé teszi – és e paradoxontól a tudományos(nak szánt) közlés más formája sem tekinthet el.

Kulcsszavak: folyóirat, tudományosság, nyelvi fordulat, módszeresség, elbeszélés, megalakotottság, műfaj, forma, kánon, érvényesség, ironia

A folyóiratok világában manapság három lehetőség közül választhatunk, ha szeretnénk megmutatkozni a világ színe előtt. Az első a kizárólag nyomtatott formában megjelenő, a másik online változattal rendelkező, a harmadik pedig eleve a világhálóra tervezett kiadvány. Pár éve még az első változat szinte kizárólagos volt, ma pedig talán már nincs is lap, melynek ne lenne webes felülete, ha másért nem, az archív számok tartalomjegyzékéhez, esetleg szövegeihez való könnyebb hozzáférésre. Mivel eltérő lehetőségeket nyújt a nyomtatás mint a digitális kiadás, jó pár szerkesztőség már eleve két verzióban építi föl kiadványát.

A nyomtatott forma – főleg, ha több évtizedes múlt áll mögötte – azt a fajta presztízst kölcsönzi, melyről Paul Fussell *Osztálylétrán Amerikában* című könyvében – úgy tűnik nem kizárólag az Újvilágra érvényesen – kellő ironiával úgy írt, hogy az ódonág felcserélhetetlen értékét hordozza a művelt felső középosztály számára. Ugyanakkor az online folyóirat előnyei nyilvánvalóak: térben és időben szinte korlátlanul hozzá lehet férni, és bár semmi nem akadályozza, hogy a papíralapú periodikát böngésszük álmatlan éjszakai óráinkban, de hogy közleményünk a publikálás pillanatában a világ bármely pontján azonnal olvasható, az nem egy utolsó szempont – feltéve, hogy van internet-hozzáférés és nem utolsó sorban rendelkezésre áll számítógép (az elektromos áramról nem is szólva). Lehetne még az érveket sorolni pró és kontra, egy azonban nyilvánvaló: a presztízsz jelenti a legnagyobb vonzerőt, akármelyik technikával tesszük is közzé folyóiratunkat. A jól ismert példára hivatkozva, a tudomány berkeiben

tevékenykedők számára életüket végigkíséri a remény, hogy egyszer talán publikálhatnak az ígért földjének számító *Science* vagy *Nature* hasábjain – ezt követően beteljesedhet bizodalmuk a citációs index által biztosított üdvösségben.

Úgy vélem, más a helyzet a humán tudományos és művészeti folyóiratok esetében. Persze itt is ki kell vívni a rangot, de itt egyfajta fluktuációt, a szerkesztőségek életében sajátos hullámvasút-élményt okoz, hogy minél inkább közeledünk a művészi szövegekhez, annál kevésbé lehet előre kalkulálni az innovatív teljesítményekkel. A magyar nyelvterület kiadványaira szűkítve a kört, az elmúlt évtizedekben ezt a jelenséget többször is meg tapasztalhattuk.

Veszélyes vizekre evezünk azonban, ha cím szerint emlegetett folyóiratokat összehasonlítani, netán értékelni kezdünk, ezért bele se fogunk ilyesmibe. Fennáll a veszélye, hogy ennek során akaratlanul is megbántunk valakit. Ezt elkerülendő, e sorok írója saját szerkesztői tapasztalataiból idéz inkább. Három folyóirat alapításánál, illetve a szerkesztőség kezdő munkálataiban vettem eddig részt. Az első a *Határ* volt a debreceni bölcsészkaron, hallgatók által írt és szerkesztett irodalmi folyóirat, melynek megjelenésén 1987 és 1990 között tevékenykedtem (ezt követően még két szerkesztőség váltotta egymást a lap életében a kilencvenes években). A második ugyanitt a Filozófia Tanszék oktatói által jegyzett *Gond* című periodika, melyet létrehozói filozófiai esszé-folyóiratként neveztek meg. Itt 1991 és 1995 között vettem részt a szerkesztésben. 2008 nyarán tűnt fel a világhálón az *Arca* című online filozófiai folyóirat első száma, melyet 2009 augusztusában követett a második, 2010 novemberében a harmadik szám. E folyóirat – jellegéből fakadóan – nem köthető egyetlen helyszínhez. A főszerkesztő Sopronban, míg a szerkesztőség többi tagja Veszprémben, Budapesten, illetve Debrecenben tevékenykedik.

Az *Arca* indulásakor – az online-megjelenés korábban említett előnyei mellett – feltűnt még kettő: a publikált szövegek terjedelmét csak az olvasói türelem figyelembevétele korlátozza igazán, a másik, hogy az olvasói aktivitást, érdeklődést a folyóirat és az egyes tanulmányok esetén is pontosan követni lehet – ahogy a webes keresőoldalak eredményei is látványosan mutatják az egyes szövegek olvasottságát.

Ezek mellett a technikai, inkább külsődleges szempontok mellett sokkal lényegesebbnek tünnek föl már kezdettől az öndefiníció kihívásai: akkor tudományos-e egy periodika, ha teljesíti a formai (idegen nyelvű absztraktok, hivatkozás- és irodalomjegyzék), illetve a rituális normákat (lektorálás)? Egyáltalán, egy filozófiai folyóiraatra mennyire érvényesíthetők a (többnyire természettudományból eredő) kritériumok? Könnyen eljutunk ahhoz az egyáltalán nem új kérdéshez, hogy tudomány-e a filozófia. Mint emlékeztet, Kant a tiszta ész képességén belül egy önálló (a tapasztalati és az a priori – matematikai jellegű – tudományoktól eltérő) ítéletformával jellemezte a filozófiát. Eszerint a metafi-

zika képes arra, hogy (újabb) tapasztalat igénybevétele nélkül alkosson ismeretbővítő ítéleteket. (Ez a bizonyos a priori szintetikus ítélet.) Eszerint a filozófia (hagyományos nevén a metafizika) a tudás önálló formája a tudományon belül. Ezt a bizonyosságot ingatták meg a 20. század Bécsi Körének filozófusai, legalábbis átmenetileg, amikor a természettudományok egzaktságát, módszerességét és haladását kérték számon a filozófián. A szigorú tudományok bizonyítási kényszere azonban nem várt következményekkel járt: kiderült, hogy a természettudományok axiomatikus kijelentései sem bizonyíthatók tapasztalati úton. Különös jelenség, hogy miközben az 1950-es évek második felétől Thomas Kuhntól Paul Feyerabendig sorra vetik el a tudomány haladáselvébe, igazságfeltárásába, a módszer mindenhatóságába vetett hitet, ez alatt a humán tudás egyre módszeresebb formái jelennek meg, mint a strukturalizmus, a szemiotika, a narratológia, illetve a fenomenológiai eredetű eljárásmódok igen termékeny és széles körű alkalmazásai.

Az ellentmondás feloldható, ha a nyelvi fordulat tudománytörténeti összefüggésében szemléljük őket. A nyelvet addig eszközként kezelő diszciplínák a 20. század közepére legitimációs válságba jutottak, míg a nyelviséget végső adottságként kezelő szellemi műhelyek – mint az orosz formalisták, a cseh és lengyel strukturalizmus és szemiotika – már az 1920-as évektől komoly, ma is figyelemre méltó teljesítményt tudtak felmutatni. Mindezt a szép, tiszta képletet meglehetősen konfúzusssá teszi, hogy az 1960-as évek végétől tematizálódik a jel-létesítés válsága is az amerikai posztmodern irodalom és elmélete, a francia dekonstrukció, vagy az olasz „Il pensiero debole” (‘gyenge gondolkodás’) formájában. Jellemző, hogy ez utóbbi egyik vezető képviselője, Gianni Vattimo ugyanannak a – Luigi Pareyson köré csoportosuló – filozófiai, esztétikai iskolának a köréből került ki, mint Umberto Eco, a szemiotika mai napig meghatározó egyénisége. Eközben egyre nagyobb befolyásra tesz szert a német hermeneutika is. Gadamer *Igazság és módszer* című főműve 1960-ban jelenik meg, Hans-Robert Jauss 1967-ben tartja székfoglalóját a konstanzi kutatóegyetemen az *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja* címen. E munkája szerint is a történetiséggel való találkozás megkerülhetetlen, és a tét a múlttal való, folyton megújuló párbeszéd, elsősorban annak esztétikai módozatai. Jaussnak és kutatótársainak munkái napjainkig meghatározóak az irodalomtudományban, kirajzolva nem csupán a hermeneutikai aktivitás, hanem egyfajta irodalmi antropológia horizontját.

E fejlemények nem hagyták érintetlenül a társadalomtudományokat sem. Az 1970-es évektől az antropológiában Clifford Geertz, a történettudományban Hayden White munkásságában jelentek meg elsők között a társadalmi tapasztalat szövegszerűségének implikációi. Ezek szerint a társadalomkutató nem tényekkel, hanem szövegekkel, interpretációkkal, trópusokkal találkozott, ennek nyomán konstruálja saját jelentését.

Magunk mögött hagyva az évezredforduló utáni első évtizedet, a rendelkezésünkre álló távlatban olyan hatásokat tulajdoníthatunk az előzőekben röviden sorra vett eseményeknek, amelyek a világ szövegszerűségét, az olvasásra utaltságot, de egyúttal a jelentések állandó mozgását és szóródását implikálják számunkra. Az elmúlt fél évszázadban a tudományosság kritériumai egyre kontúrtaletalábbá válnak, az objektivitás, a bizonyíthatóság helyett inkább a meggyőzés, a hatás retorikai kritériumai lesznek meghatározóvá. Így a tudományos beszéd sem más, mint a beszéd egyik formája, amit arról lehet felismerni, hogy adott időben megvannak az érvényesnek elismert előadási mintái, fordulatai, elemei – ebből a szempontból nem nagyon különbözik a vicceselés, vagy a káromkodás kötöttségeitől – amiben eltér ezektől, az a kanonizált tekintélyekre való hivatkozás szabályai és kötelezettsége, hiszen a példaként idézett másik két műfaj – szerencsére – nem ismer ilyesmit. Jelen írás sem kivétel ez alól, hiszen a fentebbi bekezdésekben végzett eszmefuttatás vagy inkább szellemi ámokfutás nevek, évszámok, irányzatok között a kényszer súlyát jelzi, hogy hivatkozzam.

Fellélegezhetek, megnyugtathatom magam. A filozófiainak, tudományosnak nincsenek többé jól definiálható kritériumai, annak minősül, ha a szerzője, esetleg a szerkesztők, netalántán az olvasók annak tekintik. Mindenesetre beszédünk az irodalmi, pontosabban az esszészerű felé közelít, nem véletlen, hogy napjaink legolvasottabb tudományos bestsellerei is kiváló stílusban íródtak, nem olyanok, mint egy telefonkönyv vagy szótár.

A szótár... hasznos, de unalmas termék, így hálátlan is, hiszen sok munka, vesződség fekszik benne, bár néha még el is híresülhet, mint a Pápai Páriz Ferenc készítette latin–magyar, magyar–latin szótár. De a szótár... forma is egyben – a modern regény igen rugalmas műfaja ki is használta ezt a lehetőséget, a közelmúlt szépirodalma két példával is szolgálhat erre a térségből. Idén lesz negyedszázada, hogy napvilágot látott Temesi Ferenc *Por* című szótárregénye, mely a narrátornak és felmenőinek szegedi életét beszéli el a reformkortól napjainkig. A következő évben adta ki a Forum Kiadó Újvidéken, Brasnyó István fordításában, Milorad Pavić *Kazár szótár* című alkotását, amely alcíme szerint százezer szavas lexikonregény. (A szerb nyelvű eredeti 1983-ban jelent meg Belgrádban, a magyar fordítást pedig a közelmúltban ismét kiadták).

Az ötlet érdekes, a hasonlóság pedig szembeötlő, így mindkét vonatkozással kiterjedten foglalkozott a kritika annak idején, ennek bemutatásától most eltekintenek. Itt csupán arra kívánok utalni, a látszólagos formai egybeesés mögött két, nagyban eltérő látásmód és ennek megfelelő elbeszélői hang áll. Temesi regénye a lexikont imitálja ábécérendbe szedett szócikkeivel, belső utalásaival, ahol az egyes szócikkek többnyire remekbe szabott kis elbeszélések, sokat merítve az élőszóbeli anekdotázás kiterjedt magyar nyelvű hagyományából. A mű felépítése így gazdag belső utalásrendszert tesz lehetővé, a szöveg így szinte

kimeríthetetlen konnotatív hálóként tűnik fel az olvasás során. Azonban – ahogyan Dobos István is észrevételezte az *Alföld*ben publikált kritikájában annak idején – Temesi alkotása a modernség szemléletéhez kötődik, elsősorban azért, mert ahogyan haladunk előre az olvasásban, egyre inkább előtűnik a mű lineáris felépítése, teleologikus jellege, illetve mert az elbeszélő saját narratívájával és identitásával kapcsolatban szinte kétely nélkül építkezik.

Pavić regénye a régi, jól bevált fogással indít: műve nem is eredeti, hanem „az 1691-es (1692-ben megsemmisített) Daubmannus-féle őskiadás rekonstrukciója kiegészítésekkel a legutóbbi időkig”. Az ebből fakadó ironikus jelleg áthatja a mű egészét. Temesitől eltérően ez a regény nem a szótár, hanem az enciklopédia (tehát egy teljességre törekvő írásmód) formáját követi, miközben a kazár kérdéssel kapcsolatban közreadott szöveg három – keresztény, zsidó és iszlám – forrásból építkezik, melyek kölcsönösen felülírják egymást. Semmi biztosat nem tudunk a kazárokról, szól a bevezetés, és meg is hagy minket ebbéli állapotunkban. Az irónia nélkülözhetetlen eleme az önirónia, amely az önazonosság kétségbevonásában ölti leghatékonyabb formáját. A szótárt záró megjegyzésből megtudjuk, igazi haszna abban van e műnek, ha magányos női és férfi olvasója személyesen is találkozik, és félreteszi a mű két példányát, mert immár fölöslegessé vált.

Azért mégsem véletlen a hasonlóság Temesi és Pavić műve között. A háttértörténet folyamatában vélhetően ott áll Jorge Luis Borges, aki hol esszének, hol elbeszélésnek tűnő műveiben gyakran foglalkozott az idő paradoxonjaival. A történelem viharainak oly sokszor kitett térségünkben e két regény is megvalósítja a történelem paradoxonját: ezt elbeszélve létrehozza, szemben azokkal az újabb keletű, magukat tudományosnak álcázott munkákkal, melyek két-három évszázadot próbálnak kitörölni a történelemből (itt elsősorban Heribert Illig *Kitalált történelem* című könyvére gondolok). Ez utóbbi szemléletmód sajátos bumeráng hatású: azért, mert körömszakadtig ragaszkodik a történelem objektív mivoltához, így sikeresen meg is akadályozza a megértését.

A már emlegetett öniróniáról sem feledkezhetünk meg saját szövegem esetén. Mivel cikkemet egy negyedik évtizedén túllépő nyomtatott folyóirat, az Újvidéken kiadott *Létünk* számára írtam, de kezdő ürügyként az online-kiadványokkal indítok, kicsit úgy érzem magam, mint Baudelaire *A mesterséges mennyországokról* című esszéjének bevezetőjében, melyben a kábítószerekről írott művét egy nőnek ajánlja, és joggal érzi úgy, hogy ezért magyarázkodnia, mentegetőznie kell.

Periodical-culture

The aim of this paper is to present a few possibilities as regards to publishing periodicals, composing their contents, as well as the scientific aspects of contemporary periodicals. Following the line of scientific criticism, we arrive at the genres of a short story and novel, the flexibility of which allows the adaptation of scientific forms, be it a dictionary or an encyclopedia. Two examples of this, taken from our region, illustrate the paradoxical nature of history too – and this paradox should also be observed by other forms of (what is meant to be) scientific writing.

Keywords: periodicals, scientific style, linguistic expression, systematic approach, short story, composition, genre, form, canon, validity, irony

Balázs Imre József

∴ Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
∴ balazsimrejozsef@gmail.com

MAGYAR DADA?

Megjegyzések az *IS* folyóiratról (1924–1925)¹

Hungarian Dadaism?

(Notes On IS Periodical [1924–1925])

Általában a magyar dada egyik fontos, bár rövid életű orgánusaként tartják számon a budapesti *IS* folyóiratot, amely 1924-ben és 1925-ben jelent meg Gerő György, Karly Ágost, Kristóf György, Mezei Árpád, Pán Imre közreműködésével, két teljesnek nevezhető lapszámot, illetve két plakátot jelentetve meg. Az alábbiakban a folyóirat kollekcióját az alábbi főbb kérdések irányából vizsgálom meg: 1. Melyek azok a poétikai-szemléleti jegyek a folyóiratban közölt szövegekben, amelyek a dadaizmus körébe vonhatók? 2. Pán Imre és Mezei Árpád utóbb jelentős munkásságot fejtettek ki az Index Könyvtár, illetve az Európai Iskola csoportja körül. Mennyiben állapítható meg összefüggés, szemléleti folytonosság az *IS*-pillanat szerzői, illetve a későbbi, szürrealizmus, pszichoanalízis és egyéb interdiszciplináris megközelítésmódok híveivé váló Mezei és Pán munkásságában? 3. Milyen irányok felé nyílik átjárás az *IS* programatikussá szövegei felől a későbbi, illetőleg a mai befogadók számára?

Kulcsszavak: avantgárd, dadaizmus, szürrealizmus, konstruktivizmus, archetípus

TÁMPONTOK:

IRODALOMTÖRTÉNETI JELLEMZÉSEK, VISSZAEMLEKEZÉSEK

Kassák Lajos és Pán Imre „izmustörténeti” összefoglalójában az *IS* folyóiratról az alábbiakat olvashatjuk: „1924-ben jelent meg az *IS*, Gerő György, Kristóf Károly, Mezei Árpád és Pán Imre folyóirata. Ez a kísérlet, bár igen rövid életű volt, jelentős visszhangot keltett. [...] A munkatársak előadásokkal mutatkoztak be a szociáldemokrata párt kultúrtermeiben. Gerő György kezdeményezésére és rendezésében filmet készítettek, ez volt az első és eddig egyetlen magyar avantgardista film” (KASSÁK–PÁN 2003: 236). A filmből egyébként képeket is publikált a budapesti *Dokumentum* 1927 januárjában, maga az *IS* folyóirat egy film-leírást közölt *Béla* címmel, technikai utasításokkal együtt, az 1924-es, első számában.

¹ Részlet egy hosszabb tanulmányból

Ebben az összefoglalásban (amelyben társszerzőként elvileg Pán Imre, az egyik *IS*-szerkesztő nézőpontja is érvényesülhetett) nem szerepel tehát a *dada/dadaizmus* kifejezés. Magában a folyóiratban sem íródik le. Találkozunk viszont Gerő György egyik, a lapban közölt írásában (*A konstruktivizmus és a kereskedelem*) egy másik avantgárd irányzat nevével. Mindenképpen indokolt tehát kétséssel kezelnünk azokat a rövidre zárt megállapításokat, amelyek az *IS* folyóiratot egyértelműen, netán irányzatosan dadaistának minősítenék.

Vegyük sorra, még ha nem is a teljesség igényével, azokat az irodalomtörténeti összefoglalásokat, melyekben az *IS* dadaista műhelyként jelenítődik meg. Bori Imre 1969-es könyvében „a magyarországi dadaista törekvések szinte egyetlen orgánuma”-nak tekinti az *IS*-t. Érvei elsősorban poétikai természetűek: szerinte Pán Imre és Kristóf Károly verseiben a véletlen-effektus működtetése révén jönnek létre dadaista hatások – igaz, Bori el is különíti egymástól Kristóf és Pán poétikáját, leírása szerint (és ezzel jórészt egyet is érthetünk) Kristóf Károly „következetesebb dadaista”, míg Pán Imre költészetében erős szürrealista hatások érvényesülnek (BORI 1969: 304–308).

M. Pásztor József sajtótörténeti leírása viszonylag részletesen ismerteti az *IS* megjelent számait, egyenként felsorolva az írások szerzőit és címeit. Irányzati besorolásokba nem bocsátkozik – átveszi és idézi viszont Bori Imre megállapítását ezzel kapcsolatban, következésképp ebből az ismertetésből is a lap dadaista vonásai válnak hangsúlyosabbá (M. PÁSZTOR 1980: 184–186). Passuth Krisztina monografikus avantgárd-könyve nem hivatkozik ugyan konkrét szakirodalmi előzményekre, de lényegében megismétli a Bori-féle álláspontot: a dada-jelenségekre vonatkozó alfejezetben tér ki a folyóíratra, és megjegyzi: „részint dadaista, részint szürrealista írásokat közöl” (PASSUTH 1998: 252).

Irányzati szempontból az árnyalásra tesz kísérletet Beke László dadaizmus-antológiája utószavában, és érezhető óvatossággal egy olyan felsorolás után tér ki az *IS*-re, amelyben olyan magyar avantgárd folyóiratokat említ, amelyek „a dadaizmusra is felfigyeltek vagy dadaista munkákat közöltek” (BEKE 1998: 319), majd relativizáló kérdőjellel látja el a terminust az alábbi zárójelben: „Visszatekintve azonban a legnagyobb horderejű (dadaista?) esemény a Mezei Árpád és Pán Imre által szerkesztett lap, az *IS* néhány számának megjelenése volt. Az *IS*-ben publikált Karly Ágost és Gerő György, mindketten hasonló, filozofikus stílusban, vagy inkább egy mesterségesen kreált magyar nyelven, melyben számtalan új szóképzés és meglepő szintaktikai kapcsolat hozott létre egyszerre költői és konceptuális jelentéseket” (BEKE 1998: 320). Épp ezeket, tehát Gerő György és Karly Ágost szövegeit minősíti implicit módon dadaistának Beke azáltal, hogy beválogatja őket antológiájába. Derék Pál Kristóf Károly *IS*-beli hangkölteményeit tárgyalja részletesen, érvekkel alátámasztva a dadaizmus poétikájának kontextusában (DERÉKY 1992: 92–95).

Végül Forgács Éva dadaizmus-áttekintőjét érdemes még idéznünk problémafelvetésünk szempontjából. Az irányzati jelleg szerinti besorolás itt is hangsúlyos, és csak részlegesen esik egybe Beke László opciójával: „Ezoterikusabb és egészen szűk kör számára készült 1924-25-ben az *IS* folyóirat [...]. Az *IS* (melynek címe éppúgy szándékoltan jelentés nélküli, mint a »dada« szó) fejlődésén ott állt: »kultúra, civilizáció«; »röpirat«-ként határozta meg magát, műfaját pedig »irodalom, képzőművészet, zene, gyakorlati élet, tudomány«-ban jelölte meg, tehát a Mezeiére jellemző holisztikus szemléletet képviselte. Karly Ágost szabad-asszociáció-folyama mellett, ami inkább a szürrealizmust képviselte a lapban (ami felé Mezei és Pán is orientálódtak), Kristóf Károly versei és Gerő György írásai szóltak meg a Dada hangján. Különösen Gerő *Méter* című regényének részletei erőteljesek. A dadaizmus és Kafka abszurd világlátása ötvöződik ebben a szövegben, egymástól izolált képeiben, amelyek egyenlő távol vannak az írás gondolati középpontjától, s tónusuk hideg, hangsúlyozottan tárgyilagos” (FORGÁCS 1994a: 178–179).

A fenti vélekedések egyszerű összegzésével is megállapíthatjuk: az *IS* című lapra illik ugyan az „avantgárd” minősítés, de ugyanakkor koncepcióját tekintve hasonlít abban a legtöbb magyar avantgárd folyóirathoz, hogy nem kötelezi el magát egyetlen irányzat mellett sem. Így dadaistának sem nevezhető egzakt értelemben. Kristóf Károly és Gerő György munkáit több értelmező is a dada kontextusában tárgyalja, míg Karly Ágost művét egyes értelmezésekben dada, máshol a szürrealista jegyek határozzák meg. Mezei Árpád és Pán Imre szövegeit a szürrealista kísérletekkel rokonítják, általában utalva arra, hogy az ő életművük a szürrealista szimpátiák irányában bontakozott ki később, az Európai Iskola szervezőegységüként, illetve Mezei esetében francia nyelvű, szürrealizmussal és annak előzményeivel foglalkozó értekezések társszerzőjeként.² Nem kell megfélekezni arról sem, hogy az első szürrealista kiáltvány, André Bretonék dadaizmus/szürrealizmus váltásának első programatikus dokumentuma, 1924-ben keletkezett. Amellett sem igazán érvelhetünk tehát, hogy Pán és Mezei szürrealizmus-követők lennének ebben az időszakban (a „szürrealizmus” terminus nem íródik le a lapban, ahogy a „dada” szó sem). A szövegek motívumainak és poétikájának együttes vizsgálatával azonban remélhetőleg közelebb jutunk annak leírásához, hogy miért érezhették az értelmezők Pán Imre ekkori szövegeit szürrealista jellegűnek.

² Munkásságuknak erről a szakaszáról részletesen írtam következő tanulmányomban: BALÁZS 2011.

MEZEI ÁRPÁD ÉRTEKEZÉSEI AZ ELSŐ IS-SZÁMBAN

Az első, 1924-es IS-számban Mezei Árpád, Pán Imre testvére két értekezést is közöl – egy hosszabbat és egy rövidebbet – mindkettő összefügg azonban a forma aktualizációjával és az időbeliség problémájával. (Spekulatív, *Arabok és mongolok* című értekezését a másik, 1925-ös IS-számból most nem tárgyalom: természettudomány és szellemtörténet keveredik benne művészettörténeti formák emlegetésével – az akkori kortárs művészethez azonban az írásnak nincs közvetlenül köze.) Címe alapján, dadaista kontextusban és dadaista érvrendszerrel megírva, kifejezetten programcikkeknek számíthatna a lap utolsó oldalán közölt írás: *A sajtó, mint a jelenkor művészete*. Déry Tibor például joggal dadaistaként értelmezhető képes hosszú versében, *Az ámokfutóban* a sajtóhírek abszurditásából indul ki.³ Később, a *Dokumentum* című lapban is szívesen közli és kommentálja a lapok szenzációhajhász híreit.

Mezei Árpád számára azonban a sajtó művészetté válása egy hanyatlási folyamat része, ahogy mondja: „a formatendencia a független megvalósulásokból visszahull a realitás elemeire s így ezek esztétikai értéket kapnak”. Érvelése szerint lényegében a sajtó szimulálja azt a szuggesztív hatást, amely korábban a műalkotásokra volt jellemző. A „forma mögötti folyamatosság” viszont, mint mondja, megszűnt a hanyatlási folyamatban, így a befogadó számára csak egy töredékes világ lesz adott, amely csupán látszólag, pillanatnyi hatásában tekinthető egésznek.

Egyfajta idealista elképzelés felől Mezei tehát a sajtó jegyeit vezeti le a műalkotások létmódjából kiindulva. Az érvelés mögött az aranykor-mítoszok hanyatlás-elképzeléseit azonosíthatjuk be, Mezei számára felnyílik elméleti szempontból az a lehetőség, amely a dadát botránykeltésre, szubverzív, kritikai gesztusokra ösztönözte, de nem kíván ezzel azonosulni: „A további hanyatlás teljesen megszünteti a határokat, s így lehetővé teszi a legkülönbözőbb ösztönök uralomra jutását: bármilyen cselekvés értéket kaphat, ha formát sikerül felvennie. Ezek az elegáns bűnök, a cselekvés művészete.”

Terjedelmesebbik értekező szövege ugyanennek a lapszámnak az élén a *Forma* kérdését járja körül. Egyik legfontosabb alapkérdése, hogy milyen módon viszonyulnak a „természeti formák” a műalkotások formájához – mennyiben állítható például egy műalkotás formájáról, hogy egy eleve létező dolog jön létre anyagilag. Levezetéséhez segítségül hívja Hermann Minkowski négydimenziós tér-idő elméletét, amely relativizálja világlátásunkat. Mezei összefoglalásában: „a realitás számunkra egy háromdimenziós térbeni mozgás, azonban elgondolható mint mozdulatlan forma egy olyan négydimenziós térben, ahol az idő mint

³ Erről az összefüggésről l. DERÉKY 1992: 82–86, illetve FORGÁCS 1994a: 173.

negyedik koordináta szerepel”. Különös figyelmet szentel Mezei értekezése az úgynevezett átmenőleges formáknak – a növekedés, a mozgás, a változás foglalkoztatja, a platonikusok „isteni szépség”-konceptióját, befejezett formáját határértéknek tekintve. Ehhez az érdeklődéshez nyúlnak vissza a későbbi Mezei-szövegek hibrid lényekről és korcsokról szóló fejtegetései, amelyek szerint a szürrealizmus egyik alapproblémáját vetik fel, hiszen annak emberképével kapcsolatosak. Egy kései, szürrealizmusról szóló fejtegetésében például Mezei a következőképpen fogalmaz: „Annak ellenére, hogy a görögök az ideális és változatlan emberfogalmuknak jó meghatározást tudtak adni, a szürrealisztikus tendencia a mélyebb, mintegy háttérbeli nívókon mindig jelen volt. Ezt nemcsak a korai mítoszok, hanem a klasszikus görög dráma és Arisztotelész drámaelmélete is mutatja” (MEZEI 1993: 68). Mezei példái között, amelyek a formák időbeli létesülésével, átmeneteivel foglalkoznak, megtaláljuk a kristályokat („geometrikus felépítések törvényszerűsége az anyag alapvető téri tendenciáját valósítja meg”), a lepke lepkekénti létezésének problémáját, a növekedésben levő növény vagy gyerek „formájának” kérdését. Az a fajta tudományosságra törekvő, játékosághoz legfennebb egy-egy extrémebb példa beiktatásával közelítő értekezői nyelv, amely Mezeire ekkor is és a későbbiekben is jellemző, nem hasonlít a dada programatikus szövegeire. Fontosabb toposzai viszont – az átmenetiség, a mozgás, az időbeli kibontakozás/változás – az avantgárd művészet elméleti megalapozásához jó alapot nyújthattak. Ezen a ponton még többé-kevésbé együtt van Mezei gondolatrendszerében is az, ami a harmincas-negyvenes évek magyar művészettörténetében „absztrakció és szürrealizmus” kettőse. Utóbb, a negyvenes években ez a két irány egymást kizárónak, egymástól eltérő jellegűnek bizonyult stílári értelemben: az „elvont művészektől” csoportja kivált az Európai Iskola művészei közül.⁴

PÁN IMRE-VERSEK AZ IS-BEN

Az első IS-szám Pán Imre-versei mintha Mezei Árpád gondolatmeneteinek művészi projekciói lennének⁵, tördelésük is összekapcsolja, egymás kontextusába helyezi őket, hiszen folyamatosan, közvetlenül a *Forma* című írás zárata után kezdődnek a Pán-versek.

Rendkívül markáns, jól körülhatárolható az a motívumrendszer, amely Pán Imre itt közölt szövegeit meghatározza. Leggyakoribb a mozgás/mozdulatlan-

⁴ L. például Forgács Éva írásait ezzel kapcsolatban: FORGÁCS 1994b, FORGÁCS 1994c.

⁵ Pán Imre összesen tizenkét verset közölt a lapban. *Hangok, Vándorkörök, Várak, Játék, Keréknyomok, Sorok, Határok, Árkok* című/kezdő sorú versei az 1924-es IS-számban jelentek meg, *Számok, Télszigetek, Kőforgók, Napok* című/kezdő sorú szövegeit az 1925-ös szám közli.

ság képzetkör explicit, olykor oximoronszerű feltűnése („összetörök a mozdulatlan történeteket”; „kőarcok szakadatlan forognak, / születések bontják anyagok / halottköreit”; „anyagtalan rendszerek / bekövesednek a mozdulatba”). Jól érzékelhető itt, hogy a Pán Imre-versek ugyanazokat a paradoxonokat állítják előtérbe, amelyek a Mezei-szövegben a Minkowski-féle elvekre való hivatkozást tették szükségessé. A mozdulatlanság, amely időben, például a növekedés által válik mozgássá, vagy az a fajta mozgás, amelyet állandó, változatlan testek, dolgok végeznek, meghatározó ezekben a szövegekben. Az időbeliségben hasonló paradoxonok kódolhatók az „ismétlődés” fogalmába – ezzel is gyakran találkozunk a Pán-versekben: „megszakítják a létező dolgok / visszatérő anyagformáit”; „jelenismétlés”. Feltűnő a „meder” motívumának jelenléte is, amely ugyancsak az időbeliséget teszi képileg megragadhatóvá, miközben a hérakleitoszi paradoxont is megidézi latens módon: „Óramutatók keresik a távolságok medrét”; „Óralapok medre”; „Folyómedrek átszakítják az erdőöveket”.

Pán Imre verseinek szintaxisa többé-kevésbé változatlanul hagyja a köznap kommunikációra jellemző nyelvtani szabályokat, általában kijelentő mondatokat használ – amikor ettől az elvtől eltér, akkor általában egy- vagy kétszavas mondatokat, afféle leíráselemeket iktat be, asszociatív logika szerint: „Napévek. Hideg égőv.”; „Esőgyűjtő asszonyok. Völgyek.”; „Háztetők, kertek. / Név.” A felsorolások elemei általában statikusságot sugallnak, hiszen névszói jellegűek. Lényegesen ritkább, amikor igéket helyez egymás mellé Pán Imre, hasonlóan asszociatív logika szerint: „Este, kiolt, betorkoll, bujdosik, / járhat, elhajlik, keresgél, este, este, / visszaérkező, feljön.” Itt kerül a Pán-vers legközelebb ahhoz az összhatáshoz, melyet Kristóf Károly költeményei keltenek általában – hiszen Kristóf lényegében eredeti jelentésüktől megfosztva, hangtestükre redukálva iktatja be verseibe a szavakat, és ezt a hatást jórészt éppen a szintaxis felborításával, megszüntetésével éri el (vö. DERÉKY 1992: 95). Másik közös eljárás a Pán Imre és Kristóf Károly IS-beli verseiben a nonszensz szókapcsolatok képzése. A sikerültebbek e szóösszetételek közül mintegy elvágják a jelentés és értelem közötti szálát (vö. DERÉKY 1992: 95), és elsősorban hangsorként, közvetlenül érvényesülnek („esküzmánc”, „háztörpe”, „időszent”, „bádogszakáll” – Kristóf Károly; „felhőél”, „erdőgátak”, „hártyakunyhók”, „géphalászk”, „ezüstmeder”, „forgóévek”, „erőér” – Pán Imre).

Hipotézisként e példák alapján is felvethető, hogy az olyan avantgárd irányzatok, mint a dada, a konstruktivizmus és a szürrealizmus gyakran kevésbé poétikájuk révén, inkább szemléleti és motivikus jegyeik alapján különíthetők el egymástól. A dada „világképe” ebből a szempontból ismeretelméletileg radikális – mesterségesen kreáltak, önkényesnek mutatja a jelentéseket és az összefüggéseket, illetve magát a felszínt tekinti egyenlőnek a jelentéssel. Mindezek megmutatására a groteszk, a komikum, az abszurd hangnemet preferálja. A

konstruktivizmus az absztrakció elve szerint bánik a jelentésekkel, nem tagadja az összefüggések létezését, legfennebb olyan szinteken találja és mutatja meg őket, ahol azok már kevésbé felismerhetők a köznapi „emberi” logika és érzékszervi működés számára. Tónusában többnyire hideg, tárgyilagos. A szürrealizmus ismeretelméletileg „optimistább”, mint a dada, egyfajta rejtett igazságig szeretne eljutni, amelyik az emberi pszichében rejtőzik, és amely elé mindenféle gátakat helyezett el a nappali tudat, a ráció, a nyelv, illetve a társadalmi konvenciók rendszere általában. Inspirációért szívesen folyamodik éppen ezért az archaikus, a mágikus, az értelem-előtti vagy azt megkerülő világképekhez, ugyanakkor „szürrealizálja”, új kontextusba helyezi azokat az elemeket. Poétikailag ugyanúgy a véletlenszerűség, asszociativitás formáit preferálja, mint például a dadaizmus, de „szótárát”, motívumkincsét tekintve máshonnan merít, nem anynyira a köznapi vagy groteszk/szenzációs elemek világából, mint a dada, hanem inkább az archetípusok, az álmok, látomások, misztikus művek világából.

Ha innen nézzük, valóban megerősíthetjük azt, amit a korábbi értelmezések Kristóf Károly verseiről mondtak: esetükben valóban a dada effektusait figyelhetjük – azt, ahogyan a nyelvbe vetett bizalom radikálisan megrendül, ugyanakkor a jelentések magával a felszíni réteggel, a hangzással válnak egyenlővé.

Pán Imre esetében elvethetjük a dada-rokonítást, ugyanakkor érzékelhetjük az archetipikus képrendszer kompaktságát, amely leginkább a szürrealizmusra jellemző az adott korszak irányzatai közül. Nem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül azt a konceptuális jelleget sem, amely építőkockaszerűen használja a szavakat, illetőleg a nagyobb tömböket. Ebben a tekintetben a Pán Imre-versek leginkább a Derék Pál által „elvont avantgárd költemény”-ként leírt, konstruktivista ihletésű versekre emlékeztetnek (l. DERÉKY 1992: 109–149). Derék rendkívül érdekes motívumleltárt készített például Kassák Lajos *Számozott Költeményei* alapján: ebben főként testrészek, testnedvek, állatok stb. szerepelnek (DERÉKY 1992: 125). Úgy vélem, Pán Imre ekkortájt írt versei alapján legalább ennyire markáns motívumleltár készíthető, a különbség csupán az, hogy a Pán-féle szótár sokkal elvontabb és archetipikusabb fogalmakat tartalmazna a Kassákénál. A logika ugyanakkor, amely szerint „összeszereli” például az 1925-ös *IS*-szám verseinek motívumait, igencsak következetes, és ebben Kassák bécsi korszakának szövegeire emlékeztet. Ha egymás alá írjuk a négy itt közölt Pán-vers kezdő sorait, akkor jellemző képet alkothatunk ennek az elvnek a működéséről:

*SZÁMOK erőér síkjain átkerülnek a mérlegvárak,
érintők kitérő szárait begyűjtik, hangerdők körein*

*TÉLSZIGETEK elhamvadt körein megmozdulnak a forgóévek,
szélarcok átváltozó fészkein költöznek*

*KŐFORGÓK számtestén megfordulnak az oszlopok érintői,
körévek átszűrődnek a révgyűrűkön*

*NAPOK kőfogó testén megfordulnak a mozdulatlanság körei,
érerdők szálai közt felöltik az anyagok életét.*

Legfontosabb motívum talán a *kör* – mind a négy verskezdet tartalmazza, így a mozdulást, fordulást is összehatásában abban a ciklikus, mítoszi keretben kell elképzelnünk, amelyet a kör képzelete látványosan reprezentál ezekben a versekben.

ÖSSZEGZÉS

Az *IS* folyóirat munkatársi körében sűrítetten volt jelen a magyar avantgárd két fontos tendenciája – az absztrakcióra való hajlam, illetve a szürrealizmus irányába mutató szemlélet. Ezek tendenciák, még mielőtt konfliktusokat gerjesztve szétváltak volna, a negyvenes években újra találkoztak az Európai Iskola csoportjában, illetve Hamvas Béla és Kemény Katalin 1947-es könyvében (*Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*), és talán nem véletlen, hogy ismét Mezei Árpád és Pán Imre közreműködésével. Az *IS* szerzőinek nagy része (Gerő György, Pán Imre, Kristóf Károly, Karly Ágost) a két legszínvonalasabb magyar avantgárd folyóirat, a *MA* és/vagy a *Dokumentum* hasábjain is jelen volt írásaival, Kristóf Károly egyetlen verseskötényét is (*Mestercsapás*, 1927) a *Dokumentum* jelentette meg. Gerő György neve fontos viszonyítási ponttá vált a magyar kísérleti filmművészet egyik kezdeményezőjeként és elméletirójaként. Személyét ugyanakkor a Németh Andor-szakeret is számon tartja, mint aki bécsi éveiben filozófiai tájékozódásával és ilyen jellegű könyveivel jól lemérhető hatást gyakorolt Németh Andor elméleti tájékozódására (l. TVERDOTA 2009: 93, TVERDOTA 2010: 33). Elméleti igényével, a 'folyóirat' korabeli fogalmát a röpirat irányában kimozdító merész kísérletei révén, hűvös, de kihívást jelentő konceptualizmusával az *IS* kiemelkedik a magyar avantgárd folyóiratok mezőnyéből.

IRODALOM

- BALÁZS Imre József 2011. Alámerülés az énbe. Idegenség-konstrukciók a magyar szürrealizmusban. *Alföld* 2011/1. 99–110.
- BEKE László 1998. *Utószó.* = B. L. (szerk.): *Dadaizmus antológia.* Balassi Kiadó, Budapest, 311–325.
- BORI Imre 1969. *A szecessziótól a dadáig.* Forum, Újvidék
- DERÉKY Pál 1992. *A vasbetontorony költői.* Argumentum, Budapest
- FORGÁCS Éva 1994a. Le a széplelkek macskazenéjével! A Dada a magyar művészet periferiáin = F. É.: *Az ellopott pillanat.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 162–182.

- FORGÁCS Éva 1994b. Az ellopott pillanat. Jegyzetek az Európai Iskoláról = F. É.: *Az ellopott pillanat*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 279–288.
- FORGÁCS Éva 1994c. Száraz szemmel. = F. É.: *Az ellopott pillanat*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 289–298.
- KASSÁK Lajos – PÁN Imre 2003. *Izmusok. A modern művészeti irányok története*. Napvilág Kiadó, Budapest
- MEZEI Árpád 1993. A szürrealizmus = M. Á.: *Mikrokozmoszok és értelmezések*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 65–73.
- PASSUTH Krisztina 1998. *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930*. Balassi Kiadó, Budapest
- M. PÁSZTOR József 1980. „Az író beleszól...” *Baloldali folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- TVERDOTA György 2009. *Németh Andor. I. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Balassi Kiadó, Budapest
- TVERDOTA György 2010. *Németh Andor. II. Változatok az otthontalanságra*. Balassi Kiadó, Budapest

Hungarian Dadaism? (Notes On IS Periodical [1924–1925])

The periodical *IS* published in Budapest in 1924 and 1925 is generally considered to have been an important, though short lived, appendage of the Hungarian Dadaist movement. Its two issues that can be called complete and two placards were created by György Gerő, Ágost Karly, György Kristóf, Árpád Mezei, and Imre Pán. This paper looks at the collections of the periodical from the following aspects: 1/ What are the poetic features of the texts published in the periodical which can be attributed to Dadaism? 2/ In their subsequent work, Imre Pán and Árpád Mezei were significantly engaged in the Index Library and around the group of the European School. To what extent is there a connection, an aspectual continuity between the authors of *IS* periodical and the subsequent work of Mezei and Pán tuning into surrealism, psychoanalysis and similar interdisciplinary ways of artistic expression? 3/ What kind of directions were opened up from the programmatic texts published in *IS* towards the succeeding generations of readers, as well as for those of today?

Keywords: avant-garde, Dadaism, surrealism, constructivism, archetype

Bányai Éva

: Bukaresti Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kara,
: Hungarológiai Tanszék, Bukarest
: e-mail: banyaieva@gordias.ro

DOMOKOS GÉZA MOZGÁSTEREI¹

Közelítések a Kriterion Könyvkiadó háttérműködéseire

Géza Domokos's Fields of Creative Work (An Outline of the Activities of Kriterion Publishing Company)

Rövid, az 1960-as évek romániai történelmi háttérmozgásait, valamint a Kriterion Könyvkiadó létrejöttének politikai-konjunkturális okait bemutató bevezető után írásomban Domokos Gézának, a Bukarestben létrehozott Kriterion Könyvkiadó elnökgazgatójának a cenzúrával vívott küzdelmeit értelmezem: milyen mozgásterek között, milyen taktikai és nyelvismeret birtokában volt lehetőség bármilyen kulturális termék megjelentetésére és terjesztésére a diktatúra időszakában.

Kulcsszavak: romániai magyar intézménytörténet, Domokos Géza, Kriterion Könyvkiadó, cenzúra

„Jártuk tovább, egyre lankadtabban, a gúzsbakötötték táncát.”

(Domokos Géza: Igevár)

Az 1960-as évek végén romániai magyar értelmiségi, írói körökben a közbeszéd része volt az új, bukaresti kulturális intézmények létrehozása, melyek létrejötté politikai-konjunkturális okokhoz köthetők: Ceaușescu vélt (főként Moszkvától való) különutas politikáját szándékozta megszilárdítani az (ál)liberalizációs hullám gerjesztésével (NOVÁK 2010; VINCZE 2003). Az 1968. júniusi, a magyar értelmiségiekkel való tanácskozáson elhangzott többek között egy új hetilap, valamint egy nemzetiségi könyvkiadó létrehozásának a terve, ugyanakkor szerepelt a tévé magyar nyelvű adásának az elindítása is. Ezen főbb intézmények – a Kriterion Könyvkiadó, *A Hét* folyóirat és a tévé magyar adása – mellett alakult meg a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején az önálló Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék a Bukaresti Tudományegyetemen, valamint létrejött a Nicolae Iorga Történettudományi Intézetben a Nemzetiségtörténeti Osztály, a Szocialista

¹ A *Domokos Géza emlékezete* című rendezvényen, 2010. november 26-án a kolozsvári Szabédi Emlékházban megtartott előadás szerkesztett, kiegészített változata.

Művelődési és Nevelési Tanácsban (vagyis a korabeli „művelődési minisztériumban”) a Nemzetiségi Igazgatóság, és újraindították a bukaresti Petőfi Művelődési Házat. A magyar (vagy nemzetiségi) intézmények létrehozásának egy másik oka is volt: a román államvezetés meg akarta szüntetni vagy jó esetben csökkenteni az erdélyi magyar kultúrintézmények befolyását, ezért az átláthatóság és irányíthatóság céljából a magyar értelmiség centrumát Bukarestbe akarta költöztetni.

A már korábbi időkből Bukarestbe került aktív magyar értelmiség (pl. Domokos Géza, Bodor Pál, Szász János, Majtényi Erik, Méliusz József stb.) jelen volt a (nemcsak bukaresti) magyar nyelvű sajtó- és irodalmi közéletben, de a bukaresti magyar értelmiségi, közösségi élet fellendülése az előbb említett intézmények megszületésével kezdődött. Ezekbe a szerkesztőségekbe, és ezáltal Bukarestbe olyan magyar értelmiségiek, írók, irodalmárok, kritikusok, szerkesztők kerültek, akiknek amellet, hogy a Központi Bizottság szempontjai szerint „jó volt a doszárjuk” (Huszár Sándor kifejezése), nyitott szellemiségűek voltak (BÁNYAI 2003).

A Bukarestben létrehozott magyar intézmények – bár a politikai akarat egyértelműen kirakatintézményeknek szánta őket – fontos szerepet töltek be a romániai magyar kultúra terjesztésében, értékeinek megőrzésében. A célközönség viszont főleg Erdélyben élt, s ez olykor diszkrpanciához vezetett. Egyszerre kellett megfelelni az őket (intézményvezetőket, szerkesztőket, értelmiségieket) fiktív módon „delegáló” erdélyi magyar közösségnek, és a párt által terjesztett ideológiáknak, ami óhatatlanul kompromisszumok megkötéséhez vezetett, és erős öncenzúrát léptetett életbe. Bizonyítási kényszer is vezette ezeket a szerkesztőket, vezetőket, írókat: egyrészt cáfolni azt a főleg Erdélyből származó „közhiedelmet”, hogy ők volnának a magyarság elárulói, eszközök az asszimiláció elősegítésében, másrészt igyekeztek segíteni a mindenféle: közösségi vagy személyes ügyet intéző (erdélyi) magyar kollégáknak beadványokat megírni, útlevelet szerezni, problémákat megoldani (BÁNYAI 2006).

A fent említett időszakban jellemző volt az irodalomcentrikusság, s a kedvezőtlen körülmények (az asszimilációt, homogenizációt egyre nyíltabban deklaráló diktatúra) hatására a magyar nyelv, kultúra, hagyomány fenntartása és továbbéltetése – mint az egyedüli olyan „fórumra”, ahol némi szabad alkotási teret engedtek – az irodalomra hárult. Több író magára is vállalta e küldetés-szerepet, a korabeli magyarországi irodalompolitika is támogatta ezt a szerepvállalást, amely az irodalmi kánon alakulásában is meghatározó, kisajátító szerepet játszott.

A Kriterion Könyvkiadó 1969. december közepén jött létre, a tevékenység értelemszerűen 1970-ben kezdődött. A hatvanas évek végén már megszületett egy párt-határozat, amely a könyvkiadás decentralizációját tűzte célul. Az addig (Kolozsvár kivételével) csak Bukarestben megjelenő kiadók helyett létrejöttek a vidéki és a különböző profilú: nemzetiségi, mezőgazdasági, gyermek-, ifjúsági stb. kiadók.

Domokos Géza, a háromszéki születésű, az írást-szerkesztést, „kultúr-diplomáciát” moszkvai főiskolán tanuló, s azt követően rögtön Bukarestbe, az országos párt-napilaphoz, az *Előré*hez kerülő, az évek során folyóirat-szerkesztésben, s – mai műszóval élve – kultúramenedzselésben nagy tapasztalatra szert tett szerkesztő-riporter is habozott, hogy elfogadja-e az új nemzetiségi kiadó elnökgazgatói státusát. Mint a Kriterion-évekről szóló visszaemlékezéseiben állítja: „szerencsecsillagát” követve nem maradt az *Előré*nél, ahol főszerkesztő-helyettesként és a kulturális melléklet szerkesztőjeként igen eredményesen tevékenykedett, annál a központi napilapnál, amely később „a szakmai és erkölcsi zuhanás élbolyában haladt” (DOMOKOS 2000. 9). Domokos Géza kinevezésében – Huszár Sándornak *A Hét* élére való kinevezéséhez hasonlóan – vélhetően közrejátszott az a mozzanat is, hogy (valószínűleg felső nyomásra) két írásban is vállalta a hatvanas évek végén a Magyarországgal való feszült viszony „rendezését”, vagyis a Magyar Írószövetség által kezdeményezett „kettős felelősség-vállalásról” szóló vita visszautasítását (DÁVID 2010).

Domokos Géza a Kriterionról szóló visszaemlékező kötetében összefoglalja az önálló nemzetiségi könyvkiadó célkitűzéseit: „A [...] Kriterion Könyvkiadó kezdettől vallott és minden nehézség és akadály ellenére követett cél: a nemzeti kultúra szolgálata, a másság tisztelete, a különböző kultúrák – a romániai kisebbségi kultúrákat is beleértve – szabad dialógusa, a mulandósággal dacoló értékkeremtés” (DOMOKOS 2000. 26). A Kriterion Könyvkiadó a szinte mindenre kiterjedő odafigyelésével, a lehetőségekhez és kéziratokhoz mérten próbálta lefedni a hiányosságokat, de elsősorban (nyilván) szépirodalmat közölt.

A Kriterionnak több sorozata² és még több szerkesztője és szerzője volt, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* tizenegy oldalon sorolja szerzőit, a magyar kultúra és tudomány terjesztésében elért eredményeit. Külön érdemei közé tartozik Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára*, a Demény Lajos és Pataki József nevéhez fűződő *Székely Oklevéltár*, valamint a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Több ezer műcím jelent meg húsz év alatt magyar, német, román, szerb, ukrán, jiddis, szlovák, török, tatár és orosz nyelven. Több hiánypótló szakkönyvet adtak ki az etnográfia, zenetörténet, művészettörténet, nyelvtörténet területéről is. A Kriterion névadási aktusa (DOMOKOS 2000. 10–13), a kezdeti elírás miatt bekövetkezett huzavona, majd a *Scînteia*-ban³ megjelenő beharangozó cikk alapján történt elfogadása jól jellemzi a korabeli politikai játszmák meghatározó közegét, amely bizonyos lapoknak, fórumoknak a legitimáló szerepét biztosította: egy-egy szöveget, nevet, tettet hitelesített az a kontextus, ahol megjelent.

² Lásd Horizont, Lektúra, Téka, folytatta a Forrást, Romániai Magyar Írók sorozata stb.

³ A Román Kommunista Pár román nyelvű országos központi napilapja.

Ezek az intézmények nemcsak médiumok voltak, hanem intézőbizottságok is, elintézték olyan egyéni és közösségi kéréseket, amelyeknek nem ez lett volna a hivatalos útjuk (útlevelek, külföldi gyógyszerek megszerzésében, de iskolaosztályok indításában is ügyködtek). A különböző érdekkijáráások, a hatalommal kötött alkuk a hatalmat legalizálták, de a túlélést is segítették (a kortárs történelmszakma sem hozott még egyértelmű szakmai határozatot ez ügyben).

Valójában több, időben-térben elkülönülő, változatos korszakot foglal magában Domokos Géza életútja, sokaknak mégis főként a Kritérium Kiadó elnökeként, s attól tartok, nem esem túlzásba és nem csorbítom ezzel a szerkesztőmunkatársak érdemeit – mindenhatójaként marad meg emlékezetében.⁴

Jelen írásom a felkéréshez igazodik, de lényegében bevezető gondolatokat tárok az olvasók elé: Domokos Géza cenzúrával való viszonyáról fogok értekezni: milyen mozgásterek adódtak abban a kultúragyilkos korszakban, hogyan lehetett a kiadó nevét is megtestesítő mércének, értékek próbakövének, a „kritériumnak” eleget téve alkotni, értékeket létrehozni. A bevezető gondolatok utáni kifejtés pedig akkor és annak révén következik be, aki feldolgozza majd a teljes, a kolozsvári Szabédi Házban elhelyezett hagyatékot, valamint hozzáfér a levéltári anyagokhoz egyaránt.

A cenzúra nem új keletű fogalom, ősidők óta létező intézmény, s valamilyen formában – demokratikus körülmények között főként tabu vagy öncenzúra, önkontroll formájában – jellemzi a mindennapjainkat, társas érintkezéseinket; társadalmi, kulturális hagyományaink, életünk része. Diktatorikus közegben (s Domokos Géza életterének, életidejének nagy részére ez volt jellemző) viszont lélekölő, nemegyszer gyilkos mivolta játszik meghatározó szerepet: nem túlzás azt állítani, hogy a vele való harcba jó néhányan (konkrétan vagy átvitt értelemben) belepusztultak. A konkrétság – egy-két kivételtől eltekintve – főként akkor következett be, ha a lelki, szellemi gyötrelmek sorozata fizikai rokkantságot (is) eredményezett. A korabeli hatalomnak egyik módszere a félelem állandó jelenlétének a gerjesztése és terjesztése volt, többnyire a meghatározhatatlan, paranoiássá vált rettegésé. A diktatórikus államvezetésnek ugyanis nem volt szüksége a nyilvános máglyarakásra, csendben, alattomban terjesztette a félelmet, sokszor azt sem tudta a nép – a mi esetünkben a szerkesztő, író, szellemi, kulturális terméket létrehozó alkotó –, hogy mitől is kell tartania, arctalanná, megfoghatatlanná, de állandóvá vált jelenléte.

Közismert, hogy a szerkesztőségi, valamint írói, alkotói tevékenységet, a könyvek, folyóiratanyagok megjelenését nagymértékben befolyásolta, megha-

⁴ Az 1989. végi politikai rendszerváltás után Domokos Géza lett a magyar érdekképviselőket céljául kitűző szervezet (párt), a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) első elnöke, de írásomban értelemszerűen nem foglalkozom ezzel a korszakával.

tározta a cenzúra és az öncenzúra jelenléte. A hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji, az államvezetés által nagylelkűen megelőlegezett „bizalom” – amit pl. a Kritérium Kiadó létrehozásával oly nagy mértékben ünnepeltek –, az anyagi és szellemi szabadság fokozatosan megcsappant, és a különböző szerkesztőségeknek a hatalom többszörös visszacsapását kellett elszenvedniük. „Jártuk tovább, egyre lankadtabban, a gúzsbakötöttek táncát.” – írja Domokos az *Igevárban*.

Noha (szintén a külföldnek szóló nyitásként) Ceaușescu látszólag „megszüntette” a cenzúrát, ez az intézmény más formában ugyan, de megmaradt, sőt szigorúbbá vált. A szerkesztőségekben működő cenzúra előbb a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanács erre a célra létrehozott Sajtóigazgatóságába költözött, 1982-től pedig nemcsak ehhez az intézményhez kellett elküldeni a kézirat oldallevonatait, hanem a Központi Bizottsághoz is. Több kontrollmechanizmus volt: könyvközpont, művelődési tanács, párttörténeti intézet, központi bizottság. (Lásd még a cenzúráról: GYÖRFFY 2009.)

A többféle cenzúra-megnyilvánulás közül a fontosabbakat emelem ki: 1. konkrét cenzúra (a laptestből, kéziratból cenzor által kivett szövegek vagy szövegrészek), 2. megelőző cenzúra (a szerkesztő vagy főszerkesztő által közlésre nem szánt anyagok), 3. irányító/szerkesztő cenzúra (a cenzor által meghatározott, javasolt szövegek megjelentetése⁵), 4. öncenzúra.

A konkrét, vagyis a cenzor által aláhúzott, a lapból, kéziratból kötelezően törlendő szövegrész sorsáért többnyire a főszerkesztők egyezkedtek a cenzorral, érvelve, magyarázva próbálták megmenteni és megjelentetni a közlésre szánt kéziratot. Domokos Géza ennek volt a nagymestere, minden kortársa, munkatársa elismerően nyilatkozik erről.

A megelőző, preventív cenzúra a főszerkesztőkre vagy szerkesztőkre vonatkozott: az általuk biztosra vett „cenzúra alá eső” anyagok be sem kerültek a laptervbe vagy kiadási tervbe.

A legbosszantóbb a szerkesztést irányító, befolyásoló cenzúra volt: a különböző pártkongresszusok, -események, születésnapok stb. alkalmával kötelező módon kellett megjelentetni a különböző alkalmakra írt (íratott) „musz”-anyagokat, könyveket, e kötelezettség alóli nyílt kitérés a munkahely elvesztésével járhatott. A Kritériumnak is eleget kellett tennie ennek az ún. Omagiu/Köszöntő kötetek megjelentetésével, de igyekeztek „bérszerkesztőt” alkalmazni e munkákra (CSEKE 2009). Valamint állandóan számon kérték a szerkesztőtől,

⁵ A cenzúra – (köz)meghatározásából adódóan – többnyire már megjelent, vagy kéziratban, megjelenés alatt levő írásokra vonatkozhat, a romániai diktatúra időszakában viszont a cenzúra intézménye teljesen összefonódott a politikai államhatalommal, ezért – a további levéltári kutatások eredményeinek bekövetkeztéig, más javaslat nem lévén – „irányító cenzúra” terminust javaslok, amely latens, szubtilis jellegéből adódóan nem feleltethető meg a propaganda alá eső tevékenységgel.

hogy – idézem Domokost – „miért nem látta el pártosabban a feladatát, más szóval, miért nem bizonyult a rábízott munka szigorúbb cenzorának. Vagy [...] miért nem hatott oda, miért nem inszisztált, hogy a szerző egészítse ki kéziratát, nyújtson teljesebb képet a korról, amelyben élünk [...]. Más szóval, számon kérték: a könyvszerkesztő miért nem töltötte be azt az eligazítói, találóbb szóval komisszári szerepét, amellyel felruházta őt a kommunista párt, amikor megadta neki a lehetőséget, hogy egy fontos ideológiai intézmény alkalmazottja legyen, tulajdonképpen megtisztelő pártaktivista munkát vállaljon. Jól ismertük az észjárást és azt a cselekvő filozófiát, ami nyakunkra hozta ellenőreinket, legitimálta szemükben az inkvizítori megbízatást” (DOMOKOS 1998. 33). Tehát közvetve szorgalmazták a preventív cenzúra alkalmazását, a szerkesztői cenzorságot is. Minduntalan abba a vádba ütköztek a paranoiás hatalom részéről, hogy „a kiadói program a múltba fordult”, valamint a nyelvészet, néprajz, folklór területéről származó könyvek „a magyar szupremáció, a románokénál messzebbre nyúló ősiség, a hírhedt magyar kultúrfölény” bizonyítékai (DOMOKOS 1998. 32).

Alkalmasint egy-egy könyv csak akkor jelenhetett meg – az elvárások szerint –, ha került bele ideologikus tartalom is, állandó vád volt, hogy „[a verskötetek] nem tartalmaznak mozgósító hazafias verseket, súlyos ideológiai hibák lelhetők fel bennük” (DOMOKOS 1998. 131).

Az irányító cenzúrához tartozik pl. az *Igevárban* említett Szilágyi Domokos- eset, amikor Szilágyi a megjelenés engedélyezéséért, kompromisszumként írta a *Tizennyolc millió* című versét. Domokos dokumentum jellegű visszaemlékezése szerint „ismernünk kell valamit az erőszakátételnek, az írói rossz kompromisszumnak s a kiadói megalázkodásnak ebből az iszonyatos dokumentumából, amely miatt szerzőre-kiadóra ma oly könnyű feszítstdmeget kiáltani:

*a kerges kezek munkájának egy a célja,
tizennyolc millió kéz tevékenységét
hangolja egybe
az okos agy:
a párt.*

Napjainkban olvasva, paródia, kétségtelen. Hajlok arra, hogy higgyem: Szilágyi Domokos is annak tekintette. Eldönteni, így van-e, az irodalomtörténészek feladata” (DOMOKOS 2000. 144). Kétségtelen, látszólag filológiai aprómunkának tűnik, de úgy vélem, pontosan az ilyen félreértések és félreértelmezések elkerülése végett célszerű lenne bizonyos kritikai kiadásoknak a megjelentetése, mert a legtöbbször valóban nem mindegy, hogy mi helyett, vagy miért és hogyan jelent meg egy-egy vers, szövegrészlet.

Az irányító cenzúra miatt a hetvenes évek végén és a nyolcvanas években már kevésbé a főszerkesztő/szerkesztők irányítása határozta meg egy-egy folyóirat, kiadó egyéniségét, habitustól (illetve az adott lehetőségektől) függött az irányító cenzúra kijátszása, a mozgástér tágítása.

A cenzúrával, a cenzorokkal folytatott harc „eredményeit” őrzi Huszár Sándor kéziratban levő *Naplója* is, több cenzúrázott és kivett cikk, tanulmány másolata található meg a napi jegyzetek, emlékforgácsok között.⁶

A cenzúrával vívott harc egyfajta „tudáson” is alapult, amelynek részesévé válhatott a beavatott szerkesztő: „Tudtunk sok mindent. Volt hallgatólágosan kidolgozott stratégiánk, az eddigi küzdelmekben jól bevált, íratlan viselkedési kódexünk” (DOMOKOS 1998. 34). Azonban ez sok esetben nem volt elegendő, a végkimenetelt illetően „[...] az ismertség, netán elismertség az önvédelem kamatoztatható tőkéje, megbízható eszköze lehetett.” – írja arra vonatkozóan, hogy nem egy esetben az elnök-főtítkárra nyilvánosságtól és „felesleges” mártírképzéstől való félelme miatt nem lett nagyobb bántódása a Kritérionnak (DOMOKOS 1998. 38). „Sok példát ismerek, amikor nem hősi kiállás, nem látványos fellépés mentett meg egyéneket és közösségeket a meghurcolástól, hanem az összetartás csendben, ám kitartóan szőtt védőhálójá, az áldozat fölé pajzsként emelkedő szolidaritás láthatatlan ereje” (uo.).

Az öncenzúra – akár félelemből származó vagy túlélést biztosító – belső kontroll, önrányítás, „ön(szöveg)csonkítás” a diktatúra éveinek jellemző entitása, jelentős mértékben meghatározta az alkotói gondolkodást. Az önkontrollt a lehetséges cenzori (majd párt-)megrovások, kéziratok megjelenésének letiltása, honoráriumok elmaradása, vagyis az alkotói túlélés reménye okozta. Ennek hatására kialakult egy metaforikus beszédmód, „áthallásos” irodalom, amely nagymértékben számított az olvasó sorok közötti olvasási technikájára, a „mondanivaló” összekacsintós interpretációjára. Ezt az olvasási technikát azonban a cenzor is ismerte és alkalmazta, aminek következtében paranoiás olvasatok is teret nyertek, vagyis akkor is gyanakodtak és hibát találtak a szövegben, amikor az látszólag ártatlan volt. A szerző is részesült ebből a paranoiából, nem tudván kikerülni a tudat mélyén megbúvó cenzor fenyegető rémképét, amely egy duplacsavart eredményezett: az író (azon túl, hogy többnyire ismerte azokat az ideológiai és tárgyi tabutémákat, amelyek a cenzorok állandóan átalakuló „receptes-könyvében” szerepeltek, és mérlegelte a kézirat cenzúrázásának a lehetséges következményeit) a cenzor agyával is kezdett gondolkodni: vagyis nemcsak a fiktív, összekacsintásra kondicionált olvasó, hanem a fiktív (vagy ismert), az előítéletek alapján többnyire rosszindulatú, paranoiás, kártevő cenzor képe is ott lebegett a szeme előtt.

⁶ Huszár Sándornak *A Hét* főszerkesztői posztjáról való eltávolításának egyik oka a Kop-pándi Sándorral, a korszak „főcenzorával” való többévi vitája volt.

Domokos Géza *Igevár* című könyvében is bemutatja a cenzúrával vívott mindennapos harcokat. A „minden nap” pedig konkrétan is értendő, mert akkor is foglalkoztatta őt egy-egy kézirat sorsa, ha nem épp a cenzorral egyezkedett. Egy interjúban mondja Domokos, hogy „[a] cenzúrával való harc sokszor volt színjáték, sportmérkőzés, leginkább a víváshoz, de az ökölvíváshoz is hasonlítanám, amire jól fel kellett készülnöm. Nem olvastam el mindent a kiadóban, csak azt, amire a könyvszerkesztő felhívta a figyelmem, hogy problémák adódhatnak. Vagy pedig én ismerve a szerző világát, érdemeit – vagyis hát az agyairait –, elolvastam a kéziratát, hogy felkészült legyek, ha probléma lesz vele. A cenzorral való beszélgetésekre forgatókönyvi részletességgel kellett mindent átgondolni. És ezekre a tréningekre érdekes módon a legtermékenyebb, legtöbb jó ötletet szolgáltató, legváratlanabb fordulatokra engem rávezető idő a reggeli borotválkozás ideje volt. Valószínűleg, azért, mert kipihent, nyugodt voltam, és jobban vágott az eszem. Fogorvos fiam, Gábor mondta, hogy »veszek neked egy villanyborotvát«, válaszom mindig így szólt: »ne, fiam, köszönöm szépen«, számomra ui. nagyon fontosak ezek a reggeli félórák, megszoktam, természetemmé vált, reflex lett nálam, hogy olyankor jól fel tudok készülni az előtttem álló napra” (BÁNYAI 2006). Ezek a „sportmérkőzések” (nem feledkezve meg arról a tényről, hogy nem két egyenlő eséllyel küzdő szemben álló fél vívta a többnyire sportszerűséget nélkülöző csatát) a szerző vagy szerkesztő szemszögéből inkább a sakkjátszmához hasonlítottak, a szerkesztő igyekezett kitalálni a cenzor következő lépését, s arra jó előre kifogást, magyarázatot lelteni. Bonyolult pszichológiai hadviselés lehetett, mert az ellenfelek tudták, ismerték a harcostárs szándékát, ravaszkodásait. Tehát a szerkesztéshez hozzátartozott a cenzúra mint intézmény, illetve kijátszása módozatainak beható ismerete. A kiadói, szerkesztői, sajtóélet egyfajta tapogatózás volt, hogy hol, mivel lehet kijátszani a rendszert.

Már csak abból is kikövetkeztethető, hogy – sajnos – milyen fontos szerepet játszott Domokos életében a cenzúra, hogy egyrészt teljes fejezetet szentel neki az *Igevár*ban, másrészt hogy hányféle szinonimával nevezte meg a cenzort: „fej-policáj”, „vörös plajbásszal vitézkedő”, „a párt ideológiai cerberusa”, „pennás titkosrendőr”, „szellemi zsandár”.

„A cenzor, a sajtóellenőr, ahogyan szívesebben nevezte magát, [...] szellemi örökségünk, s az azt gyarapító kortárs értékek pusztítója, minden erkölcsi követelmény semmibevevője. Mestersége az elnyomás szinonimája; alakja a kultúraellenesség fogalmával egyenlő” (DOMOKOS 2000. 46). „Művelődési életünk közérzetét és alkotási potenciálját évtizedeken át meghatározó jelenségről, hatalmi struktúráról s az azt működtető alanyokról van szó” (uo.). „[...] Egész szerkesztői életét a cenzúrával való viaskodásba, a cenzorokkal való párbaj közepe tette” – mondja magáról (uo.).

Domokos – ahogy saját maga is állítja – gyűlölte a cenzúrát, megvetette a cenzorokat. „Kevés olyan szerkesztője van sajtó- és kulturális közelmúltunknak, akinek annyira jogában állna, mint nekem, gyűlölni a cenzúrát, megvetni a cenzorokat. Számítalan átvirrasztott éjszakát okoztak nekem és társaimnak a kiadóban. Kitűnő írói kezdeményeket törtek ketté, megakadályozták sokszor évekig tartó alkotói munka gyümölcsének a beérését. Könyveket csonkítottak meg, s főképpen fiatalokat kergettek pusztító válságba. Titkosított feljegyzéseik – egy-egy példány kötelezően került a KB propagandaosztályára és a szekuritáté érdekelt igazgatóságára – nemegyszer döntő módon befolyásolták emberek sorsának, szakmai pályájának alakulását. Kihattottak jelenre és jövőre egyaránt. Rányomták bélyegüket nemcsak szerzők politikai megítélésére, de magánéletére is” (uo.) – ezen vádemelés után és dacára tárgyilagosságot kér: visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a szerkesztők találkoztak rendes, együttműködő, sőt boldog cenzorokkal is.

Ahhoz, hogy mégis kerüljön némi szabad vagy szabadabb mozgástér, több minden közrejátszott. Mint a klasszikus viccben, amikor a vicchős (pl. a szamosújvári) börtönben rájön, hogy nem ő van bezárva, hanem az ajtó. Tehát egy ilyen abszurd helyzetben, abszurd, zárt térben kellett mozogni, megtalálni a kitörési lehetőségeket, réseket, hézagokat, átcúsítani valamiképp a rendszeren. Ehhez a latens, mindenre kiterjedő tudás mellett közrejátszott Domokos Géza karizmatikus egyénisége. Az ismertség, elismertség – a román íróársak, román értelmiségi elit részéről is, a megbízhatóság (két irányból, egyrészt magyar részről, másrészt egy darabig KB-póttag volt⁷), a jó kiállítás, tekintélyt követelő magas termet (mondhatni, „szép szál magyar ember”), jó taktikai érzék, egyezsége, kiegyezésre, kompromisszumra való hajlam, a „próbáljuk meg véghezvinni” elvét követve. Egy, a kort meghatározó nyelvi kodifikáció tulajdonosaként, érdekkijárává vált, mindig megpróbálta az összes lehetőséget valaminek az eléréséhez, beadványokkal, kérésekkel. Ehhez és a cenzúrával való harcához is persze szükségeltetett, hogy naprakész legyen a párt- és Ceaușescu-szövegekkel, -beszédekkel, jó ügyvéd módján – mit is tett mást, mint védte a jó ügyeket – jogászai képzettség nélkül kiválóan ismerte, hogyan lehet másként is, némi csúsztatással értelmezni a pártszövegeket, s nemegyszer élt is ezzel. Tudta azt is, hogyan nem lehet, hogyan nem szabad érdeket érvényesíteni: fenyegetőzve, követelőzve. Ismerte és használta a nyelvet, átlátta a sokak számára még ma is kiismerhetetlen Dîmbovița-parti mentalitást.

⁷ Domokos visszaemlékezéseiben ironiával és olykor magát sem kímélő öniróniával közelelt a múlttörténetekhez, pl. „mit jelentett valójában, legalábbis a kultúrában, a központi nomenklatúrához való tartozás: szép piros süveget a kerti törpék fején” (Domokos 2000. 40), valójában, főként a Kriterion első időszakában nem volt mellékes szempont egy-egy ügy megítélésekor Domokos KB-póttagsága.

Domokos Géza egyik utolsó interjújában hangzott el arra vonatkozóan, hogy adott korban, konkrétan a kíméletlen diktatúrában, milyen lehetőségei, mozgásterai vannak az embernek: marad (és dolgozik lehetőségeihez mérten) vagy elmegy.

„Hát én nem tudtam se azt vállalni, kijelenteni nyíltan, hogy én ezzel nem értek egyet, és nem tudtam kihúzni se magam valami alól, mert úgy éreztem, hogy azért lehetőségem, mozgásterem van, és ha már ilyen helyzetbe kerültem, és valamilyen bizalmi tőkével rendelkezem, amit nem becsstelen úton és olyan dolgok elvégzésével értem el, amit az erkölcsöm vagy meggyőződéselem nem engedett, hogy elvégezzek, akkor nekem kötelezettségeim is vannak. Egy valaminek voltam az elkötelezettje, és vallom, hogy előtte kell elszámoltatni: a magyarság, elsősorban az erdélyi közösség, amelyből vétettem. Úgy éreztem, hogy amíg még bírom, nekem tennivalóm és felelősségem van. Sokszor meséltem a barátaimnak a kiadóban: gyerekkoromban éjjelre az állatokat, lovakat többnyire kicsaptuk a legelőre vagy a csűr mögötti kertbe, kétlábbal ugrottak a gúzs miatt, nem csángálhattak el. Vagy pedig, ahogy inkább a juhokkal, kecskékkal csináltuk: leszúrtunk egy nagy cöveket a földbe, hozzá kötöttük az állatot, s az ott körben legelészett. Amíg járt körbe, csipegette a füvet, megtörtént, hogy feltekeredett a kötél a cövekre, s egy adott pillanatban úgy odaszorította magát szorosan a cövekhez, hogy nem tudott mozdulni semerre. Mondtam társaimnak: »Gyerekek, addig, amíg én itt a cövek körül járni tudok, még nem szorultam szorosan hozzá, nem vagyok a foglya, hogy már lépést se tudjak tenni se előre, se hátra, én maradok, teszem a dolgomat.« Persze, nem minden volt ilyen egyszerű, a végeredményt is beleértve. Ezzel kapcsolatban eszembe jut, ahogy valamelyik könyvben leírtam: Megszólaltam olyankor, amikor hallgatnom kellett volna, és hallgattam, amikor a beszédnek lett volna ideje” (BÁNYAI 2006).

IRODALOM

- BÁNYAI Éva 2003. Egy kudarcos sikertörténet. A Hét születésének körülményei. *Korunk* 8. 16–23.
- BÁNYAI Éva 2006. *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Komp-Press, Kolozsvár
- CSEKE Gábor 2009. *Jelentések magamról*. Polis, Kolozsvár
- DÁLNOKI SZABÓ Dénes [Beke György] (Gyűjtötte és gondozta) 1988. *A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- DÁVID Gyula 2010. Domokos Géza és a romániai magyar irodalom „kettős kötődése”. Kézirat.
- DEMÉNY Lajos 2002. *Maghiarii în București*. Editura Kriterion, București–Cluj
- DOMOKOS Géza 1998. *Esély III*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- DOMOKOS Géza 2000. *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó – Polis Könyvkiadó, Csíkszereda–Kolozsvár

- DOMOKOS Géza 2004. *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- GYÖRFFY Gábor 2009. *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*. Komp-Press, Kolozsvár
- HUSZÁR Sándor: *Napló*. Kézirat.
- NOVÁK Csaba Zoltán 2010. *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája*. I. 1965–1974. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- VINCZE Gábor 2003. Bevezető = V. G. válogatta és szerk. *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák*. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, xv–xviii.

*Géza Domokos's Fields of Creative Work
(An Outline of the Activities of Kriterion Publishing Company)*

Following a brief presentation of the historical background in Romania during the 1960's, and the political-conjunctural conditions for the foundation of the Kriterion Publishing Company, the author presents and analyzes the battles that Géza Domokos, the managing director of the Kriterion Publishing Company founded in Bucharest, fought with the censorship of the time: what were the hidden possibilities, what tactics and knowledge of languages were necessary to publish and distribute any kind of cultural product during the times of dictatorship.

Keywords: history of Hungarian institutions in Romania, Géza Domokos, Kriterion Publishing Company, censorship

Maria Dobrenov-Major

∴ Griffith University, Brisbane, Australia
∴ m.dobrenov-major@griffith.edu.au

IS GLOBALISATION CHANGING STUDENTS' LEARNING?

*Változnak-e az egyetemi hallgatók tanulási
szokásai a globalizáció hatására?*

This paper reports on a small scale project that aims to contribute to the ongoing debate on globalization and education. Forces of globalisation condition the context in which educators operate and it seems that it has already altered students' educational experiences. The primary aim of this research is to investigate whether learning happens in different cultural contexts in culturally distinctive ways or whether under the influence of technology and globalized approaches to pedagogy students' knowledge acquisition happens in a similar way. Three groups of English teacher education students were involved in this research. Two were located in two different European countries and one in Australia. The data for this project were gathered through daily oral feedback of students on their learning experiences and perceptions on teaching, a questionnaire, the researcher's diary notes and the students' assignments. The research revealed that the students' academic work was highly globalized. Although two of the three groups were required to function outside of their own cultural-semiotic space and produce academic work in English – which was not their native language – the student output was highly adjusted to the Anglo-Saxon academic conventions and very similar to the output of the native English speaker students. There was a high level of similarity noticeable between the two European student groups' preferences and approaches to learning and there were some not significantly marked differences in comparison to the Australian group. It seems that the geographic location at which the students gained their education and their educational experiences and the technology utilized in their learning played a more significant role in the ways they constructed the conditions for their learning and their knowledge than their ethnic and cultural background. It is justified to assume that thanks to the electronic tools and the unimpeded global flux of professional knowledge and expertise a globalized type of English as a Foreign Language teacher is becoming a reality.

Keywords: globalization, cultural differences, English language teaching methods, knowledge acquisition, interactive

RESEARCH QUESTIONS AND BACKGROUND

The basic questions that prompted this research were: is globalization changing the way how students learn? Or do students from different cultures have different perceptions and preferences in relation to how they want to be taught and how they learn? An interesting sub-question emerged during the investigation which is: what shaped the students' approach to learning more significantly their educational experiences and personal beliefs about how they learn best, or the educational environment in which they gained their learning habits.

On many international conferences of academics who work in foreign language teacher education, it appeared to me that the discussion contributions of the participants were very similar. Educators from diverse countries and ethnic backgrounds quoted the same literature sources and findings in order to underpin their arguments, and it was obvious that the majority of them shared the same knowledge schemas. Most probably, in their lectures these academics convey pedagogic content knowledge to their teacher trainees by referring to the same relevant literature sources. Therefore it can be assumed that novice English language teachers gain similar pedagogic knowledge and skills in most countries. This is in line with the declared goals of the Bologna agreement that aims at unifying education all over Europe and assuring a free flux of professional expertise. However this development is not restricted to the Common European Market only, it goes far beyond its borders.

Globalization is a process that promotes 'supraterritorial' or transworld relations between people. The rapid development of technology has made it possible to overcome geographic constraints and time zones. Globalization allows people to study at home or at work, at any time that is suitable to them. It allows people from very different parts of the world to engage in the same programme - and student contacts can happen across great physical distances. There is a shift in the understanding of the role of the learners as well. Learners are not only individual agents who gain their knowledge in educational institutions, in schools, where learning is organized and guided, but also agents with the potential to learn from their own experiences and the context in which they live and work.

CULTURE AND LEARNING

Most of the literature on learning (DAVIES, 1996; HENSHALL, 1992; HOFSTEDE, 1986; MILNER, 1994) highlight the culturally situated nature of learning. For example, HOFSTEDE (1986) found that collectivist societies tend to value memorization and authoritarian teaching methods. MILNER (1994) argued that East Asian education strongly reflects the governments' interest in pre-

serving ancient traditions. As opposed to this, LEVINE, REVES and LEAVER (1996) claimed that the learners' educational background and learning habits determine their preferred ways of learning. LEVINE et al. compared the language learning behaviour of immigrants from the former Soviet Union (UDSSR) with that of Israeli learners. Some of the generalisations found in these sources sound stereotyped and require further critical investigation and verification. One of the common characteristics in these sources is that they focus on the educational context as the determining force in learners' approaches to learning. As opposed to this orientation, OXFORD (1996) suggested that national origin had the most crucial impact on the learning strategy choices of learners. Oxford contrasted Japanese students' learning behaviour with Hispanic students' learning behaviour. A large scale investigation undertaken by LIYANAGE (2004) established that Sri Lankan high school students' personality type, gender, and ethno-religious affiliations determined their learning strategy choices in learning English as a second language. As opposed to these findings, DOBRENOV-MAJOR's (2007) research on Bosnian students was more compliant with the findings of LEVINE et al. (1996). It was not the national origin or cultural background but the common educational system and context that formed the learning habits and strategies of the investigated Bosnian students, who came from three different ethnic cultures (Serbian, Croatian, and Muslim) but from the same geographic and educational background. BREEN (2001) identified student perceptions, attitudes, metacognitive knowledge and beliefs as the most significant factors in learning success.

The theoretical framework that guided this research was inspired by YEAGER, FLORIANI and GREEN (1998). This framework helped to identify students' learning behaviour in diverse cultural contexts by looking at: a) how students interpreted what was happening in the classroom; b) what roles and relationships emerged in the interactions and what their purpose was; c) how students performed tasks and recognized the value of the gained knowledge; and d) how students reflected on their learning and what they thought about the assumption that learning is culturally determined.

A range of publications (BALLARD & CLANCY, 1991b; BAUMGART & HALSE, 1999; CONNOR, 1985; HOFSTEDE, 1986; LIYANAGE, 2004; OXFORD, 1996) has shown evidence of the interrelationship between culture and learning. The investigated cultural backgrounds in these sources were mainly Hispanic, Confucian heritage background and Sri Lankan. The novelty in the here presented project is that Germanic and Slavic background students were the subjects of investigation besides a group of English native speaker students.

THE CONTEXT OF THE PROJECT

The research focused on tertiary learners and their perceptions of their learning in three culturally distinct contexts: two western-values-based systems, one in a Western European context (called Western University henceforth) one in an Australian context (AU University in the following text) and the third in an Eastern European context (called EU University).

The two European universities have signed the Bologna Declaration and are currently in the process of reforming their programs and pedagogy. The important requirements of this Declaration are: the unification of the study structure throughout Europe (according to a 3-year bachelor and 2-year master level scheme); the introduction of productive pedagogies that encourage inquiry-based critical thinking and learning; flexibility in delivery (on-campus, web-based, intensive courses and summer schools); and quality assurance with comparable criteria and methods. The Australian university that participated in this research served as a *tertium comparationis* that had a similarly structured Bachelor program as the two European universities and students who were involved in a postgraduate English as a Second Language (ESL) teacher training program. The syllabus specifically developed for the purpose of this project met all the requirements mentioned above. Its implementation provided important information about student experiences and student reception of the same pedagogic approach in diverse cultural contexts.

PROJECT DESCRIPTION

THE SETTINGS

The Western University in which the investigation took place looks back at a four centuries long history. It offers a range of challenging courses, easy student access to technology and a very well equipped library. Most of the courses at the English department are offered in English immersion mode. This implies that the majority of the courses are delivered to students in English by native speaking English lecturers or lecturers whose English is native like. The students enjoy a supportive learning environment. According to BEREITER and SCARDAMALIA (1996), such environments promote high levels of self-efficacy and self-motivation and learning is used as a primary transformative force.

The Eastern University is a significantly younger university, only half a century young. It is located in a country that was involved in the recent wars at the Balkans. For quite a long period of time, it experienced international sanctions and isolation, leading the researcher to assume that the students might have less developed technology literacy skills and difficulties in accessing the newest

literature sources. Computer literacy was relevant to this course, as the students were expected to use it for communication, research, and development of tasks and peer-teaching materials.

However, the researcher's assumption proved to be incorrect: All the students had access to the Internet and demonstrated quite advanced computer literacy skills. The library had a modest collection of linguistic literature sources in English. A few copies of the prescribed textbook were bought by the University and made available to the students during the course.

There were a range of similarities noticeable between the two European universities, despite the differences regarding the social contexts in which they functioned. These were mainly related to the structure of study programs, the hierarchical system, including the academic titles, positions, the ways in which academics and students interacted and addressed each other and the modes of assessment (consisting of extensive written exams combined with oral exams). The high level of similarity between the two universities might be explained by the fact that both institutions are geographically located on the territory of the former Austro-Hungarian Empire. This Empire had a centralized and well developed education system. Some established educational beliefs and academic habits as well as assessment procedures have probably survived many decades and are still being used at both locations.

The third university was a large, modern, technologically extremely well equipped, 40 year old Australian university that has a large proportion of international students and that is proud to be seen as one of the most multicultural universities on the continent.

PARTICIPANTS

Three groups of students participated in this project. The first group (the Western group) consisted of 14 students of whom 12 were German native-speaking students and 1 was bilingual (German and Italian) – and 1 multilingual (German Hungarian and Serbian). All these students majored in English language and literature and were in the last (fifth) year of their Arts degree. Their English proficiency was estimated as advanced to near-native--between 3+ and 4+ on the International Scale of Language Proficiency rating (ISLPR) at which 5 represents native-speaker proficiency. The near-native-speaking students had a longer in-country experience in an English speaking country.

The second group (the Eastern group) consisted of 6 Master degree students. These students completed a 4-year long combined arts and education degree and were enrolled in the first year of their Master of Arts in Linguistics studies. Four of these students had five years of intensive exposure to English in an academic

English immersion context whereas two had acquired English during their high school education and through private tuition. The majority of these students had Serbian as their native language. Among them, two students were fully bilingual with equal skills in Slovakian and Serbian. One of the students had lived in the USA for an extensive period of time. The students' English proficiency ranged from upper intermediate (3) to near-native proficiency (4+) on the ISLPR. In all three groups the students' age ranged from 24-32 years.

The third group consisted of 10 Australian students who were enrolled in a Master of Arts in Applied Linguistics program. All the students were English native speakers. Three of them were already experienced foreign language teachers who worked in the local schools. One taught Japanese, and two taught Italian and German.

COURSE DESIGN

An interactive intensive course was delivered to all three groups on Halliday's Systemic Functional Grammar. There were 24 contact hours (which is the equivalent to the contact time offered during a whole semester in the European universities – 12 weeks x 2 hours/week). Every morning there was a 90-minute interactive lecture, followed by a 90-minute workshop (guided by the researcher). The afternoon sessions were interactive student-led seminars in which the new concepts acquired in the morning sessions were discussed, cognitivized and applied. The assessment comprised two items: an oral seminar, which carried 30% of the overall mark and an analytical essay that carried 70% of the overall mark. For the second piece of assessment the students were given two months time to submit it after the completion of the intensive course. The course aimed at equally developing generic skills and content knowledge. It required active learning through inquiry, doing tasks, problem solving, and reflection on learning. The pedagogic approach implemented can be described as task-based, hermeneutic, and cognitive-affective. The students were encouraged to think aloud while utilizing their cultural and contextual knowledge and experiences for making sense of the newly learned concepts and structures and for interpreting meanings. An intensive course with six hours of linguistics daily over four days was a new experience for all the participating students. However, this mode of offering was the only possible way to fit into the semester a new course without disturbing the normal flow of the study programs. At the same time, this course was a good opportunity to enhance the universities' offerings not only in terms of the students' choices in courses and flexibility in study mode but also in terms of internationalisation of the programs.

The course was web supported. A detailed course outline, with clearly described objectives, rationale, study chart, readings, assessment tasks and criteria

and extensive lecture notes, were made available to students via the Internet prior to the course commencement. The students were required to purchase the textbook *Using functional grammar: An explorer's guide* (BUTT et al., 2000), that comprised a large range of exercises and provided models for application of the discussed theories. They were also expected to choose the topic for their interactive seminars and start with their reading and research one month prior to the beginning of the course. A Book of Readings with a range of seminar-topic-related articles provided additional readings.

DATA GATHERING AND ANALYSIS

At the end of each day, oral feedback was sought on the students' learning experiences and approaches to learning (Researcher's diary). This reflective approach attempted to lower the students' stress and encourage them to process and cognitivize the daily input. By the end of the course a questionnaire was administered that comprised questions grouped into the following sections: students' perceptions about the course (structure, resources, design); students' perceptions about the course delivery and the pedagogic approach applied; students' preferred ways of learning; students' views on their overall learning; and students' views about the culturally determined nature of learning. Further data collection techniques included the researcher's observation notes, the students' oral feedback on their learning, and further e-mail clarifications where necessary.

The data analysis was undertaken as an ongoing activity during and after data collection. The approach to the data is best described as SILVERMAN's (2000) constant comparative method, in which tentative conclusion are derived from the data and then tested through comparison with different participants and their different situations.

RESULTS

1. WHAT HAPPENED IN THE CLASSROOM

Student expectations

Learner perceptions were central to this project. It was assumed that the three groups would enter the course with culturally determined differences in expectations. The students were asked to give responses to two different questions in relation to their expectations. The first was related to course content expectations, and the second to expectations regarding the learning experience. There were no significant differences between the groups. Generally, there were no clearly defined initial expectations, because the majority of the students had no previous experience either with Halliday's theory or with intensive courses. Ex-

pectations are in strong interrelationship with motivation. In the Western group, two students displayed a low level of initial motivation, such as “*I’m usually not into linguistics that much*” or “*I thought that grammar won’t be much fun*”, but they enrolled in the course as it was an obligatory course within their study program just as well as in the Australian program. The Eastern group entered the course without pre-formulated expectations either. However, their motivation was generally higher than the other two groups’ motivation, as their course was offered as an elective and they chose to do it. The Australian students relied on their previous experiences with interactive lectures and looked forward to participating in discussions and group work. However they expressed their doubts that linguistics can be ‘digested’ quickly without getting bored.

Student perceptions

Learners conceptualize the conditions that they believe to be supportive of their learning or inhibitory (BREEN, 2001). According to WENDEN (1998), learners’ knowledge of how they learn best is a metacognitive knowledge that needs to be distinguished from metacognitive strategies, which regulate and guide the learners’ actual learning process. Data gained about the course design, materials, delivery and student attitudes towards intensive courses were relevant. Firstly, because it was assumed that differences in students’ perceptions about the design might reveal culture specific needs. Secondly, in the light of the increasing flexibility in the modes of course offerings and internationalization of programs, it was important to find out how students felt about their learning via an intensive course. It must be noted that for the Eastern students this was the first course evaluation that they undertook, whereas the Western and Australian students had previously gained experiences with giving feedback on courses. The following table presents the learners’ beliefs based on a normative approach that is characterized by the use of a Likert-scale questionnaire.

Code: SA=strongly agree, A=agree, U=uncertain,
DA = disagree, SD= strongly disagree

Questions	W University	E University	AU
The course outline clearly described the course structure, content and assessment criteria	8 SA 5 A 1 DA	2 SA 4 A	5 SA 4 S 1U
The materials, the Book of Readings, the Textbook and the Task sheets promoted learning and were useful	13 SA 1 A	6 SA	7SA 3A

The interactive lectures encouraged me to think about language structures in my own way	8 SA 6 A	3 SA 3 A	8 SA 2A
The lecturer did not deliver ready made solutions but encouraged us to figure out and research how language functions in different socio-cultural contexts	11 SA 3 A	6 SA	10 SA
The interactive seminars helped me to understand the new theoretical concepts and taught me how to apply them to texts	7 SA 7 A	4 SA 2 A	6SA 3A 1U 5SA 3A 2U
I find such intensive courses useful, as I get the big picture delivered in a short time and can study later in my own pace	3 SA 7 A 3 U 1 DA	1 SA 3 A 2 U	6 SA 4 A

Table 1. Student perceptions on the course design, materials, delivery and students' attitudes towards intensive courses

The two European groups had no previous experience with criteria based assessment whereas the Australians were familiar with this way of knowledge presentation and evaluation of learning outcomes. All the students found the materials developed for the course and the textbooks conducive to learning. For the two European student groups, interactive lectures were new: they were used to traditional lectures in which they were not required to discuss issues or share their already given knowledge. The most positive response was yielded for the research and inquiry based learning that the lectures facilitated (11 Western group students and all the 6 Eastern group students including the 10 Australians spoke favourably about it). A considerable number of the Western group students (10 out of 14) evaluated the intensive course experience positively. The Eastern group students provided 2 undecided and 4 positive answers and the Australians 6 positive, 3 uncertain and 1 negative answer. In sum, there were no significant differences in the student perceptions in relation to course design, materials, delivery approach, and mode.

2. WHAT ROLES AND RELATIONSHIPS EMERGED IN THE INTERACTIONS AND WHAT THEIR PURPOSE WAS

The lecturer applied a constructivist and hermeneutic pedagogic approach that maintained an ongoing dialogue with the students. Its purpose was to establish what the students already knew and to involve them actively in the knowledge construction process. The philosophy behind this approach could be best described through HUNFELD's (1998) recommendations: a) to ask for clarification because this refines both the students' knowledge and the lecturer's knowledge; and b) to bear in mind that the opportunities for understanding are always also potential instances of non-understanding which should be avoided. As a result of this approach, the classical roles of lecturer and students disappeared. Quite frequently, the lecturer took up the role of a learner and the learners acted as learning facilitators. In other words, the joint efforts in developing the understanding of new concepts were made visible, or more accurately, "hearable", through an ongoing dialogue and thinking aloud. At the beginning of the course this appeared somewhat disturbing for two students of the Western group however they overcame it quite quickly. All the Eastern group students gave positive feedback on this approach.

In order to gather more extensive data on students' perceptions of the course and understanding of roles and relationships in the classroom, the students were required to compare the newly experienced teaching method with the one they were used to.

The Western group responses included the following:

I am not used to such extensive courses in a very brief period of time. It was very intense. I had problems to follow my "normal" courses during the week since we had to prepare the presentation. However, I did like the approach and learned a lot!

This response demonstrates that some students struggled with the amount of new information gained in a short period of time and experienced difficulties with time management. The following two excerpts highlight the students' perceptions about the dialogic nature of the teaching approach and the changed role of the lecturer and the students:

- 1. I liked it, much more discussions, no "absolute truth" solutions.*
- 2. It was more interactive than many other courses and this team work and upcoming discussions made it easier for me to understand. We used the given time optimally for a better understanding.*

Overall, the Western students felt that this course required active listening and participation, pair work, team work, peer teaching and responsibility for their own learning. The lecturer (who was also a participant observer in the re-

search) maintained a monitoring role in the learning process rather than delivering formal lectures. Consequently the course was more interactive than the other courses to which the students were previously exposed.

The Eastern group students experienced the student-led seminars as significantly different in comparison to those they were used to:

The structure of the crash course is definitely new to me. It was very demanding but also very exciting to be able to develop a completely new knowledge in such a short time. The student seminars were different in the sense that they were indeed interactive and not lecture-type presentations performed by the students, which are usually boring and difficult to follow, and the students who are listening to them are not in the position to check their understanding, or to hear someone else's opinion. This part was excellent.

Obviously, this student referred to seminars that were copies of traditional lecture models. Therefore, hearing each other's explanations and thinking processes was felt as new, unusual, learning-promoting and motivating. Another student referred to peer learning as the main difference between this intensive course and the courses they experienced prior to it:

Yes, it differs in many ways, most importantly that unlike professors on our University who use the ex-cathedra method (the lecturer talks the students take notes), in this course the lecturer insisted on peer learning and teaching.

The Eastern group's comments are highly similar to those of the Western group. Interactivity, peer learning, and reflection on thinking processes were identified as the main differences between the intensive course and the courses they completed in their regular study programs. This implied a changed role for both the students and the lecturer. The students were responsible not only for their own learning, but also for designing learning-promoting tasks for their peers. This approach gave the student-led seminars a specific weight. The designing process was seen as an additional opportunity for learning. The responses allow the assumption that the 20 European students were previously mainly exposed to traditional, monolinear, transmissional pedagogic models. Two responses (quoted below) underpinning this assumption demonstrate the impact this model had on the students' preferences in learning strategies.

One Western group student:

Although I find interactive courses useful and interesting, I still prefer to listen to lectures and study the notes.

One Eastern group student:

I am used to learn much more from lectures, books and lecture notes than from discussion and tasks. I also would claim that I normally concentrate on my own topic (presentation) and then do my paper etc. so I concentrate only on this single topic without thinking on the topics of the others.

All the Australian students gave positive responses that reflected their familiarity with interactive lectures. Student no3 claimed:

I could not sit and listen to the lecturer for 6 hours daily, this would drive me crazy. I need interaction and sharing. It is not true that always the same students speak. We all take part in the discussions.

In order to gain further data about the students' preferred ways of learning and to verify the already given information through a different questioning technique, the following statements were expected to be answered by yes or no:

Statement	% Western	Eastern group	Australian
I learn best: when I listen to lectures and take notes	64% yes 36% no	83% yes 17% no	15% yes 85% no
when I work in pairs	85% yes 15% no	50% yes 50% no	73% yes 27% no
when I work individually	64% yes 36% no	66% yes 34% no	60% yes 40% no
when I work in team	32% yes 68% no	16% yes 84% no	77% yes 23% no
when I memorize things	50% yes 50% no	66% yes 34% no	12% yes 88% no
when I do tasks and apply new concepts	85% yes 15% no	83% yes 17% no	90% yes 10% no

Table 2. Students' preferred ways of learning

The data show a clear preference in the two European groups for listening to lectures and taking notes as opposed to the Australian group that preferred learning by doing. Most of the European students preferred to carry the responsibility for their own work individually and did not feel comfortable with being responsible for the quality of group or team work and the use of socio-affective strategies. Memorization was more strongly represented in the Eastern group as a preferred cognitive strategy than in the two Western groups. This situation might be explained by two issues: the nature of the exam tasks in the Eastern University and the collectivist nature of the Eastern students' culture. HOFST-EDE (1986) claimed that collectivist cultures use memorization as a safe way of performing. In a collectivist society, the individuals are strongly linked to their "in-group" in which their individual interest is put behind the group interest. In the discussions, one of the Eastern group students expressed this clearly by stating that she studies in order to enhance not only her professional standing but also the social position of her family, and *"it is an honour for my family to have a member who is just about to gain a Master degree"* (Researcher's diary,

p. 3). Another example that points towards the collectivist nature of the Eastern society was related to the hesitance of some of the Eastern group students to give course evaluation feedback, because it could have been seen as criticizing the lecturer. In the students' culture it is most inappropriate to "criticize" a guest (or evaluate his/her work), in particular if the guest comes from a foreign country.

The majority of the students in the WU and EU group saw information gained in lectures as non-questionable and the power distance between the students and the lecturer as non-negotiable (Researcher's diary, p. 4). For this reason, a strongly interactive, hermeneutic approach, based on intense dialogues and stimuli to question and confirm ideas through research, rather than to take what the lecturer says for granted, was seen by both groups as unusual and new. As one of the students expressed it, "*there were no absolute truth solutions given*".

In general, the subdivision into collectivist versus individualist societies seems to be problematic. The student responses do not really show a clearly cut border between collectivist and individualist behaviours in the two groups, although the two countries and the students' cultures could be classified along these criteria. It seems safe to say that the two groups were actually on different levels of a transformational stage, showing characteristics of both types. The Western group showed some typical preferences of a collectivist-philosophy-based culture and vice versa: such were the preferences to be guided by lectures and lecture notes and learning through memorizing rather than learning by sharing, investigating, and researching. The Eastern group showed no fear of carrying responsibility to speak up in seminars and to share opinions with others, which pointed more towards an individualist educational behaviour. The Australian students were autonomous learners who were used to learn involving technology, inquiry and research. They displayed a high level of originality in their materials development and seminar preparation and saw their oral seminars as an opportunity to compete and outperform their peers.

In general, the data demonstrated mixed feelings in students and no clear awareness of how they learn best. The WU group and the EU group both liked the classical "ex-cathedra" lectures in which the lecturer speaks and the students take notes, but more than 80% of students appreciated also learning through doing tasks and applying theory to practice. This finding might be explained by the transitional stage in which both universities found themselves in the attempt to adjust their programs and pedagogy to the Bologna requirements.

3. HOW THE STUDENTS RECOGNIZED AND VALUED THE GAINED KNOWLEDGE

The question “What have you learned in this course?” was intended to collect a reflective account of students’ learning. The Western group identified three issues that seemed to be of high relevance to the members of the group: generic skills development; conceptual learning; and the experiences with the learning context and teaching approach.

Western group

1. *A lot: how to prepare a presentation in a team; a new grammatical model; that the atmosphere in a classroom has a crucial impact on the learning process.*

The response below refers more narrowly to subject matter related learning. It shows that the student became aware of his/her own responsibility in evaluating and understanding language in use and interpreting meanings.

2. *I have learned a lot of new terms + definitions concerning the use of language. This was a completely different approach than the ones I knew up to now. I have also learnt that it is important to question what I and others say, because language depends so much on context. Thinking about language made me realize many things I did not know up to now.*

Another response underpinned the previous statement about the relative nature of grammatical explanations and elaborated further on the enhancement of linguistic awareness as another positive outcome of the course.

3. *– I learned that there are no right and wrong answers to many points. It’s all in your own perspective.*
– Dealing with different grammar systems helps you to understand and explain certain points.
– It is doable to deal with a complex grammatical system like Halliday’s for many hours in a row.

In sum, the Western group reported on conceptual knowledge acquisition (how language is structured) but also on procedural knowledge acquisition (how language is used). The Eastern group was entirely focussed on conceptual knowledge acquisition which reveals a significantly more traditional view on knowledge and education. Below are some representative responses of the Eastern group stu-

dents. The first focuses on the pedagogic applicability of the new learning experience; the second reports on the student's changed view on grammar that cannot be detached from the context in which language is used; and the third evaluates how the new learning experience will be utilized in the student's career.

Eastern group

1. *Personally, I have only heard of Halliday's grammar, and basically everything that I heard was new to me. It gave me a whole new picture on language, one that seems to envelop human interaction and language means in so far the most effective way. It also offers a way to improve language teaching and as language teachers, this undoubtedly is a wonderful new knowledge.*
2. *I have learned to look at and analyse language in a new and refreshing way. The main strength of this theoretical model is the way it acknowledges context and incorporates it into the framework.*
3. *Given that I'm much into Russian linguistics and Russian school of Functional Grammar, I find it useful to learn more about different approaches to this subject. Also, I think that my future research will benefit from this course.*

Australian group

For the Australian group procedural knowledge acquisition was the main focus. One of the Australian students expressed his particular satisfaction with the skills gained in this course and its relevance to teaching.

Halliday's grammar is a nightmare for many teachers as they don't understand it. Education Queensland forces teachers to do teacher in-service programs in order to upgrade their knowledge. I am lucky, as I know now how to apply this model in my classroom. I don't feel the frustration any more that I felt before.

4. STUDENTS' OPINION ABOUT CULTURAL DIFFERENCES IN LEARNING

The last question attempted to hear the students' voice in relation to the assumption that learning is culturally determined.

Western group responses

1. *I learn best by doing things. This has not much to do with culture.*
2. *I'm not sure if learning happens culturally differently. I for my part learn best when I can apply the things I learn in practice. In this way, I can see that what I learn is useful and has a connection to reality.*

Both of these students prefer learning through doing and evaluate the value of the learned in terms of applicability to real life situations. The following responses demonstrate a psycholinguistic view on learning and point out the individual nature of learning.

3. *More than differences in culture, I think there are differences in the way people learn.*
4. *Yes, I believe in cultural differences in learning. I don't know how others function but I write my notes on the computer after the lecture to repeat what I heard, to make the whole topic clearer. I prepare for exams repeating it, maybe reading additional materials.*
5. *I basically think that learning is a very personal or individual process rather than a cultural one. I prefer learning with the help of visual tools.*
6. *I don't know if it is a cultural way or more an individualistic one. I'm a stress learner. I learn most effectively when the exam isn't far, furthermore I can remember things easier using colours etc. I'm a visual learner.*
7. *Learning happens exactly the way how you once had learned to learn (starting at primary school). But of course you can always try out different methods. One has to be flexible.*

Comment 4 points towards this respondent's interpretation of what exams are all about. According to this view, exams are obviously understood as events in which memorization and reproduction of the newly learned concepts are being assessed. This might explain the students' initial worries about the criteria-guided assessment tasks in this course. Interestingly, response 7 was the only one that referred to learning strategy training and to habit formation based on former educational experiences:

Overall, the Western group students thought that learning happens in an individual way rather than in a culturally determined way, and it implies mainly repetition and memorization. The reason for this might lie in the students' interpretation of the learning objectives and assessment types.

The opinions in the Eastern group show a variety of differences. One student believed that due to globalisation a common Anglo-Saxon based approach had emerged to teaching and learning that focuses more on procedural knowledge acquisition than conceptual knowledge acquisition.

Eastern group responses

1. *I think there used to be differences brought on mostly by teaching methods, but in this day and age of globalisation, a common method prevails. However, I don't have much experience with eastern cultures (e.g. Asia).*

One student's comment supported LEVINE's (1996) findings about the impact of educational practices on the development of students' learning approaches. This student noted that the geographic location (such as the Balkans) has some established educational practices that guide the habitual learning strategy choices of students.

2. Cultural contexts determine our entire way of being, learning included. However, the learning process also varies from person to person because of differences in mental and cognitive predispositions. Definitely, it is more frequent that in the Balkans students learn individually with an emphasis on reproduction of information. That I would say is the way I learn too, but that is not the most effective way. The easiest times were when I studied with a colleague and we could learn from each other.

To summarize, a diversity of responses emerged ranging from the belief that certain geographic areas promote and develop a particular profile of learners, and learning approaches, to those who do not see any relationship between culture and learning, or those who consider that globalization has conquered this domain of human behaviour so far that the differences have disappeared.

CONCLUSION

The aim of this project was to find out whether students of diverse cultural backgrounds learn in culturally distinct ways, or is a similar profile of intellectuals emerging throughout the globe, due to the use of similar resources and tools for learning. In other words, the project aimed at establishing whether students from culturally distinct backgrounds and culturally distinct tertiary contexts show differences in reception when exposed to the same teaching strategies and contents or whether they show culturally determined differences in the way they present acquired knowledge.

In terms of the students' course expectations, the European student responses showed no significant differences. Neither groups had previous experiences either with the course content or with intensive courses and did not really know what to expect. The Australian students showed familiarity with interactive lectures and looked forward to gaining new content knowledge and skills. Some anxiety regarding how to cope with a "whole semester stuff" in a short period of time and affective barriers towards linguistics came through in a few responses of the Western group. The Australian and the Western group enrolled in the course mainly because it was offered as a core course. The Eastern group chose to take this elective course voluntarily and displayed a higher level of initial

motivation. All three groups were satisfied with the organisation and content of the course, with the course design, materials and learning opportunities. After the first day that appeared to some of the students confusing, given the new teaching and learning approach, all the students became very involved in their learning and displayed a high level of willingness to trial new strategies, such as peer learning, peer teaching, team work, and group discussions.

The students' perceptions about the roles and relationships that emerged in the classroom were also very similar. The two European groups pointed out the extremely interactive nature of the delivery, the disappearance of the borders between the lecturer (researcher) and the learners through the hermeneutic inquiry approach, the use of technology for research and the criteria-based assessment as the main novelties. Student output produced in the classroom (the interactive seminars that were student and assessment criteria guided) promoted active participation of all students. This component of the course was particularly positively evaluated by the Eastern group students who perceived them as significantly more effective than traditional lecture-type seminars. However, in both groups there were students who claimed that the traditional approach involving listening to lectures and taking notes were their most preferred ways of learning.

The knowledge gained in this course was highly valued by all students. 72% in the Western group, 88% in the AU group and 67% in the Eastern group, were enthusiastic about the option of being exposed to a whole course in a short period of time, to complete a small oral during the course and having time to produce the 'large' assignment later.

The Western group students thought that learning does not happen in a culturally distinct way; it is rather determined by the learners' personality and educational experiences. The Eastern group voiced two divergent opinions: the first claimed that certain geographic regions develop routines and practices that guide the students' learning and performance, whereas the second claimed that there are no differences in how people learn in an academic context, given the exposure to technology and new intercultural pedagogies. The Australians expressed a language bound view on learning that can be illustrated by the statement that if you study in English you learn in the 'English way' and if you study in other languages, you adopt the learning practices of the target language ethnic group. This reflects particularly the view of those two students who spent a considerable time studying in Japan and in Japanese language. Consequently learning is seen by these respondents as a dynamic and flexible category that changes and gets adjusted to the context in which it occurs.

The students output (the interactive seminars and the written assignments) showed differences in terms of the students' effort and research, originality, and creativity. However, given that all the students were guided by the same assess-

ment criteria, the output showed no cultural differences apart from some interference problems and lexematic or grammatical errors that emerged in the work of the non-native English speaking students.

One of the limitations of this research is related to the quite small number of participants in the project which does not allow generalizations. Further research is needed to determine whether learning happens in a culturally distinct way. This small research has not found significant differences in the students' perceptions and classroom functioning when exposed to the same teaching approach and contents. It might be criticized that the groups were treated as homogeneous although in the two European groups there were two full bilinguals who belonged to a cultural context other than the mainstream (one Italian and German speaking bilingual and one Hungarian, Serbian and German speaking trilingual in the Western group, and two Slovakian and Serbian speaking bilinguals in the Eastern group). Despite this circumstance, both groups showed a high level of homogeneity, which might be explained by the fact that the bi/multilingual students were immersed for 5 years (or in the case of the Eastern group, during their whole student life) in the same education system with the mainstream groups. The shared context shaped their learning beliefs and learning strategies, and allowed them to be fully integrated and accepted members of the dominant language group. In addition, all the students studied for a long period of their academic time in English immersion programs in which native-speaker lecturers were regularly involved. It is likely that these lecturers played a cultural mediator role and introduced the students to the Anglo-Saxon academic conventions. The question of how these lecturers adjust their teaching to the local contexts could be an interesting research topic of another project.

The response to the initial question whether under globalization and internationalisation of knowledge students' ways of learning is changing is positive. Yes, it is changing and it is getting more and more similar no matter from which continent or ethnic background the learners come. Individual differences will of course further shape learning based on learner personality, aptitudes, attitudes, learning styles and strategies, but given the changing context and new technology that has found its place in knowledge development, learning is enriched and knowledge is getting more and more unified. Students are also changing from traditional conceptual knowledge developers, memorizers and receivers of information to autonomous researchers, critical problem solvers and life long learners.

REFERENCES

- BALL, A. F., & FARR, M. 2003. Language varieties, culture, and teaching the English language arts. In J. Flood (Ed.), *Handbook of research on teaching the English language arts* (2nd ed.) (pp. 435–445). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- BALLARD, B., & CLANCHY, J. 1991. Assessment by misconception: Cultural influences & intellectual traditions. In L. Hapm-Lyons (Ed.), *Assessing second language writing in academic context* (pp. 19–35). Norwood, NJ: Ablex.
- BAUMGART, N. & HALSE, C. 1999. Approaches to learning across cultures: the role of assessment. *Assessment in Education*, 6(3), 321–329., M. (1996). Rethinking learning. In D. R. Olson, & N. Torrance (Eds.), *The Handbook of education and human development: New models of learning, teaching and schooling* (pp. 485–513). Cambridge, MA-Basil Blackwell.
- BREEN, M. P. (Ed.). 2001. *Learner contributions to language learning: New directions in research*. Harlow, Essex: Pearson Education Limited.
- BURBULES, N. C. and TORRES, C. A. 2000. *Globalization and Education: Critical Perspectives*, London: Routledge.
- BUTT, D., FAHEY, R., FEEZ, S., SPINKS, S. & C. YALLOP, 2000. *Using functional grammar: An explorer's guide* (2nd ed.). Sydney, NSW: National Centre for English Language Teaching and Research, Macquarie University.
- CONNOR, U. 1985. Argumentative patterns in student essays: cross-cultural differences. In U. Connor and B. Kaplan (Eds.), *Writing Across Languages*. (pp. 57–71). Reading MA: Addison-Wesley.
- DAVIES, B. 1996. What makes Australian education strange: Australian education in the Asian context. In G. Jones (Ed.), *Australia in its Asian context, Occasional Paper Series 1/1996* (pp. 22–30). Canberra: Academy of Social Sciences in Australia.
- DOBRENOV-MAJOR, M. 2007. Adolescent Bosnian Refugee Migrants in Australia. In: *Exploring Cultural Perspectives in Education*, A. Richardson and M. Wyness (Eds) Edmonton: ICRN Press p. 108–141.
- GREEN, A. 1997. *Education, Globalization and the Nation State*, London: Macmillan.
- HENSHALL, K. 1992. Education in Japanese society: Lessons for New Zealand. *Delta*, 46, 15–19.
- HINKEL, E. 1999. Introduction: Culture in research and second language pedagogy. In E. Hinkel (Ed.), *Culture in second language teaching and learning* (pp. i–xi). Cambridge: Cambridge University Press.
- HOFSTEDE, G. 1986. Cross-cultural differences in teaching & learning. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 301–330.
- HU, G. 2002. Potential cultural resistance to pedagogical imports: The case of Communicative Language Teaching in China. *Language, Culture and Curriculum*, 15(2), 93–105.
- HUNFELD, H. 1998. *Die Normalität des Fremden. Vierundzwanzig Briefe an eine Sprachlehrerin*. Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag.
- LARSON, D. N., & SMAILEY, W. A. 1972. *Becoming bilingual: A guide to language learning*. New Canaan, CN: Practical Anthropology.
- LEVINE, A., REVES, T., & LEAVER, B. L. 1996. Relationship between language learning strategies and Israeli versus Russian cultural-educational factors. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross cultural perspectives* (pp. 35–45). Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching & Curriculum Centre.

- LIYANAGE, I. 2004. *An exploration of language learning strategies and learner variables of Sri Lankan learners of English as a second language with special reference to their personality types*. Unpublished Thesis (Ph.D.), Griffith University, Queensland, Australia.
- MILNER, A. 1994. *Perceiving education*. Sydney: University of NSW. Asia Australia Institute, Academy of Social Sciences in Australia.
- OXFORD, R. L. 1995. *Patterns of cultural identity*. Boston: Heinle & Heinle.
- OXFORD, R. L. 1996. Why is culture important for language learning strategies? In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross cultural perspectives* (pp. ix–xv). Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching & Curriculum Centre.
- SILVERMAN, D. 2000. *Doing qualitative research: A practical handbook*. London: SAGE Publications.
- YEAGER, B., FLORIANI, A. & GREEN, J. 1998. Learning to see learning in the classroom: Developing an ethnographic perspective. In D. Bloome & A. Egan-Robertson (Eds.), *Students as inquirers of language and culture in their classrooms* (pp. 115–139). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- WENDEN, A. 1998. Metacognitive knowledge and language learning. *Applied Linguistics*, 19(4), 515–537.

VÁLTOZNAK-E AZ EGYETEMI HALLGATÓK TANULÁSI SZOKÁSAI A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSÁRA?

A tanulmány egy, a globalizációnak a diákok tanulási szokásaira tett hatását vizsgáló kutatás eredményeit mutatja be. A projektum kiinduló hipotézise az volt, hogy a főiskolai tanárképzés (különösen az angoltanárok képzése) világ-szerte olyannyira globalizálódott, hogy az egyetemisták úgyszólván az egész világon hasonló ismeretekre alapozva végzik tanulmányaikat, ugyanazokra az irodalmi forrásokra hivatkoznak, és tudásukat is hasonló módon prezentálják.

A vizsgálat ötlete egy nemzetközi tanárképző konferencián született, melyen a kutató meglepetten tapasztalta, hogy a vitatkozó résztvevők ugyanazokat a szerzőket idézik, hasonló érvekkel igyekeznek másokat meggyőzni állításaik igazáról, azonos kutatási beszámolókra hivatkoznak, függetlenül attól, hogy melyik országból érkeztek. A konferenciát a Fülöp-szigeteken tartották, és a 300 résztvevő hovatartozása az egész világot felölelte.

A régebbi kutatások a tanulás kulturálisan specifikus jellegzetességeit hangsúlyozták (BALLARD–CLANCY 1991b; BAUMGART–HALSE 1999; CONNOR 1985; HOFSTEDE 1986; LIYANAGE 2004; OXFORD 1996), sokszor olyan általánosan elterjedt sztereotípiákat fogalmazva meg, hogy az ázsiai egyetemisták

a magolást és a memorizálást részesítik előnyben az önállósággal szemben, mert ezzel elkerülik a felelősségvállalást, illetve a japánok hajlamosabbak a magolásra a spanyoloknál (OXFORD, 1996). Ide tartozik HOFSTEDE (1986) álláspontja, mely szerint a konfuciusi kultúrákból származó egyetemi hallgatók egy olyan kollektivistá társadalom tagjai, ahol nem az individuum a fontos, hanem a jó teljesítmény elérése, illetve hogy ezáltal mások szemében növeljék családjuk tekintélyét. Ezzel ellentétben a nyugati pedagógia arra törekszik, hogy önálló (autonóm gondolkodású és magatartású) tanulókat neveljen és képezzen ki, olyanokat, akik képesek kritikai hozzáállással a problémákat megoldani, miként képesek lesznek önálló munkára és folyamatos tudásfejlesztésre.

Három egyetemistacsoport vett részt a projektumi vizsgálatokban: egy nyugat-európai egyetemről származó csoport (tizennégy végzős, angoltanárnak készülő egyetemista), egy kelet-európai hallgatói csoport (hat nyelvész magisztrandusz) és egy Ausztráliából származó, az angolt anyanyelvként beszélő, tíztagú alkalmazott nyelvészeti magisztráns csoport. Tehát összesen 30 egyetemista vett részt a kutatási programban. A vizsgálatvezető mindhárom csoportban ugyanazt a tananyagot tanította, ugyanazokkal a módszerekkel: angolul, interaktív előadásokat tartva, hermeneutikai kérdéseken alapuló vitákat szorgalmazva.

Az előfeltevés az volt, hogy ha a tanulásmód már globalizálódott, nem lesznek különbségek a tudástartalom recepciójában, ellenben ha a kulturális különbségek kifejezésre jutnak, akkor még nem beszélhetünk a tanulás és az ebből származó tudás globalizációjáról. Az adatgyűjtést és a feldolgozást a következő kérdések vezették: Mi történt az előadótermekben és az előadásokon? Milyen viszonyok és kapcsolatok jöttek létre a csoporton belül, és milyen céllal? Mennyire tudatosult az egyetemistákban az elnyert tudás értéke, és mennyire különbözött ennek a bemutatási módja? Mi az egyetemisták véleménye a tanulás kulturális determináltságáról? Az adatokat a napi viták lejegyzése, a kutató naplója, a hallgatók írott feladatai és szóbeli reflexív analízisei útján gyűjtötte össze a kutató.

A két európai egyetem hallgatói számára e tanítási módszer, amely 24 óra interaktív előadás- és műhelymunka-sorozatot jelentett, meglehetősen idegennek tűnt. Az ausztrálok ilyen előadásokhoz szoktak, így komolyan részt vettek az oktatás folyamatában és a tanulási élmény kialakításában. A két európai csoport eleinte negatív hozzáállást tanúsított, és kételyeinek adott hangot, azt feltételezve, hogy hat óra előadást végighallgatni naponta Halliday funkcionális grammatikájáról fárasztó és unalmas lesz. A program úgy került összeállításra, hogy délelőttönként a tanárnak legyen egy 90 perces előadása, amit ugyancsak 90 perces műhelymunka követ az előadó vezetésével. Itt sor kerülhetett az új fogalmak megtárgyalására és csoportmunkában történő, példákon keresztüli alkalmazására. Delutánonként két-két hallgatói páros vezette a műhelymunkát, s mindkét pár kilencven percet kapott erre a feladatra. A tanfolyam 4 napig tartott,

ugyanakkor egy egész szemeszter anyaga került ismertetésre és feldolgozásra a hallgatók aktív részvételével és kutatómunkája révén. Mindez összhangban áll a Bologna által javasolt flexibilis tanításmóddal és interaktív ismeretsajátítási kognitív-affektív hermeneutikai módszerrel. Az egyetemek elismerték a tantárgyat, és a hallgatók egy kötelező tantárgynak megfelelő kreditpontértéket kaptak érte. A tudás kialakítása feladatok megoldása révén történt az egyetemisták aktív részvételével. Idejében megkapták a témákat, amelyek alapján a műhelymunkát kellett meghatározott napokon megszervezniük; volt idejük kutatni, anyagokat fejleszteni, feladatokat készíteni és bemutatni. Ez elmélyítette tudásukat, de alkalmat adott nekik arra is, hogy bevonjanak másokat a tudás kialakításának folyamatába, illetve tevékeny részvételre ösztönözzék a többieket. A műhelymunka megszervezése és kivitelezése 40%-át tette ki az osztályzatnak. Két hónappal az intenzív program befejezése után az egyetemistáknak házi dolgozatot kellett elektromos csatolmányban küldeni az előadónak, amely 60%-ot jelentett a pontszámok összességében. Ebben bizonyosságát kellett adniuk annak, hogy a funkcionális modellt képesek alkalmazni egy saját maguk választotta szövegen, és tudják, milyen pedagógiai implikációkat lehet levonni a szövegből és annak elemzéséből.

Összegezve az eredményeket elmondhatjuk, hogy a három különböző kulturális közegben ugyanaz a tananyag került előadásra, ugyanazon oktatási módszer alkalmazása mellett. A kelet- és nyugat-európai csoport eleinte idegenkedett az előadások interaktív mivoltától, mert hozzászórtak a tipikus monolineáris egyetemi előadásokhoz, ahol a tanár előadást tart, és a hallgatók jegyzetelnek. De már a második nap bekapcsolódtak a vitákba, és komolyan közreműködtek a tanulási élmény kialakításában. Sokaknak tetszett, hogy a tanár nem kínált kész megoldásokat, nem vezette a gondolkodás fonalát, és nem érvényesítette a tradicionális akadémikus viselkedés- és megjelenésformákat. Mindhárom csoport magas szintű technikai tudással rendelkezett, és vetélkedés tárgya volt, ki tud érdekesebb anyagokat gyűjteni a műhelymunkához az interneten. Meglepő volt, hogy a kelet-európai egyetemi hallgatók jártasabbak voltak az elektronikai eszközök használatában, mint a nyugat-európai csoport tagjai. Az ausztrálok a 90-es évek óta kombinált módszerrel tanulnak (*blended learning*), ami azt jelenti, hogy valamennyi tárgy előadásait az egyetemen elektronikus verzióban is meg lehet hallgatni, és a vitaforumokon más országokban élő hallgatókkal, akik ugyanazt a tárgyat írták be, megvitatni. Mivel a feladatokat előre megszabott kritériumok alapján kellett előkészíteni, és ugyanazok voltak az osztályozási szempontok is, a három csoport munkája teljesen megegyezett. A kulturális különbségek nem jutottak kifejezésre.

Válaszolva a címben feltett kérdésre, a kutatás alapján kijelenthető, hogy a tanulási módok komoly változásokon mentek keresztül. A technológiai fejlődés

következtében a tanulás határtalanná vált. A diákok tanulási stratégiái egyéniségük milyenségétől és a tanulói magatartásuktól függő, inkább a földrajzi és edukációs kontextus hatása észlelhető, mintsem a kulturális és etnikai háttér. (Ezt bizonyítja a szerző egyik korábbi projektuma is, melyben három boszniai diák [egy szerb, egy horvát és egy muzulmán] ausztrál iskolában – etnikai hovatartozásuktól függetlenül – megegyező metakognitív stratégiák alkalmazásával és hasonló módon oldották meg feladataikat. Ugyanis így tanultak meg tanulni az elemi iskolájukban, hazájukban.) A házi dolgozatokban sem volt jelentős különbség az ausztráliai, a nyugat- és a kelet-európai csoport munkája között.

Kulcsszavak: globalizáció, kulturális különbségek, az angoltanár-képzés módszerei, a tudás elsajátítása, interaktív eljárások

Lang Irma

∴ Nyugalmazott művészettörténész
∴ ilang@open.telekom.rs

MILAN KONJOVIĆ HÁROM BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSA

Milan Konjović's Three Exhibitions in Budapest

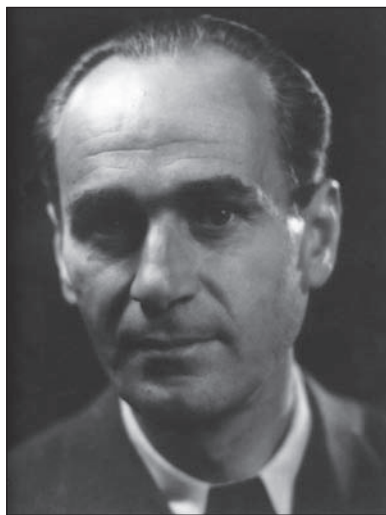
A tanulmány Milan Konjović három budapesti tárlatának bemutatása és kritikai visszhangjának elemzése által az alkotói opus több lényegi vonására, korszakainak és sajátosságainak teremtő aspektusaira mutat rá. Vizsgálja az alkotómunka társadalmi meghatározottságának mibenlétét, valamint a művészi kifejezés és a recepció kölcsönhatását, az utóbbinak a művészi alakulásfolyamatokra tett befolyását.

Kulcsszavak: társadalomtörténeti körülmények, kritikai visszhang, alkotói erővonalak, Budapest, Bácska, nemzeti hagyományok és szokások, lokális szellemiség és determináció

Milan Konjovićnak a második világháború előtti utolsó két kiállítására Zomborban és Belgrádban került sor 1940 tavaszán, illetve őszén, hogy 1941 áprilisában mint a jugoszláv hadsereg tartalékos tüzérségi tisztje az osnabrücki német hadifogolytáborba vigyék, ahonnan ugyanezen év októberében a magyar fennhatóság alá került területeken élő állampolgárként szabadult. Zomborba való visszatérését követően az új hatalom kilakoltatta a megyeháza tornyában berendezett műterméből, és a reá vetülő gyanú – kapcsolatot tart fenn az illegalitásba vonult ellenállókkal – miatt rejtőznie kellett.

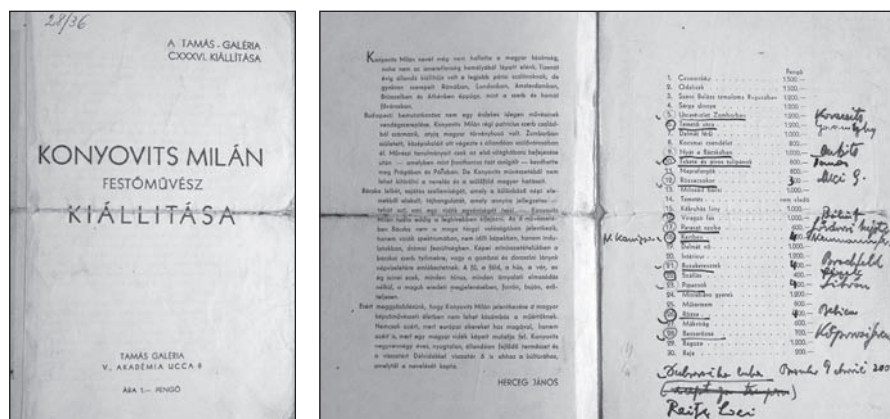
Festeni ismét 1942-ben kezdett nagynénje, Malka Vukićević házában, a zombori Templom utcában. Itt keletkeztek kol-dusokat és temetéseket ábrázoló, illetve a családi élet eseményeit tematizáló képei, ez az elfoglaltság egyúttal a lelki problémák és a megalázottságérzettel szemben is menedéket jelentett.

*A fogságból való
hazatérése után, 1941-ben*

PESTI ŐSZ, 1942

Ilyen körülmények között, két év kényszerű kiállítási szünet után, Milan Konjovicsra erős hatást gyakorolt egy lehetséges tárlat ígérete. A felkérés Konjovics magyar festőbarátaiktól érkezett, a Fészek Klub¹ köré tömörülő, többségükben zsidó származású² műgyűjtők és művészek társaságától, akikkel a festő Párizsban barátkozott össze, s akik időközben hazatértek Pestre. Meghívták, hogy kiállítson az Akadémia utca 8-as szám alatti Tamás Galériában.³ Mindezt Herceg János is támogatta, aki akkor már íróként ismertségre és tekintélyre is szert tett budapesti irodalmi körökben, s aki mint „problematikus személyiség” ugyancsak megfigyelés alatt állt. 1942 júniusában Herceg János Papharkay Dénes néven cikket (*Bácskai színek Konjovics Milán képein*) jelentetett meg a *Kalanyában*⁴, s a korabeli viszonyok közepette igen nagy bátorsággal fejt ki, hogy „Bácska misztikuma a szerb lélekben mélyebben él, mint a magyarban,

A Tamás Galéria katalógusa, 1942

¹ A Fészek Klub 1901 óta működik mint a budapesti művészi körök klubja. Alapító tagok voltak többek között olyan hírességek, mint Fényes Adolf, Kernstok Károly, Rippl-Rónai József, Szinyei Merse Pál, Vaszari János festők, Molnár Ferenc, Heltai Jenő írók, Stróbl Alajos szobrász, Lechner Ödön építész.

² Diener-Dénes Rudolf, Czöbel Béla és Basch Andor festők, Reiter László grafikus és műgyűjtő – az a barát, akinél a kiállítás ideje alatt Konjovics lakott, le is festette, és aki a háború vége felé az esztelen öldöklés áldozatául esett –, Ernst Lajos galerista, Kellermann műgyűjtő és mások.

³ A Tamás Galéria kortárs festők műveinek kiállításával foglalkozott 1927-től 1944-ig. 1938-ban itt tartották meg az *Absztrakt festészet* című kiállítást, amelyen Moholy-Nagy László is részt vett.

⁴ 1941 decemberétől 1944-ig a folyóiratot Herceg János szerkesztette.

s ezért nem véletlen, hogy a képzőművészetben is egy szerb festő, *Konyovics* Milán tudta eddig leghívebben kifejezni”.⁵

A tárlatmegnyitóra november 5-én, csütörtökön került sor. A katalógushoz Herceg János írt előszót, amelyben ismét a bácskai lélek és szellem erőteljes jelenlétét emeli ki Milan Konjović festészetében, de beszél a képeket átható, a szerb szötteket, illetve a Zombor környéki leányviseleteket idéző színekről is: „Bácska lelkét, sajátos szellemiségét, amely a különböző népi elemekből alakult, tájhangulatát, amely annyira jellegzetes – tehát azt, ami egy vidék egyéniségét teszi – Konyovits Milán tudta eddig a leghűebben kifejezni. Az ő művészetében Bácska nem a maga tárgyi valóságában jelentkezik, hanem víziók spektrumában, nem idilli képekben, hanem indulatokban, drámai feszültségekben. Képei színösszetételükben a bácskai szerb tyilimekre, vagy a gombosi és doroszlói lányok népviseletére emlékeztetnek. A fű, a föld, a hús, a vér, az ég színei ezek, minden tónus, minden árnyalati elmosódás nélkül, a maguk eredeti megjelenésében, forrón, buján, erőteljesen.”⁶

Milan Konjović a kiállításra harminc nagyjából Zomborban keletkezett alkotását választotta ki, tájképeket, portrékat, nagyobb számú virágcsendéletet, de dalmáciai vásznakat is. A képeknek majdnem a fele talált vevőre; a vásárlók művészi körök tagjai, leginkább a Fészek Klub köré tömörülő műgyűjtők, budapesti szerbek, zombori barátok voltak. Egy 1942-ben Zomborban festett enteriőrt (*Parasztzoba*), melyet erőteljes, vastag kontúrok jellemeznek, a Fővárosi Képtár vásárolt meg, míg egy különösen szabadon, széles ecsetvonásokkal, színekben gazdag, dinamikus, 1938-ból származó festményt (*Virágzás*) Bálint Sándor néprajzkutató vett meg, akihez Konjovićot később tartós baráti szálak fűzték. Az 1941-ben festett *Temető utca* Pesten került magántulajdonba, ennek három évvel későbbi ikerdarabja a zombori Konjović Galéria gyűjteményébe tartozik. Ezen – miként a másik képen is – az ezüstszürke árnyalatok dominálnak, egy-egy meleg tónussal kiegészülve; az egész képet azonban a festék akvarellre emlékeztető áttetszősége jellemzi, ami által a mű szinte évtizedeket hidal át, előrevetítve a festő kései, szublimált vásznait. A kiállításon szerepelt a festő több, korábban már remekműként emlegetett alkotása, köztük a cavtati *Kis ministráns*, illetve a *Temetés* címen ismert, 1942-ben Zomborban keletkezett, világosan elkülönülő, visszafogott piros-kék árnyalatokkal kiképzett kép; kisméretű, de koncepcióját tekintve egyetemes érvényű tartalmakat kifejező alkotás, melyen a megjelenített alakok egyéni megrendültsége az általános emberi tragikum allegóriájává válik.

⁵ PAPHARKAY Dénes 1942. Bácskai színek Konyovics Milán képein = *Kalangya*, Zombor, VI. (június)

⁶ HERCEG János 1942. *Konyovits Milán festőművész kiállítása* = Tamás Galéria, Budapest: XI. 5–16. (A Tamás Galéria CXXXVI. kiállítása.)

A kiállítás mind a közönség, mind a szakmai körök nagy érdeklődését kiváltotta; mintegy húsz ismert kritikus írt a szerb festőről és a „szerb kiállítás”-ról. A *Magyar Nemzet* a kiállításmegnyitó kapcsán a festőművész tömör életrajzát is közzétette, és kiemelte:

„Családja számos kitűnő művészt adott már, közöttük Konyovics Petárt, a zágrábi Opera volt igazgatóját, kitűnő zeneszerzőt, aki már évek óta a belgrádi Zeneakadémiát vezeti, s aki igen nagy előharcosa volt a magyar–szerb közeledésnek. [...] Konyovics Milán jelentkezése a magyar képzőművészeti életben már azért is érdekes mert a *Bácskát dolgozta fel képein*. Összesen harminc képet hozott magával, amelyekre bizonyára a budapesti műértők is fel fognak figyelni, de általában a magyar közvéleménynek is szeretettel kell fogadnia az első szerb festőt, aki a nekünk annyira ismerős tájakat más színekkel ábrázolja, mint ahogy azt mi megszoktuk.”⁷

A *Magyarországban* Féja Géza tollából olvashatunk bővebb bejelentőt *Egy bácskai szerb festő* címmel. Az író párhuzamot von Papp Dániel írásművészeté és Milan Konjović festészete között, mert azok egyaránt „a délvidéki szerb nép életéről szólnak”, majd a következőképp folytatja: „Drámai alkatú festő: A délszláv léleknek azt a nagyszerű belső tusakodását vetíti a tájra, a természetre, amely tusa annyira tetszett nekem például a szerb Crnjanski »Örökös változás« [vándorlás] című regényében. Ez a drámai délszláv világkép azonban Konyovits alkotásaiban valami súlyos, betelt egyensúlyba békül. [...] Nemcsak a táj, hanem minden figurája is csupa drámai nyugtalanság: az örök »levés« kozmikus forrongása, színek és vonalak birkózása a mindennel, de a művész ezt a folytonos »forradalmat« hőiesen megköti, magasrendű egyensúlyba vezérli.”⁸

Milan Konjović gyakran idézte a tekintélyes kritikus, Elek Arthúr értékelésének egy mondatát: „A színesség olyan fokára azonban, mint Konyovitsé, nem találunk példát egész művészetünkben.” A képekről Elek kifejti: „Valahogyan olyan a hangulatuk, mint a szerb népballadáké, amelyekben az elszabadult indulat az úr. [...] Arról is tanúságot tesznek ezek a képek, hogy Konyovits temperamentuma nem gyengeséget leplez, hanem inkább komoly tudást.”⁹

Hasonló észrevételek, igazi lelkesedés és ujjongás jellemzi Izsáky Margit írását a *Mai napban*: „Micsoda képek! Micsoda színek! Mély bíborpirosok és zengő kékek. Külön életet élnek, mondanivalójuk van. Valami fojtott drámaiság lüktet bennük.”¹⁰

⁷ –, Szerb festőművész Budapesti kiállítása = *Magyar Nemzet*, Budapest, november 5.

⁸ FÉJA Géza 1942. Egy bácskai szerb festő = *Magyarország*, Budapest, november 5.

⁹ ELEK Arthúr 1942. Konyovits Milán festményei = *Újság*, Budapest, november 6.

¹⁰ IZSÁKY Margit 1942. Bácskai festő kiállítása Budapesten = *Mai nap*, Budapest, november 12.

A *Népszava*¹¹ és a *Pesti Napló*¹² is írt Milan Konjović művészetéről, kiemelve szingazdagságát, intenzitását és spontaneitását, kifejtve: „kevés mai festőben láthatjuk a festői ösztön és a kultúra ilyen erős összeolvadását”.

Különösen lelkes cikket jelentetett meg Gogolák Lajos a *Magyar Nemzet*-ben: „Minden külső ragyogáson túl valósággal tragikus életelményekkel teli festő, aki egyáltalában nem titkolja temperamentumát. Pátosza nem is annyira formáival létezik – formái szétolvadnak a fényben –, hanem inkább festőisége élte, az a festőiség, mely közvetlenül tapintja a színeket. Érezzük európai tanultságát, nyugati műveltségét, ugyanekkor azonban az otthoni hatások egészen kitöltik ezeket a kereteket és a napfényes keleti színek harsogása, a szabad életöröm áradása, az ösztönök merészsége egészen új tartalmat ad Konyovits Milán festői egyéniségének, mely akár a távolibb európai, akár a szűkebb magyarországi festőiségtől élesen megkülönbözteti.”¹³

Milan Konjović természetesen elégedett volt a barátai részéről történt meleg fogadtatással, különösen pedig a szakmai körök elismerő értékítéletével, a képek iránt megnyilvánuló érdeklődéssel, nem utolsósorban szerb nemzeti hovatartozásának és nemzeti sajátosságainak elismerésével. Bátor, szuverén és büszke kinyilatkoztatása volt önmagába vetett hitének és engedetlenségének egy nehéz és veszélyes időszakban. Ezt maga Konjović is gyakran hangsúlyozta: „Demonstráció volt ez a rezsim ellen!”

A kiállítás ténye nem volt akadály annak, hogy Milan Konjovićot mindjárt az orosz csapatok bevonulása után, 1944 őszén a Népfelszabadító Bizottság tagjává válasszák Zomborban, és nemsokára a Járási Népfelszabadító Bizottság elnökévé nevezték ki (AMBROZIC 1965. 73). Ezt ő – ahogyan többször is hallottuk tőle – a dolog fontosságának tudatában azzal fogadta el, hogy arra kérte az illetékeseket, vegyék figyelembe hivatását, hogy festő, és festeni akar, és amint más megoldást találnak, mentsék fel a kötelezettség alól.

1945 szeptemberében a vajdasági képzőművészek első kiállításán Petrovárdban (ma Nagybecskerek) Milan Konjovićot az első díjjal tüntették ki (uo.), és egy hónappal később a felújított Zombori Városi Múzeum igazgatója lett (uo.).

E tények és körülmények magukért beszélnek, közvetve tanúbizonyságot tesznek a kortárs viszonyulásról, Milan Konjović budapesti kiállításának megítéléséről, azonban mindezek ellenére a budapesti tárlat, maga a kiállítás ténye – a körülmények hiányos ismeretéből kifolyólag – később, de olykor még ma is negatív értékítéletet von maga után; a „magyar bérenc” bélyegét szinte soha

¹¹ Sz. S. 1942. Konyovits Milán festőművész = *Népszava*, Budapest, november 4.

¹² f. j. 1942. Egy magyar–szerb festő: Konyovits Milán = *Pesti Napló*, november 6.

¹³ GOGOLÁK Lajos 1942. Konyovits Milán Kiállítása = *Magyar Nemzet*, Budapest, november 11.

nem sikerült lemosnia magáról, egészen addig a vádig, hogy azokban a nehéz, háborús időkben a szerb nemzeti érdekek árulója volt. Így alakult ki az – enyhén szólva – téves megítélés, de még közelebb kerülünk az igazsághoz, ha azt mondjuk, elvakult nézet miatt a festőművészt számos negatív megkülönböztetés érte.

A műcsarnoki kiállítás katalógusa, 1971

BUDAPEST, 1971

A hetvenes évek elején keletkezett Konjović-alkotások újdonságot hoznak a művészi kifejezés terén: a korábbi évtizedekben tapasztalt széttartó vonalvezetés, továbbá a matéria hangsúlyos kiemelése helyett az újonnan keletkezett művekre a szintetikus, nagyvonalú ecsetkezelés jellemző; a világos és a sötét részek éles elkülönülése, a forma hangsúlyozása mellett, ami a képfelületnek különleges erőt és szilárdságot biztosít. Ezeket az éveket jelentős hazai és külföldi kiállítások fémjelzik. Milan Konjović 1971 májusában Budapesten, a Műcsarnokban állít ki. Ezzel a művész ötven évvel korábbi álma vált valóra, amikor is tizennyolc évesen a budapesti múzeumokat látogatta, és esti aktrajzolásán vett részt.

„Valamikor ábrándozva tekintettem a Múcsarnok homlokzatára, vajon bemutathatom-e itt valaha műveimet? Ez az álmom most, 73 éves koromban vált valóra. A világ szinte minden nagyvárosában volt már kiállításom, de ez az első teljes bemutatkozásom, s ez idáig a legnagyobb. Ezért is olyan nagy élmény számomra ez a nap”¹⁴ – nyilatkozta Milan Konjović Budapesten. Ez volt – miként maga mondta – a művész addigi legnagyobb kiállítása: a Múcsarnok három hatalmas központi kiállítótermében, ahol nyolcvannyolc 1931 és 1970 között keletkezett, többségében saját műterméből, illetve a Milan Konjović Galéria gyűjteményéből származó olajfestményét tekinthette meg a közönség.

A kiállítást ismert személyiségek és kiváló művészek jelenlétében¹⁵ Herceg János nyitotta meg, aki Konjović művészetének a hagyományokhoz és a szokásokhoz való kötődését hangsúlyozta, az ikonok gyermeki ártatlanságot kifejező sajátosságaitól a régi szerb szöttesek nehéz földillatán át a barbár bácskai lebujszorgók borgőzös levegőjéig, ugyanakkor kiemelve a mindent átfogó európai szellemiség és nyelv jelenlétét e művészi világban.

A pesti médiák széleskörűen tájékoztattak erről a jelentős képzőművészeti eseményről. Kiemelték, hogy Konjović művészete az újabb időkben sem veszített semmit ragyogásából, nem változott alapvető lényege, életigenlő, harcoss humanizmusa, amely mellett a művész hitet tett és kitartott. A legteljesebb értékelést Horváth György írta. Ebből idézünk:

„Milan Konjović festészete a nagy feszültségekben megfogott és egy ezzel adekvát expresszív művészi nyelven kifejtett tartalmak által meghatározott útra lépett. Képein izgatott ecsetvonásokkal felrakott foltokban csomósodik a festék, amelynek mély tüzeket gyújtó tiszta foltjai szinte minden vásznon a hideg mérlegelés szűkös kereteit áttörő laza szerkezetben találják meg kifejező rendjüket.” Alakjairól ugyanott a következőket olvashatjuk:

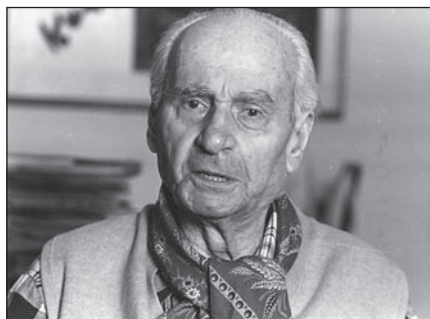
„Az intenzív közelségbe hozott arcokon igazi drámák zajlanak le a szemlélő előtt: a téma, a tartalom s a megfestés drámai, a szétomló arcon tükröződő semmi tragédiája, a maszkyszerűségük mögött mutatkozó bizonytalanság rémülete, s a képért, a műért folytatott másik küzdelem hőskölteménye, amely ritkán mutatkozik meg ilyen kendőzetlenül a nézők előtt, mint ezeken az alkotásokon.”¹⁶

¹⁴ SCHÖFFER Anna 1971. Milan Konjović önálló tárlata Budapesten = *Magyar Képesújság*, Budapest, június 1.

¹⁵ A megnyitón Czöbel Béla neves festőművész is jelen volt, akit Milan Konjović másnap meglátogatott szentendrei otthonában. Különösen megható volt ez a találkozás, Milan Konjović Czöbel Bélával még Párizsban barátkozott, és évtizedek óta nem látta. A nála is idősebb mestert éppen a kertben, a festőállvány előtt találta, amint festett. Hosszan beszélgettek, hol magyarul, hol pedig francia nyelven.

¹⁶ HORVÁTH György 1971. Milan Konjović jugoszláv festőművész képei a Múcsarnokban = *Magyar Nemzet*, Budapest, május 18.

Esszéjét Horváth György a következőkkel fejezi be: „Csúcspontjuk után némiképp megnyugodni látszik Konyovics festészete – szelídebb témák váltják fel a tragédiákat, a lágyabb örömnak is nyújtva némi teret. Konyovics szelídebb szavakkal folytatja a nézőivel folytatott évtizedes párbeszédet, anélkül természetesen, hogy munkássága veszített volna hevületéből, hogy feladta volna az elkötelezett élet központúságát, művészete természetes, mindig híven követett és valamennyi eszközével hűségesen szolgált alapelveit.”¹⁷

A kilencvenéves művész

Előkészületek, 1988

BUDAPEST GALÉRIA, 1988

Az 1988-as év Milan Konjović kettős, tekintélyes jubileumát jelentette: betöltötte kilencvenedik életévét, és munkásságának 75. évfordulóját ünnepelte több ezer alkotással, több száz kiállítással, hatalmas bibliográfiával, a létrehozott Galériával maga mögött, ugyanakkor semmi sem állt távolabb tőle, mint befejezni az alkotómunkát, és ülni a babérokon. A jubileumi évet tizennégy új alkotással, a pancsovai PAN Film által, Mihajlo Sekulić rendezésében készült és később nagy figyelmet keltett portréfilmmel (*Boje života – Az élet színei*) ünnepelte; ebben a kamerák előtt fest tájképet. Emellett *Ličnost i delo Milana Konjovića (Milan Konjović személyisége és munkássága)* címmel nagy és jelen-

¹⁷ Uo.

tős nemzetközi tudományos tanácskozássra került sor a Vajdasági Tudományos Akadémia és a Milan Konjović Galéria szervezésében. Életmű-kiállítása nyílt Zomborban, Szarajevóban, Celjében, Budapesten, Budvában, Podgoricában (akkor Titograd), Doroszlón, Belgrádban, Hannoverben és Dubrovnikban.

A budapesti kiállításmeghívó a rangos kulturális manifesztáció, a Budapesti Tavaszi Fesztivál részéről érkezett, a szervező a Budapest Galéria volt, míg a tárlatra 1988. március 19-étől április 24-éig került sor Budán, a Lajos utcai Bemutatóházban, párhuzamosan olyan magyar származású világhírű művészeknek, mint Lucien Hervé fotóművésznek és Sir John Halas animációsfilm-rendezőnek a kiállításával.

A kiállítás rendezője Mimi Kratochwill budapesti művészettörténész volt, aki a Milan Konjović Galéria gyűjteményéből és a festő műterméből harminckét, a hetvenes évektől a kilencvenes évekig (1971–1987) létrejött olajfestményt választott ki. Ezt a tárlatot is – a művész jelenlétében – Herceg János író, akadémikus nyitotta meg, aki méltatásában utalt a két korábbi budapesti Konjović-kiállításra is:

„...párizsi évei alatt állandó baráti kapcsolatot tartott fenn magyar festőkkel is, Diener Dénestől kezdve Kmettyn át Czóbelig. Amikor pedig érett férfiként, már kialakult, mindenki mástól különböző művészetét 1942-ben, a második világháború kellős közepén a Tamás-galériában bemutatta, nemcsak festői sikert aratott. Az a kiállítás több volt! Csendes, de önérzetes kiállítás és megmutatkozás volt, egy nép nevében, melyet megaláztak és leigáztak az ő szűkebb hazájában, a búzatermő Bácskában is. Az egykori Tamás-galéria szűknek bizonyult, mert a különös festő harminc-egynéhány képét megcsodáló műbarátokon kívül nagyon sokan egyszerűen azért jöttek, mert rokonszenvüket és részvétüket akarták kifejezni a szerbek iránt Konyovits előtt, aki minden ízében európai attitűddel, s a humánus nyelven fogalmazta meg művészi közlendőit. Antifasiszta tüntetésre adott alkalmat az a kis kiállítás, amikor pedig még nem tizedelte meg a magyar főváros lakosságát a barbár téboly. Az elfogulatlan kritika meleg hangú méltatása sem maradt el, miközben Féja Géza valamilyen közös kelet-európai fátumot emlegetett, Elek Artúrt meg a szerb szöttesek színeire emlékeztették Konyovits képei. Harminc évvel később baráti légkörben a Műcsarnokban adott áttekintést művészetéről, amely akkor már általános európai sikerekkel fémjelvezve egy tökéletesen kiteljesedett alkotót mutatott be, szülőföld és nagyvilág szoros szimbiózisában.”¹⁸

A magyar kritika ezúttal kevesebb teret szentelt a tárlat értékelésének, ami talán a kiállítás anyagával magyarázható; a művészi megoldások merészségével, amelyeket már a Műcsarnokban rendezett kiállítás kapcsán érzékelt és

¹⁸ HERCEG János, A kiállítás megnyitó szövege (kézirat).

jelzett akkori kritikusa, Horváth György, s amely érthető módon különösen hatott és zavarba hozta a közönséget. A kiállított alkotások nagyobb részét az új képzőművészeti orientáció, az „új kép”-nek, vagy „új expresszionizmus”-nak nevezett irányzatba lehetett helyezni. Ezek néhány határozott, erőteljes vonás létrehozta alapotívum szublimációja révén emelik ki a képi világ elemeit. A kiállításon jelen voltak Konjovićnak a bizánci kultúra ihlette képei is, amelyeken a művész imaginációs készsége révén, modern alkotói erővel szublimálja a középkori festészet világát saját összetett, szétáradó, a kreatív szellemiség teremtő erejét kifejező kompozíciójába.

Tripolszky László a *Népszabadságban*, *Konjović és Hervé* című írásában így mutatta be a művészt:

„A zombori születésű művész ez év januárjában ünnepelte kilencvenedik születésnapját, és ma is korát meghaladó energiával alkot. A tárlaton látható harminckét olajfestmény is az utóbbi másfél évtized terméséből való válogatás. A századunknál két évvel idősebb mester művészetére az európai kitekintés és a hazai táj egyaránt befolyást gyakorolt.”¹⁹

A fesztivál programfüzetében pedig ezt olvashatjuk: „Jugoszlávia egyik legnagyobb festője. Kiállítását 90. születésnapja tiszteletére rendezzük. [...] 1922–1932 között Párizsban élt, e korszak nagy hatással volt festészetére, joggal sorolhatjuk a híres Párizsi Iskola tagjai sorába.”²⁰

Silling István lelkesedéssel beszél írásában az eseményről, emellett részletesen szól az egyes alkotásokról, és rámutat azokra a változásokra, amelyek az évek során végbementek a festő vásznán.

„A hetvenes évek képei még a kolorista korszak igazi remekei, de melyeken a tobzódó színek közé többször belopja magát, keresi új helyét a fehér. S a nyolcvanas évek képein immár domináns színe lesz ez a képnek. Konjović úgynevezett bizánci korszakában a nagyon visszafogott, halvány valőrök uralkodnak, mintegy példázva a 90 esztendő művésznak a költészet felé való nyitását, a líraiabb akkordokat.”²¹

Ezeknek az észrevételeknek a helyénvalóságát maga Milan Konjović igazolta saját, akkori nyilatkozataival. „Látom, hogy kis árnyalatok által nagy kontrastokat érhetek el.”

Bámulatba ejtő, hogy Konjović élete tizedik évtizedének új indulatai és elragadtatásai új alkotói fázist eredményeztek, amelyekre spirituálisan elvont, egyedi tónusok és világos kontrasztok, de olyan erotikus veretű, erőteljes alkotások

¹⁹ TRIPOLSKY László 1988. Konjović és Hervé = *Népszabadság*, Budapest, április 1.

²⁰ Programfüzet. Milan Konjović (Jugoszlávia) Kiállítása = Kiállítások/Ausstellungen. Lajos utcai bemutatóház, 12.

²¹ SILLING István 1988. Konjović budapesti kiállításáról = *Dunatáj*, Zombor, március 30.

is voltak jellemzőek, mint az 1990-ben keletkezett *Félakt*. E folyamatos művészi megújulások teljes mértékben rácsáfoltak a művész életkorára.

Milan Konjović három (1942, 1971, 1988) budapesti tárlatának, ezek szakmai és kritikai visszhangjának részletesebb bemutatásával rá szeretnénk mutatni művészetének fő erővonalaira és teremtő aspektusaira, kezdve alkotói szubtilitásának egyedi és erőteljes vonásaitól, alkotó szellemének a hagyományokhoz és a szokásokhoz való mély kötődésén át istenadta elhivatottságáig, s a szakmai/írói reakciók és értékelések továbbalakító, beépülő fontosságára.

IRODALOM

AMBROZIĆ, Katarina, 1965. *Milan Konjović*. Sombor, Galerija „Milan Konjović”, 73.

Milan Konjović's Three Exhibitions in Budapest

The paper studies Milan Konjović's three exhibitions held in Budapest through analyzing the art reviews of the time, pointing to the many features of his artistic opus, as well as to the characteristics and phases of his creative work. It also researches the societal aspects of his artwork, and the interaction of his artistic expression and perception, as well as the influence of the latter on his artistic development.

Keywords: societal and historical circumstances, art reviews, creative power, Budapest, Bácska, national heritage and customs, local spirituality and determination

Draginja Ramadanski

Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
 drama1@eunet.rs

FORDÍTÁS AZ EGYÉNISÉG ÉS A MÁSSÁG KÖZÖTT

Translation between Self and Otherness

Arra a köztudomású tényre emlékeztetvén, hogy az eredeti mű ellenáll a fordítás műveletének (a nagy költők elvi lefordíthatatlanságától az egyes szakrális szövegek „hermetikus” voltaig, melyek fordítását a forrásműhöz méltatlan eretnekségnek tekintettek), a dolgozat szeretné átíranyítani az anyag ellenállásának eredőjét, és rámutatni arra, hogy maga a cél-szöveg is ellenáll a fordítás műveletének.

A fordító ugyanis nem láthatatlan szűrő, s a fordítás sem csupán egy médium merőben ártatlan, hipnotikus hasbeszède.

A dolgozat olyan esetek elemzését mutatja be, melyekben a fordítás „belebetegszik” saját szubjektív helyzetébe, s ennek jelölésére különféle stratégiákat dolgoz ki, anélkül azonban, hogy ezáltal a forrásmű megkérdőjelezhetetlenségét veszélyeztetné.

Az első esetben a fordítói álnév alkalmazását és a fordítás kontextuális megközelítését követhetjük nyomon, a másodikban viszont a fordítás kétnyelvű formátumába való hiperinvestíció esetét és a fordítás műveletéhez kizárólag textuális szempontból közelítő hozzáállást figyelhetjük meg.

Mindkét szerb fordítás (egy prózamű és egy költői alkotás) magyar eredetiből készült, és 2010-ben jelent meg.

Kulcsszavak: fordítás, fordítási művelet, az anyag ellenállása, a szerző individualitása, a fordító individualitása, szubverzív stratégia, álnév, kétnyelvűség, kontextuális, textuális, enantioszémia

1. Érdekes volna tehát megvitatnunk, hogy *mikor áll ellen* a fordító, több-kevesebb elvi okból kifolyólag, egy szöveg fordításának. Természetesen nem egy profiról van szó, hanem a hivatás különcéről, a szenvedélyes amatőrrel, mivel nálunk (Újvidéken) nincs olyan felsőoktatási intézmény, ahol a fordítót felkészítenék mindazokra a kihívásokra, melyekkel hivatása során szembesülni fog.

A fordító, valószínűleg tudat alatt, egy közreműködéssel lágyított viszonyt vár el a szerzőtől. Az író barátjaként választja ki, az empátia köteléke által egyesülve vele. De a fordítás nem marginális, hanem fundamentális tevékenység, s emellett szolgáltatás is, mely az irodalmi makroszisztémába, nem csupán a fordító és a szerző személyes életrajzába épül be. A dolgok itt könnyen kisiklanak az ellenőrizhetőség alól.

De akárhogyan is álljon a helyzet, a fordításelmélet egyik alapvető kérdése éppen az anyag ellenállása. A forrásmű ellenáll a fordítás műveletének (némely szakrális szövegek például, melyek fordítását eretnekség vádjával égették el, mert nem volt méltó eredetijéhez), de maga a célszöveg is ellenáll a fordítás műveletének. Bennünket pillanatnyilag ez utóbbi érdekel: a *forrásnyelvi* szóbeli kifejezés legyőzésének, meghaladásának különféle stratégiái, valamint a fordításnak egyfajta utólagos értelemmel történő felvétele.

A fordító ugyanis nem láthatatlan szűrő, s a fordítás sem csupán egy médium merőben ártatlan, hipnotikus hasbeszéde. A fordítónak módjában áll, hogy a fordítás során eltávolítsa a szöveg vitorláját, hogy azután az olvasó egy merőben más területen érjen partot.

2. Első eset. Egy irodalmi folyóirat szerkesztője a jubileumi számba szerzőket válogat. Az összes kapcsolatot egymaga bonyolítja le, minden szöveget egyedül szerez be, beleértve egy magyar nyelvűt is, melyet nem ismer teljességgel. A szerkesztői bizalom szokatlan gesztusa, mely egy feltáratlan textuális széf tartalmára irányul. Végül is nem pokolgép, ami benne van...

Fontos észrevétel: az eredeti szöveg szerzője álnéven ír. Identitása egy alakmások árca mögé rejtőzik, akinek a neve (a freudizmus vagy antifreudizmus – mellékes, hogy melyik – hatására) úgy hangzik, hogy Aaron Blumm. S ez nem más, mint család- és keresztnévnek¹ átültetése egy eminens irodalmiasított alak kényelmes inkognitójába. Minden költő zsidó, mondta Marina Cvetajeva. Minden fordító nő, mondja a fordítónő. Zsidó nő? Nem okvetlenül. A nő státusa, bármelyiké, eléggé irányított és passzív, és büntudattal terhelt az eredendő bűn által, hogy alávesse magát a Másiknak, és teljes szívvel szolgálja őt, hasonuljon hozzá, imitálja őt.

A fordítónő professzionális és női morálja együttműködést diktált, de nem az íróval, hanem a forrásmű hősnőjével, aki egy mentális manőverre ösztönözte őt, amelyről itt be szeretnénk számolni. A fordítási eljárás a *szubverzív stratégia* lapjára játszott.

Narratológiai szempontból igencsak körülhatárolt szövegről van szó: egy kitépett lapról a hősnő naplójából. Egy megjátszott „piszkos” papírfecsniről, mely a kórházi ágyhuzatok között bujkál. És semminemű veszteséget sem okozván, elkallódik. Aaron Blumm itt nyilván éppen az efféle erotomán jegyzetek jelentéktelenségét tematizálta, melyek egy antikommunikatív, patológiás narcizmusba süllyedtek reménytelenül. Igen érzékeny elgondolás. Reméljük, hogy nem egy mindennek fölött maszkulin ressentiment esetéről van szó, mely a feminitás lé-

¹ Ez csak a családnévére érvényes (Blumm = ‘Virág’), keresztnévére (Gábor) viszont már nem. A fordító megjegyzése.

nyegét kísérel meg közhírré tételni, mégpedig a női narratívum utánzásával. S ha már itt tartunk, joga van-e a műalkotónak közzéadnia, illő távolságtartás nélkül, egy olyan klinikai esetet, mely nem egy normális és egészséges állapotról jellemző, hanem tipikusan deviáns és beteg? Vajon a betegek semmiféle védelmet sem élveznek az ellen, hogy így visszaéljenek felszabadult és eszelős diskurzusaikkal, hogy kihallgassák, besúgják, szétkürtöljék őket?

Az ehhez hasonló etikai kétségek esetében mentő eljárást nyújthat a *kontextus expanziója*, az értelem kiterjesztése, a közelítés olyan jelentések felé, melyeket nem a szerző vitt be, hanem magának a szövegnek a sejtosztódásával keletkeztek, az olvasó mentális szöveiben. Így a fordító hallásáig legitim úton *saját* asszociációinak csomagja jut el, jelen esetben a popriscsini janu árva sárnap² képzete Gogoltól, az individuáció tizenharmadik hónapja, a téves, nem létező szerelmek ideje, az ember szeretetvágyának ideje, a mánia, az ámokfutás ideje, amikor a dátumok, nevek, identitások összekeverednek (*Egy örült naplója*). A jól ismert gogoli, dosztojevszkiji, schultzi téma, a női erotomán örület regiszterébe transzponálva.

Ha a műalkotó besúgó, lehet-e a fordító a hős cinkosa? Tegyük akkor erőfeszítést, és végezzük el a szubjektív mentális korrekciót, hogy a szövegnek lélektanilag tapintatosabb, de intertextuálisan is megalapozottabb hangnemet kölcsönözhesünk. Ez elsősorban egy átgondolt és kiegyensúlyozott, sorok közötti írásmód lesz, a maskulin jelentések lélektanilag indokolt figyelmen kívül hagyásával, s a feminin tartalmak viszont-igenlésével. Tehát az egyszerűsítéssel ellentétes eljárás lesz ez: az értelem rétege ssé tételével, a női olvasat ráhelyezésevel a kvázi-női írásmódra.

A fordítónő úgy döntött, hogy ezt az eljárást álnév alatt végzi el. Nem azért, hogy elrejtőzzön, hanem hogy felvezesse a tudat küszöbéig (ki máséig, mint a szerzőéig?) kettejük paratextuális eljárásának szimmetrikus voltát. A fordítónő részéről a szimmetria a forrásmű Pandóra szelencéjének *lezárásában* testesül meg, és a benne tetten érhető ordítóan imitativ jelleg lágyabbá tételében. Fordítását a fordítónő férfi álnévvel írta alá, úgy érezvén, hogy a hösnő hálás neki, amiért nem hagyta őt magára az eredeti stílustörekvés meghasonlottságában és annak tudatában, hogy egy lépés választja el az újabb örülettől...

3. Témánkba beletartozik egy verseskötet fordításának mikéntje is, melynek szerzője Bogdán József katolikus plébános, aki ragaszkodott hozzá, hogy reflexív líráját éppen a fordítónő ültesse át magyarról szerb nyelvre. Bogdán különleges

² Az eredeti szövegben: *popriščinski martobar* (=mart+[okt]obar – szójáték; egy nem létező, tizenharmadik hónap neve) olvasható. A *janu árva sárnap* megoldás Czimer János fordításából származik (Nj. V. Gogol: *Egy örült naplója*. Budapest, NPI; 1975). A fordító megjegyzése.

emberi bájjal és rendkívüli lelkipásztori teljesítménnyel megáldott személyiség, értékes filantróp, karizmatikus jeanvaljeani alkat. Ismét csak egyfajta határeset, kihelyezettség, megfeszítettség a kultúrák, nemek, nyelvek között. Ismét egy lehetőség, hogy a női fordító szuverénnek, rátermettnek érezhesse magát.

A fent említett jubileumi folyóiratszámától eltérően ezt a könyvet a fordító-nő is szerkesztette. Miután betekintést nyert Bogdán verseinek mappájába, úgy állította össze a könyvét, hogy elsősorban e líra szerb ajkú olvasóira gondolt, mennyire lesz olvasható számukra, mennyire lesznek képesek befogadni mondanivalóját. A célközönség kultúrájára irányuló kontextusba helyezés azonban szükségszerűen különbözik a forrásmű kultúrájára irányuló kontextusba helyezéstől. Valaki azonnal felvethetné a kérdést, hogy eleve mi adható át egy katolikus pap világából a laikus pravoszláv közönségnek. A kultúrák dialógusának ezen ősrégi kérdése, melynek felekezeti és történelmi síkban szemlélve mindig is megvoltak a mellézkörejei, itt a konfliktusok feletti szférába emeltetett. Most valamiképpen *halkítani* kellett a *kontextuális* fordítást, a *textuális*at viszont *fel-erősíteni*, de ez, magának a szövegnek eminens lírai kvalitására való tekintettel, nem jelentett különösebb nehézséget. Így a szerkesztői fogások közül némelyek éppen az efféle poétikai „békítő szándékok” szférájába sorolhatók, például ugyanazon verssornak két különböző vershez (47, 63) való társítása (talán a költő szórakozottságából kifolyólag?).

Bogdán költészete saját emberi, halandó szertartásaink és ceremóniáink (keresztelő, menyegző, gyónás, elhalálozás) színét és fonákját tárja elénk. A hit és az egyház rejtett szentségei egyszerűben a költészet rejtelveivé minősülnek át. De akárcsak Aaron Blumm, Bogdán atya is közhírré akarja tétetni őket, mint az a borbély, aki a furulya trillájába rejtí a hírt, hogy Traianus császárnak kecskefüle van. A művészet, mint tudjuk, nem mindig evangéliumi, néha eretnek, szófogadatlan, áruló, hűtlen. Itt Bogdán *Résnyire nyitott ajtó*³ című versét említeném, mely civilizációnk egyik legnagyobb tabuját tematizálja, a szülői coitust, a gyermek szemével láttatva. E vers megírása is, olvasása is és fordítása is óriási lírai rizikó, de a költő nem hanyatlott alá a mennyboltozat alatt ingó trapézáról, ellenben egy kockázatos igazsággal tett bennünket gazdagabbá. Jóllehet ezek nem az ő valódi szülei voltak.

Bogdán József atya dalol egyházi rendjéről és hivataláról, és valamiképpen áthágja a szellemi proszektor hivatásos etikáját, miközben nevében csodás módon rejtjelezett isteni adottságával⁴ tájékoztat bennünket Isten szolgájának ke-

³ Szerb címe: *Odškrinuta vrata*, Draginja Ramadanski fordításában (*Latice, trn – Szirmok és tövisek*, Törökkanizsa, 2010). A fordító megjegyzése.

⁴ A *Bogdán* név szerb jelentésének magyar tükörfordítása '*Istenadta, isteni adomány*' volna. A tanulmány írója erre a jelentéstartalomra utal. A fordító megjegyzése.

serű-fanyar identitáskereséséről az olvasóhoz intézett gyónása révén. Hát még neki hány ember gyónt már! És mi mást lehet kezdeni az ember és emberné ennyi sok szép haszontalanságával, hacsak nem versbe foglalni őket? Ez a bűnbocsánat legnemesebb formája. Imponáló a költő autentikus válaszkeresése az Istennek nem igazán tetsző állapotok, a *nem idegen tőlem semmi emberi* tekintetében. Gyilkosságról ír, öngyilkosságról, sőt még a legsúlyosabb bűnről is – az Isten iránti rezignáltságról. Az étellel való elragadtatottságát nem lehet véka alá rejteni. Zsigeri kultúrnomádságáról rendkívüli haikujegyzetei tanúskodnak, melyek szinte reszketnek a költői panteizmus és animizmus terhe alatt. Képes olvasni az égbolt és a táj könyvében, mint ahogyan ezt Gorkij hősei teszik. Csak az ő sztyeppéje a bánsági szikes a rábizott plébánia területén...

A *Szeder indája*⁵ már most antológiai vers a magyar irodalomban. Vallásos? Tájvers? Erotikus költemény? Elsősorban ihletett és ihlető.

Nem tudunk ellenállni, hogy a *Ha Krisztus*⁶ című verset ne a Karamazov testvérek *Nagy inkvizítor legendájának* kontextusában olvassuk. Még ha ez csupán tipológiai és nem kontaktusbeli egybeesés is, annál értékesebb.

Ilyen szempontból illusztratív a *Csótány és reverendagomb*⁷ című vers is, mely már címével utal a szakadékra, mely a világit a szenttől, a profánt a szakrálistól elválasztja, arra az amplitúdóra, melyet az ember keresztülér, mintegy rábólintván Dosztojevszkij hősének kijelentésére: „Azt mondom: szertelen az ember, túlon túl szertelen, én kordába szorítanám.”⁸ A végletek találkozásának arénája az emberi szív. Felfedezni önmagában az egyszerű, hétköznapi, földközeli iránti nosztalgiát, rendkívüli kihívás mind a művész, mind a lelkész számára. Bogdán József ezt a kihívást elfogadta, és művészien releváns módon felelt meg neki.

Az emberfeletti bölcsesség csúcsa mindenképpen a legnagyobb szenvedés és öröm kiegyenlítése, mégpedig e végletek rejtett enantioszemiája, azonos jelentése folytán. Élet és halál, szeretet és gyűlölet, jó és gonosz, csótány és reverendagomb, a legintimebb közelségben, egy adott pillanatban helyet cserél. Ez mindarra vonatkozik, ami a legfontosabb. A határok itt a legérzékenyebbek és a legkritikusabbak.

Erről szól ez a könyv is. Az egyenlőségjelről a szirom és a tövis között. Ezek kölcsönös függőségéről és fölcserélhetőségéről. A művészetről mint a nem szép valóság szép reflexiójáról, ahol a tövis gyönyörű árnyékot kap, sziromszerű, csábító, illatos, zenei tükörképet alkot.

⁵ Szerb címe: *Kupinova loza* (l. 3. lábjegyzet). A fordító megjegyzése.

⁶ Szerb címe: *Kad bi nas*. A fordító megjegyzése.

⁷ Szerb címe: *Vrtogubac, zaponac mantije*. A fordító megjegyzése.

⁸ Az eredeti szövegben: „*Suviše je širok čovek, ja bih ga suzio*“ olvasható. Az itt látható idézet Makai Imre fordításából származik (F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. Budapest, Európa Kiadó, 1977). A fordító megjegyzése.

Mindezekért a fordítónő a címből büntetlenül eltávolította az és kötőszót. S így a *Latice, trn* (Szirmok, tövis) szintagma jött létre. Szirmok, melyek tövissé alakulnak át. Tövis, mely szirmokká változik. Hatásos metafora ez a hitre, mely a szenvedésből nő ki, a fűzisz tövisére a szirmok övezte pneumán belül, a test elátkozottságára az eszmék birodalmában.

Hogy a kiadvány kétnyelvű lesz, a fordítónő csak a könyv megjelenése után tudta meg. A *kétnyelvűség* efféle kínálata mellett elképzelhető lett volna egy kokettáló értelmezés hiperinvestálása: némely fordítás jelezni törekszik, hogy az olvasottak mögött létezik egy eredeti...

A könyvet magyar és szerb olvasóknak ajánlották. De egy harmadik típusú olvasót is megemlítenék, aki az eredeti művet olvassa, és bele-belepillant a fordításba, vagy ellenkezőleg, a fordítást olvassa, és összehasonlítja a forrásnyelvi szöveggel, tanúja lévén ezáltal a különböző kultúrák és nyelvek találkozásának, amely ugyanakkor kiterjeszthető a szerző és fordító alkotói egyéniségére is.

(Pásztor Kicsi Mária fordítása)

Translation between Self and Otherness

Reminding the reader of the infamous fact that the original text defies the act of translation (from the great poets being conceptually untranslatable, to the “hermetic” character of certain sacral texts, the translation of which was considered a heresy related to the source work), this paper aims to redirect the vector of resistance of the material, and point to the fact that the target-language text also resists the act of translation.

Namely, the translator is not an invisible filter, and the translation is not just an innocent, hypnotic ventriloquism of a medium.

The paper presents the analyses of cases where the translation “suffers” its own subjective state, and works out different strategies to give notice of it, but it does so without jeopardizing the indisputable nature of the source text.

In the first example, we follow the case of using a translator’s pseudonym and the contextual approach to translation, while in the second instance the hyperinvestment into the bilingual format of the translation is examined, as well as the exclusively textual approach to the act of translation.

Both Serbian translations (of a prose text and of a poetic one) have their sources in Hungarian, and were published in 2010.

Keywords: translation, act of translation, resistance of material, individuality of the author, individuality of the translator, subversive strategy, pseudonym, bilingualism, contextual, textual, enantiosemy

Berényi Emőke

· Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· berenyi.emoke@gmail.com

„A PESSZIMIZMUS: BÁTORSÁG.” A SORSTALANSÁG ÉRTELMEZÉSEI SZIRÁK PÉTER ÉS VÁRI GYÖRGY MONOGRÁFIÁIBAN (II.)

*“Pessimism is Courage”. An Interpretation of Fateless in the
Monograph by Péter Szirák and György Vári (II)*

Tanulmányomban Vári György és Szirák Péter Kertész Imre-monográfiáinak a *Sorstalanságról* szóló fejezeteit vetem össze, alkalmazva az általuk használt de Man-i retorika eszköztárát. Komparatív vizsgálódásom kitér a recepciótörténetre, a regényben megnyilvánuló nyelvkritikai attitűdre, különféle prózapoétikai kérdésekre és a műfaj meghatározásának problematikusságára is. Kiemelem, hogy mindkét szerző a megérthetetlen megőrzésének kényszereként értelmezi az Auschwitz-átírást, a benjamini értelemben vett Történelem anyagának tekintetként interpretálja a gyermekperspektívát, a zsidó-keresztény alapokon nyugvó kultúrát pedig csupán virágágyásként látta a lágerek előterében.

Kulcsszavak: Kertész Imre, Auschwitz, dekulturális nyelv, recepció/tlanság, pesszimizmus

ZÁCHOR

Szirák Péter szemével láttatva Kertész Imre opusának központi kategóriája az emlékezés, vagyis hogy a holokausztról, erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról az esztétikai képzelet segítségével alkosson valóságos elképzelést. A *Sorstalanság* Auschwitz tapasztalatának fölelevenítésével fenntartja a holokauszttal szembeni morális reflexió kényszerét. Tehát olvasható afféle történelmi vádiratként a feledés ellen. Célja – ahogyan a Szirák-monográfia ezzel foglalkozó fejezetének címében ki is mondatik – a megérthetetlen megőrzése.

Vári Szirákhoz hasonlóan úgy értelmezi, a *Sorstalanság* nem más, mint minden sorstulajdonító figuratív művelet hazug voltának beláttatása, azok defigurálódása. Ezért az ironia az uralkodó alakzata a regénynek, ez azonban semmilyen narrativizációját nem hozza létre a holokausztnak, hiszen az ironia nem trópus többé, hanem minden tropologikus megismerés dekonstruktív allegóriájá-

nak szétrombolása, más szóval a megértés szisztematikus szétrombolása. Vagyis úgy tűnik, a *Sorstalanság* ambíciója nem más, mint megóvni Auschwitz eredeti értelemnélküliségét akkor, amikor az elfogadhatatlan narrativizációk, a nyelv ideologikussága okán Auschwitz emléke ritualizálódik, instrumentalizálódik, absztrahálódik. Elhurcoltak és elhurcolók közbeszédének kliséit idézve a sors-talanság nemcsak a sors, hanem az egyediség választhatatlanságát is jelenti. Lényegében a nyitott értelmezhetetlenség Auschwitz emléke.

Vári Kertész Borowskihoz hasonlítja, mivel mindkettőjük opusa a holokauszt-irodalomnak a fenséges kategóriája alá rendelését célozza. Borowski *Nálunk, Auschwitzban* című novellájában az auschwitzi haftling ironikus, defiguráló nyelvének akar polgárjogot szerezni attól való félelmében, hogy a totalizáló trópusokra épülő hamis cselekményesítések jutnak majd diadalra, hogy túloldítják őket a poéták, az ügyvédek, a filozófusok, a papok. Szirák Péter megrója Spirót azért, mert a két író együtt emlegette, mondván, ez az olvasási alakzat tematikus ismérvekhez igazodik, ám ezzel Vári nem ért egyet, mert mindkettejüket a holokauszt-tucatirodalom radikális fölülíróinak tartja.

Helytállónak bizonyul Vári azon megjegyzése, mely szerint a *Sorstalanság* a záchor (emlékezz) ószövetségi eredetű bibliai parancsát segíti elő a folytonos újraértés lehetőségét megteremtve. Ahogy Kierkegaard nyomán Molnár Gábor Tamás írta: „...a Mózes kőtábláira és a messiási ígéretre épülő zsidó-keresztény civilizáció minden nemzedékének ott kell állnia az Arbeit macht frei feliratú kapu előtt, egyidejűnek kell lennie a holokauszttal, hogy megőriztessen az esemény, a megerősített negatív kinyilatkoztatás tapasztalata eredeti iszonyatos fenségességében az eljövendő nemzedékek számára”.¹

Walter Benjamin *A történelem fogalmáról* című írásában (BENJAMIN 1980: 959–974) a Történelem angyala arccal a múlt felé fordul, miközben őt magát tovább fújja a paradicsom felől érkező szél a jövő irányába. Látja a történelmet, amely nem más, mint egyetlen katasztrófa, mely romot romra halmoz, és ezen ő ugyan segíteni nem tud, de őrzi mindazt, amit látott. Így a *Sorstalanság* perspektívája végső soron nem más, mint a Történelem angyalának tekintete.

A *Sorstalanság* egyik leginkább egyedi hatástényezője az események elbeszélésének naplószerű távlata: a felidéző én nem tart távolságot a felidézett énnel szemben, igyekszik újra jelenvalóvá tenni az egykori szemléletet – ezt nevezi Dorrit Cohn „egybehangzó ön-narrációnak” (COHN 1996: 115). Szembetűnő ugyanakkor az ideológiai, vagyis a magyarázó-igazoló diskurzus háttérbe szorítása, a kvázi-jelenidő használata mintegy kikapcsolja az utólagos tudás horizontját, és a történeti fokozatosság tapasztalatát írja elő a főhős számára. A birkenau

¹ Molnár Gábor Tamás: Fikcióalkotás és történelemszemlélet. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00008/molnar.html>

napfelkeltét és az auschwitzi haláltábor is ennek a pseudonai perspektívának a kiaknázásával írja meg. A *Sorstalanság* tehát nem arra a lehetetlenségre törekszik, hogy közvetlenül igazságot szolgáltatson, hanem egy szörnyű mechanizmust éppen mozgásában, alakulásában kísérel meg tetten érni és megértetni, a művet ezért maga Kertész „nyelvkritikai regényként” értelmezi, mely elérhetővé/átélhetővé teszi számunkra a holokausztot, még hetven év árnyékából is.

Szirák éppen ezt, az egyidejűség poétikáját² tartja a regény végső olvasáspasztyájának, Vári azonban továbbmegy, és felteszi a kérdést: megadatik-e Kövesnek, hogy kívül éljen a történelmen? Tisztában van létezésének paradoxonával, ezért is mondja: „Folytatni fogom folytathatatlan életemet”, miközben „máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság” (KERTÉSZ 2002: 333). Vári a *Sorstalanság* olvasáspasztyájának metaforájaként elbeszél egy chádész történetet: ismeretes, hogy Szuszja rabbi napközben minden apró cselekvését följegyezte egy cédulára, este pedig, lefekvés előtt elővette, elolvasta, s addig sírt fölötte, míg könnyei szét nem mosták a betűket (THOMKA 2003: 94).

RECEPCIÓ/TLANSÁG

A Fogadtatás kontextusai (SZIRÁK 2003: 10–19) című alfejezetében Szirák kitér a kortárs magyarországi irodalomkritika hiányosságaira, a szakmai deficitre, a negyvenes évek második felétől domináns vulgáris marxista, „autentikus” történelemszemléletre, mely a mimetikus tükrözés elvét és az úgynevezett antifasiszta, „humanista” értékrendet állította kanonikus viszonyulásának homlokterébe. A *Sorstalanság* cselekménye rekonstruálható és kivonatolható ugyan, de ennek megjelenítésén túl egy sajátos státusú és nyelvű elbeszélő megszólaltatása révén az összefüggő (élet)történet mibenlétét, az emlékezés és az emlék, a szavak és a dolgok viszonyát, illetve a szavakhoz és a dolgokhoz való emberi viszonyulást is problematizálja. Irodalomtörténeti „közhely”, hogy a *Sorstalanság* 1975-ös megjelenését követően szinte teljesen visszhangtalan maradt, de – mint erre Molnár Gábor Tamás³ recepcióelemzése is rámutatott – ez koránt sincs így,

² Vári könyvének *Sorstalanság*-forgatókönyvről írt fejezetében éppen a domesztikáló értelmezés megtagadását jelentő kierkegaard-i egyidejűséget hiányolja, hiszen a filmben egy külső fókuszpontú mindentudó elbeszélő, az ún. Instruktor hangját halljuk, aki mindent kommentál, megmagyaráz. Ergo: szétrombolja az egyidejűség poétikáját. Ezért mondja a monográfus, hogy a forgatókönyv művészi szempontból nagyszabású kudarc volt, végigvitt, bátor és konzekvens. A holokausztból nem csinálhatunk filmet: „Lassan kialszik a kép.”

³ Molnár Gábor Tamás: Fikcióalkotás és történelemszemlélet. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00008/molnar.html>

csupán arról van szó, hogy az erkölcsi ideológiát számon kérő olvasás keveset törődött az irodalmi megformáltság összetettségével, ugyanakkor mégsem fukarkodott az egyöntetű értékítélet közönségorientáló gesztusával.⁴ Vári külön – körülbelül harmincoldalas – fejezetben foglalkozik monográfiája végén a *Sors-talanság* recepciótörténetével. Szintén leírja, hogy a kezdetekben az irodalmár-céh elmulasztotta elvégezni kultúraközvetítő feladatát, a könyv profi értelmező közösségek legitimációja nélkül maradt. Beszámol az első kritikákról, amelyek Sinka Erzsébet, Lenkei Júlia és Czére Béla tollából születtek. Többségük dicséri a regényt, de nem érzékelik azt a radikálisan elutasító pozíciót, melyet az a megelőző lágerregényekkel szemben elfoglal, vagyis nem ismerik fel, hogy Kertész életműve „korszakküszöbön túli”, nagy horizontváltás azokhoz képest.

Az igazán értő értelmezői aktus első megnyilvánulása kétségkívül Spiró György *Non habent sua fata* (SPIRÓ 1985: 383–392) című 1983-as esszéje volt, melyben a gyér kritikai fogadtatást lényegében a regény egyfajta sikereként könyveli el, s utal arra a tényre, hogy akkoriban a magyarországi szellemi életből a később holokausz-diskurzusnak mondott szövegegyüttes és szemléletforma szinte teljességgel hiányzott, de Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is inkább a nyolcvanas évektől vált kiterjedtté, amikor az emlékezet megőrzésének lehetősége azért vált kérdésessé, mert a túlélő szemtanúk száma egyre fogyatkozott. Vári a *Sorstalanság* fogadtatásának kezdeti szakaszában működő „sutgó recepció” egyik kegyelmi pillanatában születtként tartja nyilván Spiró Györgynek az *Élet és Irodalomban* megjelent írását, melyben a szerző a bizalmasság beszédpozícióját építi ki azáltal, hogy elmeséli, az ő figyelmét Hajnóczy hívta föl a regényre, és hogy az Ecserin 150 forintért lehet hozzájutni a könyvhöz, ami akkoriban jelentős összegnek számított. Ezt az esszét a recepció második fázisának nyitószövegeként akceptálja, ellentmondva Sziráknak, aki épp emiatt vitatkozik a Spiró írását „túlértékelő” Radnóti Sándorral. Ezen a ponton Vári felrója a másik monográfusnak, hogy recepcióelemzése nem éri el célját, hiszen csupán önlegitimáló stratégiáinak eszközeként használja fel a Kertész-irodalmat. Szerinte a Spiró-szöveg a Kertész-kultusz alapszövegeként manifesztálódik.

Vári alapos elemzésében ezután kitér a „recepciós robbanásra”, amelynek egyik érdekes állomása Radics Viktória 1988-ban megjelent *Az ember mélye* című írása, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy a *Sorstalanság* „újfajta nevelődési regényként” is olvasható. Arról beszél, hogy ez az út egy „kiegő szívbe” vezet, vagyis a kultúráról való lenevelődés regénye: a nevelődés egyrészt az „elképesztően korszerűtlen” humanista ideológémák elsajátítását jelenti, másrészt viszont az ezekről való lenevelődést a koncentrációs táborban. Ez

⁴ Pl.: „A Sorstalanság az utóbbi évek magyar prózájának egyik fontos műve.” Ács Margit, *Magyar Nemzet*, 1975. július 28., 13.

pedig a felvilágosodás kori műfaj dekonstrukciójaként érthető meg. Ez azonban ellentmond Molnár Gábor Tamás szabad–rab–szabad sémára épülő bahtyini kronotoposzáinak sorával. Az ő szövegéről megjegyzi továbbá: „Molnár Gábor Tamás írása ugyan nem az első fecske, ahogyan Szirák láttatja, de biztosan a második recepciós hullám egyik legkiemelkedőbb írása” (VÁRI 2003: 223).

Auschwitz és a nyelv kapcsán Vári a Kertész-diskurzus egyik nem hivatkozott anyagát, Lányi Dániel *A Sorstalanság kísértete* című ’95-ös Holmi-beli tanulmányát idézi, amely először vette szemügyre nyelvkritikai regényként a szöveget. A magyar nyelvű Kertész-szakirodalom magaslati pontjainak Kaposi Dávid és Proksza Ágnes tanulmányait nevezi. Kaposi a mű folyamán folyton jelen lévő szervezőelvként értelmezi a narratíva és antinarratíva konfliktusát, Proksza viszont Camus Mersault-jának ellenpárjaként látja Kövest, hiszen míg az előbbi a mások számára racionálisnak tűnő világot abszurdizálja, addig a tizenöt éves fiú egy irracionális világot próbál kétségbeesetten megmagyarázni.

Vári véleménye szerint a Nobel-díj utáni Kertész-kultusz narratívájának célja, hogy összekösse Kertészt egy kulturális közösség, a nemzet emlékezetének egyik meghatározó eseményével, a holokauszttal. Annak, hogy ez a törekvés sikeres lehessen, szerint két akadály lehet. Az egyik az, hogy a holokauszt „arca” Magyarországon Radnóti Miklós, aki Kertészéhez képest radikálisan más holokauszt-narratívát kanonizált, hiszen a „ha megversz is imádlak én” jegyében mintegy előre felmenti azt a közösséget, amelyhez tartozik. A másik pedig, hogy a holokausztnak lényegében nem volt/nincs kanonikus interpretációja a kulturális emlékezetben, mondjuk a ’48-as vagy ’56-os eseményekhez viszonyítva.

Vári ezenkívül reményét fejezi, hogy a Nobel-díj átvétele után beindul az „igazi” recepció, és értő hozzászólások sora textualizálódik a regény kapcsán. Különösen azért lényeges számára ez a kitétel, mert úgy gondolja, Szirák ugyan kanonizáló szándékkal, produktívan járult hozzá a *Sorstalanság*-értelmezéshez, de mivel azt az utómodernség „tragizáló” horizontjába igyekszik helyezni, Vári nem ért egyet vele, és – érzésem szerint – afféle posztmodern-előfutárként próbál tekinteni a szövegre. Szomorúan kell megállapítanom, hogy a könyve megjelenése óta eltelt hét évben ez a bizonyos „újrafelfedezés” nem következett be: a *Sorstalanság*ból ugyan középiskolai tananyag lett, de a profi értelmezői közösségeken kívül főként negatív kritikák jelentek meg róla, és azok is elvesznek a világháló sűrűjében.

Érdemes még megjegyezni, hogy egyvalamiben feltűnően megegyezik a két monográfia: egyik sem mutatja be, semmilyen szinten nem is integrálja Kertész külföldi recepcióját. Szirák utal ugyan rá, hogy az általa tárgyalt szerzőt külföldön, mindenekelőtt német és angolszász területen is sokra becsülik, ám ennek sem a terjedelméről, sem a jellegéről nem szerzünk tudomást. Több szempontból is furcsállom a tudósok bezárkózását a nemzeti tudományba. Először is

azért, mert Kertész maga is arról számol be *A száműzött nyelv* című esszéjében, hogy Németországban lett elismert íróvá: „sehonnan annyi hálás olvasói levelet nem kaptam, sehol annyi szeretetben és megbecsülésben nem részesültem, mint Németországban”⁵ – írja. Ezenkívül a profi nyugati értelmezőket nagyon is érdekli a magyar recepció, mégpedig annak minden (politikai, történelmi, kultúrtörténeti, irodalmi) vonatkozása. Az interneten böngészve hamar rá lehet találni Babarczy Eszter, Molnár Sára, Spiró György és Vári György egy-egy írásának angol nyelvű változatára. Harmadszor pedig Szirák és Vári elemzéseikben a nyugati irodalomtudományi diskurzusok meghatározó elméletein kívül a nyugati holokauszt-irodalomra és annak nyugati értelmezéseire is hivatkoznak, alaposan tanulmányozták a téma kortárs európai kontextusát, csak éppen a konkrétan Kertészről szóló cikkeket, tanulmányokat nem említik, és arra sem utalnak, hogy miért nem.

„A PESSZIMIZMUS: BÁTORSÁG.”

Kertész egy helyütt ezt írja: „Jól tudom, hogy miféle kiváltságban részesültem: Láttam ennek a szörnyű századnak az igazi arcát, belenéztem a Gorgó-fő szemébe, és élve mehettam tovább.”⁶ Kertésznek egyáltalán nem volt rá garanciája, hogy így lesz. Ellenkezőleg: aki belenéz a Gorgó-fő szemébe, és mégsem válik kövé, azzal csoda történt. Minden hazatért zsidó csodák elképesztő összjátéka folytán térhetett haza. Mi azonban – Kertész Imre jóvoltából – abban a kiváltságban részesülünk, hogy úgy nézhetünk bele a Gorgó-fő szemébe, hogy egy pillanatig sem kell attól tartanunk, hogy elpusztulunk. Hiszen „csak” egy könyvet olvasunk. Azok, akik most szerte a világon és itthon megveszik a *Sors-talanságot*, nem is sejtik, milyen nagy utazásra vállalkoznak. Azt lehet remélni – Kertész szavaival –, „hogy a jóvátehetetlen realitás megszűli a jóvátételt: a szellemet, a katarzist”.⁷

Kertészről azt szokták mondani, hogy sötét és pesszimista látásmód jellemzi szövegeit. Nietzsche *A tragédia születésében* (melynek érvényes magyar fordítása éppen Kertész Imrétől származik) írja, hogy a pesszimizmus mélyebb, bátrabb és életigenlőbb, mint a felszínes optimizmus. Tudomásul meri venni a világot a maga dionüszoszi valójában. Nietzsche azt mondja, ha a napba nézünk, egy idő után foltok jelennek meg a szemünk előtt, hogy megóvják a retinánkat. A filozófus ezeket a foltokat apollóni elkendőző óvintézkedésnek tekinti. Tu-

⁵ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. In: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kertes00032/kertes00032_o/kertes00032_o.html

⁶ Kertész Imre: Hosszú sötét árnyék. In: uő: *A száműzött nyelv*. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kertes00032/kertes00032_o/kertes00032_o.html

⁷ Uo.

lajdonképpen ilyesmi lenne az optimizmus. Aki pedig belenézett a dionüszoszi szakadékába – vagy ha úgy tetszik, a Gorgó-fő szemébe –, annak már a felszínes optimizmus nem adatik meg, már nincs igénye a látását akadályozó foltokra. Mer látni, mert igent mer mondani az életre.

Ha figyelembe vesszük, hogy a Szirák-monográfia borítóján is „A pesszimizmus: bátorság.” mondat szerepel mottóként, láthatjuk, hogy a két – habitusában, tudományos hozzáállásában különböző – irodalomtörténész nagyon is hasonló végkicsengésű kötetet hozott létre. Mindketten viszonylag kevés „hozott anyagból” dolgoztak, az életrajzi adatokat elhanyagolható momentumként tartották számon, és a kötet ironiájában is megérezték azt a fajta pesszimista életigenlést, amit Esterházy így foglalt össze: „Láthatóan tartok az esetleges komolyságotól. Okkal; tartok tőle, hogy nivótlan volna... (Komolyban például Kertész Imre jó. Ahogy ő röhög, nem is röhög, nyerít: az komoly. Nem irigységből mondom; büszkeségből. Büszke vagyok a nyerítésére)” – írja a *Javított kiadásban* (ESTERHÁZY 2002: 27).

A két monográfia persze nehezen hasonlítható össze: számomra Vári izgalmas meglátásai a jól iskolázott fiatal újíto megjegyzéseiként hatottak, ezért lepődtem meg, amikor viszonylag kevés kritikát találtam a kötetéről. El kell ismernem viszont, hogy a könyvben fellelhető gyakori gépelési hibák valóban arra mutatnak, hogy a kötetet sebtiben kellett összeragasztgatni. Ezzel szemben Szirák monográfiája pontos adatok, sziklaszilárd tények halmazát tartalmazza, amelyek mögött szinte elveszik az ember, holott nyilván a Kertészről való írás szándéka is kifejezi, hogy szereti ezt az opust, még ha a könyvön ez nem is érezhető. Ami tehát az egyikben megvan, az a másikból hiányzik. Ezért azt hiszem, nem jó megoldás egyetemi oktatási segédanyagként csak az egyiket feltüntetni, hiszen mindkét könyv elolvasásával szélesebb perspektívát, nyitottabb képet kaphatunk Kertész Imréről.

(Vége)

KIADÁSOK

KERTÉSZ Imre 2002. *Sorstalanság*. Magvető, Budapest

SZIRÁK Péter 2003. *Kertész Imre*. Kalligram, Budapest

VÁRI György 2003. *Kertész Imre – Buchenwald fölött az ég*. Kijárat, Budapest

IRODALOM

BAHTYIN, Mihail 1973. Tér és idő a regényben = M. B.: *A szó esztétikája*. Gondolat, Budapest, 280–286.

BÁRÁNY Tibor. *Folytonosság és változás*.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=553>

- BENJAMIN, Walter 1980. A történelem fogalmáról. = W. B.: *Angelus Novus*. Magyar Heli-
kon, Budapest, 959–974.
- COHN, Dorrit 1996. Áttetsző tudatok = Thomka Beáta szerk. *Az irodalom elméletei II*. Je-
lenkor, Pécs, 115.
- ESTERHÁZY Péter 2002. *Javított kiadás*. Magvető, Budapest
- KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*.
[http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszh00032/kerteszh00032_o/
kerteszh00032_o.html](http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszh00032/kerteszh00032_o/kerteszh00032_o.html)
- MOLNÁR Gábor Tamás: *Fikcióalkotás és történelemszemlélet*.
<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00008/molnar.html>
- MIKOLA Györgyi: *Az egyszemélyes kisebbség*.
<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=550>
- SELYEM Zsuzsa: *Vári György Kertész Imre-monográfiájáról*.
<http://www.litera.hu/hirek/vari-gyorgy-kerteszh-monografiajarol>
- SPIRÓ György: *Non habent sua fata*.
http://www.freeweb.hu/magyartanarok/kerteszhrol_spiro.html
- THOMKA Beáta 2003. *Glosszárium*. Csokonai, Debrecen

*“Pessimism is Courage”. An Interpretation of Fateless in the
Monograph by Péter Szirák and György Vári*

In my study I give the main features of the comparative analysis of the chapters on Sorstalanság (Fateless), in the monographs about Imre Kertész by Péter Szirák and György Vári, by implementing the tools of Paul de Man’s rhetoric which the authors have used. My comparative study treats reception history, critical attitude to language use manifested in the novel, various issues of the poetics of prose, as well as the difficulty of defining the literary genre. I emphasize the fact that both authors interpret the Auschwitz-rewriting as the compulsion to retain the inconceivable, and interpret the child’s perspective as the look in the eyes of the Angel of History in the Benjaminian sense, while the Jewish-Christian based culture is viewed as mere flower beds in the foregrounds of concentration camps.

Keywords: Imre Kertész, Auschwitz, decultural language, reception/lessness, pessimism

Bata Mária

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ razuzdane@gmail.com

MITIKUS FANTÁZIA BALÁZS ATTILA SZÖVEGVILÁGÁBAN (II.)

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World (II)

Balázs Attila műveinek mitikus vonatkozásait vizsgálva a non finito-poétika által létrejövő művek nyitottságára, a befogadás-teremtés összefonódásaira, a sokféleség kulturális identitására térek ki. A mítosz és a mágikus realizmus közös jegyeként a természetfölötti és a valós dichotómiájának megszüntetését, a fikció és a historiográfia egymásba szüremlését vizsgálom, valamint a magánmitológia megteremtésének folyamatait és alakulásait.

Kulcsszavak: Balázs Attila, mitikus fantázia, magánmitológia, nyitott mű, multikulturalitás, heterogenitás, mágikus realizmus, decentralizálás

A VALÓSÁGOS ÉS A TERMÉSZETFELETTI HATÁRÁNAK FELOLDÁSA – TÖRTÉNELEM ÉS FIKCIÓ EGYBEJÁTSZÁSA A MITIKUS SZÍNEZETŰ SZÖVEGRÉSZEKBE

Balázs Attila műveiben a mitikus fantáziát olykor olyan képek szövik át, amelyekben a valóságos és a természetfeletti közötti határ elmosódik. A mitológus gondolkodásra jellemző, hogy a természetes és a természetfeletti között nem tesz különbséget (TOKAREV–MELETYINSZKIJ 1988: 13). A Balázs Attila-szövegeket a mitikus utalások és analógiák a mágikus realista szövegekkel is rokonítják, hiszen a mítosz történetei és a mágikus realizmussal jellemzett szövegek között hasonlóság van, amennyiben figyelembe vesszük, hogy mindkettőnél elmosódik a határ valóságos és természetfeletti között. A hétköznapi és a természetfölötti határainak szubverziója, valamint a transzgresszió vágyának kifejeződése figyelhető meg ezekben a művekben, amelyekben a hétköznapi a transzcendens rétegével kerül érintkezésbe, mégpedig úgy, hogy az ennek során felvonultatott hősök ennek a mágikus-csodás világnak szerves részeként kicsit sem ütköznek meg a csodás elemek valósággá történő megjelenésével. A modern a fikció és a valóság közé szakadékot ékelt, a posztmodern művészet megszünteti ezt az oppozíciót, és ebben a szakaszban az imaginációnak inkább világfeltáró, identitásképző szerepe van (JAUSS 1997: 222).

A *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regényben a mitikus fantázia a mágikus realizmus jegyeivel keveredik. Az elbeszélő személyes múltjának egyik jellemző helyszíne a régi kötőrő fölötti, kapuval elválasztott, felfelé vezető lépcsősor, amely fontos események terepe. Itt játszódik Imre batya vadkan-vadászata és Maja-szerelmének egyik epizódja, a gyerekek és Leonardo papa repülése, itt pillantja meg Imre, majd Einstein és Freud a bőgőpatkányt. Ezekben a történetekben mitikus fantázia és fikció szövi át a hétköznapi eseményeket, csodás lények és nem mindennapi élmények színtere az ódon civilizációkat idéző régi kötőrő, melynek megközelítése szimbolikusan is a transzcendens régiókba való felemelkedést sugallja, mivel az indák szegélyezte utat követve egy felfelé vezető lépcsőn haladva a dél-amerikai indián kultúrákat idéző kőlap-hoz érkezik a látogató. „... kis faragott kőkapu után hosszú lépcsősor vezetett az égbe, mintha rég letűnt kivitelezői hidat akartak volna építeni ég és föld közé, elérni a megfoghatatlant...” (BALÁZS 1999: 19). Imre batya mesélőkedve a regény elbeszélőjének narratív technikájával cseng össze: „...tarsolya megtelt a legkülönfélébb történetekkel, amelyeket aztán a couleur locale szűk keretein túl, játékos célzásokkal megspékelve, vasveretű igazságokkal teletűzdelve, örök érvényű mitikus színezettel, legendás sújtásokkal, keskeny, kacskaringós csapásokkal, meghökkentő fordulatokkal, legkülönfélébb beavatkozásokkal tudott előadni úgy, hogy az eszmei mondanivaló mindig nyitott és többrejtű maradjon...” (uo. 18). Később, egy másik történet elhangzása közben, egy reflexív megnyilatkozás az elbeszélő részéről megerősíti a nagybátyja és közte felismerhető hasonlóságot: „Én vagyok az Imre batya, villant át agyamon” (uo. 65). A lépcsősor tetején lévő kőlapot az elbeszélő asszociációja a pszichoanalitikus ágyához kapcsolja, de ezt a megjegyzését csak kétszáz oldallal később értjük meg igazán, ekkor beszél ugyanis az önjelölt lélekgyógyászárról, akinél anyja egy kőlapon fekve mesél magáról. A kőlap analógiába kerül a szomszéd teraszának kőlapjával is, amelyre a csillagokat fürkésző távcsövet helyezi. A kő ezeken a történeteken keresztül a máshonnan szemlélés, a rejtett dolgokba való betekintés eszközévé válik, mivel a nem hétköznapi régiók megközelítésében játszik fontos szerepet: elvezet a tudatalattiba, felvezet a földről az ég felé, a repülés kiindulópontjául szolgál.

Az elbeszélő nagybátyja, Imre vadásztörténete Artemisz és Aktaión történetével teremt kapcsolatot, egy másik élmény, Maja megnyerésének kísérlete pedig szintén a vadászathoz hasonló szüzsét eredményez. A vadászat mitikus jelentésköre a legendás bőgőpatkánnyal is összefonódik, mivel a vadászkaland és a szerelmi epizód elmesélése szolgál alapul a bőgőpatkánnyal való találkozás bizonyításához. A letűnt civilizációkat idéző régi kötőrő tehát a valóságban megtörténtként tétélezhető események, valamint egy mitikus és egy képzeletbeli lény megidézésének helyszíne is egyben.

A *Konecsni Rihárd esete Melia nimfával* című novella betétepipizódjában a „Telep túlmitologizált” legendavilágának egyik története kap helyet. A telepi angyal történetében Juci, a mosónő és Tojás, a kéményseprő egyszer egy bajszos, szőrös lábú angyalt láttak lebegni a levegőben, majd ezt követően Tojás hátán zsenge tollpihe nőtt ki. Tojás azóta éjjelente vonyít és kotkodácsol a holdra. A telepi öregasszonyok meséiben megőrződött és tovább él ez a történet.

A *Megyen ez, mint a sivatag!* a Balázs Attila-szövegek intertextuális hálózataba beépülő szöveg, a nagyapa anekdotáját ismerheti az olvasó már a *Világ...!* oldalairól is. A *Király album*ban újraírt és kibővített anekdota a két nagyapa második világháborús élményeinek ütköztetése, pontosabban a honvéd és a partizán harcos közötti csendes, elfojtott, de az apa által mindig kellő humorral kordában tartott feszültséget idézi fel. A történelem paradoxonjai (mindkét nagyapa magyar, földrajzi hovatartozásuk alapján azonban ellenséges táborokba sorozzák őket) a novella végén az elbeszélő imaginációjában oldódnak fel. „...valamelyik éjszaka [...] zajt hallottam a [...] könyvespolc felől, amelynek egyik sarkában köteteim sorakoznak szerényen. [...] Rögtön sejtettem, mi történt. A két nagyapa valahogy átrágtá magát egymáshoz. Átúsztak egymáshoz? Átugrottak egymáshoz? [...] ÁTOLVASTÁK MAGUKAT EGYMÁSHOZ? S most már ott lesznek mindörökké, egymás mellett. Még mellettebb. Még szorosabban. Nagyapa-dráma nélkül. Egy darabig boldogan. Összedugva orrukát. Talán arról a lóról diskurálva, amelyik valójában tüdőgyulladásban patkolt el” (BALÁZS 1998: 152, kiemelés: B. A.). Az imaginatív kép feloldja a határt a valóság és a művészet között. Piszár Ágnes írja Tolnai Ottó *Iktatott nyúl* című regényével kapcsolatban: „Ninunta, a házinyúl halálával rövidzárlat keletkezik a metaforában [...], és az élet meg az irodalom száalai végzetesen összefonódnak” (PISZÁR 1990: 279). A fikció által a mű nem pusztán tárgyi és a valóságtól elszigetelt mivoltában lép az olvasó elé, mert a műalkotáson belüli és a rajta kívül levő világ egymásba szüremlik. Az írott és íratlan világ interakcióját a posztmodern kánon egyik jellegzetességeként említi Szirák Péter. Példaként Christoph Ransmayr *Az utolsó világ* című regényét is szóba hozza, melynek hőse a száműzött Ovidius nyomába eredve az Átváltozások megelevenedő világában találja magát (SZIRÁK 2001: 36).

A *Ki tanyája ez a világ* kötetében az elbeszélő ükapjáról szóló betéttörténetben is találkozhatunk mágikus realista jegyekkel. A *Száz év magányt* parodikus felhanggal megidézõ, hosszú és nehezen követhetõ neveket felsoroltató epizódban az elbeszélő ükapa életének idejét a végtelen hosszúságú időbe tágitja. I. Balázs Pál Achilles-sarkára vaspántot köt, felette „lassabban múlik az idő. Valamitől nagyon nehezen öregszik” (BALÁZS 2000: 109). Bestiális tulajdonságai előnyére válnak Latin-Amerika embertelen dzsungelében: a bal kezén hat ujj van, hátborzongató jaguárhangokat hallat, tar fejére denevért tetováltatott, a fe-

hér emberek oldaláról pogány módra átáll az indiánokéra. A betéttörténet hősei-nek származása hosszú és szövevényes leírásokban kerül az olvasó elé, a hősök identitása a szöveg bizonyos pontjain egymásba csúszik, és a kibogozhatatlan homályba vész.

A *meztelen folyó* novelláiban a jelenkori hősök mellett hús-vér valójukban jelennek meg már nem élő alakok. Brač szigetének halászaival Titóval találkoznak az éjszakai halászat alkalmával, aki beszél hozzájuk, és jó fogást ígér. A fák állva hálnak meg szövegében „Apuci meg a Rátanyi. Lopakodnak felfelé a lépcsőkön” (BALÁZS 2003: 38). A *Király album Mukkholc kapitány és Gordonka* című novellájában az elbeszélő a troliból megpillantja az utcán sétáló, halott kapitányt, akit ez után az élmény után már nem tud eltemetni magában, a múlttal együtt örökké él az emlékek belső világában, miként Füst Milán regényében Störr Jakab felesége. A halál tudatos megtapasztalásának természetfeletti élménye a *Ki tanyája ez a világ* kötetében egy közömbösnek tűnő megállapításban fejeződik ki: „A dongóból észrevétlen távozik a lélek” (uo. 73). Az emberi és angyali lét összefonódása a *Vágyak gyűjteménye* című kötet egyik novellájának témája. A negyvenes lábú pincérnő elbeszélője, aki egyben hőse is történetének, angyal és ember keveréke. Neve (Angelo C.), M. Dietrichhel való „kollegiális” viszonya, Mentorának túlvilági attribútumokkal felruházott alakja lényének angyaliságát fejezi ki. Az erotika és a technicizált szerelmi segédeszközök preferálása, valamint az érzelmek felébredése viszont emberi tulajdonságaira mutatnak rá. A „tévedni emberi dolog” senecai bölcsessége szintén az emberi létmódokhoz közelíti a hőst, ugyanakkor tévedésén, azaz érzelmeinek megtapasztalásán való megütközése, elkeseredettsége újra az angyaliságot hangsúlyozó tényező.

A valóságos és a természetfeletti közötti határ feloldásának egyik megjelenési formája a történelem és fikció egybejátszása. A *Féderes Manó*ban a történelmi események leírását és az elbeszélő szubjektum történeteit a fikció hatja át. Az ősök életének elbeszélését átszövi a történelmi események felidézése, a történelem híres alakjairól való megemlékezés, a felfedezések és feltalálók arcképcsarnokába tett állandó kitekintés, a „történelmi fantázia” (BÉNYEI 1997: 46). Az elbeszélő a regény egyes helyein részletekbe menően ecseteli ősei életét és híres emberekkel való találkozásait, ami a fikció, az imagináció körébe utalja ezeket a mozzanatok. A zeugma jellemző alakzata a Balázs Attila-műveknek. A nagyapa meglesi Ferenc Józsefet a redőnyök közé illesztett gyufaszál által nyert résen át, a dédapa együtt repül Krjakutnij Furminnal az általa feltalált léghajón. Az elbeszélés retrospektív jellegét lerombolja az elbeszélőnek azon gesztusa, mely a narráció bizonyos pontjain őt magát a dédapával azonos időben megjelenő alakká teszi, illetve amikor jelen időben beszéli el az őseivel megélt dolgok egy részét, vagy amikor megszólítja őket. A fikció definíciója a családi hagyományban Szent Borgesius könyve kapcsán a következőképpen

fogalmazódik meg: „A fikció mindennapi házi feladat” (BALÁZS 1999: 132). „A fikció éppenséggel nem a valóság ellenfogalma; a valóság azon tulajdonságára vonatkozik, hogy nem adott dolog, hanem konstruktum” (Hárs Endre idézi Doris Bachmann-Medicket. HÁRS 2000: 79). A gyakori fiktív és imaginatív bejátszás, valamint az elbeszélés erőteljesen reflexív jellege a narratív beszédmód iránti bizalmatlanságot, az események ismeretének bizonytalanságát állítja előtérbe. Az elbeszélő nagyapjának második világháborús szereplésével kapcsolatban az elbeszélő reflexív megjegyzése az igazság megismerésének nehézségére mutat rá: „S most ki tehet itt igazságot?” (BALÁZS 1999: 146). A hajósi árvíz következtében a temetőből elsodródott fejfák találmóra történő visszahelyezése az elbeszélő tudatában a korábbi regényekből már ismert „színes mozaik összerakásának” (uo. 125) a lehetetlennel határos munkáját idézi fel a dédapa gölönccsérmenterének alakja kapcsán. A káoszról rendet teremtő ’mester’ munkáját a zötyögő vonaton a kabinba benyitó kalauz meghíúsítja, mivel a légáramlat az addig összerakosgatott darabokat felkapja, és újra áttekinthetetlen sokasággá zavarja össze. Az elbeszélő reflexív megnyilvánulásai a szóképek eme bőségén keresztül az elbeszélhetőség, az események megragadásának nehézségeit fogalmazza meg. Ennek betetőzése az önazonosság megkérdőjelezése az „utaztunk-e már egyszer?” kérdésével, melynek metaforikus megfogalmazása az ember életútjának és önazonosságának megkérdőjelezését és felforgatását jelzi. A ’non finito’-poétika, a történelmi események fekete lyukakhoz való hasonlítása, a linearitás megbontása, az identitás és az ősök életének megértésére irányuló kísérlet ugyanakkor azt sugallja, hogy a szövegek létrehozása a létmegértés szándékából sarjad ki. „– Was? – mondta valamikor rég a lúdnagyanya, majd mély hallgatásba burkolózott. [...] A maga történeteire gondolhatott egyre intenzívebben, de nem írta meg őket soha. [...] MI VOLT MI ELŐTT? ÉS MI VOLT MI UTÁN? A homokórába befolyt az idő flogisztonja, de megpróbállok tőlem telhető sorbansággal elmondani egyes dolgokat, mert egyszerűen muszáj” (uo. 81, kiemelés B. A.) A *Kinek Észak, kinek Dél* elbeszélője a létező, olvasható krónikákon (a zentai Érdújhelyi Menyhért krónikája, a Csuka Zoltán szerkesztette *A visszatért Délvidék*) kívül személyes beszélgetésekből, újságcikkekből, visszaemlékezésekből, internetes blogokból építkezik. Emlékeztet Carlyle angol történész észrevételére, miszerint „a történelem megszámlálhatatlan életrajzok összessége” (BALÁZS 2008: 332). Az elbeszélő a szöveg több pontján is szembehelyezi egymással a tudományos történetírást a saját meséjével, amelyek eltérnek ugyan egymástól, utóbbi mégis „sokkal szebb” (uo. 48). Néha több változatban is elmondja ugyanazt a történetet, mert több forrásból merít, ennek révén elkerüli a szolipszizmus csapdáját. A többféleképpen mesélés kapcsán hivatkozik Akira Kurosava *A vihar kapujában* című filmjére, melyben egy esemény-sort a benne részt vevők annyiféleképpen mesélnek el, ahányan vannak. Rác

I. Péter *A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban* című tanulmányában hivatkozik Bényei Tamás *Apokrif iratok* című művére, valamint L. Hutcheonra is, amikor a következőket írja: „A historiográfiai metafikció, a Linda Hutcheon által bevezetett fogalom a posztmodern kánonképződés egyik kulcsterminusa. Olyan regénymodelleket szokás jelölni vele, amelyek a történetírás és fikció egybejárásának révén retorikai és pragmatikai szabályozottsággal és az elbeszélő szubjektum beágyazottságával azonosíthatóak. Az ilyen típusú regényben »megkérdőjeleződik [...] a történelem, mint az objektív igazság feltárásának narratív színtere, és felvetődik a megszokott kérdés, vagyis hogy kinek van egyáltalán joga egyrészt részt venni a történelemnek nevezett történetben, másrészt elmondani, megalkotni a történelemnek nevezett hatalmi diskurzust«. Ez utóbbi kérdésre Karl Popper adta az egyik választ, aki szintén azon álláspont mellett foglalt állást, hogy »a történelemnek nincs értelme«. Popper szerint az emberiségnek nincsen történelme, csupán végtelen számú történetei vannak, amelyeknek összeállítása a világ leírásának szelektív jellegén alapul. Ezek a tények »előre megállapított szempont szerint vannak összegyűjtve«, és ezen szempontok egyik aspektusa a politikai hatalom és annak története” (RÁCZ 2000: 128–129).

EGYÉNI MÍTOSZALKOTÁS

A mítosz fogalma Homérosznál a beszélést, a tett ellentétét jelenti, míg Platónnál a logosszal áll szemben, mivel az első „puszta elbeszélés, bizonyítás nélkül”, a második „érvelés és megokolás” (KERÉNYI 1984: 353–354). Arisztotelész szerint a mütosz nem az istenek és hősök történeteit rögzíti, hanem a költőileg megfogalmazott történetet, amelyet egy bizonyos logika szerint állít össze (ARISZTOTELÉSZ 1997: 15, 50a4). Schlegel a mitológiáról szóló beszélgetésben leszögezi, hogy a „modern irodalomnak” új mitológiát kell teremtenie. „[...] ez a mitológia egészen más úton, éppen az ellenkező irányból érkezik majd, mint az a régi, hajdani, mely [...] közvetlenül kapcsolódott az érzéki világ legelevenebb elemeihez. Az új mitológiának, éppen ellenkezőleg, a szellem legmélyéből kell megteremtődnie; minden műalkotások legművészebb alkotása lehet csak, mert át kell fognia az összes többi műalkotást [...]. Mosolyoghattok e mitikus költeményen és a rendetlenségen, mely költemények áradása, tolongása és bősége nyomán támadhat alkalmasint. De a legfőbb szépség, sőt, a legmagasabb rend, tudjuk, mégiscsak a káoszé, jelesül oly káoszé, amely csak a szeretet érintésére vár, hogy harmonikus világgá bontakozzék, olyanná, amilyen a régi mitológia és poézis volt. Mert mitológia és poézis: ezek egyek és elszakíthatatlanok” (F. SCHLEGEL 1980: 358). Meletyinszkij Joyce és Thomas Mann mitológiai párhuzamaival, konkrét mitológiai utalásaival ellentétben Kaf-

ka „művészi intuíciójá”-ra hivatkozva azt írja, ő nem él a mitologizálás poétikájával abban az értelemben, ahogyan az előző két író, ám „műveiben a köznap világ fantasztikus átformálása már önmagában bizonyos ösztönös mítoszalkotásra [...] vall” (MELETYINSZKIJ 1985: 441–442).

Balázs Attila műveiben az archaikus mítosztörténetekhez kötődő utalások, parafrázisok, travesztiák mellett tanúi lehetünk az egyéni mítoszalkotás folyamatának. A magánmitológia megteremtése az életút helyszíneinek, eseményeinek, a jelenségeknek és tárgyakkal motívummá alakulása és ezek allegorizációja révén történik meg. Az otthon, a haza képe eközben egyre inkább egy szellemi-imaginárius térré változik, melyben egy-egy konkrét helyszín vagy tárgy sorok sűrítményévé, láncolatok végtelenségévé válik. „A helyszín fogalma [...] fokozatosan olyannyira kitágul, hogy az adott hely szorosabb értelemben vett horizontján kívül eső jelentéseket is magában foglal” (DE MAN 1996: 29). Az egyéni mítosz poétikáját legszembetűnőbben azok a szövegek alkalmazzák, amelyekben – hasonlóan az archaikus mitológéák bipoláris világképéhez – a múlt és a jelen dichotómiája tematizálódik. Northrop Frye szerint a mítikus képekre visszavezethető irodalomban a ciklikus mozgás egyik formáját az olyan témák képviselik, mint „a múltbeli aranykor vagy hőskor, [...] társadalmi ügyekben a szerencse forgandósága, [...] meditációk a romok fölött, nosztalgia a letűnt pásztori egyszerűség iránt, bábkódás vagy elégtétel érzése egy birodalom bukása miatt” (FRYE 1998: 136). A Balkán-nosztalgia az áttelepülés (az ország felbomlásának kezdete) után születő művek sajátja. „Mitől van az, hogy bár eljöttem, én néha mégis – akárcsak a kalandor Odüsszeusz –, néha mégis ott szeretnék lenni?” (BALÁZS 1995: 144). Ekkortól számít a múlt a jelenhez képest lezárult, elvesztett időnek. „A mítoszból való kiszakadás általában mítoszkeresést eredményez, a mítoszból kiszakadó egyén tehát mítoszt teremt. [...] Az idő szinte térré változik át, illetve sűrűsödik össze, csak az nyújthat valami-féle megváltást, ami a szenvedés kiindulópontja is” (HÓZSA 2004: 111). Az otthonról való térbeli eltávolodás az időbeli távolságot aránytalanul megnöveli, így a jelen szinte profanizálódik a múlt szakralizált aranykorához képest. Az egyes XX. század elején íródott művekben tematizált, a Monarchia összeomlását követő érzelmi válsághoz is hasonlítható ez az attitűd. Izgalmas párhuzam, hogy ebben a témában Hózsá Éva Juhász Erzsébet esszéit említi (*Senki sehol soha*, 1992; *Esti följegyzések*, 1993), amelyekben a Monarchia felbomlásának újraértelmezése Jugoszlávia felbomlása kapcsán fogalmazódik meg (HÓZSA 2007: 117–118). A múlt emlékei egy virtuális teret hoznak létre az elbeszélő tudatában, ebben a ’szellem-térben’ bolyongva igyekszik megtartani, megmenteni az enyészettől azt, ami még ott fellelhető. A jelen elvilágiasodott idejének dolgai folyton a múlt eseményeit, képeit, alakjait vonzzák be a szövegbe. A múltnak mint megalapozó történeté szilárdult mítosznak a működésére Jan Assmann

hívja fel a figyelmet. Az emlékezetben őrzött múlt a „folytonosság fundamentuma”, az emlékezés pedig „a jelentéssel felruházás, a szemiotizálás aktusa” (ASSMANN 1999: 76–77). A múlt mintegy primordiális referenciaként jelenik meg, amelyhez minden viszonyul, ami a jelenben történik. „A Tito-híd névadója – az általam »cuniculusi« emlékezetbe fogadott évtizedekben – várbéli rezidenciájából tekintetett le rá gyakorta. Azokban a »boldog napokban«, amikor a híd még tényleg a nagy összekötő kapcsot jelentette, és a homok is úgy fénylett, ezüstlött, ahogy kell” (BALÁZS 2000: 161).

A diófa-motívum Balázs Attila szövegvilágában különleges szereppel bír a múlt-jelen kettősségének folytonos párbeszédében. A fa a múlt TÁJ-át magába szívó-sűrítő jelképpé vált, a fát felidézve annak fizikai képén keresztül átszűrlemlik az emlékekben élő, immár testetlen idő számos emléke, helye, tárgya, létrehívja a múltját kereső-értelmező elbeszélő egykori világát. A fa vertikális hármassága a mítoszban a három idő egységének is jelképe, valamint a világot, az univerzumot magában foglaló végtelen méretű objektum. Az 1979-es *Cuniculus* szövegébe a diófa motívuma rébuszként szövődik bele. Oszi az egyik játék alkalmával a kertben álló diófára mászik fel, miközben bátyja aggódva figyeli a padlásról. A narrátor elbeszéléséből kiderül, hogy nem ez volt a végzetes fordulat, mert a „második tragédia csak jóval ezután következett be” (BALÁZS 1979: 28), és Oszi nem pottyant le a fáról soha. Ezen a ponton a történet felfüggesztődik, egy másik síkra vált át, és csak jóval később, a befejezéshez közel, amikor Oszi már nincs otthon, és a padlás felszámolásra kerül, a kert és a boldog idő menthetetlenül a múltba kezd merülni, csak itt bukkan fel újra a diófa: a magára maradt Nuszi téblábol alatta, és fel-felnézve lesi, nincs-e fönn rajta gazdája. Ez azt sugallja, mintha ez lenne az a hely, ahol utoljára látta Oszit. Megválaszolatlan kérdést hagy maga után a regény: mi volt az első tragédia?

A *Világ, ...!*-ban *A diófa – vagy a kivert kutya* című novellában tovább gyűrűzik a kép: „(meg)pillantod a kukoricásból kimagasló, kiirthatatlan motívumod, az aránytalanul hatalmas diófát” (BALÁZS 1982: 118). Noha az elbeszélés nem azonosítja expliciten ezt a diófát a *Cuniculus* fájával, a fa köré épülő attribútumok (gyerekkor, nyúllá változott kutya) lehetővé teszik ezt az értelmezés számára. Az elbeszélés narrátora visszatér a múlt, a gyerekkor egyik kedvenc színhelyére, a tanyára. Egy letűnt világ maradványai tárulnak elé: törött findzsa, megrepedt játékok, egy ló hült helye, csak a diófa áll még összefogva a múlt és a jelen szakadozó szövetét. Ahogy a „dezanthropomorfizálódott” tanyán kóborol, már csak a valaha volt dolgok hült helyére, a hiányukra bukkan. „Vissza a gyermekkor pleisztocén mélyére, ahol hatalmas DIÓFA ÁLL a vert falú kis tanya mellett, s a nyúllá változott kutyákat nem veszélyeztetik kiszámíthatatlan pályájú rendszámtáblák...” (uo. 116). A nyúl a *Cuniculus*ban hűsége révén a kutyákra emlékezteti a narrátort (néha a testtartása is egy kutya ülő helyzetét

idézi fel benne), ott Nuszit elüti egy villamos, ebben a szövegben egy deformálódott fejű kutyaival találkozunk, akit hasonló baleset érhetett. A két állat így kölcsönösen egymást idézi, képeik egymásba játszanak, továbbá a furcsa fejű, összeforrt sebeit napoztató kutya a Cerberust juttatja eszébe a múltban bolyongó narrátornak. „Vajon mely túlvilági erők próbálják utamat állni, hogy elébem helyezik e rút cerberust – próbálok humorizálással elhessegetni a nyomasztóan rád telepedő rosszkedvet...” (uo. 117). Az alászállást a gyerekkor több réteggel elzárt mélyére a Hadész kapuját őrző, Cerberusra emlékeztető kutya kíséri. A hőselbeszélő azonban – Héraklészhoz hasonlóan, aki az eleusisi misztériumokba való beavatás után képes volt megzabolázni a félelmetes ebet – behatol az elzárt világba, és szembesül a valaha volt élet szomorú pusztulásával. Az „időutazást” követően majd az írógép előtt már egy meleg érintéssel üdvözlí az újra felbukkanó, megsebzett, sárga kutyát. Az elbeszélés eleje a „rögeszme” és „nosztalgia” kulcsszavakat állítja az írás kényszerének hátterébe, két rendkívül személyes indítást. Az egész szöveget átható lírai és személyes hangvételt a novella végén egy nyomtatott betűvel szedett mondat rombolja szét: „RÖVID ADALÉK EZ A TANYÁINK ELTÜNNÉK C. DOKUMENTUMANYAGHOZ.” Rögtön ezután viszont újra a visszaemlékezés bensőséges légkörét teremti meg a szöveg, mivel az ezt követő, legutolsó mondatban már újra a kutyához tér vissza. A következő novella címe és első mondata, mely a metanarratív megállapítás szerint inkább még „az előző nyúlfarokhoz (=novellához) kapcsolódik”, szintén ezt a személyes hangvételt folytatja: „Freud is megmondta – Hogy örökké az anyja méhébe kívánczik az ember vissza.” (A személyes és a távolságtartóbb, tudományos hangvétel, valamint a literális és az ironikus beszéd váltakozása több szövegben is jellemző jegyek.)

Az 1998-as *Király album A diófa – vagy a kiverő kutya* című novellája újra működésbe hozza a *Cuniculus*-ból és a *Világ..!*-ből az olvasó számára már ismert intertextuális dialógust, mégpedig annak legszószerintibb változatát, az idézést választva a kapcsolat megteremtésének. A Balázs Attila-szövegek narrátora dialógust folytat saját, korábban megírt szövegeivel, amelyek az olvasót egy dinamikus olvasási gyakorlatra ösztönzik. A diófa „kiirthatatlan” motívuma a *Király album* lapjain tehát továbbbíródik, az elbeszélő az Ötpacsirta utca Építész Klubjában emlékezetből készít róla rajzot. A rajz apropóján itt is az emlékek leírása a lényeges. A diófa köré íródnak ezek az emlékképek, hiszen az elbeszélő éppen azokról a dolgokról mesél, amelyek a rajzon nem láthatók, de amelyeket a diófamotívum bevon az emlékezetbe. A diófa talánya és a hozzá sejtelmesen kötődő tragédia rejtélye azonban minden szöveg-magyarázó, reflexív megnyilatkozás mellett sem kerül feloldásra. Az – egyelőre – válasz nélkül maradt kérdés felerősíti a homályba vesző múlt, az emlékek és történetek végső kiismerhetetlenségének feloldhatatlan hiányát.

A mítoszalkotás egyik legjellemzőbb példájára hívja fel a figyelmet Mák Ferenc a *Féderes Manó* kapcsán. Az elbeszélő és unokatestvére, Otília a kert behavazott ösvényein sétálva nyomot hagynak a hóban, az olvadás folyama-
taival a nyomok elenyészése szolgáltat alapot a személyes mítosz felépítésére: „Otília és az én nyomaim a kertek alatt előbb valószínűtlenül és szabálytalanul megnagyobbodtak, mintha maga a himalájai ember járt volna arra unokahúgá-
val, aztán elenyésztek, hogy [...] csak itt éljenek tovább az én emlékezetemben, ha az Otiéből kiszorította volna a bő, a valamikorinál sokkal bővebb, a mérhe-
tetlen emberi tudás felduzzadásával arányosan vagy épp aránytalanul növekvő tananyag. Mind az élet, mind pedig a halál ma már valahogy sokkal gazdagabb, bonyolultabb, többértűbb, olyannyira, hogy már kibogozhatatlanul semmitmon-
dóbb” (BALÁZS 1999: 196). „[...] egy konkrét lábnyomtól az írói látás és látta-
tás eljut a [...] telítettségnek abba a mitikus állapotába, amikor a lét, az élet és a halál kérdéseit is érinti” (MÁK 1990: 129).

A múlt emlékeiből a tenger idéződik fel gyakorta a *Király album* és *A mez-
telen folyó* szövegeiben. A tenger egyfelől a múltbéli emlékek megelevenítését kíséri, másfelől az eredethez való visszatérésnek a metaforája. Piszár Ágnes írja Tolnai Ottó lírája kapcsán, hogy Wilhelm és árvacsáth lény a tenger szeretete révén a szabadságérzetben oldódik a „végtelen tágasság” (PISZÁR 1994: 14) felé. Balázs Attila szövegvilágában a külső világ szűkössége ellenében a bel-
ső tágasságban való felszabadulás reménye kíséri a tengerhez (és esetenként a folyóhoz) kapcsolódó képeket. „Amikor sok sört iszom, az olyan, mintha lassú folyó sodorna magával a tenger felé. Folyók kanyarulata, távoli szigetek fel-
felhabzó képe merül fel. [...] Nem hiszem, hogy ennek létezne különösebb logi-
kája, azonban van benne valami kellemes embrióállapot, illetve remény a meg-
tisztulásra...” (BALÁZS 2003: 5). A valamikori haza összeomlásával és a múltat egyre messzebbre sodró távolsággal a tenger is a magánmitológia rétegeibe húzódik vissza. Tolnai magánmitológiáját építő motívumával rokonítható ez a poétika (HARKAI 2005: 154).

Másfajta mítoszalkotás érvényesül az *Ede a kanyarban* (Én már nem utazom Argentínába) című novellában, amely a 90-es évek balkáni háborújának „kelet-
kezéstörténetét” mondja el. A második világháborút, mint általános Rosszat a túl-
élők a hallgatásba temették, saját maguk szótlanságába, így halálukkal ez a föld-
be került, ahonnan új életre kelve hajtott újfent ki. A mítosz etiologizmusaihoz, okmagyarázó történeteikhez hasonló felépítésű ez a mozzanat. „...a meglett férfiak, ha háborúról beszéltek, akkor egy másik háborúra gondoltak, amelyet sikerült maguk mögött hagyniuk, s már majdnem sikerült elfelejteniük. Már majdnem, mert elkezdett fakulni az emlékezet, azzal együtt, hogy az öregek lassan kidőltek a sorból, magukkal vitték a legcsúnyább emlékeket, amelyekről igazából nem is akartak szólni soha, mert mindörökké elhitették magukkal, hogy szólni azokról

– mindannyiuk érdekében – tulajdonképpen nem szabad. Így hát a hallgatás lett az Úr, s majdnem minden Rossz az alföldi poros feledésbe veszett. A termékeny talajon új Rossz nőtt ki, de ha valaki arra járt, inkább elfordította a fejét, mintsem tudomást vegyen róla. Az új burjánzásról. Így hatalmasodott el minden egyénen a »kollektív hallgatás«...» (BALÁZS 1995: 11).

(Vége)

KIADÁSOK

- BALÁZS Attila 1979. *Cuniculus*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
1982. *Világ, én ma felébredtem!* Forum Könyvkiadó, Újvidék
1995. *Én már nem utazom Argentínába*. Kijárat Kiadó, Budapest
1998. *Király album*. Seneca Könyvkiadó, Budapest
1999. *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*. Holnap Kiadó, Budapest
2000. *Ki tanyája ez a világ*. Kortárs Kiadó, Budapest
2003. *A meztelen folyó*. Palatinus Kiadó, Budapest
2005. *Vágyak gyűjteménye*. Palatinus Kiadó, Budapest
2008. *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus Kiadó, Budapest

IRODALOM

- ARISZTOTELÉSZ 1997. Poétika = *Poétika, Kategóriák, Hermeneutika*. (Sarkady János fordítása). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 7–59.
ASSMANN, Jan 1999. Az emlékezés kultúrája (fordította Hidas Zoltán) = *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 29–86.
BÉNYEI Tamás 1997. A „mágikus realizmus”, a posztkoloniális és a posztmodern = B. T.: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 43–51.
DARVASI László 1995. A Zord Apa, avagy a Werner-lány hiteles története = D. L.: *A Kleofás-képregény*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 65–142.
DINKLA, Söke 2008. Az elbeszélés művészete – A lebegő mű felé = *Narratívák 7*. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában. (A fordításokat a Pécsi Tudományegyetem oktatói és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatói készítették.) Kijárat Kiadó, Budapest, 83–101.
FARAGÓ Kornélia 2001. A fikcionalitás tere = F. K.: *Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 41–53.
FRYE, Northrop 1998. Archetipikus kritika: A mítoszok elmélete = N. F.: *A kritika anatómiája* (fordította Szili József). Helikon Kiadó, Budapest, 113–203.
HAMVAS Béla 1995. A Kettő keletkezése az Egyből = H. B.: *Scientia Sacra II*. Medio Kiadó, Budapest, 193–210.
HARKAI VASS Éva 2005. Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében = H. V. É.: *Rések és korosztályok*. Forum Kiadó, Újvidék, 151–157.
HÁRS Endre 2000. Fikció-önéletrajz = *Jelenkor*, 1. 78–86.

- HEIDEGGER, Martin 1994. Az út a nyelvhez = H. M.: „... *költőien lakozik az ember...*” (fordította Bacsó Béla, Hévizi Ottó, Kocziszkó Éva, Pongrácz Tibor, Szijj Ferenc, Vajda Mihály). T-Twins-Pompeji, Budapest–Szeged, 223–254.
- HÓZSA Éva 2004. Irodalmunk elnyelő és összecsiszoló zajtalansága = H. É.: *Idevonzott irodalom*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Grafoprodukt, Szabadka, 108–112.
- HÓZSA Éva 2007. A perem „szorításában” = *Délvidék/Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Szerk. Papp Árpád. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 112–119.
- JAUSS, Hans Robert 1997. Az irodalmi posztmodernség. (Katona Gergely fordítása). = H. R. J.: *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 211–235.
- KERÉNYI Károly 1984. Mi a mitológia? = K. K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 352–369.
- KERÉNYI Károly 1997. *Görög mitológia* (fordította Kerényi Grácia). Szukits Könyvkiadó, Szeged
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 2000. A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között = K. Sz. E.: *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 68–75.
- DE MAN, Paul 1996. A temporalitás retorikája (fordította Beck András). = Szerk. Thomka Beáta. *Az irodalom elméletei I.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 5–60.
- MÁK Ferenc 1990. A történelem billenő figurái = M. F.: *A magam iskolája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 128–130.
- MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics 1985. Kafka mitologizmusa = J. M. M.: *A mítosz poétikája* (fordította Kovács Zoltán). Gondolat Kiadó, Budapest, 437–458.
- ORCSIK Roland 2009. A hangya stemplije = *Kalligram*, július–augusztus, 68–74.
- PISZÁR Ágnes 1990. Destrukció és hagyomány = *Jelenkor*, 3. 277–279.
- PISZÁR Ágnes 1994. Fragmentumok Tolnai Ottó költészetének értelmezéséhez = P. Á.: *Kisesszék*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 11–17.
- RÁCZ I. Péter 2000. A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban = *PRAE* 1–2. 117–156.
- SCHLEGEL, Friedrich 1980. Beszélgetés a költészetről. A mitológiáról = A. W. Schlegel – F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások* (fordította Bendl Júlia, Tandori Dezső). Gondolat Kiadó, Budapest, 357–369.
- SZIRÁK Péter 2001. A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez = *A magyar irodalmi posztmodernség*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 9–53.
- TOKAREV, Szergej Alekszandrovics – MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics. 1988. Mitológia = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat, Budapest, 1–21.
- TOPOROV, Vlagyimir Nyikolajevics 1988. Világfa = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat Kiadó, Budapest, 267–271.
- ZSÉLYI Ferenc 1994. A másik szöveg = Zs. F.: *A másik szöveg*. JATEPress, Szeged, 116–135.

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World

This study is part of a diploma thesis and includes three of its non-subsequent chapters. Examining the mythical relations in Attila Balázs's works in these chapters, I dwell upon the openness of works created by the use of the poetics of the non-finito, the intertwining of reception and creation and the cultural identity of diversity. I study the termination of the dichotomy between supernatural and real as a common feature of myth and magic realism, the penetration of fiction and historiography into each other, as well as the processes and developments of the creation of private mythology.

Keywords: Attila Balázs, mythical fantasy, private mythology, open work, multiculturalism, heterogeneity, magic realism, decentralization

Kocsis Árpád

KOCKÁZATI TÁRSADALOM ÉS FELELŐSSÉG

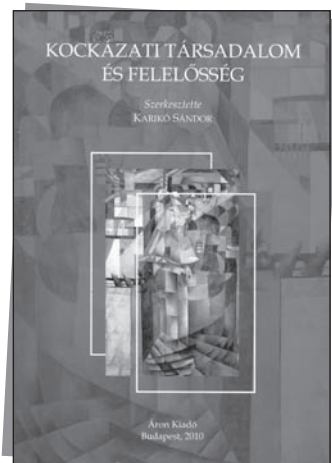
A Society of Risk, and Responsibility

Kockázati társadalom és felelősség. Szerkesztette Karikó Sándor. Áron Kiadó, Budapest, 2010

A tizenhét filozófiai, alkalmazott filozófiai, etikai, szociológiai, politológiai, orvostudományi, pedagógiai és jogi értekezést tartalmazó könyvben, a tavaly áprilisban, az Alkalmazott Filozófiai Társaság és az Ethosz Tudományos Egyesület által Pécsen megrendezett – s a kötetnek címet kölcsönző – konferencia előadásainak szövegeit olvashatjuk.

A kötet tanulmányai különböző oldalairól mutatják be az Ulrich Beck német szociológus által negyed évszázada megfogalmazott kockázati társadalom (Risikogesellschaft) és a felelősség szükségszerű kapcsolatát. Mondhatni a becki tézisről nekirugaszkodva törekednek a gondolkodók a globális folyamatok és a globális tartalmú s jelentőségű felelősségtudat magyarázatára. Hiszen napjainkban (rizikótársadalmunkban) a felelősségnek új határai és tartományai nyíltak, s az ezekből eredő kérdések megválaszolásra várnak. A posztindusztriális, másodmodern korszakba lépve, kialakul a magunk által előállított, önmagunk által fabrikált bizonytalanság, melynek során a veszélyek nem, illetve nemcsak a modern korszak mulasztásai miatt, hanem győzelmei, technikai vívmányai folytán jönnek létre. S ezáltal megszületik a világkockázati társadalom, melyben nem is egy esetleges kataklizma veszélye fenyeget, mindinkább a bizonytalanság, illetve a felerősödése, vagyis a kiszámíthatatlanság mentén csírázó félelem.

A történetben miként változott a felelősségről való elképzelés, ki vállalhatja és kit terhel napjainkban a felelősség, létrejöhet-e egy egyéni tettekben kifejeződő, de világméretekben gondolkodó felelősségszemlélet? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a *Kockázati társadalom és felelősség* című könyv az öt részegységbe sorakoztatott tanulmányaival.

A GLOBALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI

Az első fejezetben olvashatjuk Lányi Andrásnak, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem filozófusoktatójának tanulmányát. Lányi írása azért is érdekes, hiszen még az Élőlánc Magyarországért párt elnökségi tagjaként jegyezte, ám időközben lemondott elnökségi tagságáról, hogy több időt és energiát fordíthasson azoknak a gondoknak a bölcséleti megoldására, melyekről említett tanulmányában is beszámol (s amelyek, természetesen, száz szálon kapcsolódnak a politikához).

„Baj van a tudásunkkal!” – figyelmeztet Lányi *A kockázati társadalom vége* című munkájában. Ezt a megállapítást alátámasztja az a tény is, hogy az észszerű uralom immár globális méretekben lelepleződött. A tudás-alapú társadalom alaptalan-tudású társadalomnak mutatkozik a szerző szerint. Rámutat, hogy ez a felismerés azonban nem új keletű, hiszen Edmund Husserltól, Mannheim Károlyon át, Bergsonig sokan foglalkoztak már a szubjektivitásától megfosztott, „embertelen” tudás fogalmával. Maga Ulrich Beck is kitér az elidegenedés gondolatára, de figyelmét más ragadja meg: közvetlenül a politikai következményekre hívja fel a figyelmet. Megállapítja, hogy a fejlett technika szavatolta anyagi jólét miatt az egyén háborítatlansága megfosztja a politikát jelentőségétől, azaz a haladás eltakarítja útjából a politikát.

Lányi párhuzamot vél fölfedezni Beck kockázati társadalomról szóló írásainak megjelenése és a Németországban az idő tájt, 1986 körül formálódó zöldpártok, környezetvédő egyesületek érvényesülése között. Addigra ugyanis bizonyossá vált, hogy fenntartható fejlődésről felelőtlenség beszélni. A posztmodern kornak is leáldozott, ugyanis ennek kivételesen széles egyetértése az egyetértés lehetetlenségében tarthatatlanná vált. A kockázati társadalmunk végórája akkor következik el, ha az arisztotelészi értelemben fölfogott politika visszakapja helyét a társadalomban, állítja Lányi. Ez azt jelenti, hogy a politikai közösség kiszakad a szakapparátusok uralma alól, és helyreállítja a közjó kérdéséről folyó, örökösen megújuló párbeszédet. Ám megközelítőleg sem lesz egyszerű ez a célkitűzése, ugyanis bizonytalan, hogy az emberiség számtalan irányba hajló akarata és érdeke párbeszéddel formálható-e közös törekvéssé. Maga a felelősség fogalma az egyénről kisebb közösségekre fog átszállni, és az individuumnak ezen közösségeken keresztül mutatkozik esélye a történések befolyásolására. Lányi tanulmányának tételeként s egyben intő mondataként szerepelhet, hogy „[...] a tudományos haladás kockázatával együtt élő társadalmat fel kell, hogy váltsa a világméretekkel öltő felelősségvállalás, az ökológiai elővigyázatosság korszaka”.

Bertók Rózsa *A legeltetéstől a lelegelt legelőig* című munkája ott fejeződik be, ahol Lányié elkezdődött: a becki társadalomforma meghaladásánál. Az újvidéki Bölcsészettudományi Karon is tanító pécsi filozófus kronologikusan

tekinti át a gondolkodás történetét, a játékelmélet által alkalmazott kisvilágok felállításával eredve a kockázat és a felelősség nyomába. A metódus szemléletessé és összehasonlíthatóvá teszi a munka és az erkölcs viszonyát, hovatovább azt, miképpen viszonyultak a különböző társadalmak a szimbolikus „legelőkhöz”. Bertók Rózsa először az archaikus korba kalauzolja el az olvasót, s fejtegeti, hogy vajon Rousseau-nak volt-e igaza, aki a civilizáció előtti időszakot boldognak, avagy Bernard Mandeville-nek, aki nyomorúságosnak tartotta. A pécsi filozófus előszeretettel használ irodalmi alkotásokat a példázatosság kedvéért. Így lesz például a mandeville-i világkép modelljévé Daniel Defoe-nak Moll Flanders-ről, a társadalom által a választási jogától megfosztott kurtizánról szóló műve. E mellett a modell mellett a David Smith-i modell utópiának hat, viszont már beemeli a nemzet fogalmát. A smithi rend belülről irányított, alulról szerveződő, és spontánul működik. A boldogság az egészség, tiszta lelkiismeret és adósságmentesség hármásának szinonimája. Tulajdonképpen ebből a rendből nő ki magát a kanti világmodell, azzal a különbséggel, hogy Immanuel Kant a munka helyett szorgalomról beszél, melyből erkölcsi kategóriát csinál. A moralitás egyetemes törvénye pedig az egyén kategorikus imperativusára épül. Az „én” feladata cselekedeteit úgy irányítani, hogy erről törvényt lehessen alkotni. A kockázati társadalom modellje sokkalta kevesebb értéket hordoz az előzőekhez képest. A modell legfőbb sajátja a játékosok bizonytalansága. Magukra hagyatottságukban a biztos kötelékek megszűntek, az egyéni kapcsolatok szétszakadoztak. Nincsenek osztályok, rétegek, foglalkozás szerinti csoportok, melyekhez tartozni lehetne. A nagyfokú gépesítés miatt növekszik a munkanélküliek száma, a játékosok vagy gazdagok vagy szegények. A leírt folyamatok gazdasági érdekek miatt keletkeznek, következményeikben pedig az emberi természetből eredő hibákat hordoznak. A Bertók Rózsa által felrajzolt modellek közül az utolsó a posztmodern kort meghaladó világkép. Itt már a játékosok (a legelőn „legelészők”) nem tevékenyek, hanem depressziósak, vágyakoznak ugyan, de maguk sem tudják, mire, akár (hozza az irodalmi példát a filozófusnő:) Beckett „hősei”. E korban minden bizonytalan, és minden változóban van. A nagy elbeszélések elhallgattak, mindenki a saját sztoriját írja.

Míg Bertók Rózsa a becki gondolatokból a felelősséget ragadta ki, addig Losonczi Alpár (Temerin) a kockázat expanzióját: a döntést és a szorongást veszi górcső alá. Rámutat arra, hogy a felvilágosodás gondolkodói a kockázat elkerülésének módját az elégséges tudás megszerzésében látták. Ma már, a második felvilágosodás korában, ez megvalósíthatatlan, ugyanis az emberi döntésekbe beépült egy kiiríthatatlan paradoxon, „a várakozásokat felülmúló következményekre utaló várakozás”. Losonczi a genetikából merít példát, eszerint minél inkább kísérletezett a tudomány azzal, hogy genetikai térképeken rögzítse az objektív módon létező egyént – ami leplezetlenül hírt ad az emberről –, annál

inkább elbizonytalanodott az azonosság. Az ember immár képtelen felmérni egy adott jelenség (például természeti katasztrófa, gazdasági válság) kifizetésének összes lehetőségét, de a tudáshiány ellenére is kikerülhetetlen a kockázatvállalás. Döntési helyzetben állunk, még akkor is, ha híján vagyunk azon dolog tudásának, amelyet tudnunk kellene, döntenünk kell, vagy arról kell döntenünk, hogy nem döntünk, és arról, hogy mikor nem döntünk. Az elhatározás-kényszerre Jean-Pierre Dupuy francia filozófus kínál megoldást. A Stanfordi Egyetemen tanító Dupuy azt állítja, hogy csak akkor tudunk megfelelő módon viszonyulni (adott esetben) a katasztrófákhoz, ha szakítunk a történelmi idővel. Ez azt jelenti, hogy nem a katasztrófa kitörésének lehetőségét igyekszünk felmérni, hanem a lehetőséget (a történelmi időt figyelmen kívül hagyva) alapvetően bekövetkezőnek minősítjük. Ezáltal nem tudunk és nem merünk szabadulni a döntéstől, határozatot kell hoznunk a megmenekülésünk érdekében. Ezt nevezi Losonczi a szükségszerűség etikájának.

IDENTITÁS, FELELŐSSÉG, FELELŐTLENSÉG

Karikó Sándor sem szakad el a Földet fenyegető kataklizmáktól, eszmefuttatását azon meglepő egybeesés felemlítésével kezdi, hogy Ulrich Beck publikációja a kockázati társadalomról véletlenül (sorsszerűség?) a csernobili katasztrófával egyazon évben (1986) jelent meg. Az Alkalmazott Filozófiai Társaság titkára tanulmányában rámutat, hogy a reflexív modernizáció korában a veszélyeket immár nem a modern korszak vereségei és mulasztásai jelentik, épp ellenkezőleg: a győzelmei. Karikó világunk kockázatai közé sorolja a természeti katasztrófákat (2004-es thaiföldi szökőár), a pénzügyi válságokat, de a bevándorlások társadalmi hatásait is (az Európai Unió integrációs politikájával kapcsolatban). Mintha Beck – a felelőtlenségek miatt – mindezen bekövetkező tragédiákat előre látta volna. A felelősség szétforgácsolása mögött ő a multinacionális cégek tevékenységét sejtette. A tőkehajhászás miatt jött létre az ún. „szervezett felelőtlenség” (organized irresponsibility) állapota.

S ahol már minden kockázatba fordul, ott már többé semmi sem veszélyes, mondhatni: életvitellé válik a veszély.

Karikó kételkedik abban, hogy a veszedelmek világában tud-e az ember nagyobb egységekben gondolkodni, mint önmaga; tud-e mérlegelni, ítélni és felelősséget vállalni. Rezignáltan konstatálja, hogy az emberiség még éretlen a globális felelősségvállalásra (arra tehát, amit Lányi a tanulmányában olyannyira kívánatosnak tartana). Ugyanis a konkrét individuum sem tudja saját életét a jövő felől látni és mérlegelni, nemhogy nagyobb embercsoportok, nemzetek, államok. A szerző a mindennapokból kölcsönzött példákat hoz fel állításainak alátámasztására: az önsorsrontó fiatal egyetemistákat említi, akik a rektorátus

épülete előtt cigarettázgatva nap mint nap hódolnak a káros szenvedélyüknek, noha ismerik tetteik következményét.

Szabó Tibor, a Szegedi Egyetem filozófia- és művelődéstörténet tanára, ugyancsak a Föld erőkeszleteinek kimerülésére, valamint a gazdasági egyenlőtlenségekre mutat rá *A globális „visszafogott-növekedés” paradigmája* című tanulmányában. Az 1992-es Rio de Janeiró-i Föld Csúcs tanácskozására és László Ervin tudományfilozófusra hivatkozva, sürgeti a szegedi professzor az emberi szükségletek mérséklését. Ehhez Serge Latouche megoldásmodelljét hozza fel segítségül.

A Párizsi Egyetem hetvenéves filozófusa a *Survivre au développement* című könyvében fekteti le a fejlődés túlélése stratégiájának alapjait. A közelgő katalizma elkerülésére Latouche a „visszafogott növekedés” módszerét ajánlja. Tulajdonképpen a „décroissance” eljárása a Jean-Pierre Dupuy által felvetett tézis megoldásaként is értelmezhető. Latouche minden jelenlegi baj forrásának a gazdasági fejlődést tekinti. Beszédes számsorokat is felhoz szemléltetésül, tekintve, hogy az ENSZ kimutatása szerint 1998-ban a világ három letehetősebb emberének nagyobb volt a jövedelme, mint a 48 legszegényebb ország teljes GDP-je. Megismertet az ökológiai lábnyom fogalmával is, amiből kiderül, hogy az emberiség manapság úgy gazdálkodik, mintha másfélszer ekkora Föld állna a rendelkezésére. Elképzelhető-e hát – teszi fel a kérdést Szabó, a francia filozófus elméletét ismertetve –, hogy lehetséges végtelen növekedés egy véges bolygón? Mivel a válasz nem, s a világ gondjainak javáért a gazdasági fejlődés a felelős, egyértelmű, hogy ezt vissza kell fogni. Egy új társadalom megteremtése ajánlatos, melyben az egoizmust az altruizmusnak, a korlátlan fogyasztást a társasági élet fontosságának, a heteronómiát az autonómiának kell felváltania. Szabó Tibor a latouche-i elmélet kivitelezéséhez nélkülözhetetlennek tartja egy kidolgozott politikai program hozzárendelését. Tanulmánya annyiban rokonságot mutat a Lányiéval, amennyiben a gazdaság fékezését alapvetően politikai eszközökkel (a neoliberalizmus leépítése, ökológiai adók bevezetése, a tudományos-technikai újításokra adott moratóriumok alkalmazása) képzelel el. Szabó sürgetőnek tartja a beavatkozást, ugyanis – egy szellemi aforizmával élve: Ha nem váltunk irányt, alighanem oda jutunk, ahová tartunk.

Szécsi Gábor a kockázati társadalom kihívásaira a latouche-i „visszafogott növekedés” elméletéhez hasonló, de alapjaiban a globális médiatérre támaszkodó elképzelésben látja a megoldást. A Pécsi Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájának témavezető tanára (emellett a Magyar Alkalmazott Filozófiai Társaság elnöke) a német Eric Fromm elméletét ismerteti a *Felelősség, identitás, globalizáció* című tanulmányában. Fromm az ún. „etikus globalizáció” mellett tör lándzsát, ezen néhány etikai alapelv globális térhódítását, valamint a globalizációs folyamat erkölcsössé válását érti. Szécsi tanulmánya arra kíván

rávilágítani, hogy az újonnan szerveződő közösségi formák, a globális kommunikáció eredményeként megszülető összetett identitások és az új társadalmi kategóriák hogyan vezetnek el a frommi kíváncsiságokhoz. Az individuum választási helyzet elé kerül, ahol is döntenie kell, hogy az egymás között versengő közösségek (vallási, politikai), életmódok (táplálkozási és szexuális szokások) és értékek közül melyiket választja. Ezek az új közösségi szintek felülírják az eddigi helyi és világszintű közösségi tereket. Létrejönnek a Joshua Meyrowitz New York-i filozófus által elnevezett „glokalitások”. A glokalitások megszületéséhez szükséges fejlett médiatér azonban már korunkban alapvetően befolyásolja az emberek én-képét, hiszen a hálózati világban az „általánosított másik” szemszögéből észleljük és ítéljük meg önmagunkat. Emellett a globális perspektívák feltárulkozása, a lehetőségek kiszélesedése folytán jelentkezik az ún. „általánosított máshol-lét”, amely legkönnyebben tükörként képzelhető el Meyrowitz szerint. E tükörben ismerhető fel saját lokalitásunk képe. Szécsi szerint a glokalitások emberének összetett identitása és a globális közösségek megjelenése csak együttesen járulhat hozzá egy világszintű erkölcsi rend megszületéséhez. Ezen új világrend az információalapú közösségi identitások révén válik fenntarthatóvá, és alapvető elvárásként fogalmazódik meg vele kapcsolatban, hogy minden egyén és a csoport hozzáférhessen a hálózati társadalom által fenntartott tudásalapú gazdaságba. Ez természetesen nem csak elméleti, de technikai, sőt inkább technikai feltételezettségű elvárás.

Márfai Molnár László munkája Szécsi tanulmányaival sok helyütt mutat rokonságot. A mai kort ő is az információs társadalom szemszögéből közelíti meg, de fejtegetéseiben a tudás és a tudástőke mibenlétére tér ki. A debreceni filozófus (aki a *Határ* című irodalmi, a *Gond* nevet viselő filozófiai és az ARCA megnevezésű internetes filozófiai folyóirat alapító szerkesztője is) az emberi ismeret különböző korokban betöltött tőkeképző szerepét vizsgálja. Rámutat arra, hogy a preindusztriális korban a (közösségi) vagyon a használati eszközök kímélésével jött létre, tehát a fogyasztás visszafogásával; Ezzel ellentétben az iparosodott társadalomban a vagyon a termelés és fogyasztás egyensúlyba helyezésével teremtdött meg (de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egyre többet termeljünk – de akkor többet is kell fogyasztanunk); Ám a tudás, mint tőkeforma csak a posztindusztriális korban jelentkezik, s ennek sajátossága, hogy minél intenzívebben használják, annál inkább megtérül a használóinak. Márfai Molnár szerint a fejlett információs hálózatoknak hála immár kétféle tudástőké-ről kell beszelnünk: az első, amit az iskolában sajátíthatunk el (tudni valamit), a második pedig az, amit az internet felhasználásával nyerhetünk (tudni, hogyan). Ám a digitalizáció, a kommunikációs technológiák felgyorsulása mégsem formálja át az emberi kapcsolatok felépítésének, fenntartásának és eredmény-központúságának már évszázadok óta ismert technikáit, csak éppen a munka és

irányítás, valamint a társadalom aspektusai öltenek új jelleget. Maga a tudás és a műveltség (kanonikus tudás) sem változott az idők során, csupán jelentésében – állítja Márfai Molnár –, s kiegyenlíti a klasszikus műveltséget a napjaink praktikus (a tudni hogyan-) tudásával, mondván: mind a kettő réteghez és időhöz kötött jelenség. A debreceni filozófus értelmezésében az identitás is hasonló utat jár be a posztmodern korban, akár a tudás, hiszen én-tudatunk is több részre hullik, és mozgatható, alakítható, a kulturális ingerek hatásának engedő képlékeny anyaggá válik. Így beszélhetünk (Ricoeur nyomán) ugyanazságról (idem) és ömagaságról (ipse), ahol az első az identitásaink közti szakadékok áthidalását végzi, míg az utóbbi a pillanatnyi „Ki vagyok én?” kérdésre keresi a választ. (Mondhatni, az első az időbeliséggel, a második a térbeliséggel ápol szorosabb kapcsolatot.) A felelősséget a szerző (s itt kapcsolódik Márfai Molnár tanulmánya a kockázatvállalásról szóló vitához) az én folytonosságát felügyelő, az emberi értékek továbbítását végző idem-identitásban találja meg. Mivel az informatikai globalizáció már kiiktatta a klasszikus műveltségeszményt, s féltő, hogy ugyanezt cselekszi az idem-identitással is, az ipse-identitás pedig képtelen az erkölcsi szabályok továbbvitelére, megtörténhet hát – vélekedik Márfai Molnár László –, hogy a posztmodern kor felemészti azt a narratív kompetenciát, amely az én-tudat és a moralitás fenntartásának forrása.

Mészáros András *Társadalmi idő és felelősség* című munkája az idő problematikáját viszi tovább, s bár az ugyanazság és ömagaság fogalmait másként kezeli, mint Márfai Molnár László, ő is a kontinuitáshoz köti a felelősséget. A folytonosság meghatározásánál az egyidejű létezés (szimultaneitás), az egymásra következős (szukcesszivitás) és a tartam (duráció) szükségszerű hármáról beszél. Csakis ezeken (az „időben-benne-léten”) belül képzelhető el cselekvés és felelősség. A nehézség akkor keletkezik, ha az egyén vagy a társadalom rendelkezésre álló ideje kisebb, mint a döntéshez szükséges idő, tehát a közösség időszűkébe kerül. Ennek több formája létezik, Mészáros kettőt emel ki. Az elsőnél a döntéshozó státusa a meghatározó. A politikusokat hozza fel példaként, akik a jelent az aktualitással hajlamosak azonosítani, tetteik láncolatában nem a duráció, sem a szukcesszivitás, hanem a szimultaneitás érvényesül. Persze, a ma szemszögéből érthető, hogy a politikus a jelen lévő emberi problémákra reagál, de az ilyen felelősség (Heidegger szavával) az Akárki felelőssége, hiszen nem képes továbblépni a valódi időbeliség és történetiség felé. Cselekvése látszat-cselekvés, amely elrabolja az időt a valós cselekedetek elől. A másik időszűke akkor jön létre, ha az egyén vagy a társadalom lemaradásához mérten túl kevés rendelkezésre álló (diszponibilis) idővel rendelkezik, mi több: a meglévő időmennyisége is csökken, így a jövő kiszámíthatatlanná válik. Ha a felelősséget a múlt tiszteleteként és a jövő iránti elkötelezettségként értelmezzük, akkor ez az egyén vagy társadalom a bizonytalanság révén elszakad az aktuális jelentől.

Ennek történeti következményei is vannak, általában ezekben az időkben jelennek meg az önjelölt próféták és az egyszerű (a felelősséget kerülő) megoldások szószólói. Mészáros András irodalmi példákat hoz fel az időkezelés nehézségeinek szemléltetésére: Hans Castorp eltévelyedését a Varázshegyen Thomas Mann művében és Milan Kundera *Halhatatlanságának* Paulját, aki tulajdonképpen kiesik az időből.

KOCKÁZATOK ÉS FELELŐSSÉG

Tóth István János, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa Hans Jonas német filozófus és Ulrich Beck felelősségről és kockázatról szóló elmékedéseit hasonlítja össze. Figyelme a *Das Prinzip Verantwortung* (1979) és a *Risikogesellschaft* (1986) munkákon időzik hosszasan. Mindkét könyv központi tézise, hogy a 20. század második felére, a technikai cselekvés kiterjedésével párhuzamosan az ember és a világ viszonya megváltozott. A kockázat alapja immár a technológiát használó emberi tevékenység. Ez teremtette meg az ún. nem-szándékolt következményeket. Eddig csak a természet vagy az ember szándékos károkozásával kellett számolnunk, mára azonban a veszélyforrásokhoz csatlakozott a nem-szándékos rossz is. Mindkét szerző kitér arra, hogy a keletkező új kockázatok nemcsak az egyes embert, hanem közösségeket, esetenként az egész emberiséget is érinti. Így alakulhatott ki az a válságos helyzet, hogy miközben az ember hatalmas kiteljesedett, addig ez a hatalom erkölcsileg és jogilag szabályozatlan, hiszen az embernek a természethez való viszonya még az évezredekkel ezelőtti formálódott szabályokon nyugszik. Ezt nevezi Tóth – Jonas szavait használva – erkölcsi vákuumnak.

A budapesti közgazdász és filozófus a kockázat és felelősség fogalmainak etimológiai megközelítése mellett a matematikai alapú döntéelmélet legújabb kutatásairól is beszámol. Ezenfelül a kockázatos viselkedés problematikájának taglalásakor a cselekvésből származó előnyök és hátrányok megoszlásáról értekezik. Vajon kockáztathatom-e mások érdekeit a saját fogadásomban? Vajon kockáztathatom-e a mások összes érdekét egy fogadásban? – kérdésekre az erkölcsstan és a politika megközelítésében keresi a választ. Rámutat arra is, hogy az utómodernben az emberiség továbbra is technooptimista szemléletet képvisel. Ezt azzal magyarázza a szerző, hogy egy technika káros mivoltát bizonyítani sokkalta veszélyesebb feladat, mint az ellenkezőjét. Bizonyítékul hozza fel erre, hogy eleddig viszonylag kevés modern technikai vívmány került tiltólistára. Ezzel szemben technopesszimizmussal, amely nyomban elutasítja a technikai vívmányokat, ritkán találkozni. Tóth a két véglet közötti középutat tartja kívánatosnak, melyet technorealizmusnak nevez.

Veress Károly (Szováta) ugyancsak a felelősség nyomába szegődik, ám ő Tóth I. Jánoshoz viszonyítva nagyobb időkeretet fog át munkájában. Az erdélyi gondolkodó, a hagyományos filozófiai elméletekkel szakítva – melyek a felelősséget az én-központú nézőpontból, hangsúlyosan etikai problémaként kezelték –, tehát szakítva a hagyománnyal, a felelősséget hermeneutikai megközelítésben kutatja. Veress Roman Ingarden és Jean-Paul Sartre gondolkodásában mutatja ki a hagyományos filozófia szubjektum-központúságát és a felelősség azon jellemzőjét, amely a tett elkövetéséből ered. Evvel szemben (részben Emmanuel Lévinas és Hans-Georg Gadamer gondolatai nyomán) a felelősség hermeneutikai megközelítése más eredményt mutat. Először is, a felelősség nem kívülről rendelődik hozzá egy konkrét esetben zajló történéshez, hanem ennek értelem-összefüggéseiben formálódik. Veress szerint a megértéstörténeten van a hangsúly, annak felismerésén, hogy a tettekért vállalt felelősség és a cselekvők egymás iránt, illetve önmaguk iránt vállalt kezessége szervesen egymáshoz tartozik. Az ember nem lehet teljességgel felelősség nélküli, csak felelőtlen. A felelősség ezáltal kérdés-válasz szabad dialógusában születik meg, de egy cseppet sem elhanyagolható részlet ugyanakkor, hogy a felelősség megértésének folyamatába mennyire vagyunk beavatottak. Ez nem csak azt jelenti, hogy a felelősségtörténet rajtunk is áll, hanem azt is, hogy bennünket is alakít. Veress szerint ebben mutatkozik meg a valós emberi felelősség, mint velünk megcső és az emberi valónkat formáló történés.

A marosvásárhelyi Ungvári Zrínyi Imre a kockázat és felelősség fogalmait strukturális szempontból elemzi, tehát alapjában a társadalmi rendszer működéséhez köti. E módszer taglalásával kissé szembemegy Beck elgondolásával, hiszen nem csupán lehetségesként, hanem elkerülhetetlen gondolati követelményként mutatja fel a rendszerműködés kritikáját. Ungvári arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyenek az esélyei (s vannak-e egyáltalán esélyei?) a felelősségteljes cselekvésnek egy olyan társadalomban, ahol a kockázat strukturális létjellemző. Mert dönteni, így vagy úgy, de kell az embernek, hiszen (s ebben osztja Veress Károly nézetét): a kockázat életünk része az emberi létállapot természetéből adódóan, vagy (Nicolai Hartmann szavaival): az ember épp a szabadságánál fogva kockázathordozó lény. Ám a becki világban, a technológiai világ korában a tett és a felelősség közé bekerül a technika, így az emberi akarat azon keresztül tud csak érvényesülni (mesterséges megtermékenyítés, genetikai vizsgálatok – sorolja a példákat a szerző). Ám már Heidegger is nagyobb veszélynek tekinti az ember elfordulását az eredeti feltárástól, továbbá az igazság technikai alapú felismerését, mint a „helyel-közzel halálhozó gépezeteket”. Az emberi erkölcsi éberség ott is lanyhulhat, hogy a közvetítő (köztes) rendszerek közreműködése személytelenné teszi a cselekvést és a belőle eredő felelősséget. Ungvári megoldásként a körütekintő gondolkodást és a szakmai, illetve ágazati etikák alkalmazását szorgalmazza.

Garaczi Imre, a Pannon Egyetem tanára szociológiai és közgazdasági irányból, az időszerű politikai történéseken keresztül közelítette meg a kockázat fogalmát. Úgy látja, hogy a kommunikációs és médiatársadalom miatt két alapvető rétegre bomlott az emberiség. Egyik a fogyasztói versenyben győztes fél, a másik pedig az, amelynek eltökélt célja az előbbi csoportba való bekerülés. A rétegek közötti arány: 10/90. Mindent, amit a szerző a felelősségről és kockázatról mond, ennek a ténynek a fényében teszi. A filozófus megállapítása szerint a becki kor egyik saját-sága a politika új dimenzióba való kerülése. Ott is feltűnik, ahol a korábbi időszak-ban nem volt jelen, például az új médiaeszközök révén már a szűkebb magánélet tereire is befurakodik. (Ez természetesen nem az a politika, amelynek térnyerését Lányi András szorgalmazza!) Garaczi szerint a mai időkben a globális szabad piac (pontosabban 13-15 multinacionális vállalat) és a nemzetállamok küzdenek egy-mással. Ebben a harcban egyes államok már teljesen a globális nagytőke markába kerültek, s ezek nemzetpolitikáját a gazdasági hatalmasságok irányítják. Megszűnt a hatalmi egyensúly, amely a modernizmus első ipari társadalmában megkötött hatalmi szerződésen alapult, és a gyeplő a kormány, a parlament, a közvélemény és a törvénykezés háta mögött átkerült a gazdaság szereplőinek kezébe. Nagy-szerű példa erre a 2008 őszén az Egyesült Államokban kialakult gazdasági vál-ság, melynek során az adófizetők pénzén segítették meg a felelőtlenül gazdálkodó bankóriásokat. A közgazdaságtan ezt nevezi „morális kockázatnak”. Ez esetben is felmerül a Tóth István János által feszegetett kérdés: vajon a mások részéből mennyit kockáztathatok a magam hasznára? A neoliberalizmus ezen túlkapásait látva érthető, hogy világszerte megerősödtek a konzervatív-jobboldali magyará-zatok (például Franciaországban, Németországban vagy Magyarországon), ame-lyek a spekulációs tőke visszaszorítását tűzték ki fő feladatul.

POLITIKA, KOCKÁZAT, FELELŐSSÉG

A Gervai Pál – Trautmann László budapesti szerzőpáros a közgazdaságtan nyomvonalán folytatta a kockázatról szóló párbeszédet *A fejlődés tervezése* című tanulmányával. Arra keresték a magyarázatot, hogy vajon az 1989–90-es rendszerváltást Magyarországon mért nem egy emberséges kapitalizmus követ-te. Milyen – a szocializmusban gyökeret vert – nézet rovására írható a jelenkori neoliberalizmus? Hogy e kérdésre válaszolhassanak, a közelmúlt történetének közgazdasági jelenségeit szakaszokra bontották, s evvel tulajdonképpen a marxi formációelméletet is újraértelmezték. Karl Marx elmélete a történelem folya-mán az egymást szükségszerűen követő társadalmi rendszereket veszi számba illetén sorrendben: az ősközösség, a rabszolgatartó társadalom, a feudális társa-dalom, a kapitalizmus és a szocializmus, majd a kommunizmus. Trautmannék tanulmányukban azt mutatják ki, hogy a formációelmélet értelmezése Magyar-

országban nem volt összhangban a Marx által leírtakkal, a magyarázatok jelentős mértékben vulgarizálták a szocializmus atyjának elméletét. A szerzőpáros ebben látja a neoliberalizmus erőteljes jelenlétét a magyar közgazdasági gondolkodásban. A Kádár-korszakban a marxi tant (a tíz éve, hetvenévesen elhunyt) Tőkei Ferenc igyekezett értelmezni, a hat nyelven megjelenő, *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez* (1965) és *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése* (1977) című munkáiban. Alapvető gond, hogy Tőkei nem értette meg a kapitalizmus valódi folyamatát, amikor a kapitalizmust az ázsiai termelési móddal vetette össze. A gépesítést alapvetően elítélte, hisz számára a tulajdon és a munka egysége jelentősebb kategória, mint a gépesítés. S mivel Tőkei nem értette a kapitalizmust, így nem tudta a marxi értelemben elkülöníteni a szocializmustól és a kommunizmustól. Tőkei értelmezése beleivódott a magyar gondolkodásba, így a kapitalizmustól való félelem a rendszerváltás után is megmaradt.

Azzal, hogy a vulgármarxizmus negligálta a vezetés (és a vezető) feladatát, lehetőséget adott arra, hogy e szemléletet átvéve, a nyugati kapitalizmus egy vezető nélküli neoliberalizmussá váljék Magyarországon, vonja le a következtetéseit Gervai és Trautmann.

Több szempontból is figyelmet érdemel Vigh Zoltán és Tamara Gajinov tanulmánya. Elsősorban azért, mivel a *Szerbia és az Aarhusi Egyezmény* című munka (mint ahogy a cím is elárulja) Szerbia jogi kötelezettségeivel foglalkozik, s magyar nyelven ilyen jellegű művel ritkán lehet találkozni. Másodsorban pedig a körültekintően végzett, a jogalkotás megtestesülésére kérdező felmérésért és ennek részletes magyarázatáért is érdemes kézbe venni a munkát. A mű révén egyrészt értesülést kapunk a szerbiai környezetvédelmi jogokról, ezek szankcionálásáról, másrészt pedig a polgárok környezettudatosságáról is tájékozódunk. Mi derül ki a tanulmányból?

Szerbia 2009-ben ratifikálta az *Aarhusi Egyezményt*, amely a környezetvédelmi ügyekben az információhoz való hozzáférést, a közvéleménynek a döntéshozatalban való részvételét, továbbá az igazságszolgáltatáshoz való jogot hivatott biztosítani. Az Egyezmény kidolgozását az európai környezetvédelmi miniszterek harmadik, Szófiában megrendezett konferenciáján határozták el 1995-ben. Az egybefüggő rendszert alkotó szöveget 1998. június 25-én fogadták el, majd 2001. október 30-án lépett hatályba. Szerbia 2009-ben ratifikálta a megállapodást. Meg kell azonban említeni, hogy a konvenció szellemisége a korábban meghozott környezetvédelmi jogszabályokban már jelen volt. A 2004-es Alkotmány biztosította az állampolgárok betekintését a környezetvédelmi hatásvizsgálatokba, s a benne megfogalmazott rendelkezések összhangban álltak az e jogterületet szabályozó uniós szabályozással. Mindezek tudatában érdekesek a szerzők által feltett közvélemény-kutatási kérdések, melyek arra keresnek feleletet, hogy mindezen jogokról és kötelezettségekről tudomást szereztek-e a

szerbiai állampolgárok, vagy sem. Vigh és Gajinov kérdőíve 6 kérdést tartalmaz, amelyekre 158 személy válaszolt. E kérdésekből kiderül, hogy a megkérdezettek (a társadalom reprezentáns tagjai) többsége (közel 5/4-e) kevésbé jól (kettes osztályzat), illetve közepesen (hármass osztályzat) tájékozott környezetvédelmi kérdésekben. A kérdésre, hogy „Milyennek értékeli a polgárok részvételi lehetőségét a környezetvédelmi szempontból jelentős döntések meghozatalának folyamatában?”, már a megkérdezettek 21%-a mondta, hogy bizony nincs rá lehetőség, és harmada, hogy alig van lehetőség rá (kettes osztályzat). A harmadik kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy Szerbia polgárainak többsége (1/3-a) előtt nem ismeretes a városi tervekbe való szabad betekintés joga. A faggatott személyek 93%-a még sohasem kért az illetékesektől adatot a környezetének szennyeződöttségére vonatkozólag, s mindössze 15 százalékuk tett javaslatot ezen illetékesek előtt konkrét környezetvédelmi probléma megoldására. Látszólag ellentmond e két utóbbi kérdés eredménye a hatodikra adott válaszokétól, melyekből kitűnik, hogy tíz megkérdezettből kilenc igen jelentősnek (négyes osztályzat) és nagyon jelentősnek (ötös érdemjegy) tekinti a környezet minőségére vonatkozó kérdéseket. A tanulmány szerzői a kutatás eredményeivel kapcsolatban megállapítják, hogy bizony nem csak az állam végrehajtó, tájékoztató és a környezettudatosságra oktató kapacitásainak növelése szükséges Szerbiában, de a polgárok ezen területeken való tevékenyebb részvétele is.

Himfy József (Debrecen) a neoliberális demokráciából való esetleges kiutat egy új polgári réteg kialakulásában látja. *A politika előtt – politika után?* című tanulmányában a polgárságnak mint társadalmi rétegnek a története után kutat, s az erényeit törekszik feltárni, a német polgári rétegre való különös figyelemmel. Mint rámutat, a nyugati demokráciák jogrendjei az emberi jogokat veszik normatív zsinórmértékül, a követendő normák kölcsönös igazolásának követelményét, kiindulópontjuknak az egyént tekintve. E felfogás, azaz a polgári látásmód hisz a haladásban, amelyet nem feltétlenül forradalmi módon, hanem akár felülről végrehajtott reformokkal is megteremthetőnek tart. Himfy a Thomas Mann-i világon keresztül mutat rá a polgári világ erényeire.

A szerző azonban megállapítja, hogy Magyarországon a folytonosságát veszített („Márai Sándor volt az utolsó polgár”) polgárságot visszakívánni bizonyos donquijotizmust feltételez. Himfy szerint már csak azért is, mivel a társadalmi intézmények is túlságosan „gyarmatosították” a polgári életvilágot. Egyfelől kevés a társadalmi munka, a tiszteletbeli, önkéntes tevékenység a civil társadalom tagjainak részéről, másfelől a magyarországi polgárság társadalmi alapjai is elkoptak az elmúlt félszáz esztendőben. Máraival együtt mondja a debreceni filozófus, utalva a történeti folytonosság hiányára, miszerint polgár csak az, akinek már a nagyapja is polgár volt. Lehet-e vajon máról holnapra egy széles polgári réteget előcsalogatni a kalapból?

A GYÓGYÍTÁS FELELŐSSÉGÉTŐL A TÖKÉLETESÍTÉSIG

Placebo (a latin placere jövő ideje: tetszeni fogok): olyan gyógyszer, ál- vagy szimulált orvosi beavatkozás – amely nem tartalmaz hatóanyagot, de hatásos lehet. Az elmúlt 10–15 évben a placebohatás jelenségének vizsgálata az etika érdeklődését is felkeltette. A kérdéssel Szolcsányi Tibor, a Pécsi Tudományegyetem Magatartástudományi Tanszékének tanára foglalkozott. Szolcsányi a placebo gyakorlatát az ókorig vezette vissza, s tanulmányában rámutatott, hogy a filozófiai gondolkodásba is, Platón *Állam* című munkája révén, igen hamar bekerült ennek a gyógyítási módszernek az etikai problematikussága. A szerző megállapítása szerint az orvoslás ezen technikájára a 1960/70-es években figyeltek fel igazán. Az orvostudományi kutatások során ekkor vezették be egyúttal az ún. randomizált, kontrollcsoportos klinikai vizsgálatok módszerét is. Igaz, éppen emiatt a placebóval való foglalkozás során a kezelések hatékonyságára vonatkozóan teljesen megalapozatlan adatok is megjelentek. A gyógyulási eredményeket a klinikai vizsgálatok placebo-ellenőrző csoportjain mérték le. Pedig ezek a személyek, akiket előre tájékoztattak, hogy placebokészítményt fognak kapni, csak hoc ergo propter hoc (a tény következtében) gyógyulást mutattak, tényleges állapotuk a kezelés elmúltával visszaesett. Javulás tehát nem történt. Az elmúlt 10–15 év tanúságai hozták, hogy ma már csak nem-kezelt kontrollcsoporton tanulmányozzák a placebo hatását. Ezenfelül a kutatások a placeboeszközök biokémiai hatásaira is felfigyeltek. (Például a placebocukorka megemeli a Parkinson-kórosoknál a dopaminszintet.) Érdekes az a felismerés is, hogy a placeboterápiák hatékonysága a kezelések összetettségének fokozásával növelhető. Az új ismeretek következtében maga a placebohatás fogalma is megváltozott. Ma már csak az minősül placebohatásnak, amelyet egy terápiás szituáció vagy folyamat pszichoszociális kontextusa vált ki. Az orvostudományi etika területén (s itt kapcsolódik a szerző tanulmánya a felelősséghez kötődő vitához) máig az egyik legnagyobb dilemma, hogy a biomedikális hatás alkalmazása, vagy a teljes terápiás hatás fokozása az előbbre való-e... Mert ez utóbbi azt is jelenthetné, hogy a placebo akár érvényt szerezhetne magának a modern gyógyításban is.

Barcsi Tamás (Pécs) *Az ember tökéletesítésétől az új emberig* című munkájában az orvostudomány és a filozófia etikai jellegű kérdései kapnak helyet. Barcsi a genetikával, a géntechnológia legújabb eljárásaival foglalkozik. Mindezen eljárások erkölcsi hátterét irodalmi műveken keresztül mutatja be. Az ember én-képének esetleges átformálódásához vezető humángenetikai beavatkozások már Aldous Huxley, Jevgenyij Zamjatin, Abe Kóbo munkásságában megjelennek. Milyen veszélyeket rejt magában a klónozás, a mesterséges megtermékenyítés, az orvosok által megtervezett jövő? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Barcsi.

Sajnos nem jut megnyugtató végeredményre. Beszámol az ún. eugenizmusról, amely egy politikai mozgalomként a fajnemesítést szorgalmazza. Az eugenizmus módszerei (eugenika) egy új elit réteg, egy tökéletesített ember megjelenéséhez vezethetnek. Ennek révén a genetikai diszkrimináció általánossá válhat. A pécsi filozófus a gondolkodók gensebészettel kapcsolatos véleményeit is összeütközteti. Dieter Birnbacher német kutató szerint a gensebészet nem sérti feltétlenül az emberi méltóságot. A szerző egy elvárható minimális emberi standardot állít fel, s érvelése alapján a klónozás nem hágja át e határokat. Jobbára ugyanis nem egy embert használnak fel az orvosok, hanem „csak” sejteket és sejtszerkezeteket. A humántechnológia pártolói mellett szól Barcsi szerint az az évezredes emberi törekvés is, hogy fajunk sérülékenységét minimalizálni igyekszünk. Kérdés, hogy a kockázatok csökkentésének hol a határa?

Kormos Ferenc

12 MAJOM – A TUDÓSOK MINT A FUTURIZMUS APOSTOLAI?

12 Monkeys – Scientists as the Apostles of Futurism

12 tudós a 21. századról. Szerkesztette Szemenyei István et al. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010

A cím nem provokatív, hanem az azonos című Terry Gilliams-filmre utal. A könyv tizenkét világhírű tudós a 21. századról alkotott gondolatait ismerteti az olvasóval. Pálinkás József, az atomi ütközések fizikájának neves kutatója érthető és szabatos előszavával bevezeti és közelebb hozza az olvasóhoz a köz-zétett eszmefuttatásokat. A könyv egyik célja, hogy a tudomány kimagasló személyiségei betekintést engedjenek munkásságuk lényegébe.

Hasonló kötetek nap mint nap jelennek meg, viszont a bennük közöltek különlegessége, hogy közérthető módon beszélnek pl. a pásztázó alagútmikroszkópról, hődrótos sebességmérőről, Doppler anemométeréről és rendeltetéséről, ezáltal az érdeklődő olvasó számára is élvezetes olvasmányt nyújtanak.

A kötet szerkezete sematikus: az interjúalanyoknak a riporterek majdnem ugyanazon kérdéseket teszik fel nem szakmai, azaz közérthető nyelven – az említett olvasótípusok igényeinek is megfelelően. Ismertetőmet a könnyű befogadás és figyelemfelkeltés érdekében – egy magyar tudós kapcsán kivételt téve – szintén az adott séma alapján szerkesztettem meg. Ezáltal az interjúkötet egyes sarkalatos pontjait/kérdéseit próbálom kiemelni és interpretálni.

ELSŐ KÉRDÉSKÖR: A 20. ÉS 21. SZÁZAD KORRELÁCIÓJA ÉS KIHÍVÁSAI

Werner Arber mikrobiológus és genetikus a túlnépesedésre, a táplálkozás minőségének javítására, a bioüzemanyag előállításának nagy veszélyére(!) figyelmeztet. Ez utóbbi a köztu-

datban mint pozitív eljárás tudatosult, de a kötetből megtudhatjuk, hogy megkérdőjelezi a mezőgazdaság fenntarthatóságát. Werner Arber szerint a szegénység csökkenését a növekvő népsűrűség miatt nem tudják eszközölni a szakemberek. Barabási Albert-László, aki az egyik legtöbbet idézett fizikus, szintén a szegénységről, éhségről, vízhiányról elmélkedik, de felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az említett problémák orvoslásához hiányzik egy rendszer, amelyet ő olyan hálózatemlétként mutat be, amely a világon működő hálózatként (25) mindezzel érzékelteti a *rend* jeleit, mint pl. a Facebook-, Iwiw-szerű közösségi oldalak, amelyek a társadalmi hálókra épülnek. Catherine Bréchnignac klaszterfizikus az emberiség akut problémáit a szegény–gazdag reláción keresztül elemzi, de felhívja figyelmünket a világháló veszélyeire is. Megdöbbentően hathat Bréchnignac fejtegetése a nukleáris energiáról, amelyet elsődleges energiaforrásként említ, de utal az alternatív energiaforrásokra is, mint amilyen a napenergia, bioenergia, a vízi és geometrikus energia s mindezeknek a kiaknázására.

Catherine Cesarsky, aki a francia kormány atomenergia-ügyi főbiztosa, a nyomort, éhezést, türelmetlenséget említi, de számára a legégetőbb kérdéskör a háborús fenyegetés, amely bármikor háborút okozhat, tehát, mint mondja: „a béke veszélyeztetettsége messze a legfontosabb” (48). Mohamed H. A. Hassan – akinek kutatómunkája középpontjában az elméleti plazmafizika, a szél pusztításának fizikája és a homokszállítás áll – okfejtésében három legnagyobb kihívás létezik a 21. század emberére nézve: elsődleges gond a szegénység felszámolása, a gyermekhalandóság kérdésköre és a HIV, másodlagosnak a klímaváltozást mint a globális katasztrófa egyik elindítóját láttatja, míg harmadik sarkalatos pontként a pénzügyi válság hatékony kezelését említi, melynek kapcsán egy figyelemre méltó példát említi: Afrikát az 1970/1980-as években.

Rolf-Dieter Heuer professzor a világ legégetőbb problémájaként az egészség és a béke megőrzését említi, szerinte értelmes, kreatív munka és állandó innováció segítségével ez elérhető. Lovász László világhírű matematikus a jövő nagy kihívását az élet megértésében látja, ezt matematikai módszerekkel próbálja kutatni. Lu Yongxiang professzort a gépészet fejlesztésében, a hidrodinamikus erőátvitel és vezérlés területén elért eredményei teszik világhírűvé. Szerinte a demográfiai robbanás, a közjóléti szintkülönbség, a közbiztonság és a globális fölmelegedés jelenti a legnagyobb kihívást a 21. században.

Erwin Neher német biofizikus a regionális konfliktusokat, terrorizmust, betegségeket és járványokat emeli ki, de meglepő módon beszél a pozitív kihívásokról is. Így szól erről: „megérteni saját magunkat és környezetünket” (109), ezt intellektuális kihívásnak nevezi.

Ahmed H. Zewail kémia- és fizikaprofesszor, hasonlóan Mohamed H. A. Hassanhoz, három problémakörre osztja megfigyeléseit: elsőként említi az oktatást, mert szerinte nem egyeztethető össze a tudásalapú 21. századdal, hogy egyes

országok népességének megközelítőleg a fele analfabéta, és sok országban a nőknek nincsenek törvényes jogai a megfelelő oktatáshoz (126), említést tesz a prosperáló gazdaság és a demokratikus közélet kérdésköréről is. A második probléma szerinte a szegénység, a harmadik pedig az energiaellátás.

A MÁSODIK KÉRDÉSCSOPORT TÉMÁI: ALTERNATÍVÁK
A FELMERÜLŐ PROBLÉMÁKRA, ÉSZREVÉTELEK
A LEGKIEMLEKEDŐBB TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEKRŐL,
TUDOMÁNY ÉS TÁRSADALOM KAPCSOLATA, GONDOLATOK
A TUDÓSOKRÓL A 21. SZÁZADBAN

Werner Arber a tudományok folyamatos változását, az egyre kisebb dolgok vizsgálatát (pl. nanotudományok), a kozmikus és biológiai evolúciót, a világ működését vizsgálja interdiszciplináris eszközökkel. Ez a megközelítés a kötet többi tudósára is jellemző és magától értetődő. Szerinte fontos, hogy a közvéleményben és a civil társadalomban megerősödjön a bizalom a tudomány iránt, és tudatosítani kell a társadalom felelősségét. Az újfajta technikai alkalmazások bevezetésénél gyakori párbeszédet kell szorgalmazni a két fél között. Werner Arber azt vallja, hogy a tudósok képesek egymáshoz közelíteni a nemzeteket, mert a tudomány globális (17).

Barabási Albert-László megemlíti az új biológiai módszereket (pl. gyógy-szercélpontok etc.), a megváltozott gondolkodást a betegségek, pl. a rák kapcsán (a rák, amely olyan defektus, mely zavarja a hálózatok működését), valamint beszél a gazdaság és a hálózatelmélet hasznos szimbiózisáról.

Catherine Bréchnignac a különböző tudományágak hasznos és összehangolt együttműködését hangsúlyozza, amelynek fontos szerepe van a modern kutatásban. Számára is az egyik legfontosabb pillér az interdiszciplinaritás, amely úgy működik, mint egy eszköz, hogy valamit megértsünk, fuzionáló kutatási csoportok, ötletek, modellek átvitele egyik területről a másikra (31).

Catherine Cesarsky szerint a Naprendszeren kívüli, más csillagok körül keringő bolygók felfedezése a legjelentősebb csillagászati eredmény, a másik lényeges pedig az Univerzum gyorsuló tágulásának a kimutatása. Cesarsky példaként felhossa az adaptív optikát, amely csillagászati eszközként használatos, de a gyógyászatban is alkalmazzák bonyolult szemműtéteknél. Rolf-Dieter Heuer figyelmeztet arra, hogy a tudományos kutatás egyre specializálódik, Einstein vagy Teller még felfedezéseket tettek pl. a magfizikában, de napjainkban a kutatás teljesen elaprózódik. Ez túlbonyolítja az interdiszciplináris kutatást. Heuer felhívja a figyelmet arra is, hogy a tudomány egy fajta univerzális nyelv, és hogy „tudomány nélkül nincs technológia, nincs innováció, nincs fejlődés” (75).

HARMADIK TEMATIKA: CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY

Magyar nyelven írom e szöveget, és elfogultság nélkül állíthatom, hogy a fiumei születésű hazánkfia (?) fejtette ki a kérdésekre a legtalálhatóbb válaszokat. Külön „fejezetben” szólnék nevelés- és fejlődépszichológusunkról, akinek nevét a boldogságra, kreativitásra és az áramlatra (*flow*) irányuló kutatásai teszik ismertté.

(Természetesen szándékosan váltottam stílust e bekezdés megírásakor, hogy miért, a kedves olvasó megtudhatja, ha felüti a kötetet az 51. oldaltól, arról pedig, hogy itt miért nem lesz szó világbékéről, AIDS-ről, az azért van, mert valószínűleg azt egy szépségkirálynő-jelölt is könnyűszerrel elhaddarja.)

Csíkszentmihályi a boldogság egyik legismertebb kutatója a világon. Boross Otília-nak adott interjújában a professzor górcső alá veszi az Egyesült Államokban és Európában is érzékelhető *önlegűltséget*, amely szerint „a világ tartozik nekünk valamivel” (52), és minden, amink van, az *jár* nekünk. Csíkszentmihályi találóan nevezi e jelenséget *chimérák kergetésének*, amely egyfajta globalizálódó osztályharcot (52) eredményezhet. Továbbá beszél az arisztokratikus attitűdről, arról, hogy mindent meg kell kapnunk felelősségvállalás nélkül, figyelmeztet az ősi kultúrákra (Kína, India etc.), amelyek elhatárolódtak az őket körülvevő népektől (52), és Isten kiválasztottainak tartották magukat, majd e jelenségeket párhuzamba állítja a *nyugati világgal* (lásd még Spengler, Ortega).

A tudós szerint fel kell kínálni a másféle célok és másféle értékek lehetőségét (53). A pozitív pszichológiának itt majd fontos szerep jut. Jürgen Habermas így ír: „a társadalmi munkamegosztás egyrészt a nemzeti örökséget képviselő és kanonizáló elkülönült tudományok, másrészt egy kultikusan kiemelt és egyúttal differenciálatlan, látszólag magánjellegű, felszínes nemzeti érzületet gerjesztő »képzés« között jön létre”.¹

A tudomány szerinte túlspecializált lett, művelői mossák kezüket. A tudósok káros önhittsége, az a vélekedés, hogy az atomot széthasítani nehezebb dolog, mint embereket összehozni, csak egy tünete a problémának (54). Csíkszentmihályi – amint arról beszél, hogy a társadalmaknak alternatív megoldásokra van szükségük – akaratlanul is az identitást juttatta/juttathatja eszembe/eszünkbe és Szerémséget vagy más régiót. Ismerjük a délvidéki magyarság állapotát, és csak egy pillanattal gondolkodjunk el azon, hogy a különböző dalárdáknak, népi táncsoportoknak a Szerémségben identitásmegőrző funkciójuk van-e? Nem a szabad idő hasznos közösségi eltöltéséről beszélünk.

¹ Jürgen Habermas: A posztnemzeti állapot (politikai esszék). Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006. 28.

A gyermeknevelésről, iskolákról is nagyszerű gondolatokat olvashatunk a professzortól. A flow fogalmát is könnyűszerrel megérthetjük. Különleges a következő megállapítása is: „Különösen az idővel van a baj [...] az a fajta ráérős gondolkodás hiányzik, mely korábban oly sok kiemelkedő kreatív gondolat bölcsője volt” (55). Ismerünk ma Platónokat, Kantokat, Bolyaikat? Nem hiszem.

Bécsi Zsófia

AMIKOR MÁR CSAK A KÉRDÉS MARAD

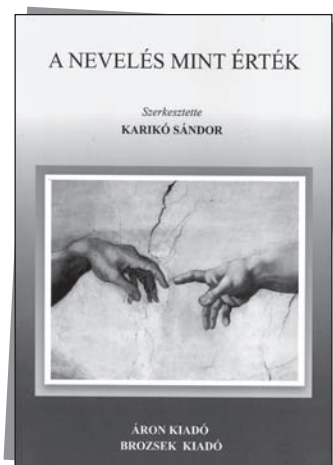
When Only the Question Remains

A nevelés mint érték. Szerkesztette Karikó Sándor. Áron Kiadó – Brozsek Kiadó, Budapest, 2010

A nevelés mint érték című kötet 2010-ben jelent meg Karikó Sándor szerkesztésében.

Három nagy szerkezeti egységre tagolódik. Az első fejezet *A nevelés mint eszménykép, kockázat és mítosz* címet viseli, s a nevelést mint eseményt, mint jelenséget tárgyaló írásokat tartalmazza. A második fejezet – *Az iskola új kihívásai* – veszi sorra korunk iskolával kapcsolatos problémáit, egészen a személyi kérdésektől az uniós elvárásokig. A harmadik fejezet a kötet címét értelmező írásokat foglalja magában *Az értékek állandósága és változékonysága* címmel.

A kötethez a szerkesztő, Karikó Sándor írt *Valóban érték a nevelés?* címmel előszót, amelynek az az érdekessége, hogy a teljes kötet címét teszi kérdéssé, és ennek miértjét magyarázza. A továbbiakban rámutat, hogy a nevelés terén megannyi problémával szembesülünk. Ezek a problémák pedig oly mértékűek, hogy már a neveléssel kapcsolatos eddigi összes tudásunkat és ismeretünket megkérdőjelezzik. A nevelés mára olyan területté vált, amelyet újra fel kell tárni, alapjaiban meg kell vizsgálni, mert a társadalmi változások olyan helyzetet teremtettek, hogy semmi eddig biztosnak vélt tudásnak nincs teljes bizonyossága. A kötet szerzői a nevelésfilozófia, a neveléstudomány és a nevelésetörténet, a pszichológia és az esztétika neves szaktekintélyei. Írásaik olyan tág képet adnak a nevelésről, amely elgondolkztatja az olvasót. Ha valóban minden szakterület a maga kérdéseivel terhelten más téren is problémákat észlel, akkor még a neveléssel kapcsolatos legalapvetőbbnek hitt vélekedésünk is megkérdőjelezhetővé válik. Nevezhetjük-e továbbra is értékeknek a nevelést?

Czakó Kálmán írása *A nevelés közösségi és egyéni megítélése* címet viseli. Központi fogalmai a szocializáció, a küzdés, az együttműködés és a siker. Felvetődik a kérdés: vajon mi a célja a nevelésnek, és ezt a célt miként érhetjük el? A kérdés kapcsán tisztázza a szocializáció jelentőségét. A nevelésben vizsgálhatjuk az egyéni utakat, az egyéni fejlődést, de a személyiségfejlődés vizsgálatakor elengedhetetlen a társas létben történő szemlélés. A társas közeg egyénre gyakorolt hatásának vizsgálatakor tisztázandó a közösségek szerepe és az egyén fejlődésére gyakorolt hatása. Történeti, gyakorlati, reflexív és metaelméleti szempontból is folytat vizsgálatot, ennek során elemzi az értékek meghatározását és értéktételezésének alakulását a közösségen belül.

Pintes Gábor a nevelésnek mint folyamatnak az elemzését végzi el a történeti szempont megalapozottságával. *Eszménykép – érték – nevelés* című cikkében a kezdőpontot és a célt vizsgálja, mégpedig a kezdet meghatározójaként. Az eszménykép tisztázása maga a céltételezés. A nevelési folyamat felépítéséhez tudnunk kell, hogy „mit” akarunk elérni. A „hogyan” már egy következő kérdés lesz, a „mit” az elsődleges. A nevelés céljaként egy olyan emberképet kell meghatároznunk, amely eszménykép lehet. Ennek az eszményképnek az elérése fogja aztán motiválni a teljes folyamatot, célként lebeg a folyamat végén, mégis ez a cél az, amit először kell tudnunk megfogalmazni, hogy irányt adhasson a neveléshez. Az eszménykép alkotóelemei maguk az értékek. Az értékek tisztázása és értékként történő elfogadtatása már maga a nevelés. Ez azonban nehézséget és kihívást jelent a nevelő számára, de vállalni kell, hogy sikerüljön felvenni a harcot az igénytelenséggel és a felszínességgel.

Mártfai Molnár László *A kockázat paradigmája és a nevelés*. A kockázat fogalmának tisztázása és paradigmává tétele elsődleges fontosságú. A fogalmi tisztázás után tér rá a szerző a kockázat és az információ, a kockázat és a tudás, a kockázat és az interperszonalitás, valamint a kockázat és a nagykorúság viszonyaira. Felhívja a figyelmet a veszélyekre, hibákra, tévedésekre és tévesztésekre. Hangsúlyozza a kommunikáció jelentőségét a nevelésben, valamint ennek kapcsán a kommunikációban rejlő kockázatokat. Az értés és a megértés nem nyilvánvaló esemény. Alapvető jelentőségű a kockázatnak a nevelés tárgyává való tétele. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a nevelés során a kockázat kiküszöbölésére törekszünk, hogy bizonyosságra juthassunk, akkor problematikusává válik a nevelés célja. Ha ugyanis az a célunk, hogy felelős és tudatos egyén váljon a neveltből, akkor a kockázatot magának a nevelésnek az eszközévé kell tenni, hogy a későbbiekben majd az egyén önmaga legyen képes kezelni.

Nevelési mítoszok – mi végre? Alkalmazott filozófiai megfontolások címmel Karikó Sándor írt fogalmi tisztázást a nevelés és az oktatás, valamint a nevelés és a szocializáció megkülönböztetéséről. Írását Jay P. Greene *Education Myths (Oktatási mítoszok)* című könyve ihlette. Az oktatási mítoszokon túl Karikó a

nevelésre koncentrál. A nevelés jelentőségét csak úgy érthetjük meg, ha sorra vesszük szerepét és funkcióját, mindazt, ahogy a mindennapiságot áthatja, és ahogy a személyiség mélyrétegeiben is változást okoz. A nevelést és az oktatást külön kell választani ahhoz, hogy mindkettőnek a maga jelentősége érthetővé és vizsgálhatóvá válhasson. De a kettő különválasztása csak fogalmilag történhet meg. Mivel az oktatói-nevelői munka azonos személyt céloz, a két tevékenység elválaszthatatlan egymástól. Habár az oktatás tárgyának körvonalazhatóságánál fogva könnyebben elemezhető, talán pontosan ezért kell akkora figyelmet fordítani a nevelés kérdéseire is, hogy ne sikkadjon el az a fejlődésre gyakorolt hatása, melyet a neveléssel lehet elérni.

Horváth Attila a *Ki nevel kit? A nevelés interaktív természetéről* című nevelésfilozófiai írásában a nevelés folyamatát elemzi. Felveti a kérdést, hogy a nevelés mennyiben tekinthető egyirányú folyamatnak. Összeveti a tanulás–tanítás működésével, és ezt analógiaként használja. A tanulás–tanítás folyamatában az ismeret átadása egyirányúan történik, ahogy a tudás a tanítótól a tanuló felé halad. A nevelés esetén azonban tisztán látszik a kölcsönösség, ahogy a személyiségek hatnak egymásra. A nevelés maga egy kétirányú kommunikációs folyamat. A szerző fel is hívja a figyelmet erre a kölcsönösségre, amely nem csak a nevelésben, de a tanulás–tanításban is jelen van, ahogy a közös tudás konstruálódik. Az interaktivitás a kölcsönösségben rejlik, ahogy mindkét fél gazdagabbá válik, hiszen mind a tanulás–tanítás, mind a nevelés során mindkét fél kap valamit a másiktól, és hatással vannak egymásra, együtt alkotják meg a közös tudást.

Trencsényi László *Az iskola megújulása(i?) avagy „Új időknek új dalai”*. A tanulmány megannyi példával illusztrálja és támasztja alá az „új” fogalmát, elemzi ezt az iskola és a nevelés viszonyrendszerében. Kitér az „új”-nak a társadalmiságban, a tudományok alakulásában és az iskoláztatásban való jelentésére. Új a gyermekkép, az elvárás, a feltétel, a környezet. Új lesz az érték, érték lesz az új. A XX. század sajátja ez a szemlélet. A megújulás célként jelentkezik, nem pedig egy folyamatról jelentik ki utólag, hogy megújulást hozott. A nevelés kapcsán rámutat, hogy ennek eredője a gyermekközpontúságban keresendő. Az iskolával kapcsolatos elvárások mint gyermekközpontú, humanista és demokratikus tényezők kerülnek kidolgozásra. Az azonban máig kérdés marad, hogy mennyiben sikerül ezeket a célokat megvalósítani, az ígéreteket teljesíteni.

Az uniós csatlakozás elvárásokat hozott az iskoláztatás területén is. Bábosik István *Az iskola fejlődése és fejlesztése az Európai Unióban – lehetséges utak és tévutak* című írásában ezekről az elvárásokról és a teljesítése mikéntjéről ír. A hatékonyságot megcélzó iskolamodell megrajzolására tesz kísérletet írásában. Feltárja az alacsony hatásfokú iskolák problémáit, amelyek mellett az EU sem megy el. Olyan uniós elvárások születnek, melyek az iskolák számára kihívást

jelentenek, s ezek az elvárások tehetnék ésszerűvé az oktatói-nevelői munka tervezését, valamint az oktatás és a nevelés hatékonyságát célozva biztosítanák az eredményességét. A célok már megfogalmazásra kerültek. A nagyobb feladat a megvalósítás terén jelentkezik. A tárgyi feltételeken túl azonban meg kell teremteni a személyi feltételeket is. Ebben elengedhetetlen szerepe van a pedagógusképzésnek.

Magyar Beck István *Az értékek leértékelése. Az értékek öngyilkossági kísérlete* című írását az emberi és az állati nevelés összehasonlításával kezdi, mielőtt rátérne a kultúraalkotó és a kultúragyilkos értékek (már ha ez utóbbiakat is értéknek tekintjük) megkülönböztetésére. Nagyon komor, még rendkívül valóságos jövőképet fest le, amikor azt hangsúlyozza, hogy ha nem fektetünk kellő hangsúlyt a pozitív értékek megőrzésére, akkor fennáll a veszélye, hogy értékvákuum keletkezik, ami siralmas állapotot vonhat magával. Az értékek jelentőségének hangsúlyozásakor kijelenti, hogy az értékekhez igazodva vagyunk képesek meghatározásokat tenni, megfogalmazni problémáinkat, eligazodni az életben. Ha azonban ez az alap kicsúszik a lábunk alól, nemcsak hogy definíciós problémáink lesznek, de képtelenek leszünk az életben történő eligazodásra, a kapcsolataink fenntartására, az önmagunkról való képalkotásra. Amikor nincsenek értékek, nincs motiváció, nincs kiszögellés, melynek mentén a problémákat érzékelné lehet. Ha pedig nem érzékelünk problémákat, arra már esély sincs, hogy megoldjuk őket. Jóslata szerint a könnyelmű és értéktelen világ, amely kialakulóban van, akár már a közeljövőben az emberiség kihalásához vezet, ha nem teszünk ellene.

Balogh Tibor írása, *A gyermekkor emlékei mint a spontán nevelődés értékeiről* a nevelés lehetőségét vizsgálva hívja fel a figyelmet, hogy a témát ki kell szélesíteni, és nem lehet pusztán az iskolai nevelésre koncentrálni szemlélni. A pszichológia szakirodalmában (*Freud és Szentágothai*; az emlékezés-konceptiók révén) a gyermekkor élményeinek szerepét és jelentőségét is említi, ami kikerülhetetlen a későbbi fejlődés során is. A gyermekkor élmény befolyásoló tényezőként hat a teljes személyiség fejlődésére. Az iskolai nevelés nem lehet kizárólagos, de még elsőrendű sem, mert a személyiség alakulásában lényegi szerepe van az emlékezésnek és a spontaneitásnak is. Írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nevelésben nem az iskola az egyetlen, de nem is az elsődleges tényező. A nevelés össztársadalmi kérdés, s ez a tény társadalmi felelősséget kíván.

A XXI. század pedagógusainak egyik legnagyobb problémája a szerepvesztettség. Tapasztalható ez a probléma egyes pedagógusok hozzáállásán, szakmaiságán, céltudatosságán, valamint a társadalomnak a pedagógusokról általánosan megfogalmazott véleményén is. Fáyné Dombi Alice *Mintaértékek a pedagógia történetében a XIX. századi nevelői szerepfelfogások tükrében* című írása elkalauzolja az olvasót egy olyan világba, amikor ezek a problémák még elkép-

zelhetetlenek voltak. A XIX. századból származó források egy olyan világról tanúskodnak, amelyben a nevelő mint etalon szerepelt, ahol a szakmaiságon túl a személyiség területén is magasak voltak az elvárások. Ha az idő kerekét nem is kellene visszaforgatni, de a tanulmányból megismert szerepfelfogást példaként állíthatná maga elé bármely jelenlegi vagy leendő pedagógus azzal a tudattal, hogy a határozott és következetes értékrend és a tudatos szerepalakítás eredményességre visz.

Szücs Olgának *A személyiség esztétikája* című írásában a megváltozott társadalmi helyzetnek a személyiségre vonatkozó hatása kerül elemzésre. Olyan folyamatokat és jelenségeket említ, mint a globalizmus, a posztmodern megnyilvánulásai, a közgazdasági és ezen belül a monetáris szemlélet, az infokommunikációs technológia felértékelődése, vagy az információs globalizmus. Ezek mind a személyiség és a személyes érintettség problémáit eredményezik. Megfogalmazza annak igényét, hogy az embernek problémaérzékennyé, felelősségvállalóvá, szabaddá, a humánus által vezéreltté kell válnia. A fenti problémakör kapcsán vizsgálja a művészet szerepét és jelentőségét, különösen annak a személyiség alakulására és az önmegvalósításra gyakorolt hatását. Az egyén énképének alakulása elengedhetetlen ahhoz, hogy a társadalomban tevékenyen, problémamegoldóként legyen képes jelen lenni.

A kutatást és a kötet áttekinthetőségét elősegítendő a szerkesztő magyar és angol nyelvű összefoglalókat is csatolt minden egyes írásról. Ami pedig a téma iránt érdeklődők számára különösen nagy kincs lehet, hogy a szerzők e-mail címét is feltüntette a kötet végén, ezzel a további témakifejtések, problémaelemzések és kutatások számára elengedhetetlen párbeszédnek esélyét teremtette meg.

A nevelés mint érték című kötet írásai már a fogalmiság és a fogalmi tisztázások szintjén olyan problémákra mutatnak, és olyan veszélyekre hívják fel a figyelmet, melyek azonnali lépésekre és társadalmi szinten történő közös gondolkodásra kell hogy sarkalljanak. Elgondolkodtató ugyanis, hogy amikor a nevelés kérdéskörének általános vizsgálata során a nevelés egyes tényezőit górcső alá véve sem találunk sehol egy biztos alapot, a nevelés helyes működésében bizonyosságot, a vélekedések közt stabil kiszögellést, akkor vajon mit találhat az, aki az egyes jelenségeket konkrét helyzetekben, működő iskolákban, egymással nap mint nap konfrontálódó tanár és diák közti viszonyokban vizsgálódik. A nevelés természetes hatás. A kérdés az, hogy miként működik, és miként akarjuk, hogy működjön. A kötet a legkülönbözőbb területekről nyújt betekintést, és ösztönöz a problémamegoldó gondolkodásra. Tegyük fel a kérdéseket!

Szlancsik Enikő

TITOKZATOS TÉMÁK – ELMÉLETI-TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK

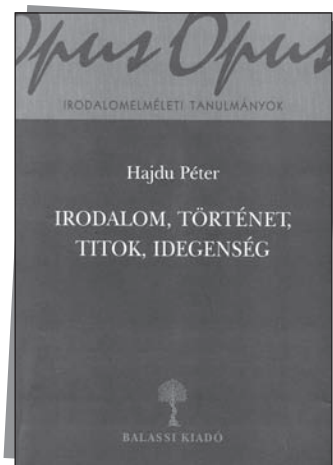
Mysterious Topics – Theoretical and Historical Approaches

Hajdu Péter: *Irodalom, történet, titok, idegenség*. Balassi Kiadó, Budapest, 2009

Hajdu Péter tanulmánykötete a szerző már korábban publikált írásain kívül friss kutatások eredményeit is tartalmazza. Az irodalomelméleti és -történeti tanulmányok négy tematikus csoportba tömörülnek: „Az irodalomtörténet rendet terem”, „A görög és a magyar lényeg ugyanaz”, „A magyarok tudják, melyik a jó irány”, „A Kritikusnak soha nem lehet igaza”. Hajdu Péter érdeklődése az ókori irodalomtól egészen a 20. századig terjed, ezenfelül pedig olyan elméleti problémakörök foglalkoztatják, mint „Az őszinteség retorikája”, „A titok az irodalomban”, „Az idézet az irodalomtörténetben”. Vizsgálódásai során nem hagyja érintetlenül az irodalom társadalmi vonatkozású anyagát sem, pl. az irodalomtörténet-írás kapcsán etnikai sztereotípiákról, Mikszáth, Krúdy és Márai kapcsán pedig a tótokról ír, de Tömörkény katonanovelláiról, valamint törökképeinkről is olvashatunk kötetében.

A tanulmányíró meglehetősen kényes s ellentmondásokkal teli problémakörhöz nyúl, amikor az őszinteség irodalomtudományban betöltött szerepét vizsgálja. Eszmefuttatásába beemeli az ironiát, mint az őszinteség ellentétjét, s egyben az újkritika kedvenc retorikai alakzatát. Catullusi, horatiusi és ovidiusi példákkal élve kétféle módon közelít az őszinteséghez. Egyrészt olyan értékfogalomként kezeli, amely a szerzőhöz/a lírai énhez köthető, másrészt a szöveg saját retorikai teljesítményeként.

A titok irodalmi működése szintén a vizsgálódás tárgyát képezi, ehhez a görög tragédiákon kívül modern regények nyújtanak alapot. A titok tematikai tartozékelemként való kezelése után az irodalmi szöveg titkára is rákérdez. Ez pedig nem más, mint annak jelentése: „ígéret formájában mindig jelen van, mindig vannak rá utalások”.

Mary Shelley *Frankenstein* című regényét és 1931-es, valamint 1994-es filmbeli adaptációját a rémtörténet-kedvelő közönség jól ismeri. A látszatra szépirodalmi kánonok perifériájára szorult mű azonban nem marad érdek nélkül a szakmaibb olvasói közegekben sem. Hajdu a magyar fordításból kimaradt alcímből (*The Modern Prometheus*) kiindulva, a regény kapcsán értelmezői közösségekről ír. Felettebb izgalmas boncolgatásával a paratextus hiányából fakadó jelentésmódosulás, illetve jelentésvesztés esetére kíván rámutatni. Problémafelvetése számos kérdést hagy maga után. Ilyen: mely pontok mentén húzható határvonal a populáris, illetve az értelmezői regényolvasatok között? S vajon a filmadaptációk melyik olvasat felé hajlanak inkább?

A *magyar irodalom története* 2007-ben jelent meg; Hajdu Péter egyik társ-szerzője volt. Az irodalmi körökben nagy vitákat keltő munka még ma is aktuális problémaként vetődik fel. Ennek oka főként abban keresendő, hogy az irodalomértők jelentős hányada képtelen szakítani a „nagy történettel”, melynek mintájára korábbi irodalomtörténeteink megszülettek. Ezen nagyszabású munkák legfontosabb jellemzője, s talán szerepe is az egységesítés volt. Egységesíteni, hogy mi a magyar irodalom, s egyáltalán mi számít irodalomnak. A jelen kiadás ezzel szemben nem határokat húz meg, s nem jelöl ki kánonbéli köröket; az alárendelés helyett inkább a mellérendelést s az együttlátatást választja. Ezt támasztja alá Hajdu Péter állítása is: „Nem akar mindenáron beszélni arról, amit hagyományosan fontosnak vagy jelentősnek tartunk, hanem inkább csak arról, ami a jelen helyzetében a magyar irodalomtudománynak érdekes. Ez nem feltétlenül jelenti, hogy mindaz, ami szerepel a kötetekben, fontos, jelentős, és központi kanonikus pozíciót kell neki juttatni.”

A szerző *A görög-római klasszikusok kanonizációja Magyarországon* című tanulmányát a kánonképzés problémakörével indítja, s kiemeli a világirodalom fogalmát. A világirodalom tudvalevőleg maga is egyfajta kánon, melynek alakulása hatalmi kérdések függvénye, vagyis a fejlettebb országok irodalma nagyobb eséllyel futhat be a kulturális piacon. Ő azonban azt állítja, a világirodalom nem egy globális kánon, hanem egy olyan „képződmény”, amely nemzeti változatokban manifesztálódik. E pontnál viszont felhívja a figyelmet az ókori irodalom recepciójára, melyet „az emberiség, de legalábbis a nyugati világ közös kulturális örökségének szokás tekinteni”. A görög-római klasszikusok befogadásának is vannak ugyan nemzeti változatai, de alakulásukban a politikai érdekek mellett kiemelt szerepet játszanak a fordítások. Egy-egy ókori műalkotás máig megőrizheti produktivitását, ha a fordítók gyakran előveszik, s a folyamatos kiadással aktuálissá teszik őket. Hajdu Péter a magyar fordítástörténeti és -elméleti kérdésekkel, ezek kapcsán pedig Arany János, Devecseri Gábor, Szepes Erika, Babits Mihály, Baksai Sándor és Márki József munkáival foglalkozik.

A soron következő fejezetben a szerző a fentihez hasonló témakörhöz nyúl, amikor is a római irodalom magyar történetét igyekszik áttekinteni. Sorra veszi az összefoglaló irodalomtörténeti munkákat, s elvégzi az idevonatkozó részek komparatív vizsgálatát. Elsőként Szerb Antal *A világirodalom története* című és Borzsák István *Az ókor irodalma* (= Zolnai Béla szerk. *A világirodalom története*) című munkáját veti össze. Meglátása szerint mindkét szöveg Kerényi Károly szemléletét tükrözi. Ettől eltekintve Szerbet túl közhelyesnek ítéli meg, Borzsák olvasásakor viszont két hiányossággal is szembesül. Véleménye szerint a szerző nem mélyed el kellőképpen Horatius ódaköltészetében, másrészt pedig kifogásolja, hogy Apuleiusszal zárja a római irodalmat, s ezzel mellőzi a késő ókor tárgyalását. Pierre Grimal *A latin irodalom története* című százoldalas dolgozatát ugyanezen okból tartja elavultnak, s már a címadást is problematikusnak véli. A római irodalommal foglalkozó munkák közül mélypontnak tekinti a Gintli Tibor – Schein Gábor szerzőpáros világirodalom-történetének húszoldalas római fejezetét. Ebben ugyanis olyan személyek maradtak említetlenül, mint Lucanus, Petronius, Seneca, Martialis, Tacitus. A 2003-ban megjelent Pál József szerkesztette *Világirodalom* Havas László által megírt római fejezetét pedig egy fragmentális római ideológiatörténetnek nevezi, melyben a lényeg helyett az apró kuriózumokon van a hangsúly.

A fenti kiadásokkal szemben előnyben részesíti a római irodalommal foglalkozó részletes szakmunkákat, melyek nemcsak a kanonizált szerzőket tárgyalják. Jelenleg három ilyen munkát tanulmányozhatunk: Falus Róbert, Adamik Tamás és Michael Albrecht (Tar Ibolya fordítása) tollából. Hajdu Péter mindhárom szerző írását görcső alá veszi, s a pozitívumok mellett felhívja a figyelmet hiányosságaikra is. A rendkívül alapos kutatásról árulkodó értékelő tanulmánya, szintetizáló jellegénél fogva, fogódzólul szolgál a témakörben eligazodni vágyók számára, s mint ilyen, kulcsfontosságú szereppel bír.

Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának stációi című fejezetben a szerző rávilágít arra, hogy az ókori irodalom hogyan vesztette el mindenkori fölényét az irodalomtanításban. E folyamat áttekintésekor azokra a tényezőkre mutat rá, melyek az akkori oktatáspolitikát jellemezték. Ezek közül elsőként említődik „az az igény, hogy az iskola mindig korszerű szerkezetű tudással lássa el a következő generációt”. Ennélfogva a 19–20. században nagyobb hangsúlyt fektettek a természettudományos tárgyakra, valamint az élő idegen nyelvekre, mint például a latin nyelvtudásra. Ezt a célirányos megmozdulást csak tovább erősítette a folyamatosan felszínre kerülő nacionalizmus. S nem utolsósorban ennek az oktatási reformnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, „hogy a latin szókincs, az ókori műveltséganyag elsajátítása alapvető szerepet játszott az elit kiválasztásában”.

Hajdu Péter e problémafelvetéssel a latin nyelv fontosságára hívja fel a figyelmet, s megjegyzi, a latin oktatásnak hiányával saját kulturális örökségünket taszítjuk el magunktól.

A szerző a 19. század közepén keletkezett irodalomtörténet-írást választja vizsgálódása tárgyául, amikor az etnikai sztereotípiákról értekezik. Fejtegetésében fontosnak tartja kiemelni azt a szerepet, mellyel a korban egy ilyen munkának rendelkeznie kellett: a saját nemzet sztereotip bemutatása, valamint a más etnikumoktól való különbözőségének mibenléte. Az etnikai sztereotípiák elemzésekor két konkrét műre támaszkodik: Beöthy Zsolt *A magyar irodalom története* című, valamint Farkas Gyula azonos című kötetére. A tanulmányíró jelentős kérdést jár körül, amikor a komparatiztika jelenével foglalkozva felveti egy ilyen irodalomtörténet létrehozásának lehetőségét. Ebbéli törekvését zárómondata is kellőképpen tükrözi: „valószínű, hogy a kollektív, komparatív szemléletű vállalkozások mozdítják ki az irodalomtudományt a nemzeti/nemzetállami szemlélet fogságából, és segíthetnek olyan közelítésmódokat kialakítani, propagálni, amelyek adekvát módon visszanyúlnak a nemzetállamok utáni világállapot kérdéséhez”.

Az egy-egy népcsoportról alkotott sztereotip kép alakulását nagyban befolyásolja az adott nép tagjainak elismert írók általi megjelenítése. Az ábrázolás azonban szerzőként módosul(hat), amire a Hajdu-féle tanulmány is rávilágít. Három olyan íróat állít párhuzamba, akik kevert lakosságú területen éltek, s e biográfiai tény alkotásaikba is beivódott: Mikszáth, Krúdy és Márai. A tókérdés mindhárom író életművében érdekes vizsgálódási pontként szerepel, különösképpen Mikszáthnál. A tanulmányíró a szépirodalmi alkotásai mellett publicisztikai írásait is elemzés alá vonja, s állításait gazdag idézetanyaggal alátámasztva erősíti meg.

A magyar irodalomban kevés olyan alkotót találunk, aki életművét teljes egészében a humor és komédia köré szerveznél/szervezte volna. E tényről talán fogytékosságnak is érezhetjük, mégis számos ilyen nemű műalkotást ismerünk. Hajdu a 19. század vége magyar humorának forrását és stílusát vizsgálja, s kézenfekvőnek találja összehasonlítani Gárdonyi és Tömörkény művészetét. Bár mindkettejük esetében a paraszti világ ábrázolása jelenti a komikum forrását, soraik mégis különböző stíluszintről árulkodnak: Göre Gábor nyers és ostoba viselkedésével némiképp szembeállítható Tömörkény Halbör Förgeteg Jánosának álnaiv és rafinált fellépése.

Tőlük eltérő tematikájú és hangnemű humor jellemzi Herczeg Ferenc írásait. Ő már inkább kedveli az abszurd s a giccses megjelenítést. Hajdu a századvég legfontosabb komikus szerzőjének mégis Mikszáth Kálmánt tartja, kinek humora korántsem homogén természetű, és sok műfajban játszik szerepet.

A Hajdu Péter tanulmánykötetének címében felsorolt fogalmak olyan egymásnak mellérendelt tartalmakat előlegeznek meg és tükröznek vissza, melyek a benne szereplő írásokat jellemzik. A sokféle problémafelvetés és színes tematika a szerző perspektivikus szemléletmódját minősíti. Fejtegetésének sajátja, hogy merész, olykor ironikusnak tűnő kijelentéseivel (lásd a fejezetcímeket) a visszasságokra, ellentétekre és specifikumokra világít rá.

Berényi Emőke

AZ UNIVERZUMNAK ÉRTELME VAN?

Is There Sense in the Universe?

Miklós Ágnes Kata: *Bűnös szövegek. Bevezetés a detektívtörténetekbe.* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009

Egy bölcész számára bevallani, hogy krimi (is) olvas, nem bűn ugyan – de legalábbis nagyon kínos. Noha a krimi irodalom korpuszában olyan kanonikus szerzők is helyet kaptak, mint Faulkner, Camus, Robbe-Grillet, Borges vagy Eco (hogyan egy magyart is említsek: a nemrég Rotary Irodalmi Díjjal jutalmazott Szilasi László), és olyan irodalomelméleti szakemberek is foglalkoztak vele, mint Todorov, Barthes vagy de Man, a detektívtörténet a mai napig „az igazi regény csúf kisöccse maradt” (8), talán éppen azért, mert – Austin Freeman szavaival élve – nem a remekművei, hanem a hulladécai alapján ítélték meg. Miklós Ágnes Kata *Bűnös szövegek – Bevezetés a detektívtörténetekbe* című esszékiötében a krimi újraolvasására vállalkozik, a részleges rehabilitáció reményében. A könyv a 2005 és 2006 között *A Hétben* publikált huszonhárom részes sorozat bővített és kiegészített változatát tartalmazza. Hiánypótló szándékkal íródott: a magyar szakirodalom meglehetősen szegényes, ha a krimiről van szó. Keszthelyi Tibor és Bényei Tamás tudományos igényű munkáin kívül szinte nem is lehet találni ilyen tematikájú szövegeket. Miklós Ágnes Kata azonban meg sem kíséri az objektív tudományosság álcáját felölteni: ő felvállaltan a szabad stílusú esszé, vagyis inkább a vidám fecsegés műfaját választja. Őszinte rajongással és szintiszta, irodalomtudományi szemináriumokon edződött, metsző logikájú kritikával mutatja be sajátos krimiinterpretációit, miközben mindvégig megmarad kissé önironikus és néha talán túlzottan is szellemes(kedő) hangja. A kedvenc mondatom tőle: „A szexszel és érzelmekkel optikai tuningolt krimikarosszéria viszont sokszor úgy néz ki, mintha egy rozoga Land Róvert ró-

zsaszínűre festettek volna, és teleragasztották volna Hello Kitty-matricákkal” (204). Azt hiszem, ennek a stand up comedyken edzett hangvételnek a leleményessége és a szerző éles kirohanásai a fordításnak nevezett ferdítések folytán még a legszigorúbb ítéset is mosolyra fakasztják.

Miklós Ágnes Kata a krimi genezisének – csakúgy, mint előtte majdnem minden értelmező – Edgar Allan Poe *A Morgue utcai kettős gyilkosság* című novellájának 1841-es megjelenését tartja. Ezzel nemcsak maga a detektívtörténet született meg, hanem a klasszikus formája is, mely tulajdonképpen két különböző technika ötvözetével készült: egyrészt benne volt a realitás talaján álló, intellektuális detektívtörténet magva; másrészt pedig benne voltak az irracionális határmezsgyéjén mozgó, kalandos és melodramatikus elemek is. A műfaj gyermekbetegségei után a huszadik század húszas-harmincas éveiben sorra adták ki a krimiírási kódexeket. A klasszikus forma kanonizálására tett kísérletek közül az egyik legelképesztőbb Knox tiszteletes tízparancsolata, melynek azóta jószerével mindegyik passzusát megcáfolták már (csak hogy egy példát említsek: „A történetben nem szerepelhet kínai.” – Na és mi van akkor a keleti harművészekről szóló sztorikkal?). Az agyonhasznált klisék azonban szép lassan beivódtak a befogadó tudatába, bár a krimiírók többségének igenis voltak ezeknek ellentmondó törekvései. *A királynő stiklijei* című fejezetből kiderül: Agatha Christie – akit Churchill úgy emlegetett, mint aki a legtöbbet nyert gyilkosságon Lucrezia Borgia óta – sokkal inkább írta a szabályokat, mintsem engedelmeskedett nekik. Általa született meg a konvencionális angol mystery story, melynek kihagyhatatlan tartozéka a briliáns nyomozó, a „merry old England” mint helyszín, na meg a sosem túl véres, sosem túl színpadias és lehetőleg zárt térben lezajló gyilkosság. Miklós Ágnes Kata ügyesen felhívja rá a figyelmet, hogy Dame Agatha igencsak hajlamos volt kikacsintani a regényeiből: több könyvében is feltűnik egy gyanús figura, a detektívtörténet-író Ariadne Oliver, egy testes középkorú hölgy, aki szenvedélyesen kísérletezik tekintélyes mennyiségű ősz hajával, folyton almát rágszál, utálja a koktélparkit, egy ujjal gépel, és rém unalmasnak tartja az írást. Ráadásul könyveinek legközkedveltebb, ám általa legjobban gyűlölt főhőse, a finn mesterdetektív, Sven Hjerson alakja is „rímel” a kis belga, Hercule Poirot karakterére, pontosabban negatív lenyomata. Nem nehéz felfedezni tehát a hasonlóságot Oliver és Christie között, Miklós Ágnes Kata ezért azt feltételezi, hogy Dame Agatha Ariadnéban önmagát írta meg.

Még érdekesebb fordulat a krimiirodalomban az, amire az olvasók követelésére a detektívtörténetek másik nagy klasszikusa, Arthur Conan Doyle kényszerült: feltámasztotta az egyszer már a Reichenbach-vízesésbe fulladt Sherlock Holmes, s ezzel spekulációk egész láncolatát indította útjára. A *sátán kutyájában* visszatérő Baker Street-i zseniről ugyanis nem derül ki, hogy hol tartózkodott a regényidőből kimaradt, „A Nagy Hiátusnak” hívott hároméves,

1891-től 1894-ig terjedő időszakban. Találékony – és kevésbé tehetséges – szerzők egész armadája csapott le a témára, és töltötte ki ezt az időintervallumot meredekebbnél meredekebb történetekkel. A leghajmeresztőbb elképzelés az, hogy a kokainfüggő Holmes drogelvonókúrán volt, méghozzá nem is akárkinél, Sigmund Freudnál – ha lúd, legyen kövér, ugyebár. Miklós Ágnes Kata kitér még a hasonlóan bomlasztó ötleteken alapuló regényekre is, melyek írói lényegében Sherlock elő-, utó- és magánéletével foglalkoznak. Fény derül rá például, hogy a nagy nyomozó valójában dr. Watsonnal osztja meg az ágyát, hogy Moriarty a vér szerinti apja, sőt hogy igazándiból Napóleon dédunokája és Drakula unokaöccse. A crossover fictionökben viszont intertextuális portyázás tanúi lehetünk: a különböző szerzők hősei „átjárnak egymáshoz, befolyásolják egymás életét, és szép csendben összerakják azt a lektúr univerzumot, amelyben minden színes fedelű könyv becsatlakozik egy nagy mátrixba” (244). Ebből a szempontból a legnagyobb fegyvertényt egy Philip José Farmer nevű úriember hajtotta végre: egy meteorbecsapódás sújtotta postakocsi utasterébe zsúfolta össze Arsene Lupin nagyapját, a Vörös Pimpernel, Elizabeth Bennetet, Tarzan ükapját és persze Sherlock Holmes nagyszüleit. Nos, mindezek a szórakoztató sületlenségek kimaradnak az életemből, ha a *Bűnös szövegek*ben nem olvasok róluk. Már csak ezért is megérte.

A krimik másik jelentős csoportja a kevésbé kifinomult „hard-boiled detective story”-ké, vagy ahogyan egy félresikerült fordítói „bravúr” eredményeként magyarra keresztelték, a „keményöklű detektívregények”-é. Mondanom sem kell: ez már amerikai „fejlesztés”. „A detektívek a bűn és az igazságszolgáltatás félútján álldogálnak; poros irodában fogadják a klienseiket, az íróasztal alsó fiókjában egy félig üres whiskysüveget tartanak, állandó pénzhányban szenvednek, s nemigen válogathatják meg, kinek dolgozzanak” (85). Miklós Ágnes Kata közéjük sorolja például Sam Spade-et, Philip Marlowe-t és a podgoricai születésű (!) Nero Wolfot is. Ők mind magánhekusok, noha a nyomozók nagy része a rendőrség kötelékében teljesít szolgálatot. A hobbiból szaglászó detektívekről szóló regényekben ők csak díszletként szolgálnak, de akad a zsarukat a fókuszpontba állító néhány roman policier is, akiknek nagy alakja például Mika Waltari Palmu felügyelője, Ed McBain 87-es körzetben őrködő Bert Klingje, Andrea Camilleri posztmodern irodalomból ötletet merítő Montalbanoja vagy éppen George Simenon Maigret-je. Apropos Maigret-regények! Miklós Ágnes Kata érdekes dologra világít rá a párizsi nyomozó kapcsán: a roman policier volt az első olyan detektívregény, amelynek főszereplője házasság, tehát számára az asszony nem szórakozás (ellentétben az „ágyrajáró” magánzókkal), hanem támasz. Ugyanakkor a feleség szinte soha nem jelenik meg, nincs befolyása az ügy kimenetelére, csupán egy megbízható, tiszteletteljes jelenség, vagyis pusztán attribútum (lásd Mrs. Columbót).

Ha már a nőknél tartunk, ki kell emelnem, hogy a detektívregények rendszertanán kívül még egy nagyon fontos haditettét hajtott végre a *Bűnös szövegek* szerzője: az én értelmezői horizontomba behozta a női krimiírókat. A „Dupla X-kromoszómás Krimiszerző” archetípusa persze nem a „szétszórt-kedves-nőies-pengeéles” áltradíciót áthagyományozó Agatha Christie, hiszen Miss Marple is inkább andogün mint csupán éltes hölgy. A kortárs női krimiirodalom főhősei különféle identitászavarokkal küzdenek: ott van például Patricia Cornwell igazságügyi orvosszakértője, Kay Scarpetta, aki csak a szerelem és a barátság terén nem képes sikereket elérni. A másik véglet, amikor a női szerzők a középkori románc műfajában alkotnak, és az egykori „dugós-kardozós” regények analógiájára létrehozzák ezek jogutódját, a „dugós-nyomozósakat”. Ezeknek a legfőbb problémája az, hogy bennük a szex „mindig felemelő-elragadó-totális élmény. A férfiak törődnek a nőkkel [értsd: előbb mindig a nőket kell kielégíteni – háhá], a csajok meg [általában] szüzek, és [mindig] elélveznek már az első behatolásnál [további háhá]” (205). Ezeknek a munkáknak a túlidealizált szexjelenetei valahol a vicces és a siralmas közötti sávban helyezkednek el. Gondoljunk csak Molnár Éva alias Vavyan Fable giccsparádéira. Bizony, Miklós Ágnes Kata őt is ebbe a kategóriába sorolja, méghozzá a nem túl bizalomgerjesztő című *A Halkirállynő és a kommandó* regénye okán. A baj csak az, hogy Fable fable-t ír, vagyis mesét, legendát, történetet.

Bár tényleg kínos ezt bevallani, én is szeretem a krimiket. Noha tizenéves korom óta egyre kevesebb detektívtörténetet olvasok, továbbra is eszméletlenül tudom magam nézni filmekből és sorozatokból. Még rosszabb, hogy nemcsak az intellektuális irányzatukat kedvelem, hanem a csillogó-villogó egyesült államokbeli szériákat is. Olyan jó egy-egy órára belefeledkezni a hihetetlenül bogaras és hiper-szuper kütyükkel dolgozó „kopótudósok” munkájába, hogy alig várom, mikor lesz végre látható a tévében a Helyszínelők: Torontálvásárhely. Semmi sem jobb kikapcsolódás, mint átadni magam a biztonságérzetnek: legyen bármennyire kibogozhatatlan egy bűntény, egy óra alatt a legrejtélyesebb eset is megoldódik. De vajon miért hatnak olyan megnyugtatóan a krimik az átlagolvasóra és -nézőre? Hogyan lehet ismét népszerű, ponyvakiadásokban reneszánszát élő – születésének 100. évfordulóján is – Agatha Christie? „Az emberek szeretik az összefüggéseket. Szeretik, ha az eseményeknek van eleje, vége, és a közepén is történik valami; szeretik, ha egy történet szépen, tisztán összeáll; szeretik azt hinni, hogy a világnak van értelme, hogy a jó végül »lekaratélyozza« a rosszat, hogy a rossz messziről felismerhető – nyúlfoga van, és szőrös mancsa, sandán pislog, vagy feltűnően sántít, esetleg »Méreg« feliratú üveget hordoz magával. Szeretik azt hinni, hogy az univerzumnak értelme van” (242).

Gruber Enikő

EGY ÚJABB CSÁTH-MEGKÖZELÍTÉS

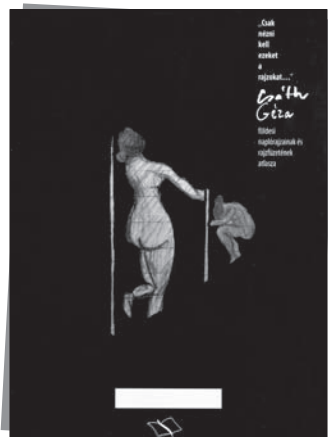
Another Approach to Csáth

Ágoston Pribilla Valéria – Hózsza Éva – Ninkov K. Olga (szerk.): *„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...” – Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza*. Városi Könyvtár, Szabadka, 2009

Ágoston Pribilla Valéria, Hózsza Éva és Ninkov K. Olga szerkesztésében 2010-ben jelent meg a szabadkai Városi Könyvtár kiadásában Csáth Géza naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza, melynek főcíme *„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”*. A kötet Csáth Géza Földesen vezetett orvosi naplójának illusztrációit tartalmazza, kiegészítve a szabadkai Városi Múzeum tulajdonában lévő rajzfüzet tartalmával és a Dér Zoltán hagyatékában található festménnyel. A napló már régóta a könyvtár tulajdonát képezi, csak eddig kevésbé volt ismert a nagyközönség előtt. Az *Előszó*ban Ágoston Pribilla Valéria elmondja, hogy az ötlet, miszerint egy képzőművészeti albumot jelentessenek meg belőle, Szegedy-Maszák Mihálytól származik, akinek Kosztolányi Dezsővel kapcsolatos kutatásai során került a kezébe az említett napló.

A kötet két tematikai részből tevődik össze. Az első rész négy fejezetből áll, ami valójában a háttérismeretet biztosítja számunkra. Az első fejezetben Ninkov K. Olga ismerteti velünk Csáth és a képzőművészet kapcsolatát az 1897 és 1916 közötti intervallumban, majd Beszédes Valéria írása következik *Visszapillantás a végeladáshoz* címmel, illetve Hózsza Éva *Játéknak indult* című tanulmánya, és végül konkrét naplórészleteket olvashatunk Csáth Gézától, ezekből kirajzolódik Földesen való tartózkodásának előtörténete. A könyv második része, mely az egész kötet kétharmadát képezi, szemlélteti a rajzokat. Ebben mintegy százhusz rajz kapott helyet egy-egy idézettel társítva.

Ifj. Brenner Józsefet már gyermekkorától érdekelte a rajz és a festészet. Mindennapi tevékenységének számított az olvasás, írás és a

zenélés mellett. Számtalan kiállítást látogatott meg Szabadkán, Szegeden és Budapesten, ennek hatására egy ideig festő szeretett volna lenni. Családja támogatta művészi hajlamát, és gyakran ajándékoztak számára különböző festészeti kellékeket. Ennek hatására az 1900-as évektől naplója is egyre több rajzot tartalmaz. Édesapja folyamatosan járatta az *Új Időket*, majd később a *Vasárnapi Újságot*, melyben számos fénykép, rajz és festményreprodukció is szerepelt az ismertető, tudósítások mellett; ennek köszönhetően az ifjú Csáth mindig naprakész lehetett. A hetilapnak köszönhetően megismerkedett olyan művészekkel és munkáikkal, mint Mesterházy Kálmán, Pataky László, Barabás Miklós, Lotz Károly, Feszty Árpád vagy Mayer Sándor, akik nagy hatással voltak rá. Az 1899-es naplójában arról olvashatunk, hogy a Brenner család járátja a *Budapesti Hírlapot* is, és így szereznek tudomást Munkácsy Mihály haláláról. Csáth külön helyet szentel a naplójában a festő emlékének. „Meghalt Magyarország legnagyobb festője, ki a magyar nemzetnek a szegény árva magyar nemzetnek annyi dicsőséget szerzett külföldön.”¹ – olvashatjuk benne. Képzőművészeti ismereteiben az újságok mellett a családi könyvtárban elhelyezkedő könyvek, katalógusok, képeslapok is fontos szerepet játszottak. A kiadványokban szereplő reprodukciók képeit ugyanis szorgalmasan másolja. A századfordulón megfordul a fejében, hogy hivatásos festő legyen. Erről így vall naplójában: „Semmi nevezetes nem történik. Forog a föld járok iskolába. És ábrándozok arról, hogy jó lenne festőművésznék lenni.”² Ezzel egy időben zenekritikái jelennek meg a *Bácskai Hírlapban*. A zenének ugyanis, a képzőművészettel ellentétben, jelentős közönsége volt Szabadkán. Csáth tehát igazán sokoldalú személyiségnek számított, akit még Kosztolányi is „hármass művésznék” nevezett. Ennek a sokféle szárnybontogatásnak a lehetőségét annak is köszönhetette, hogy Szabadka kulturális és gazdasági felvirágzása éppen az ő gyermekkorának időszakára esett, így részese lehetett, és elsőként élvezhette az új technikai vívmányokat, a vonatot, a villamost, a kerékpárt, a fényképezőgépet, és olvashatta a napi- és hetilapokat. Az 1903-as év több szempontból is jelentős. Ekkor jelenik meg Csáth első képzőművészeti kritikája, ekkor festi meg első és eddig egyetlen ismert olajfestményét, az *Erdőrészletet*, és ebben az évben kerül sor Szabadkán első ízben a budapesti Nemzeti Szalon vendégszereplésére. Ez hatalmas eseménynek számított a város és Csáth életében is, ezért részletesen, több oldalon beszámol róla naplójában. Nem sokkal később látogatást tesz a budapesti Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatán a Múcsarnokban, ami szintén nagy hatással volt rá. Ugyanakkor felmerülnek benne a kételyek, és olyan kérdéseket fogalmaz meg, hogy: „Érdemes-e festőnek lenni a mai művészekkel túrterhelt

¹ Ifj. Brenner József: *Napló (1900–1902)*, 2006. 31.

² Ifj. Brenner József: *Napló (1900–1902)*, 2006. 148.

világban? – Majd gyorsan meg is válaszolja: – Igen, de csak a legnagyobbnak.”³ Ezután kikristályosodik benne, hogy milyen művész is szeretne lenni, és arra felé húzódik. Valamerre a szimbolizmus és a szecesszió közé.

Később orvostanhallgatóként Budapestre kerülve is követi a magyar művészet alakulását. Megismerkedik Gulácsy Lajossal, barátja lesz Sassy Attilának, és közben folyamatosan naplót vezet, melybe rajzol és fest is. Az 1907 és feltehetően 1909 közötti időszakból származik az a vázlatfüzet, mely ma a szabadkai Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteményében található, és tizenegy datált rajzot tartalmaz. A rajzok egy része vázlatzerű ceruza-, a másik része viszont pasztellrajz. „Az alkotások jelentésköre valójában az érzékeny lelkületű művészember alkotói víziójának és művészi hitvallásának képi kifejezője.”⁴ – olvashatjuk Ninkov K. Olga tanulmányában.

Csáth Géza 1915 októberében került Földesre orvosként, és itt keletkezett az a napló, mely a szabadkai Városi Könyvtár kéziratárában kapott helyet, és melynek rajzai a jelen kötetben megjelentek. A napló a 4-es számot viseli, és az 1916. február 1-jétől július 8-áig terjedő időszakot foglalja magában. Az írás és a rajzolás szimbiotikus kapcsolatának lehetünk itt szemtanúi. A rajzok többsége fejlécnek készült, egy-egy nap bejegyzésének a kezdetét jelzi. Ebben az időszakban Csáth már morfinista volt, ennek hatása képein is felfedezhető. A napló rajzainak első részét az emberi figurák uralják, melyeket olvasmány- és színházi élményei ihlettek, a tájkép pedig, akár önálló témaként, akár mint háttér, végigvonul az egész naplón. Ilyenkor nem jelenik meg sem ember, sem állat a képen, csak a táj, vagy leszűkítve a fák. Csáthnál ugyanis a táj nem más, mint saját lelki megnyilvánulása. Földesen végzett orvosi praxisának naplója két kemény fedelű füzetben maradt ránk. A másik, vagyis az 5-ös számú, már jóval kevesebb rajzot tartalmaz.

Csáth földesi tartózkodásának történetét az *Üzenet* című folyóirat 1997. szeptember-októberi emlékszáma tárgyalja, a Karacs Zsigmond által publikált leveleknek és Szentgyörgyvölgyi Gábor tanulmányának segítségével.

A Csáth-albumban szereplő képek mellé szemelvények is társulnak. Minden naplórajznál olvashatunk egy novellaidézetet. Ennek kiválasztása nem lehetett könnyű feladat, ugyanis itt a művészetek találkozásáról van szó, és egységes egészként, egymást kiegészítve kell hogy funkcionáljanak. Ennek ellenére a szerkesztők munkáját dicséri, hogy a több mint száz rajzhoz megtalálták a leginkább megfelelő szövegrészletet.

³ Ifj. Brenner József: *Napló (1903–1904)*, 2007. 67.

⁴ Ninkov K. Olga: Csáth és a képzőművészet, 1897–1916 = Ágoston Pribilla Valéria – Hózsá Éva – Ninkov K. Olga (szerk.): „Csak nézni kell ezeket a rajzokat...” Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzeteinek atlasza. Városi Könyvtár, Szabadka, 2010. 31.

Csáth Gézá és munkásságát többféle szempontból lehet értelmezni, hiszen nem egy, kettő, hanem egyszerre három művész fedezhető fel benne. A jelen kötet egy újfajta aspektusból közelít feléje, és megpróbál segítségünkre lenni, hogy közelebb kerüljünk személyéhez. Mindenkinek ajánlom, aki szeretné Csáthot képzőművészként megismerni, és művészetét még inkább megérteni.

Ninkov K. Olga

VAJDASÁGI FESTETT ÜVEGABLAKOK

Stained Glass in Vojvodina

Korhecz Papp Zsuzsanna: *Vitrázsok a Vajdaságban – Vitraži u Vojvodini – Glasgemälde in der Vojvodina*. Városi Múzeum, Szabadka, 2010

A 144 oldal terjedelmű, háromnyelvű és reprodukciókkal gazdagon illusztrált kiadvány formátuma követi a szerző előző, *Újjászületések* (2008)¹ című könyvét. A rövid történeti áttekintés után a magyarországi üvegfestő műhelyek (Kratzmann Ede, Csongrádi Forgó István, Róth Miksa, Ligeti Sándor, Walther Gida, Palka József, Zsellér Imre, Majoros Mayböm Károly, Pór Sándor) tömör leírása következik, ezután a külföldi (bajor udvari, bécsi, tiroli, szász) üvegfestő műhelyek ismertetése, majd az üvegmegmunkáló, illetve üvegfestő technikák lexikonszerű adatai következnek – helyenként fekete-fehér illusztrációkkal ellátva –, s mindezt az irodalomjegyzék zárja le. A kiadvány nagyobb hányada a vajdasági vitrailok terveinek, illetve a létrejött alkotások színes reprodukcióiból áll, melyek sora követi a szövegben előforduló példákat. Itt szerepelnek a középkori és a reneszánsz üvegablakok; a maratott üveg, a színes maratás, a kontúr, a zománcfestés és más technikák; vitrail-tervek; az előzőleg ismertetett mesterek és műhelyek (szabadkai, zombori, nagybecskereki, őrszállási, újvidéki, bezdáni, futaki, hódási, verseci, módosi, adai, nemesmiliticsi, tornyosi, oromhegyesi, martonosi, bajmoki, topolyai, karlócai, zentai, mitrovicai, fehértemplomi, horgosi, rumai vitrailok).

A könyv célja, miként az előszó jelzi, hogy bemutassa a mai Vajdaság szakrális és középületeiben található századfordulói, 1918-ig létrejött üvegfestészeti anyagát, amely túlnyomórészt a budapesti vitrailkészítő műhelyek terméke. Nem véletlen tehát, hogy a szerző többnyire Mester Éva budapesti üvegrestaurátor és kutató

¹ Korhecz Papp Zsuzsanna: *Újjászületések. Restaurálási, egyházművészeti és kultúrtörténeti képes tanulmányok*. Életjel, Szabadka, 2008

több publikációjára és kéziratára (1994, 2000, 2003, 2004, 2006) építi szövegét – az adatkölcsonzésekre jegyzetekkel utalva. Kisebb terjedelemben ugyan, de ugyanígy hasznosítja, vagy megemlíti más szakemberek munkásságát is, mint pl. Varga Vera (1993), Bátyai Gitta (2000) és Fényi Tibor (2005) magyarországi kutatók megjelent írásait, vagy a vajdaságiakét, Bela Duranci (1978), Donka Stančić (1997), Ninkov K. Olga (2004, 2006, 2008) publikációit. A szerző a témához fűződő két írását is integrálja a könyvébe, ami egyben a vitrailokkal való foglalkozásának mibenlétére és folyamatára mutat rá (2009). Korhecz Papp Zsuzsanna rekonstruálta és restaurálta ugyanis Szabadka első ismert üvegfestményeit, amelyek a mostani Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar épületében láthatók. Ezeket Kratzman Ede, a budapesti állami üvegfestő intézet vezetője készítette neoreneszánsz stílusban a valamikori Magyar Királyi Postahivatal banképületének díszlépcsőházába 1881-ben. A három ablakból csak kettőnek a darabjai maradtak fenn, ezért a neoreneszánsz épület felújításakor tévesen szecessziós vitrailokat terveztek készíttetni. A könyv szerzőjének érdemei közé sorolható tehát a múlt e darabjának megmentése is (a restaurálást Kovács József és Mészáros Rudolf közreműködésével végezte el). A könyvben Kratzman Ede más vajdasági munkái is szerepelnek: pl. a zombori Szemző-palota (a mai anyakönyvi hivatal épülete) neoreneszánsz festett üvegablaka (1878), a nagybecskereki volt megyeháza – ma városháza – lépcsőházának allegorikus ábrázolásai (1892), az őrszállási Mária neve (1890-as évek eleje), az óbecsei Nagyboldogasszony (1892) és az újvidéki Mária neve (1895) katolikus templomok vitrailjai. Tehát a szabadkai Városi Múzeum festőrestaurátora itt is, mint előző munkái során, megkereste a művet készítő mester alkotásainak vidékünkön fellelhető darabjait és nyomait, és ezek összefüggésében helyezte el és vizsgálta az általa restaurált festett üvegablakot. Ez nem jelenti azt, hogy a könyvben szereplő összes mesterműhöz kötődik restaurátori munka (szerencsére, hiszen akadnak még jó állapotban levő 19. századi vitrailok), hanem a „vitrail-tár”, illetve katalógus egy tágabb rálátás érdekében készült el. Ahhoz viszont, hogy az olvasó regisztrálni tudja e katalógus színes reprodukcióin látott üvegablakok pontos helyét, el kell olvasnia a mesterekről és műhelyekről írott részt is.

Nem ez a vajdasági vitrailokkal foglalkozó első kiadvány – az újvidéki Műemlékvédő Intézet munkatársának, Donka Stančićnak 1997-ban jelent meg az újvidéki, pétervárad, karlócai és futaki festett üvegablakokról szóló, tanulmány-nyal és reprodukciókkal ellátott könyve –, de ez az első magyarul és németül is olvasható, színes képanyaggal gazdagon ellátott könyvünk, melyet bizonyára szeretettel forgatnak a műfaj egyre szaporodó kedvelői és művelői, valamint a térség művelődéstörténete iránt érdeklődők. Ugyanúgy ez az első nálunk megjelenő, a vajdasági vitrailokkal foglalkozó könyv, amelynek szerzője a restaurátorszakma képviselője, így a hivatás szempontjai érvényesülnek a könyvben.

Szimptomatikus tény, hogy a vajdasági vitrailok első kutatója, Bela Duranci művészettörténész is szabadkai származású – ő a szabadkai szecessziós város-házával foglalkozva találta meg, helyeztette vissza és védelem alá Róth Miksa színes üvegablakait, amelyek kartonterveinek a hat királyt ábrázoló része a Gödöllői Városi Múzeumban van letétben, mint a Nagy Sándor-ház tulajdona. A kartonok némelyikét (Árpád fejedelem, Szent István, Szent László, Könyves Kálmán) Duranci 1978-ban tette közzé, majd e sorok írója is publikált közülük (többek között a *Létünk* hasábjain is 2008-ban), de a szóban forgó könyvben most először került az összes a nyilvánosság elé, ráadásul színesben. Talán nem véletlen, hogy a szabadkai szakmai körökben került sor legtöbbször a vajdasági szecesszió és a hozzá szorosan tartozó vitrailok kutatására és bemutatására. Az említett stílus remekművei között élve nehéz ellenállni a kihívásnak, mely újra és újra erőt és ihletet kölcsönöz, s ugyanakkor felelősséggel tölti el a szakma képviselőit, hogy ezeket és a többi mesterművet megismerjék és megismertessék. Ez reményt ad arra, hogy kallódó értékeink a köztudatban méltó helyre találnak, és hidat építenek a múlt–jelen–jövő között, megszépítve azok életét is, akik eddig érdektelenül haladtak el a környezetükben még meglevő műemlékek mellett, s talán megismerésük után maguk is védelmükre állnak.

Silling István

MILAN KONJOVIĆ FESTŐMŰVÉSZ
ÉLETMŰVE*The Masterwork of Painter Milan Konjović*

Irma Lang: *Milan Konjović (1898–1993). Konjović izbliza*. Galerija „Milan Konjović”, Sombor, 2010

Milan Konjović (1898–1993) festőművész életműve átíveli, mondhatnánk, ecsetjével befogja az egész XX. századot. A századelőn induló zombori gimnazista első ecsetvonásai a Šikara erdőről készültek, s az életmű egészen az aggastyán festőnek az 1990-es évek elején született, nevezzük bátran *Háromkirályoknak* (eredetiben *Tri sveca*) című festményéig terjed. Nyolc évtized a különféle művészeti izmusaitól hemzsegő XX. században. S a tehetség és a kitartó vállalás nagyot alkotott mindegyikben. Maga a Maestro mondta: *Onaj ko živi za nešto, mora da uspe!* – idézem Lang Irma *Konjović közelről* (*Konjović izbliza*) nemrég megjelent kétkötetes Konjović-monográfiájából a

nagy igazságot. Az idézett szentencia valóságháttere a zombori Milan Konjović Képtár több ezer műalkotást számláló fundusa, s az ismeretanyag gazdag birtokosa, a könyv szerzője, Lang Irma művészettörténész. Amennyire ragaszkodott a nagy festő Zomborhoz (is), olyan hűséges volt s maradt az apatini szülőházát soha el nem hagyó, de negyvenkét éven át a zombori Konjović Képtárt igazgató/művészettörténész Lang Irma a Mester életművét őrző és folytonosan bemutató gyűjteményhez. A hűség két példája. Mondhatnánk: mintaképe! S a tavaly, a zombori Konjović Galéria megnyitásának negyvenötödik évfordulójára megjelent Konjović-életmű-katalógus és reprezentatív képzőművészeti album a Lang Irma által szervezett Konjović-kiállításokkal vetekszik. Bár azt hiszem, nem fontos ez az összehasonlítás. Talán sántít is. Ugyanis a megannyi tárlat hangulatát, melyek legjaván még maga az alkotó is jelen volt, nem lehet, nem szabad összehasonlítani azzal a könyvvel, amely felöleli az egész művészi oeuvre-t. Mindegyik egyedülálló a maga nemében. Csakhogy a kiállítások hangulata lassan fakulhat, emlékezetes esemény voltuk elcsendesedhet, azonban maradnak a képek önmaguk mivoltában – akár együtt a galéria tárlóiban, akár külön-külön a magángyűjteményekben –, de ez a könyv együtt tartja – s amíg kultúra él e tájon –, szemlélteti az összességet: a nagy vízió képi realizációit.

Talán a sors nem is adhat nagyobb ajándékot, mint amikor az ember együtt lélegezhet tanult szakmájának rezdüléseivel, figyelemmel kísérheti az állandót és a változót, és láthatja a csodát: a születést. Ilyen szerencsésnek látjuk mi, kívülállók, de azt hiszem, Lang Irma is a saját pályafutását s önmagát azért a kegyért, hogy 26 éven át, mondhatni, Milan Konjovićyal, az alkotó géniusszal együtt, közösen irányította Zombor legrangosabb művészeti intézményét. A Zágrábban végzett fiatal művészettörténész első munkahelye volt a zombori Milan Konjović Képtár, ahol a nagy szerb festő ötszáz műből (150 olajkép, 20 pasztellkép, 29 akvarell, 300 rajz és egy faliszőnyeg) álló legátust hozott létre s ajándékozott szülővárosának 1965-ben. Akkor az életmű egy része volt ez, de a donáció évről évre gyarapodott, hiszen a művész még alkotóereje teljében gondoskodott az újonnan született festmények és rajzok méltó elhelyezéséről. Az állandó zombori gyűjtemény jelenleg, a monográfia megjelenésének idejében, 1084 ajándékművet alkot. Lang Irma pedig a képtárban 12 nagy, retrospektív kiállítást rendezett a gyűjteményből, és mintegy 50 tematikus időszakos tárlatot a művek gazdagságából. Zomborban mindig ezek a kiállítások jelentették az év legszínvonalasabb képzőművészeti eseményét. Természetesen voltak más, nagy, reprezentatív kiállítások is a városban, mint egy ideig pl. a Képzőművészeti Ősz (Likovna jesen), a jugoszláviai rajzbiennále, más rangos művészek önálló tárlatai.

Lang Irma a festőművésszel, vagy már a művész halála után a Konjović-műalkotásokkal bejárta az egész akkori országot, Jugoszláviát, a nagyvárosoktól kezdve (Belgrád, Zágráb, Ljubljana, Szarajevó, Podgorica, Újvidék) egészen a

legkisebb falvakig (Szivác, Doroszló). S a mintegy 130 bel- és külföldi tárlaton bemutatták az impresszionista stílusban, néha pointillista technikával készült fiatalkori intuitív festményektől kezdve a francia fauvoktól inspirált képeket, illetve a kubista, szürrealista, expresszionista műveket, avagy a csak a Konjovićra jellemző stílusban készületeket, s az uralkodó színhasználatról elnevezett korszakok remekait a kék korszaktól, a piros, a szürke, a kolorista korszakon át, a bizáncinak nevezett korszakig. Párizs, Moszkva, Budapest, Prága, Losan voltak azok a világvárosok, ahol a zombori művész kiállításait megrendezték, nem egy városban többször is.

Az egész ország műbarátai, akik kedvelik Konjović festészetét, elzarándokoltak már ebbe a galériába, hogy megcsodálják ennek a Párizs helyett a csendes Zombort, az alföldi poros Bácskát választó alkotónak a műveit. Mert ahogy Herczeg János, a festő nagy barátja és művészetének kiváló ismerője mondta: Konjović képein a mélabú és a vad indulat egyaránt jelen van, s nemcsak a zombori ostorfák árnyéka. Lang Irma monográfiájának első kötete 139 nagyméretű színes táblán igazolja a Konjovićról sok kritikus és műértő által leírt dicsérő szavakat.

A kötet első részét képező tanulmányból megtudjuk, hogy a zombori gimnázium tehetséges tanulóját először Király László, a tanintézet rajztanára támogatta, s a szabadban való festésre buzdította. Ilyen kirándulásaira vele tartott a kor másik két zombori festője is, Ivan Radović és Husvéth Lajos. A fiatal tehetséget katonának sorozták az I. világháború alatt, majd annak végeztével kezdődik Konjović igazi festőművészi készülődése. Budapest helyett Prágában kezd tanulni a híres Vlaho Bukovac iskolájában, de azt csakhamar el is hagyja. Ismeretiséget köt Jan Zrzavýval, a cseh avantgárd festészet akkor már jó nevű alkotójával, aki a rajzolás fontosságát domborítja ki előtte. Prágából Bécsbe visz az útja, majd Münchenbe, Berlinbe, Drezdába és újra Prágába. Ekkor már állandó társa Emma, akivel Zomborba tér haza, hogy innen 1924-ben Párizsban kössenek ki. Az ott eltöltött nyolc év alakította leginkább Konjović látásmódját, jobban mondva meghozta számára a szabad és önálló kifejezésformát. 1932-ben végleg hazatér szülővárosába, hogy itt valósítsa meg azt, ami eddig zombori embernek nem sikerült: világhírűvé lenni. Lang Irma monográfiája ezután felsorolja az ismert Konjović-kiállításokat (Belgrád, Zágráb, Prága, Újvidék, Zombor), azok visszhangját, majd szól az 1937-ben rendezett párizsi kiállításokról, melyeket látva a szerb művészt már elismeri a művészetek fővárosának közönsége. A II. világháborúban készült rajzaiból is készült kiállítás, és az e periódusban született pasztellképek alkotják a legszebb Konjović-pasztellokat. Később még 1949-ben alkot ilyen képet a szenttamási Dunderski-birtokon.

A háborús és a háborút követő években Konjović palettája elhalványult, a szürke tónusok uralták képeit. Az 1953-as szürrealista *Nature morte* vízválasztó azonban visszahozta harsány színeit, bátor vonalvezetését, és a festő harsány sárga, vérvörös, erőteljes kék expresszionista ecsetkezelése újjászülte Konjović

művészetét. Festőnk képein megteremtette a szabad művészet megdicsőülését. Ezt hirdette az 1950-es években induló művésztelepeken, ahol ő volt a doyen, a többek által követett példakép, avagy a nagybetűs Szabad Alkotó. Az idősödő Konjović sok meghívásnak tesz eleget abban a korban; különféle bravúros festői akciókat mutat be; megteremti a Milan Konjović-mítoszt. Ennek köszönhetően jött létre maga a zombori Konjović Galéria is a XVIII. században épült Gallé patika épületében. Konjović sok és különféle díjban részesült, valamint a hazai tudományos akadémiák tagjaik soraiba választották. Hosszú és érdemdús élete végén már csak látogatóként járt be a képtárába, hogy találkozzon barátaival, ismerőseivel, rajongóival. Mindenkit szívesen fogadott. Több nyelven beszélt anyanyelvi szinten, többek között magyarul is.

Lang Irma monografikus összefoglalójának végén naplószerű, személyes hangú beszámolót olvashatunk a nagy Maestro utolsó hónapjairól és haláláról.

Az életpályát bemutató fejezetekben még 353 illusztrációt is láthat az érdeklődő a művész képeiről, illetve életének fontos pillanatait megörökítő fényképeket.

A Konjović-életmű iránt érdeklődők szívesen böngészik a monográfia második kötetét, hiszen a művész életrajza és a róla szóló könyvek bibliográfiája után Lang Irma az összes fellelhető Konjović-képről, pontosan 3292 képről közöl adatokat, legtöbbjükéről publikál fekete-fehér fényképet. Remek szórakozást nyújt ezáltal a gyűjtőknek, az érdeklődőknek, de még a zombori és a környékbeli, illetve vajdasági helytörténészeknek is, akik a maguk szülőfalujának utcáit, házait, templomait, falurészeit láthatják viszont. S szólnak ezek a képek a néprajzkutatóhoz is, hiszen a sok-sok bácskai arc, a viselet, a paraszti munka mind-mind a mi életünk, a mi múltunk egy-egy pillanatát rögzíti, természetesen úgy, ahogyan Konjović, a festő látta. De nem mondunk igazat, ha csak a vajdasági remniszcenciákat említjük, hiszen itt van a francia azúr tengerpart, a dalmáciai Konavljé a maga színeivel, színes népviseletével, a dubrovniki és cavtati nyaralások hangulata, a szeretett családtagok (Emma és Verocska) megannyi képmása és a nagypolgári otthon meleg hangulata. S itt vannak a Konjović által rajongásig kedvelt szép nők aktjai, a virágcsendéletek, a kedves barátok, ismert emberek, jellegzetes zombori figurák portréi, a jellemrajzoknak is nevezhetők, hogy végül az öreg művésznek a szentekkel való barátkozása a nagy, a végső útra való készülődést sejttesse.

Lang Irma 42 évi képtár-igazgatói pályájának méltó befejezése ez a hatalmas monográfia. A kiérdemesült művészettörténész hattyúdalának is nevezhetnénk, de nem tesszük, mert Lang Irma még sokat tud akár Konjović életének apróbb, de fontos eseményeiről, akár Zombor, Apatin és a vidék képzőművészeti, művelődéstörténeti hagyományairól éppúgy, mint a jelenéről. További aktív jelenléte mindannyian számítunk.

Roginer Oszkár

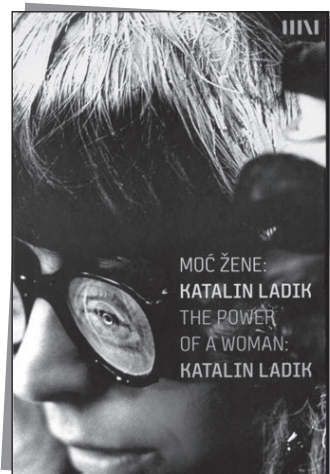
A NŐ EREJE

The Power of a Woman

Miško Šuvaković: *Moć žene: Katalin Ladik – The Power of a Woman: Katalin Ladik*. Vajdasági Kortárs Művészetek Múzeuma, Újvidék, 2010

„Ha a »művésznőről« szóló monográfiai tanulmány egy fajta értelmezés, akkor maga a **szöveg** – a megértés és a pillantás elől tova-/elillanó életformáihoz viszonyítva – az írásesemény sokadik kivitelezésének a maradványa.”¹

Az idő múlása lassan elsöpri a megbicsaklott kísérleteket, eltűnnek lassan a hatalmas dűnékben hagyott nyomok, és csak az izzó hőségben megcsillanó vándordombok maradnak meg. Az idő múlása lassan visszaemeli a kiesett időt és tereket, hogy maradandó helyet biztosítson nekik, ugyanakkor időre van szükség ahhoz is, hogy valamiről a teljesség igényével beszélni lehessen. Idő kellett a YU-mitológia lexikonának megjelenéséhez, a Szombathy-retrospektívához, és idő kellett a most tárgyalandó Ladik-retrospektívához is. Idő kellett, a mi időnk. Az újvidéki székhelyű Vajdasági Kortárs Művészetek Múzeumában az érdeklődők 2010. november 26-ától december 15-éig tekinthették meg *A nő ereje: Ladik Katalin* című retrospektív kiállítást. A látogatók fényképeket láthattak, (kép)verseket olvashattak, hangkölteményeket hallhattak, performance-okról készült archív felvételeket nézhettek meg. A kiállítás a Ladik-életmű 1962-től 2010-ig terjedő szakaszát tematizálta, különös tekintettel a szakmai fejlődésre, az általa kutatott művészeti ágak egymásra való hatására, azon mozzanatokra, amelyek tartalommal töltötték meg az évtizedből évtizedbe lépő munkásságot. Ugyanakkor a

¹ Miško Šuvaković: *Moć žene: Katalin Ladik – The Power of a Woman: Katalin Ladik*. 2010. 8.

2010. év egyik legfontosabb könyveseményének nevezhetjük a kiállítással párhuzamos, *A nő ereje: Ladik Katalin* című katalógus/monográfia megjelenését. A kétnyelvű (szerb–angol) A4 formátumú kötet szerzője Miško Šuvaković, a Belgrádi Művészeti Kar tanára.

A kötet alcíme: *A szubjektivizáció, a nő és a művészet interpretatív narratívái Közép-Európában a hidegháború és a tranzíció között*. Šuvaković, bár az életművet a monográfiák paradigmájába illő teljesség igényével közelíti meg, elsősorban a lírai újítások, a feminizmus és a performance művészeti diskurzusaiban vizsgálja. Úgy kontextualizálja az életművet, hogy nemcsak művészettörténeti, hanem politikai-ideológiai-geokulturális-gynokritikai síkokra vetíti rá, olyan metanarratívákhoz illeszti, mint az avantgárd, a posztavantgárd, a posztmodern, a szocialista realizmus, Közép-Kelet-Európa, Jugoszlávia, a szocializmus, a kapitalizmus, az öngazgatás, a folklór, a kisebbségi kultúra, a popkultúra vagy a férfi-női erotika viszonya. A kiállítási „tárgyak”, vagyis az illusztratív anyag válogatásában maga a művésznő is részt vett. Elmondása szerint így szeretett volna arra a kérdésre választ adni, hogy ki/mi is ő valójában. Járható utat kínál fel így azok számára, akik az évtizedek során rámenősen mellének szegezték a rubrikázást biztosító kérdéseket: író-e, költő-e, teoretikus-e, színész-e (...)? A kérdések sora látszólag végtelen.

A több mint 270 oldalas könyv bal oldalai következetesen a szerb, míg jobb oldalai az angol változatot tartalmazzák. A kötet legnagyobb részét a tizenegy alcímre osztott Šuvaković-féle tanulmány foglalja el, amely az életművet ezáltal tizenegy módszeres egységben dolgozza fel. Ezek között olyan tematikai tömböket találhatunk, mint a *Neoavantgárd – A szubjektivitás felszabadulása; Színészet, színház és film: A test a színpadon; Tömegmédia és a szubjektivitás konstrukciója (Politikai következmények); Pararituálék – a performance gyakorlata; A posztmodern narratív performance-a – A testtől az alakig*. A művészetelméleti-történeti apparátus minden egységét több oldalnyi illusztratív anyag kíséri, melyben a performance-okon, színdarabokon készült fényképektől, a kollázsokon, képverseken, partitúrákon át, a kötetborítókig minden képviseltetve van. Ezek alkották a retrospektív kiállítás anyagát is. Ezután következik Miško Šuvaković Ladik Katalinnal készült több oldalas interjúja, amely a már feldolgozott anyagnak egy E./1. dimenziót ad, a címe is erre utal: *A művésznő egyes szám, első személyében*. Kellő odafigyeléssel kitérnek azokra a részletekre, amelyek az előző oldalakról lemaradtak, esetleg árnyalataikban tisztázatlannak maradtak. Beszélnek az *Új Szimposiumról*, a *Poljáról*, az Ifjúsági Tribünről, az Újvidéki Színházról, a 60-as, 70-es, 80-as évek jugoszláviai, magyarországi és európai művész(et)i mozgásokról – mindarról, ami kihatott a ladiki életműre, majd amire az valamilyen módon vissza is hatott. A 252/253. oldaltól olvashatjuk Schuller Gabriellának, *Ladik Katalin performance-ai*ról szóló tanulmányát,

amely már megjelent egyszer a Deréky Pál és Müllner András szerkesztette *Néma? – Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből* című tanulmánykötetben. A kiadvány utolsó egységét pedig egy kronológiai alapú *Bio/bibliográfia* teszi ki, amely sorra veszi a köteteket és fordításaikat, a kiállításokat, a performance-okat-happeningeket, koncerteket, az évek során nyert díjakat, valamint azokat a napvilágot látott tanulmányokat, amelyek ezzel a munkássággal már foglalkoztak. A felsorolás természetesen nem teljes, és a fontosabb megállókat részesíti előnyben, a lista viszont így is hat apró szedésű oldalra duzzadt. A kötet négy korpuszát a lapok színével is elválasztották egymástól, könnyítve így a keresést, ugyanakkor vizuálisan is kiemelve a tematikai/metodológiai síkokat.

A könyv rendkívül hasznos, és egyben kézenfekvő tipográfiai eljárásokat alkalmaz. A szövegtestből ki vannak emelve a kulcsszavak, a kötet-, előadás-, performance- és filmcímek, az elemzés tekintetében jelentős és művészettörténetileg/-elméletileg fontos szókapcsolatok. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy egy, a szerb nyelvű publikációktól idegen, új gyakorlatot, bizonyos értelemben a nyelvi gondolkodás egy új irányát igyekszik meghonosítani. Šuvaković a szöveg szerb nyelvű változatában a magyar, német, francia, angol stb. nevek említésekor zárójelben mindig feltünteti az eredeti változatot is, ami a kevésbé ismert nevek esetében a visszakeresés könnyebb voltát, ezáltal a monográfia használhatósági fokát is növeli.

A kemény kötésű, minőségi lapokra nyomtatott, színes, valamint fekete-fehér fényképeket egyaránt tartalmazó és a szerintem minden további, külsőségekre vonatkozó kritériumnak megfelelő kiadvány viszont két tekintetben hiányos. A kötet szövegének elsődleges nyelve a szerb, ami teljesen érthető és indokolt; a szakmai nyitás tekintetében továbbá fontos és rendkívül előrelátó döntés a kötet második nyelveként fellépő angol fordítás, amellyel a monográfiát a nemzetközi vérkeringés részévé tették. A magyar fordítás elmaradása ugyanakkor sok helyütt hiányként mutatkozik meg. Ez többek között azért fontos, mert magyar nyelven egy ilyen összegző jellegű mű még nincs (kivétel talán az *Ex Symposion* 2010. évi 72. Ladik Kati tematikus száma, melyben szerepel egy Miško Šuvaković tollából származó írás, *A nő hatalma*), és ezzel a fordítással tovább tághatták volna az olvasók körét.

A monográfia az életművet elsősorban elméleti, másodsorban történeti keretbe helyezi, de Šuvaković a szövegbe olyan korabeli cikkeket, interjúkat, kritikákat és különféle kordokumentumokat sző, amelyek a képanyag mellett szövegszerűen is elősegítik az adott problematika betájolását. A video- és hangfelvételek, a ladiki hangköltészet, továbbá a happeningek, performance-ok dokumentumai viszont csak vonatkozásszerűen, illusztrációs anyag nélkül kerültek feldolgozásra. Igaz, hogy a monográfia a retrospektív kiállítás katalógusaként jelent meg, de ahogy a képi és szöveganyag része lett a kötetnek, mellékelhetek

volna egy DVD-t is, amely a kiállításon látható egyéb, nyomtatásban nem közölhető anyagot tartalmazhatta volna.

Mindent összevetve egy valóban kitűnő, színvonalas kiadvánnyal lettünk gazdagabbak, és a monográfia, mint minden eddigi monográfia is – műfaji kötelékeit illetően – mindig a végső kanonizációt célozza meg. Zárni kíván és nyitni egyidejűleg, nyugtázni, és további kapukat kitárni a kritikai gondolkodás előtt, rendszerezni mindazt, ami létrehozott. Ladik Katalin gazdag életművét ideje volt már ilyen szisztematikussággal áttekinteni, végigtapogatni azt, ami az emúlt évtizedekben létrejött. Ugyanakkor egy olyan monográfiát kellett írni, amely az olvasóban egy pillanatra sem hagyja lankadni a tárgyalt életmű vitális, manapság is vibráló, újat létrehozni képes voltát. A kötet visszhangként éri utol az olvasót, aki a választ a XX. századból várta.

Rajslí Ilona

VAJDASÁGI TÁJAK, EMBEREK

Landscapes and People of Vojvodina

Silling István: *Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Egyetemi segédlet. Forum Könyvkiadó, Újvidék és Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2010

1. Mikor nemrégiben kézbe vettük Silling István összeállításában a tetszetős, igényes külsejű, majd 200 oldalas olvasókönyvet, rádöbbenhattünk, hogy a vajdasági magyarságnak eddig még nem készült népnyelvi, nyelvjárási szöveggyűjteménye. Folytak nagylélegzetű nyelvjárási atlaszmunkálatok Penavin Olga, Matijevics Lajos és munkatársaik kutatásai nyomán, születtek dialektológiai tárgyú monografikus művek, szótárak és egyéb kisebb, nyelvjárási tematikájú tanulmányok, amelyekben fragmentumokban fellelhetők ugyan – inkább csak illusztráló anyagként – kisebb, egy-két oldalnyi szövegek. Az az egyébként igencsak égető szükséglet, hogy lejegyzett szövegekkel bemutatni a térség beszélt nyelvét, ha megfogalmazódott is, szinte megmagyarázhatatlan okokból mind ez ideig nem realizálódott.

Ez a könyv a mai Vajdaság népnyelvének, élő nyelvének a lenyomata. A felvételek zömükben az utóbbi években készültek, a Szerémségből származó néhány, korábbi keltezésű felvételt leszámítva 2006 és 2009 között rögzített szövegekről van szó. Az olvasókönyv ötlete azáltal vált valósággá, hogy a Szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hallgatói egyetemi stúdiumuk folyamán a nyelvjárástan egyik kutatási módszereként gyűjtőmunkában próbálhatták ki magukat, hiszen a terepmunka, a terepen való megméréstetés mindig jó iskolának számított. Némi kiegészítéssel az ő terepi gyűjtésük során jött létre ez az – mind a területi kiterjedtséget, mind pedig az átfogott nyelvjárási változatokat felölelő – impozáns szövegtárház. „A gyűj-

teménybe jobbra eddig publikálatlan, frissen gyűjtött anyagot igyekeztünk felvenni, hogy a jelen nyelvéllapotot rögzítsük” – olvashatjuk a könyv *Bevezetőjében*. Mindez azért is fontos, mert a számunkra elérhető eddigi vajdasági gyűjtések még hangzó anyagukban sem tartalmazznak mai nyelvi szövegeket, az immár digitalizált Penavin-hagyaték anyaga is egy archaikus nyelvéllapotot tükröz. Itt-ott be tud(t)unk gyűjteni újabb hangzó anyagot is néhány helységről, de ezek száma meg sem közelíti a jelen kötet kutatópontjainak sűrűségét.

2. *Az előzmények.* A dialektológusok körében egybehangzó az a vélemény, hogy a szöveglejegyzések terén még sok adóssága van a nyelvjáráskutatásnak. Jóllehet a magyar dialektológiai kutatásban a nyelvjárási szöveg közreadásának szép hagyományai vannak; a „népi beszélgetések” kiadványtípusa¹ a nyelvjárási terület több pontjáról jelenik meg napjainkban is. A magyar nyelvjárásokat bemutató mindenkori alpművek (pl. Kálmán Béla tankönyvének megannyi kiadása, Szabó Géza főiskolai jegyzete – akárcsak a 2001-ben megjelent, Kiss Jenő által szerkesztett *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyv) koncepciójában is fontos helyet kaptak az élőnyelv lejegyzett szövegei. (Az már egészen más kérdés, hogy ezekben a könyvekben található-e a mi területünkről is szövegközlés; mivel ezekben a publikációkban a szövegek mintegy illusztráló anyagként szerepelnek, természetes, hogy nem ölelhetnek fel minden nyelvjárási területet.)

Jelentek meg ugyanakkor teljes egészükben a spontán beszélt nyelvet lejegyző, azt tükröző szövegközlések is; pl. Balogh Lajos összeállításában² (igaz, csak néhány kiválasztott megyéből mutat be szövegeket), de a Hajdú–Kázmér-féle *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*³ már mindenképpen mérőöldkönek számít, egyrészt: mert a szerkesztők az egész magyar nyelvterületről válogattak szövegeket, másrészt a szöveglejegyzés módjában a korszerű fonetikai átírást érvényesítették. Ebben a gyűjteményben találunk nyelvjárási szövegmutatványt a valamikori Jugoszlávia valamennyi vidékéről (Bácskertes, Kórógy, Padé, Magyarittabé, Temerin, Torontálvásárhely és Székelykeve szerepel a gyűjtőpontok között). Ez a kiadvány egyetemi segédkönyvnek készült; a szerkesztők az egyetemi hallgatók dialektológiai stúdiumaira szánták, mégpedig „tüzetesebb feldolgozásra alkalmas nyelvjárási korpusz” közzétételére törekedtek a szerkesztők. Kihangsúlyozták: jó lenne, ha az ehhez hasonló publikációk fokoznák a nyelvjárási szövegfeltárás lendületét.

¹ Pl. *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Szerkesztette Guttman Miklós és Molnár Zoltán. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2006

² *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. Szerkesztette Balogh Lajos. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1993

³ *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Összeállította Hajdú Mihály és Kázmér Miklós. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974

Nos, e kiadvány létrejötté óta is elmúlt jó néhány évtized, annyi idő mindenképpen, hogy a benne lejegyzett nyelvállapot már nem a szinkron nyelvállapotot tükrözi. Mindezt szem előtt tartva fokozottabban érezzük e vajdasági olvasókönyv hiánypótló jelentőségét.

3. *A dokumentált terület.* A kötetben szereplő kutatópontok száma lenyűgöző: mintegy 90 vajdasági település szerepel, közöttük 59 bácskai, 28 bánági, valamint 3 szerémségi kutatópontról van szöveg. Ezt a sűrű kutatópont-hálózatot a bácskai és a bánati földrajzi régiók további részletező tagolásában találjuk meg, ami azért is jó, hogy ez a részletes besorolás – mellékelt térkép híján – sok esetben támpontot nyújt a kevésbé ismert kistelepülések lokalizálásában. Ez a nagyszámú helyszín és kutatópont összhangban van Sillingnek a könyv *Bevezetőjében* megfogalmazott célkitűzésével: „Olyan helyekre is igyekeztünk eljutni, ahol népnyelvkutató még nem járt, ahonnan még nem hoztak élőnyelvi szöveget, vagy ha találtunk is ottani népnyelvi publikációt, az nem a nyelv járásának pontos lejegyzésében jeleskedik” (11).

Eddig még sehol nem említett és nem dokumentált területek falvai, települései jelennek meg a könyv oldalain. S ez óriási jelentőségű újdonsága a gyűjteménynek: olyan kis településekről is van szöveg, amelyek nem kerültek/kerülhettek be a Penavin tanárnő által készített bácskai, illetve bánati nyelvjárási atlasz kutatópontjai közé; pl. Völgypart, Drea, Csonoplya, Ilonafalva, Valkaisor, illetve Aracs, Tiszaszentmiklós, Udvarszállás stb.

4. *Emberek, témák.* Aki valamikor is, bármilyen módon emberközelbe került a nyelvi vagy a néprajzi anyaggyűjtés sok türelmet igénylő munkájához, az jól tudja, mennyire nem egyszerű dolog jó adatközlőt, megfelelő alanyt találni egy összefüggő, reprezentatív szöveg felvételéhez. A jó adatközlő elfogadja a gyűjtő célját, szándékát, megérti, hogy az elmondott élettörténet, régi szokás, hagyomány, esemény elmondása révén egy nagyszerű közösségi értékmentés, a mi közösségünkről alkotott és megőrzött kép megalkotásának részesévé válik.

Az adatközlők az idősebb korosztályból valók, a nemek szerinti megoszlásuk a női adatközlők dominanciáját mutatja, mintegy harmaduk a férfi, de ez nem befolyásolta a központi téma: a lakodalmi szokások leírásának menetét, a férfi-adatközlők is éppolyan beleéléssel, szakértelemmel szóltak a felkért témáról, s talán éppen jó, hogy egy másféle megközelítésből tették ezt. (Az viszont, hogy egy meghatározott témáról ekkora területi szórásban van megfelelő szövegkorpusz, egy összevető folklórkutatásnak is megfelelő anyag lehet.)

A központi téma, mint már említettük: a lakodalmi szokások helyi változatainak, formáinak a gyűjtése, rögzítése volt. Emellett természetesen a férfiaknál kihagyhatatlan témaként előkerült a katonáskodás, a gyermekkor játékaik,

időtöltéseinek a felidézése, a valamikori és újabb kori disznótorok elmondása. A főleg idősebb (jórészt 70 év feletti) korú asszonyok elbeszéléseiben a lakodalom sokféle történetei mellett fontos témaként merült fel a piacozás, valamint a bálók, régvolt vásárok, a szép emléké disznóvágások képei.

De bármilyen témáról is beszélnek a kötet alanyai, szavaikon áthallik a táj emberének küzdelmes, boldogulni törekvő sorsa, élettörténete, a szövegek egyben vidékünk egy nemzedékének életérzését, tapasztalatait adják közre, hiteles forrásaként a vajdasági szociográfiai érdeklődésnek.

Az adatközlők foglalkozása csak elvétve kerül elő a szövegleírást követő adatolásban, a név és az életkor közlése után. A terepi gyűjtők eleve olyan idős személyeket kerestek, akik háztartásbeliek, egész életük során a faluhoz kötődtek, nemigen mozdultak ki, tehát nem alakult ki nyelvükben a (nyelvjárási-köznyelvi) kettősnyelvűség, másrészt – a férfiak esetében – azok bizonyultak a legmegfelelőbb adatközlőknek, akik a paraszti, földközeli munkát végezték életük során. Természetesen akadnak olyan kutatópontok is a kötetben (pl. Szabadka, Ada, Zenta stb.), ahol a leírt szövegekben a köznyelvi beszédváltozat van túlsúlyban, itt tulajdonképpen regionális köznyelvi szövegekről beszélhetünk.

Megjegyezhetjük, hogy a gyűjtés módszertani következetességét jelzi az is, hogy a szöveget követően dokumentálták, ha az adatközlő születésének helye és a gyűjtés helyszíne nem egyezett; ekkor ugyanis a szövegben egészen más nyelvjárási sajátosságok jelenhetnek meg, mint ezt az illető kutatóponton elváránk.

5. *A szövegek lejegyzéséről (és egyéb módszerekről).* Silling István és a szövegek elsődleges lejegyzését végző hallgatók a szövegek transzkripciójában követtek a dialektológiában ma már természetesen számító gyakorlatot, hogy a hangfelvételek leírásában semmit sem korrigáltak, a szöveg minden részletét a maga „következetlenségeivel” együtt írták le. Jelölték a félbeszakadt, tévesen kezdett és korrigált szókezdést, a hezitáló közlést egyaránt.

A szövegek leírásában egy rendkívül leegyszerűsített, funkcionális, az olvasásra koncentráló, azt megkönnyítő átírás érvényesül. A népnyelvi szövegek leírásakor meg kellett találni a fonetikai hűség, valamint a fonematikus átírás közötti megfelelő mértéket (az előbbinek a mind aprólékosabb, finomabb érvényesítése csábító ugyan a lejegyző számára, de szükségtelen is ugyanakkor). Az így kialakított lejegyzéssel a könyv olvasható és olvasmányos lett; a szövegek leírói elérték, hogy olvasás közben ne a fonetikus átírás jeleinek sokaságára figyeljünk, hanem magára a mondanivalóra. Ezt a leegyszerűsített átírást jelzi az is, hogy az egy kutatóponton készült szöveg (főleg egy-két oldalnyi terjedelemben) egységes, összefüggő szöveggént szerepel, a gyűjtő feltett kérdései nem szakítják meg, esetleg az új bekezdéssel tagolt szövegrész jelzi az új tematikát. Esetenként a szövegleíró zárójeles megjegyzéssel pótolja azt a mondatot, ahol

információ hiányában értelmi zavar lépne fel. A gyűjtő kérdése tehát gyakran be van építve a folyamatos szövegbe, de magából a folyamatos elbeszélésből kikövetkeztethető.

A szövegátírásban megtaláljuk mindazokat a lényeges hangtani jelenségeket (zöngéesség szerinti és a képzés helye szerinti hasonulást, az összeolvadást, a mássalhangzók rövidülését stb.), amelyek bármely beszélt nyelvi szöveg lejegyzésénél felbukkannak. Az az névelő z-jének a következő szóhoz tapadt ejtését – ahogyan ez a jelenség az ejtésben általában hallható is – a szövegátírás következetesen jelöli, aminek szükségessége a szöveglejegyzések módszertani megoldásaiban máig vitatott.⁴

A szövegtagolás, a szünetek jelölése úgyszintén leegyszerűsített: a szokványosan (egy vagy két függőleges vonallal) jelölt szünetjel helyett a hagyományos központosítást találjuk; az egybe- és különírás a helyesírás szabályait követi, a kis- és nagybetűhasználat is a köznyelvi normái szerint alakul, egyedül a számok átírása mutat ingadozást, a zömében betűírással (s egyben megszokott) gyakorlatot néhány szövegben arab számokkal írt dátum, illetve egyéb szám váltja fel.

6. A „leírt élőnyelv”. Ezek az egymáshoz rendelt jelentések látszólag kizárják egymást, hiszen hogyan is lehetne írásban visszaadni az élőnyelv sodrását, meg-megtorpanó tempóját, a benne kifejeződő érzelmek intonációját, a mondanivalóhoz szorosan kapcsolódó nonverbális jelek sokaságát. A mindenképpen kompromisszumokon nyugvó szöveglejegyzés a szövegűsítés mentén ad hiteles képet a vizsgált beszélt nyelvi közösségről. Milyen is ez a nyelv? Már a fentiek alapján is megállapíthatjuk, hogy a megannyi kutatóponton gyűjtött hanganyag nyelvjárásiasságának foka sok mindennek függvénye, s ennek megfelelően igen változatos, fokozatok találhatók benne. A diglossziás városi beszélőtől az eldugott kis falvak szinte „érintetlen”, archaikus nyelvjárási használatáig sokféle árnyalat kimutatható a szövegekben. Ahogy haladunk a könyv szerkezetét meghatározó Bácska, Bánát, Szerémség sorrendben északtól dél irányában, jól kivehető módon körvonalazódnak az ismert nyelvjárási sajátosságok, ugyanakkor érezhetők a nyelvjárási izoglosszák összemossódásai is, az egyes nyelvjárástípusok keveredései.

Igazi meglepetésként hat például a völgyparti idős asszony enyhén diftongáló ejtése, amit elég gyakran helyenként hehezetes t-hangokkal (*th*) színesít; a szematikus szöveglejegyzés itt még inkább lehetetlen, mert az adatközlő nem következetesen minden *t*-hang után használ *h*-t: „Addig mindig táncotunk, még mulatthunk. No, nagyon jó lakodalom vuóth...” (33).

⁴ Vö. Útmutató. A regionális nyelvi kutatásokhoz szükséges szöveganyag magnetofonszalagról történő lejegyzéséhez. = *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. Szerkesztette Balogh Lajos. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1993. 18.

Úgyszintén igen archaikus szövegközlést kapunk Kupuszináról is: a többi területen is ismert zárt *e* (*ĕ*), valamint a hosszú *e* és *a* (*ā*, *ē*) mellett az *a* hangnak további két realizációja is megjelenik: *ā* és *ā̃*.

A nyelvjárásszigetekként jegyzett helységekben, még ha kissé megkopottabban is, de jól kivehető a kibocsátó nyelvjárástípus, mint amilyen pl. a pacsériban az erőteljes *i*-zés, vagy a *niep*, *testviér*, valamint a *baót*, *vuot* típusú diftongus; Ómoravicán is ritkábban fordul elő az *uo*-típusú kettőshangzó, a *vuót* mellett mind több alkalommal jelenik meg a *vót* forma, Hertelendyfalván is fellelhető még a csíki nyelvjárás illabialitása: pl. *összehíták a családot* szerkezetben.

A szövegek lexikájának szerves részét képezik a környezet nyelvéből származó idegen elemek, valamint a tájszavak egyaránt. Az olvasókönyv elkészítésekor a tájszók magyarázata egyértelműen jelentős többletmunka lett volna, ami nem is az ilyen típusú publikáció feladata; egy vajdasági tájszótár hiányában azonban némely szó értelmezése helyenként mindenképpen komoly feladatot jelent az olvasónak.

Az értékes helyi jellegű tájszókészlet, a fel-felbukkanó sajátos frazémahasználat mellett igen gazdag helytörténeti, mikrotoponímiai anyagot is nyújt egy-egy szöveg: pl. az ilonafalvi idős férfi számos Kanizsa környéki helyet sorol fel: *Bogárfő, Sárga-árok, Sajting-domb, Kapitány-domb* és így tovább. Ugyancsak tőle tudjuk meg, hogy az egyik környéki településnek a nép egy időben a *Pipacsfalva* nevet adta. A közösségi lét sokféle emléke jelenik meg a szövegekben, adomák, köszöntők, dalok, rigmusok.

A gyűjtés sokszor viszontagságos és kevésbé sem ideális technikai körülményei, sajnos, nem tették lehetővé hanganyag mellékelését. Ezt már az 1974-es – az egész magyar nyelvterületet átfogó – olvasókönyv kiadásának szerkesztői is szóvá teszik: „Nem nyílt lehetőség annak a tervünknek a megvalósítására, hogy könyvünkhöz hanglemez vagy hangszalagot mellékeljünk.”⁵

7. *Célok, távlatok.* Az olvasókönyv *Bevezetőjében* Silling István felvillantja a további terveket, távlati célokat: bővítenünk kell a kutatópontokat, ezzel együtt gyarapítanunk a vajdasági népnyelvi szövegkorpuszt is.

Fontosnak tartja, hogy az újabb nemzedékek is megismerjék a népnyelv sajátosságait, értékeit; egyrészt a gyűjtés és feldolgozás során egészen közelről szemlélve, indirekt módon viszont annak a tudatnak az erősítése révén, hogy nyelvjárásunk, a nyelvjárás ismerete, őrzése és az iránta kialakított pozitív attitűd erősíti a leendő értelmiségi réteg identitástudatát is.

⁵ Hajdú–Kázmér: i. m. 8.

Törteli Telek Márta

ÉRTÉKEINK NYOMÁBAN

Pursuing Our Values

Dévavári Beszédes Valéria – Silling Léda (szerk.): *Szenvedély és szolgálat*. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 2010

Néprajzosok, nyelvészek, művelődéstörténészek tartották fontosnak, hogy tanulmányukkal köszöntsék dr. Silling István ismert vajdasági nyelvészt, néprajzkutatót, egyetemi tanárt hatvanadik születésnapján. A nyelvészeti és néprajzi tárgyú írások gyűjteményét rendkívül sokszínű, széles spektrumú témaválasztás jellemzi. A tudósok magával a témaválasztással, itt-ott az ajánlással, az ünneptelt munkásságára történő utalással, gyakran a forrásjegyzékben műveire való hivatkozással tisztelegnek előtte. A kötet – a sokrétű tanulmányok tárházaként – a hozzáértő szerkesztők munkáját dicséri. A laikus olvasó számára pedig az a tanulsága, hogyha a világról sokat is, szűkebb környezetéről mily keveset tud.

Beszédes Valéria szemében és a mi szemünkben is, Silling István *Kincseink őrzője*. Meleg szavú köszöntőjét akár a könyv bevezetőjének, előszavának is tekinthetjük, melyben méltatja a tudós több mint három évtizedes nyelvészeti, néprajzi és művelődéstörténeti munkálkodását. „Hosszú volt az az út, amíg [...] a kupuszini Temető utcából eljutott az egyetemi katedráig.” Gépészeti középiskolába iratkozott, majd a szabadkai Tanárképző Főiskola után az újvidéki Magyar Tanszéken folytatta tanulmányait. Ott kapott indíttatást Penavin Olgától, mesterétől, s kezdte el gyűjteni a balladákat falujában. Felkutatta a település régi eszköztárát, s létrehozta Kupuszina helytörténeti-néprajzi gyűjteményét is.

A balladákkal egy időben fedezte fel az apokrif imákat. A *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük* című tanulmánykötetében elemzi a több száz variánsból álló szövegeket.

A Tanár Úr igazi otthona Bácskertes, ide tér haza nap mint nap, ez a hely tudományos munkájának ihlető forrása. Így nem is csoda, hogy a másik tudománytörténeti szempontból fontos munkája a *Kupuszinai nyelvjárási szótár*. Nézegetése valóságos kaland, egy-egy szócikk az adott jelenség továbbgondolására serkenti a kutatót.

A népi vallásosság, a nyelvjáráskutatás az ünnepektől vizsgálódási területe, melléktermékként művelődéstörténeti kérdéseket boncolgat, hol Herceg János munkáit vizsgálja, hol pedig a XVIII–XIX. századi levéltári anyagban búvárkodik okulásunkra. Ezt a sokoldalúságot és specializálódást hivatott bizonyítani a tiszteletére megjelentetett emlékkönyv is.

Láncz Irén a *Beszédaktusok és stratégiák* vajdasági kutatásáról ad számot dolgozatában. Austin, Searle, Grice, Leech, Brown és Levinson stb. elmélete szolgál alapul a beszédaktusok vizsgálatánál és értékelésénél. Az elmúlt években a szerző – diskurzuskiegészítő kérdőívek segítségével – a következő négy beszédaktust kutatta: az adatközlők kérdésstratégiáit, az elutasítás formáit, a bocsánatkérés stratégiájának választását és a dicsőítésre adott válaszokat. Megállapította, hogy a stratégiák gyakran kombinálódnak. Ugyanakkor a nyelvi viselkedést nemcsak az udvariasság irányítja, hanem az adott közösségen belül kialakult kulturális értékek, normák is.

Rajslí Ilona *Lippay János Posoni kert című művének nyelvi vizsgálatát* közli. A XVII. századi szöveg úttörő és alapozó szakmonográfia, emellett a magyar nyelvtörténetnek is jelentős és monumentális nyomtatványa, melyben már a magas színvonalú, egységesülő köznyelv körvonalazódik. Szövegeiben sikerrel vegyülnek a beszélt nyelvi, a szakmai-hivatalos, továbbá a táji-regionális rétegek. Rajslí Ilona az egyes nyelvi szinteket végigjárva elemzi a hangtani jelenségeket (néhány jellemző mássalhangzó- és magánhangzó-változást); a nyelvemlék helyesírási jellemzőit (a szóelemző helyesírás elvének érvényesülését); a szövegtagolással kapcsolatos kérdéseket; az alaktani és mondattani sajátosságokat (az egyes képzők változékonyságát, produktivitását); a lexikai elemeket; a szemantikai sajátosságokat (a jelentésváltozások sokféle előfordulását); a szövegbeli szinonimikát, szinonimatípusokat (az értelmező és körülírással szinonimákat); a növénynevek morfológiáját, jelentésszerkezetét és a frazémaalkotás néhány vonását.

Molnár Csikós László *Különleges adai szavakat* villant fel tanulmányában. Az adai tájszavak egy része már feledésbe merült, de némelyikük még felbukkan a nép körében. Egyes nyelvjárási szavak a településen kívül egyáltalán nem ismeretesek, vagy csak elvétve fordulnak elő: drimbol, szétdrimbol, nyösztet stb. Beszédükben olyan különleges szavak is fellelhetők, amelyek nyelvjárási eredetűek, de már nem számítanak nyelvjárásiaknak, a köznyelv azonban nem fogadta be őket, így regionálisnak tekinthetők. Ezeknek egy része idegen eredetű, mint pl. a bozsékol és a grabanc. Egyéb, a köznyelvben nem élő sajátos igék is

megtalálhatók az adaiak beszédében, ezek más tájakon is hallhatók: nézgelődik, sedereg, pösörög, kipártol stb.

Tanulságos az a *Néhány gondolat a köznyelvi -t képzős melléknévi igenévről*, amely Bene Annamáriától származik. A Komlósi-féle elemzéssel szemben az általa képviselt elmélet a magyar igék hármasszételésére (a bennható és mediális, valamint a tárgyasszételés) és a többszintű magyar igék kifejezésére épül. Rámutat a korábbi elemzés bizonyos hátrányaira. Felhívja figyelmünket, hogy a vizsgálat tárgyát képező melléknévi igenév előidejűség és egyidejűség kifejezésére egyaránt alkalmas, ezért a -t képzős melléknévi igenévnek nevezi. Másfelől bizonyítja, hogy ezen igenevek „alanya mindig patiens, hiszen a köznyelvi -t képzős igenév mindig állapotot, tulajdonságot fejez ki, ami csak alapige direkt belső argumentumának lehet a sajátja”.

Simon András – a szőlő és a bor néprajzában kiváló ismerője – *Papok a menyecskén* címmel néhány példát hoz a népi szemléletmód megnyilvánulására a tájnyelvi szóalkotásban, mintegy átvezetve az előző ciklus témakörét a következőbe. A nyelvi lelemény e közösségek gondolkodásmódját, lelki alkatát, szemléletét is sokban tükrözheti. Saját terepkutatásait, a *Kiskanizsai szótárt*, az általános tájszótárak szóanyagát, a vizsgálat körébe párhuzamként szolgáló adatokat hozó néprajzi tanulmányokat, közleményeket figyelembe véve igyekszik sorra venni a mustnyerés egy archaikusnak mondható, s a legutóbbi időig még a Délnyugat-Dunántúl fellelhető eszközének, a gúzsos szőlőprésnek az egyes részeit, illetve ezek népi megnevezéseit.

Tánczos Vilmos dolgozatában a különböző típusú *Archaikus népi imádságok az erdélyi Mezőségről* származnak. Erdélyi Zsuzsanna nevéhez fűződik e különös művelődéstörténeti jelentőséggel bíró műfaj feltérképezése, majd az ő nyomán látott munkához Polner Zoltán Szeged környékén, Silling István a Vajdaságban és több erdélyi kutató is. A szerző harminc esztendővel ezelőtt gyűjtötte az archaikus imaszövegeket Magyarországon, Mócson, Mezőkeszűben és Vajdakamaráson. Mivel ezek nem katolikus, hanem protestáns vidékről származnak, bizonyítják, hogy a műfaj keletkezése megelőzte a reformációt. Több szövegtípust (motívumot, összetett képet) is bemutat, Silling István előtt tiszttelegve. Olvasmányos stílusával egy lassanként ködbe vesző világba ragad el bennünket.

Voigt Vilmos *A magyar népművészet szöveggondozási problémái* kapcsán előrebocsátja, hogy a folklorisztikában mindenfajta szövegkutatás és -elemzés feltétele a színvonalas, tudatos textológia. Az általa felsorolt szöveggyűjtemények közül Polner Zoltánra és Erdélyi Zsuzsannára az elnagyolt fonetika jellemző, viszont kiemeli Tánczos Vilmos igen gondos szöveggözléseit a csángó nyelvjárási szövegek esetében, Silling István legutóbbi közléseit pedig fonetikailag is a legpontosabbnak nevezi. Megállapítja, hogy a pontos gyűjtések eredményeként hiteles és teljes szövegek állnak a rendelkezésünkre. Habár még most

sem „egyenletes” a megismert anyag elterjedése, és az audiovizuális elérhetőség sem kellő mértékű. Az egyes szövegek felépítését többen és következetesen vizsgálták. Egyes tartalmi és tematikus motívumok vizsgálatát is megkezdték. Viszont az imák formáját kevésbé kutatták, és ez a körülmény még a szövegközlés szintjén is meglátszik. Általánosságban a textológia több szerepet kaphatna a népima-kutatásban.

Verebélyi Kincső *A falu ünnepe és a társadalmi nyilvánosság szerkezetének változásai* közepette értékelmutatásra törekszik. Tanulmányában az idő, a tér szerkezete, a cselekvések dramaturgiája, az ünnep megvalósításának dinamikája – mint főbb szempontok – mentén mutatja be a falu ünnepének, azaz a falu társadalmi nyilvánosságának egy szegmensét, a falubúcsút. A faluünnepnek ehhez a típusához tartoznak az ún. fogadott ünnepek, fogadalmi napok, történelmi emlékünnepként. 1945 után, a szocializmus idején ezek emlékezete elfakult, egy falu fennállására emlékező jubileumi jellegű ünnepek jelennek meg az ünneprendben. Az ünnep valamennyi dimenziója módosul, a szakrális mozzanat háttérbe szorul, bár nem tűnik el teljesen.

S. Lackovits Emőke írásából kiderül, hogy *Szent Balázs a bakonyi, a Somló környéki és a Balaton-felvidéki néphagyományban* kultikus jelentőségű. Szent Balázs napjának profán szokása az adománygyűjtéssel egybekötött balázsolás vagy balázsjárás, melynek első magyar nyelvű szövege a XVII. századból való. A szokás célja – a gergelyjáráshoz hasonlóan – iskolások verbuválása és adománygyűjtés volt. S. Lackovits Emőke a balázsolás Kemenesszentpéterről, Somló környékéről, Sümegről, Nyárádról, Ugodról és Veszprémvarsányból származó szövegváltozatait közli. A szokásköltészet szövegeiben a balázsoló köszöntés, diákverbuválás, az adománygyűjtő tréfás versek, a farsangi vénlánycsúfolók, az iskoladráma töredékei, lucázásra utaló jókívánságok stb. ismerhetők fel.

Szacsvay Éva *Nyugat és Kelet – A „szent sarok” modell átváltozásait* követi nyomon. A szentsarok kérdéséről, mint a tér, a szoba szakrális használatáról ír. A sarkos elrendezésnek térben és időben való elterjedését elemzi. A dolgozatból megtudhatjuk, hogy az oltár három alaptípusa a Mária-ház, az ún. házi oltár-építmény, valamint a szimmetria vonalának csúcsán álló sublód, oltárszerű berendezésként.

Szőke Anna *Napjaink vallási jelenségei a kishegyesi románoknál* címmel írt tanulmányt. A románok zárt életközösségei rokon alapon szerveződnek, általában a nagyszülők köré. Kereszténynek vallják magukat, ez magában foglalja a pravoszláv és a katolikus hitet, de a helyi protestáns, pünkösdi mozgalomnak is tagjai. Alkalomtól és helyzettől függően a katolikus, a pravoszláv vagy a református vallást követik. Nekik a vallás az istenük, ami annyit jelent, hogy Isten jelenti számukra a vallást, és nem az egyház szervezetei. Szőke Anna vallásgyakorlásuk megnyilvánulási formáiról, kedvelt védőszentjükről – Sveta Petkáról

–, a házszenelésről, mélységes Mária-tiszteletükről, örökölt vallási ismereteikről, a velük megtörtént csodákról stb. ír.

Dévavári Beszédes Valéria írásából kiviláglik, hogy *A Prágai Kis Jézus kultusza Vajdaságban* a két világháború közötti időszakban teljesedett ki. A világ egyik legközkedveltebb kegyszobráról van szó. A kegyszobor története szerint egy spanyolországi karmelita szerzetesnek álmában jelent meg a gyermek Jézus. A szerzetes annyira vágyott rá, hogy viaszból elkészítette a megálmodott mását. A nép elsősorban a gyermekek védőszentjének tartja. Vidékünkön a templomokban található szobrok fából, gipszből készültek, a kupuszinai pedig viaszból. „A negyvenes évekig árusított kegyszobor szigorúan követte az eredeti barokk stílust és az ikonográfiát...” Az öltöztetős változatoknak két típusa található meg a terepen: a liturgikus színek szerint öltöztetik, vagy csak váltás ruhája van. Újabban a kultusz profanizálódása figyelhető meg.

A kalocsai olvasógyár működésének negyven évét Barna Gábor kíséri figyelemmel. Ez idő alatt az egyház és a társadalom nagy változásokon ment keresztül. Az első világháború előtti években a rózsafüzér-társulatok virágkorukat éltek, prosperáltak. A két világháború közötti években csökkent a kereslet, a munkások feleslegessé váltak, elbocsátásukat azonban megakadályozta a minisztériumi rendelet. Az adózási és külföldi valutahasználati szabályokat sem tudták megkerülni. Mindezeket a körülményeket még súlyosbította a nem racionális gazdálkodás, egyes alkalmazottak felelőtlenége, visszaélése, emiatt ment csődbe az 1930-as évekre az addig híres kalocsai olvasógyár.

Az utóbbi évtizedben Bárh Dániel kutatásainak fókuszpontját a kora újkori katolikus egyházi benedikciós és exorcista gyakorlat jelentette. Az általa összegyűjtött több mint másfél száz benedikció szövegyűjteményéből választotta ki a kevésbé ismert áldástípust, a *Vihargyertyák* Szent János és Pál vértanúk ünnepén (június 26.) történő benedikcióját. E „félhivatalos szentelmény” hazai, közelebbről bácskai elterjedését mutatja be primer forrásadatok segítségével.

Mód László *Vallási élet, felekezetek a szentesi ács-molnár-kőműves céhben (1829–1849)* címmel a református és katolikus vallású közösségek egymás mellett élését és konfliktusait értelmezi. A református és a katolikus iparosok vallási gyakorlata közötti különbségek mellett a hasonló vonásokra is rávilágít. A dél-alföldi mezővárosban a XIX. században működő céh vallási tevékenységét levéltári forrásokra hivatkozva elemzi, melyekből kiderül, hogy mindkét felekezethez tartozó iparosok jelentős támogatásban részesítették az egyházat.

Lukács László *A karácsonyfa elterjedését előmozdító intézmények: óvoda, iskola, árvaház, kórház* című tanulmányában a karácsonyfa-kultuszról ír. Ezek az intézmények a XIX. század második felében rendszeresen állítottak karácsonyfát. Az akkoriban megjelentetett kötetek bizonyítják, hogy az óvodákban és az iskolákban már igény mutatkozott a karácsonyfa-ünnepélyek forgatókönyvéhez

felhasználható versekre, énekekre, elbeszélésekre, jelenetekre. A karácsonyfa-állításról a korabeli hírlapok tudósításaiból, összeállításából is értesülhetünk. A képekkel, versekkel, karácsonyi párbeszéddekkel stb. gazdagon illusztrált írás élénk varázsolja a karácsony hangulatát.

Silling Léda *A Vajdaság legnagyobb fémoftergyűjteményét* mutatja be, amely a doroszlói Mária-kegyhelyen található. A szentkúthoz csodás gyógyulások és csodás jelenések története kapcsolódik, így a búcsúhelyre évente több százan zarándokolnak el. A gyógyulásukért hálából, vagy annak elnyeréséért a hívek viasz- és fémoftereket adományoztak, ma pedig leginkább márvány hátatáblákat adományoznak a kegyhelynek. Az offeregyüttes tárgyai formai és szám szerinti eloszlásának részletező leírását táblázatos kimutatás szemlélteti. A tárgyak legtöbbje szemet ábrázol, ugyanakkor jelentős mennyiséget tesz ki az egész alakos emberábrázolás is. A tanulmány írója megállapítja: „A doroszlói Szűzanyának ajándékozott offeregyüttes a Vajdaságban található hasonló gyűjteményekhez viszonyítva nem csak számában kiemelkedő, de jelöléseiben is. A 121 tárgy közül 40-en találhatunk különféle jelöléseket.”

A *katymári Vodica múltja és jelene* a színes legendák és az írásos feljegyzések nyomán bontakozik ki előttünk. Nebojszki László a *Bácska* című folyóirat tudósításai, az irodalmi források, a fennmaradt levéltári dokumentumok adatai és az idős katymáriak szóbeli közlései alapján írja le a kegyhely mindennapjait, az egykori zarándoklatok fontosabb jellemzőit, a területen lévő szakrális emlékeket, különösen a felújításokat stb. A szerző a kegyhely bemutatásával szeretné elősegíteni azt a folyamatot, melynek révén további erőfeszítések nyomán elfoglalhatja méltó helyét Felső-Bácska és a magyarság vallási életében.

Balla Ferenc és Balla István *Az idő viszontagságaival és a változó világgal dacoló megszentelt jeleinkre* hívják fel figyelmünket (Bezdán szabadterén). Megkísérlik e hagyományanyaggal kapcsolatos ismereteiket összefoglalni. Munkájuk nem készülhetett a teljesség igényével, mivel az írásos forrásanyag eléggé hiányos. A XVIII. század második évtizedétől a XX. század végéig emelt emlékművek (templom, kápolna, kőszobor, kőkereszt és fakereszt) életéről, állításuknak körülményeiről szólnak. Felsorolásuknál az állítatás időbeli sorrendjét követik.

L. Juhász Ilona dolgozatában az I. és II. világháborúhoz kötődő *Szakrális kisemlékek mint a háborúk jelei* mutatkoznak meg Dél-Szlovákia magyarlakta vidékein. Az eddigi adatok bizonyítják, hogy már az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását követő években, sőt az 1989-ig tartó szocializmus időszakában is több ilyen emlékjelet szenteltek föl. A háborús emlékművek azon típusát tárgyalja tanulmányában, amelyeken Jézus, Mária vagy pedig szentek ábrázolása fordul elő, illetve azokat az emlékjeleket mutatja be, amelyeket a szakterminológia a szakrális kisemlékek kategóriájába sorol: kereszteteket, fe-

születeket, szentek szobrait, képoszlopokat, lourdes-i barlangokat, kápolnákat, kálváriákat. Ugyancsak foglalkozik evangélikus, református és zsidó áldozatok emlékére állított kisebb-nagyobb objektumokkal és emlékjelekkel. Mindezek feliratait szintén közli olvasóival.

Klamár Zoltán szerint *A magyarkanizsai Szent Pál-templom krónikás könyve – egy historia domus mint forrás* igen értékes. Az 1913 és 1961 közötti időszak, melyet írásban rögzít, nem kevésbé izgalmas, hiszen eközben két világháború, három impérium- és egy rendszerváltás zajlott le. A bejegyzések rövidek, tömörek, mégis lényegre törőek. A forrásanyag adatokat szolgáltat az egyház-község életéről, azaz a sorsfordító háborús eseményekről, a vallásgyakorlás új szabályairól a szocialista világban (a kántorokról, a hitoktatás szüneteltetéséről, a vallásos társulatok működésének bizonytalanságáról) stb.

Kothencz Kelemen kutatásainak középpontjában a dualizmus kori nemzetiségi együttélés áll, amelyet a plébániai nyilvántartás alapján próbál feltárni. *A Bajmoki bajok az istentiszteleti nyelvrendet illetően* 1873 elején kezdődtek. A vegyes lakosságú településen a nemzetiségi konfliktus akkor éleződött ki, amikor a németek már majdnem annyian voltak, mint az „öslakosság”, a magyar és a bunyevác hívek együttesen, akkor érezték úgy, hogy őket megilleti az istentiszteleti jogok egyharmada. Az érseki szentszék a problémát orvosló nyelvrendet 1886-ban hozta meg. A levéltári források által bepillantunk egy észak-bácskai helység XIX. századi hitéletének egy szeletébe, és érzékelhetjük, hogy miféle „bajok” adódhattak egy többnemzetiségű település azonos vallású lakói között.

Nagy Abonyi Ágnes *Adalékok a „Dicsértessék falu” népi vallásosságához* címmel a mélyen hívő felsőhegyi lakosok hitéletével foglalkozik. Kutatása kiterjed az egyházi keretekben, illetve a római katolikus templomban történő eseményekre. Arra keresi a választ, hogyan, miben nyilvánul meg leginkább a vallásgyakorlás. A település vallási életét az egyházi dokumentumok tükrében ismerhetjük meg. Természetesen e tekintetben a szakirodalom és a helybeli lakosok elmondásai úgyszintén mérvadóak. Nagy Abonyi Ágnes a hitélet erősítését szolgáló imákat is közli, záró gondolata pedig a következő: „A vallásban az emberi lényeg mutatkozik meg, amely antropológiai sajátja minden halandónak.”

Kónya Sándor *Csókai népének Szent Annáról* című dolgozatában vidékünk máig egyik legtiszteltebb női szentjére hívja fel figyelmünket. Kultusza sokrétű és változatos. Ő az asszonyok oltalmazója, az asszonyi gondoskodással kapcsolatos foglalkozások védőszentje, a haldoklók patrónája. Egy félezreden át a kedd neki szentelt nap volt. A csókai Szent Anna-napi fogadalmi okmány szövege is ezt a napot jelöli ki tiszteletére. Énektárainkban három hozzá szóló ének található, melyek dallamukat más énekektől kölcsönözték. A Szent Anna-énekek csókai változatai leggyakrabban könyörgésekből, fohászból és az öt

dicsőítő strófákból épülnek föl. Különösen megkapó bennük az ösgenezis motívuma, mely csókai népi imákban is föllelhető. A szövegek színfoltjai a virág-énekszerű részek. A szerző egyes énekek szövege mellett a kottájukat is közli.

Mándity Krisztina azon töpreng, vajon az *Agyagba zárt ima a századelőn* képes-e szavakká formálódni bennünk. Kérdéseket fogalmaz meg: Mit sugallnak nekünk Ivan Meštrović és Vajda Lajos ikonos képei? A modern művészek gondolatvilágának, elveinek megtestesülései lehetnek-e forrásai vallási áhítatunknak?

Pilipkó Erzsébet tanulmányából megtudhatjuk, hogy *A kárpátaljai görög katolikus magyarság viszontagságai 1945 után* kezdődtek, ekkor ugyanis az új szovjet hatóság államosította az egyházi vagyont, betiltotta az iskolai hitoktatást. Ezt követően megkezdődött a görög katolikus papok rávétele a reuniálásra. A teljes jogfosztottság korszaka volt ez. Am a „nem létező egyház”... 1949 és 1989 közötti latens működése azt igazolja, hogy a törvények csak a hatóságok magatartását voltak képesek szabályozni, az emberi lélek felett nem gyakorolhatták hatalmukat.

Kepéné Bihar Mária és Lendvai Kepe Zoltán tanulmánya tartalmilag egy *Áttekintő a szlovéniai magyarok népi vallásosságának kutatásáról*. Reményik Sándor *Templom és iskola* című versének sorait továbbgondolva mondják, hogy a Muravidéken a vallásgyakorlat egyik alappillére lehet az identitásörzésnek. A muravidéki magyarság néprajzi kutatástörténete, így a vallási néprajzé is, három kisebb tájegység, azaz a Hetés, az Őrség és a Lendva-vidék vizsgálatából áll. A szerzők nem titkolt szándéka, hogy összegezzék a témakörben elvégzett munkát, és rávilágítsanak a jövőben esedékes feladatokra. Megállapítják, hogy a népi vallásosság a szlovéniai magyarság körében nem a legkutatottabb terület. A már megjelentetett tanulmányok mellett azonban igen jelentős mennyiségű tudományos ismeretterjesztő rádióműsor és néprajzi kisfilm áll a majdan kutatók rendelkezésére.

Szilágyi Miklós *Régies tejfeldolgozási módok és a piacozás* című néprajzi forrásközleménye Magyarkanizsáról származik. A szó szerint közölt, kissé szaggatott (bár némileg szűkített és óvatosan stilizált) spontán „élménybeszámoló” ráirányíthatja a táplálkozástudatók figyelmét arra, hogy a maguk gazdaságában előállított tejtermékekkel való rendszeres piacozás a gyári technológia és üzemszerű termelés mellett igenis hosszú távon verseny- és működőképes. Lapalji jegyzetek segítik a hagyományos vajdasági/bácskai, ám az Alföld-szerte elterjedt, s részben „keleti hagyománynak” tekinthető, részben a bolgár/balkáni gyakorlattal rokonítható tejfeldolgozási/konzerválási eljárások megismerését.

Burján István metaforikus nyelvezetű szövegében a *Bor és ünnep* fogalma kiegyenlítődik. A borivás élvezetére összpontosít, illetve arra, mikor, hol és milyen körülmények között fogyasztották a bort, hogy élvezeti értéke még inkább előtérbe kerüljön. A bor készítése művészet, a bor maga is esztétikai értékkel

bíró alkotás; ízlelgetése, értékelése hasonlóképpen művészi ténykedés. Fontosnak tartja megjegyezni, hogy a bor egy szertartás része. „A bor az asztal ékessége. Az étel az arany, a bor benne a gyémánt...”

Gleszer Norbert *A Rákóczi-kultusz első „oltára”* címmel a zombori Rákóczi-szobor felállításának törekvéseit vizsgálja. Vértesi (Virter) Károly szerepe a Bács-Bodrog vármegyei függetlenségi kultusz emlékhelyének kialakításában fokozatosan rajzolódik ki. Részletesen elemzi, hogy milyen jelentéstartalmakkal ruházták fel a szobrot, milyen kulturális emlékezetet jelenített meg a szoborbizottság.

Nagy István és Raj Rozália *Doroszló letűnt férfiöltözködésének nyomában* jár, a helyi hagyományörző közösség (paraszság) viseletével foglalkozik. Először az öltözetről általában, majd a közösségi ízlésről, az ide vonatkozó íratlan szabályokról szólnak. Ezután röviden bemutatják a csoportosított öltözetdarabok (a felsőtest öltözetdarabjai, az alsótesten viselt ruhadarabok, kötényviselet stb.) és a korhoz, alkalomhoz illő öltözetegyüttesek jellemzőit (az 1850–1970-es évek közötti időszakra vonatkozóan). Végül utalnak azokra a férfiak öltözködésében kimutatható változásokra, melyek a hagyományos viseletről a polgári viseletre való áttérés periódusában mutatkoztak meg a település viselettörténetében. Az elmondottakat fotókkal is érzékeltetik. A szövegben az öltözetelemek egykori és mai elnevezései is megtalálhatók, vagyis az egykori helyi kiejtésre is utalnak.

Lang Irma *A nagy művészet ígézetében* álló Silling Istvánról fest képet. A képzőművészet nagy rajongóját és Milan Konjović művének tisztelőjét állítja elének. Eközben Konjović festészetének jellegzetességeit vázolja fel.

Hóza Éva *A festmény akusztikája* címmel a Herceg-szövegek egy sajátos vonását ragadja meg. A kiemelt idézetek kapcsán „a nyelv festői optikájának” problémáját veti fel. „A Herceg-novellák szövege hallhatóvá teszi a festmény láthatóságát, ez a köztes megközelítés többnyire a mozgóképek esetében fordul elő néhány írói opusban.” Szereplőinek képnézésében benne rejlik „a tekintet kiszívetelő elvének” működtetése, amely a filmnyelv vágás-stratégiájára és a képfragmentumok „beszédessé alakulására” utal, habár az avantgárd nyelvi fragmentarizációjának szerepe sem elhanyagolható szempont az életműben.

Káich Katalin esszéjében *Tradíció és változtatás* dinamikus egysége figyelhető meg. Úgy érzi, hogy a XXI. század végletek között hanykódó, választás előtt álló embere számára a tradíció jelenthet kiutat. Segítségünkre lehet „az egész keresésében és megelégedésében”, végső soron segíthet bennünket a nézőpontváltás gyötrelmes folyamatában, tekintettel arra, hogy az kizárólagos feltétele a lényegi változások előidézésének. Ez a gondolat a jubiláns törekvéseivel is rokonítható.

Fekete J. József *A provincia apológiája* gyanánt Silling István kötődéseiről fest portrét. Herceg János – Szenteleky Kornélhoz hasonlóan – a helyi színe-

zetet kívánta felmutatni, az életnek azt a teljességét, amit az adott régió termelt ki hagyományaiból, történelméből, szellemiségéből, tájhangulatából, gazdasági, kulturális és hitbéli adottságaiból, folklórjából. A nyelvész, néprajzkutató, művelődéstörténész Silling István szinte gyermekként lépett szellemi atyja nyomába. Herceg tisztelőjeként és életműve ismerőjeként születésének centenáriumára kötetet jelentetett meg, *Herceg Jánost olvasva* címmel. Nyelvészeti, művelődéstörténeti tanulmányok, cikkek láttak napvilágot a kiadványban. Arról értekezett, mit hagyott az utókorra a száz éve született szerző. Szakmai tükrében szemlélve szűrte le az említésre és megőrzésre fontosnak tartott elemeket a terjedelmes életműből. Herceg Jánost a maga lokálpatriotizmusa és világra nyitottsága kettős fényének árnyaltsága közepette idézte meg. Ő maga is ennek a szellemiségnek a jegyében folytatja tevékenységét, mely számára „szenvedély és szolgálat”.

Silling István pályaképe alapján egy gazdag, sokszínű, felfelé ívelő életút bontakozik ki előttünk. Erről tanúskodik egyetemi tanári pályája; számos társasági tagsága; az elismerések, díjak sokasága; több néprajzi és nyelvészeti tanácskozáson, szemináriumon, konferencián, kongresszuson való részvétele stb. Ilyen szempontból a kötet végén feltüntetett – eddig megjelent – könyveinek tekintélyes sorozata is meggyőző erejű. Emellett a kiadvány zárásaként tanulmányainak bibliográfiáját is megtaláljuk. A terjedelmes felsorolást akár ajánlóként is olvashatjuk, remélve persze, hogy ez a jegyzék sok-sok további ponttal fog bővülni a jövőben. Ehhez kívánunk erőt és egészséget az ünnepeltnek.

Petrik Emese

A NEMES ÉRZELMEK BELSŐ HOLDUDVARA

In the Inner Halo of Noble Feelings

Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon*. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. Pallas–Akadémia, Csíkszereda. I. kiadás 2009, II. kiadás 2010

BARÁTSÁG – TISZTELET: EMBERSÉG

Az egymást követő két évben megjelenő könyv egyedisége hitelességében és személyközpontú varázsában rejlik. Az Ember legnemesebb érzésvilágának felsejülését, játékos ismertető jelrendszerét, kibontakozását, virágzását a belső holdudvar szemszögéből mutatja be, Csíkszentdomokos teljes faluközössége szintjén. E bizalmi kapcsolatrendszer jelen kulturális értékeink között egyedi értéket képvisel. A bizalomnak e legbensőbb és legszemélyesebb tapasztalat-, illetve élményvilágának alapkövét a kölcsönös tisztelet és becsület képezi. Balázs Lajos professzor adatgyűjtő és a falu valamennyi adatközlője egymásban az Embert ismerték fel, tisztelik és becsülik a mai napig is. Egy emberöltő legtermékenyebb időszakában – négy-öt évtized – nemesedtek emberségükben együtt – egymás által.

Szakmai szempontból is hiánypótlásnak minősül Balázs Lajos professzornak e rendkívül alapos gyűjtése a népi társadalomnak, kultúrájának a legnehezebben megközelíthető érzelmi területéről. A szakma két neves kutatójának gondolatmenetét tekinti referenciaként: Ortutay Gyula *A magyar parasztság szerelmi élete* című, 1935-ben, illetve Vajda Mária *A parasztság szerelmi életének kutatása* című, a '80-as évek elején megjelent tanulmányát. Mindkét néprajzkutató elkészíti a hiány-, illetve mulasztásleltárt arról, ami hiányzik az addigi kutatásokból. Tanulságos beletekintünk, mert szinte száz év távlatában láthatjuk a jelenlegi munka kiteljesítő értékét.

Ortutay hiányjegyzékéből a legfontosabbakat kiemelve: 1. népünk szerelmi, szexuális cselekvéseinek, törekvéseinek megismerése, amire „a magyar néprajzi irodalomban eddig még kísérlet sem történt”, 2. a szerelmi élet kutatásának kis területre való vonatkoztatása, 3. csak néprajzi szempontok érvényesítése, szociológiai szempontok mellőzése, 4. csak a lakodalmi szokások iránti érdeklődés, és az is egyoldalúan, 5. a népi szerelmi élet nagy kérdésanyagának majdnem teljes elhallgatása, 6. merev kutatási módszerek, felfogások, 7. a magyar lélek és alkat életszerű megközelítésének hiánya a szerelmi élet és társadalom, szerelmi élet és népi kultúra egésze összefüggésének ismeretlensége.

Vajda Mária elkészítette az 1935-től eltelt időszak kutatási mérlegét a '80-as évekig, melynek egyenlege kimutatja, hogy komplex vizsgálatot felmutató munka még nem készült el. Vajda Mária programadó kulcsgondolatait egyaránt értékesíti Balázs professzor: 1. „Bár a családnak fiziológiai alapja a szexuális élet, ennek kutatását teljes mértékben mellőzték a kutatók”, 2. „A nemiség [...] nemcsak bizonyos alkalmakhoz kapcsolódó rítusokban lelhető fel, hanem átszövi a mindennapi életet”, 3. A szemléletes és nagyon találó szólások, közmondások is fényt vetnek a régi emberek szerelmi életére, erkölcsi normáira, hiszen ezek legjellemzőbb vonásai kristályosodtak szólásokká, közmondásokká”, 4. A tréfás mesék erőteljes erotika hordozói, de „a hagyományos mesekutatás egy tudományos előítélet miatt érdektelenül és közömbösen haladt el mellettük”, 5. „A komasági viszonyban levők közötti nemi kapcsolatok”, 6. A kutatók nem minden esetben vették tudomásul, hogy „a kultúra szerkezeti képére kikerülhetetlenül rányomja a maga mérlegét a nemiség”, 7. „A kutatások csak nagyon távolról és általánosságban közelítik meg a szóban forgó témát, és az ezek adta magyarázatok [...] sokszor bizonytalanok, hézagosak [...], ezek jobb magyarázatáért kellene népünk szexuális életéhez fordulnunk”, 8. A nemi erkölcs súlya, 9. A családon belüli és kívüli nemi élet és kapcsolatok, házasságon kívül született gyermek stb. eseteivel foglalkozó jogszokások tanulmányozása is hiányos, az alap kutatások hiánya miatt, 10. A parasztasszonyi sors kiszolgáltatottsága, alárendeltsége, szerelmi élete alig ismert, 11. Figyelmen kívül marad a szerelem közösségi meghatározottságának problematikája, a közösségi normáknak nem engedelmeskedő egyének kezelése, 12. „Kevés kutató ismerte fel az emberek szerelmi – egyben társadalmi gyakorlata –, s az álszent és képmutató etika között fennálló nagy ellentmondást, mely megbélyegezte a szerelmi gyakorlat természetes következményeit”, 13. Az emberi élet „sorsfordulói között nagy űr tátong”, mivel a szokásaival foglalkozó tanulmányok, munkák „a szexualitás vizsgálatára kísérletet sem tesznek, mintha ezek nem tartoznának az emberi élet jellemzői közé”, 14. „Hiányoznak a tematikus gyűjtések sok szerelmi, szexuális problémát érintő területen: nincs képünk a magyar parasztság szexuális ismereteiről”, 15. A házasság előtti nemi életről, a törvénytelen gyerekekről, leányanyák helyzetének

„tematikus feldolgozására kísérlet sem történt”, 16. „A szexuális igények, problémák házasságon belüli megoldásáról elképesztően kevés adatunk van. Nem ismerjük a házastársak nemi kapcsolatának gyakorlatát, gyakoriságát, a szexuális élet kultúráját, életkori határait, a szexuális összeillés, frigiditás szerepét [...], a szexuális élet súlyát”, 17. „Nem vizsgálták a szexuális devianciákat, perverzitásokat”, 18. „Nem ismerjük [...] a házastársi hűség, hűtlenség, házasságtörés, válás okait”, 19. „A házasságon kívüli nemi kapcsolatról [...] legfeljebb csak szórványos, nagyon hiányos adataink vannak”, 20. „Kevés tudunk az üzletszerű szexualitásról”, a legényeket beavatató nőkről, a bordélyházakról, 21. „A néprajzosok körében közhely az egyháznak az a nagy alakító hatása, melyet korábbi évszázadokban gyakorolt népünk szellemi kultúrájára”, 22. „A Bibliának [...] a szaporodásról, családtervezésről, nemi életéről, nemi erkölcsről stb. szóló tanításainak a parasztság tudatában és gyakorlatában való tükröződését nem vizsgálták”, 23. „A népi gyógyászzal foglalkozó munkák egyáltalán nem, vagy csak érintőleges figyelmet szenteltek [...] a különböző nemi betegségek gyógyítására, a betegségek keletkezésére vonatkozó nézetek bemutatására, a nemi élet körébe tartozó problémák népi orvoslására...”, 24. Nem ismerjük a szerelmi szexuális élettel kapcsolatban az idevonatkozó testi higiéniai gyakorlatot sem”, 25. Hiányoznak a nemiség társadalmi, gazdasági szempontú leírásai, a periférián élő csoportok szerelmi, szexuális életének leírásai, 26. „Kevés ismeretünk van a szolgálóleányok szerelmi életéről”.

Az eddig számon tartott hiányterülethez hozzátartozó témakörök révén Balázs professzor teljesítette a komplexitás elvárását: „kétezer száz kérdés (melynek mintegy negyede szöveződik be a kötet testébe) *beszélteti* (kiemelés) a szerelem, a nemiség különböző korú, rangú, státusú, nemű, közösségen belüli megélőit. Olyanokat beszéltet, akik nem tanultak szexológiát, lélektant, nem vettek részt felvilágosító tanfolyamokon, akiknek tudása nem tételes rendszerbe, hanem élethelyzetekbe foglalt, hagyományozódott, a hagyományozódás során pedig folyton csiszolódott tudás. Olyan tudás, mely rituálisan nem szocializált, ezért rendkívül gazdag az egyéni sorshelyzetekben”. A nemiséget mint gyűjtőfogalmat kultúrának tekinti, mert „ebben a társadalmi környezetben is van a nemiségnek specialistája, mindenki rendelkezik bizonyos ismeretekkel, amit sajátosnak szokás nevezni, aminek mélységszintje, a maga sajátosságában éppen úgy differenciált, mint a nem paraszti társadalmak tudása. Az ismeretek mennyiségi vetületéről pedig elmondhatom, hogy sok vonatkozásban túlhaladja az iskolázottabb közösségek általános nemi műveltségét. Ezt a tudást a népi kultúra törvényszerűségei, belső mechanizmusa révén szerzik meg, amihez igen jelentős adalék a természet – főleg az állatvilág – párzási, ellési szokásainak közvetlen vagy ellesett látása, tapasztalása. Azért is beszélek paraszti nemi kultúráról, mert egy bonyolult mentális, pszichikai és pragmatikai rendszer: ösztön, vágy, taktika és

stratégia szövevénye, amit meg kell tanulni, amit mindenki meg akar tanulni, olykor talán jobban, mint bármi mást. Olyan bonyolult, mikor konkrét, mikor elvont rendszer, amelyben sok minden a nemiség irányába konvergál, körülötte forog, amit számtalan húzó és taszító erő tart mozgásban. Úgy gondolom, ezt a sajátos hálórendszert kell jobban megismernie a néprajztudománynak, hogy többet és sajátosan mást nyújtson a tudományoknak magáról az emberről”.

A KATARZIS ÉLMÉNYKÖRE SEM MARADHATOTT EL

Művészettörténeti szempontból a közösségi élmények egyik csúcspontja a katarzis volt, mely a felismerés révén gyógyított. Odafigyelő szellemiséggel a sorok között is olvasva tanúi, részesei lehetünk e feltárulkozások során a lelki megtisztulásoknak. A több mint ötszáz oldalas aprólékosan, gondosan rendszerezett gyűjtőmunka huszonhárom szerkezeti egységre tagolódik. Teljes egészében felöleli a nemi érlelődés, a nemes élet virágzásának majd elpihenő szakaszát a lelki élettel egyetemben: a gyermek-, a serdülő- és az ifjúkorban felsejlő nemes érzést követi a párkeresési és választási időszak, a házasság előtti majd a nászéjszaka beavató érzésköre. Az összegyűjtött anyag rész legterjedelmesebben a házaselet keretében a nemi élet legszerteágazóbb árnyalatait tárja fel: a beavatódás viszonyosságaitól kezdődően a test fedetlenségének szűzességét, a félrelépések melegágyát megelevenítve, a nemi élet egészségtana és a tisztálkodási kultúrája, férfi és nő kapcsolatában a nemi egyenlőség feltárása, a nemi test kultusza és titkai, devianciái, kíváncsi erotikus játékok és „minden, amiről beszélni szeretünk a nemiség és a szerelem kapcsán”. A kötet egy gazdag erotikus tájszó-, kifejezés-, szólásmondás- és közmondásjegyzékkel járul hozzá eddigi gyűjtéseinkhez: *Aki leányul sok pohárból iszik, az megteszi a férje mellett is* = aki leányul gyakran félrelép, az asszony korában is megteszi; *Úgy éltünk, mint József s Mária* = nem volt élmény a nemi élet, szűzen éltek; *Csak megkóstolta a sót* = vénleány, akinek titokban csak volt nemi kapcsolata; *A macska járt-e a kamarába?* – *Nem járt. Nincs, amit keressen!* Vagy, – *Járhatott vóna, de nem vót macska –* = Rejtett beszéd: Érdeklődés afelől, hogy közöszült-e. A válasz tagadó, illetve feltételes, tagadó; *A teéd locsosodik, s az én szájam zsírosodik* = a férj hallgatólagosan egyetért/elfogadja, hogy a felesége vagyonos férfival, anyagi ellenszolgáltatásért megcsalja. Abból éltek; *Garadosba egy farkas egy ünnöt úgy bőgetett az éjen...* = szólásmondás, fedőbeszéd a nászéjszaka másnapján, a fiatalok előtt, mint szenzációs hír: az új ember a menyecskét az ágyba megsíratja; *A fazékon piros fedő van* = az asszony figyelmeztetője, hogy menstruál; *Az ura ette a fekete tyúkot* = becsapták, nem vette észre, hogy a felesége megcsalja; *Bajt csináltam, de melléje es állok* = teherbe ejtettem, de elveszem feleségül; *Béfogta* = szeretőjévé, ágyastársává tette, beavatta; *A család bélepte* = sok gyermeke

született; *Cserekyén vót csinálva* = az erdön csinálták, fenyőlombon; *Dögjárás* = kikapós asszonyok gyakori járása vénlegényhez, magányos férfihoz; *Fogjál bé fiam, met én es befogtam* = biztatás, fedőbeszéd, az öregek részéről a fiatalok fele, hogy közösjenek, mert ők is azt csinálják. Ti. egy szobában aludtak.

Ez a műveltség betekintést nyújt az emberi/paraszi intimszféra – szerelem, erotika, nemi élet – különböző mélységű, többszörösen rejtett és mégis tudott titkaiba. A kutatott intimszféra egyházilag, társadalmilag, gazdaságilag, hagyományok által determinált: a paraszi műveltség, élettapasztalat, lelki világ, szellemiség és világlátás függvénye – foglalja össze kutatásának eredményét a szerző.

BÜNTUDAT, SZÉGYEN, TITOK – EMBERI ÖRÖKSÉGÜNK

Balázs professzor személyes vallomások gyűjteményére úgy is tekinthetünk, mint kollektív katarzisra: felismerés és kimondás szintjén napvilágra kerültek több mint fél évszázados tudatalattiban elnyomott büntudatok, szégyenek, titkok. E három érzelmi szintet tekinthetjük kulcsfogalomként, mert egyikük bizonyára szerepel egy adatközlőnél, hanem ha mind a három is. Fejezetcímeként is gyakran kiemelt: „*Erről beszélni, szégyen.*”; *A titkosított tájékoztatás stratégiája*; *És akinek úgy jött az első virágzása, hogy semmit se tudott róla?*; *Leány- és asszonytitkok*; *A meztelenség szégyene*; *Félelem, fájdalom, megvigasztalódás*; *Fogamzásgátlás, gyermekeltevés és a bűn*; *Visszaesés az eredendő bűnbe*. Feltárul – ami korunkra is teljes mértékben vonatkozik –, hogy Emberként önmagunkkal szemben is van büntudatunk, önmagunkkal szemben is vannak félelmeink, titkaink és szégyenérzetünk. Jelentős mértékben generációs örökségről van szó, amit mi is így adunk tovább – egy egész közösség/nemzet/Emberiség számára a felismerés erejével hat a gyűjtemény révén: legnemesebb, eredendő érzéseink büntudattal, titkokkal és szégyenérzettel terheltek, eredetüktől kezdődően keresztként megkapjuk szüleinktől és teljes élettartamunkban magunkon visszük megnevezetlenül, továbbadva. Hogyan lehet kitörni ebből az örökségből?

AZ IMA ÉS A PILLANAT ÖRÖK VARÁZSÁBAN

Befogadói szemszögből hadd váljon hangsúlyossá a gyűjtemény két leg szebb, legvarázslatosabb vallomása. Miért azok? Mert nem külső tanításból erednek, hanem a megélt sors tanulási tapasztalataiból, a bensőből, a tiszta lélekből fakadnak, és az életélményen túl a létélményre mutatnak rá. A tisztelet hangnemén szólnak, és meglátják az esendő emberben az Istent:

„Az elkeseredettségbe, amikor valaki el van keseredve, vagy valami erőst-erőt bántsa, hát napfeljöttire letérgyel. Én es csináltam, mikor senki fel nem vót

kelve. Mentem ki a házból, mikor a nap jó fel – nem tanyított senki rea, csak az én sorsom tanyított –, megállok egy kicsit, hogy itt az ablakon se lássanak, s az útról se, félre állok a ház elejibe, esszeteszem a kezemet, s mondom, Isten, aki az égbe vagy, süss le reánk fényesen. Reám, családomra – akkor rea gondolok mindegyikre –, s szabadítsd fel a lelkeket. A halottakra es mind gondolok. Vég nélkül áldassék, dicsértessék s imádtassék, tiszteltessék a legméltóságosabb ol-tári szentség, most és mindenkor, mindörökkön, ámen.”

A valódi szeretetnek nincs ellenségeképe. Egy lény van, akivel egész életünkben együtt vagyunk: önmagunkkal. Jó érzés barátságban lenni önmagunkkal. Aki magát nem szereti, másokhoz menekül, és ezt nevezi szerelemnek. Ha a szeretet nem igazi – ami önmagunk szeretetén alapul –, minden közösség fárasztó és terhes. A valódi jótettnek nem az számítódik, mikor mások helyett megteszünk, megcsinálunk valamit, hanem ha embertársunkat visszavezetjük önmagához, saját erejéhez, ráébresztjük sorsmegoldó hatalmára.

Emberi küldetésünk: az életet felemelni! Amihez hozzáérünk, amivel csak kapcsolatba kerülünk a magasztos felé emeljük. Ha valaki nem csodát lát az élet megannyi pillanatában, hiányokban él. A csodálatra való érzékenységet érdemes mindig éltetni. Mindig az a kérdés, hogy milyen szinten éljük meg önmagunkat. Most, ebben a pillanatban mi az, ami hiányzik lényünknek?

„Az, mikor mind a kettőnek jó, az a legnagyobb boldogság a világon. Amikor eltalálja az ember, az a pillanat boldog pillanat az ember életében. Úgy érzi, akkor nem törődik semmivel. Az emberiség is ebből származik. Ha az nem vána jó, úgy az asszonynak, mint az embernek, nem es házasodnának össze, nem es vállalnának gyermeket, s a nyomorúságot. Ha az a pillanat nem volna olyan jó. Ezért a pillanatért érdemes élni. Ezért a kicsi rövid pillanatokért érdemes végigkínlódni 80-90 évet. Habár öregkorunkba má nem kell, de azért a fiatal kori kicsi boldog időért vállaljuk az egész élet nyomorúságát.”

A valós szerelemnek a tiszta szívből, lélekből és ragyogó szellemiséggel megélt egyetlen pillanata, impulzusa sokkal sűrűbb, hevesebb, káprázatosabb, semhogy bármivel is mérhető volna. Magában rejt a teljes emberi élet gyönyörűségét. Az adatgyűjtő a létezésnek ebből a sérthetetlen, absztrakcióra nem bontott teljességérzetéből tárja fel számunkra, amit mi is átél(het)ünk. Ezek az öt érzelmek felfedezésként hatnak, hozzánk tartozó érzésként ismerünk rájuk. Nem gyakorlati vagy elméleti sajátságukból kifolyólag, hanem erkölcsi útbaigazításuk révén segít nemesen éltetni az életet. A durván leegyszerűsített látszatvalóságából segít visszatálcálni a saját belső holdudvarunkba, a mindennapjaink eredeti teljességébe. Adatközlők közül többen is feltárják az öt-igazságot: az együtt boldogságát nem tudja megélni az, aki az övéről lemond. Ebben rejlik a szeretet és a szeretkezés titka. Nem szerethetünk, ha magunkat nem szeretjük. Senkit sem lehet boldoggá tenni a saját boldogságunk árán. A boldogságban

való benne lét állapota nem külső folyamat, hanem benső állapot: szerettünket az egyéni boldogságunk sugárkörébe vonjuk be, s ily módon a benne lévő rejtett boldogság fölébred, s visszahat ránk.

Páran érett asszonyként vallanak arról az érzelmi állapotról, „amikor az ember nem tud szeretni”. Aki nem tud szeretni, annak az én görcsét kell feloldania. Az egónak kell összetörnie. A hiedelmet kell felismerni majd feledni, ami ide köt az anyagba. Elengedés! Az anyagba való belefeledkezésünket engedjük el: Amikor szeretsz – ő leszel! Átéled, belebújsz, megéled a közös varázslást, elkezdünk egymásban egymásért élni. A felébredő együtt élménye a szeretet. A félelem a saját tökéletlenségünkre figyelmeztet. Szeretni csak felfelé lehet, szívünk mindig az ég felé néz magasabbra. Az egyik szemmel látni kell, hogy társunk hol tart most életével, és hogy kivé lehet. Minden együttélés kérdése, hogy lehúzzuk-e egymást vagy felemeljük. Ha nem tudunk emelkedni és lezuhanunk vele, nem a párunk miatt történik, hanem saját gyengeségünk miatt. Az önelvesztés nem szeretet. A jó párkapcsolatban az elvesztett Édent állítjuk helyre!

Czékus Géza

KORSZERŰ MÓDSZERTANI KIHÍVÁSOK

Modern Techniques and Challenges

A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar nemzetközi tudományos konferenciájáról

A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar immár harmadik alkalommal szervezett nemzetközi tudományos konferenciát. Miután elemezték a tanítóképzés múltját és jelenét (2007), vázolták jövőjét (2008), illetve az esélyegyenlőséget a felzárkóztatás és továbbképzés viszonylatában (2009), áttértek az idei tanácskozás témájára, a szakmódszertanokra. Ez alkalommal érkeztek előadók Magyarországról, Szlovákiából, Erdélyből, Kárpátaljáról, Szlovéniából, Horvátországból, Bosznia-Hercegovinából, sőt egy plenáris előadó Németországból látogatott hozzánk. Összesen 129 szerző jelezte részvételét. Végül a bejelentett 106 munka közül a konferencián 79 hangzott el.

A résztvevők a konferencia megkezdése előtt kézhez kapták az igen tetszetős külsejű program- és kivonatfüzetet az angol nyelvű összefoglalókkal. Ugyancsak elkészült a konferenciára beérkezett munkák szakvéleményezett gyűjteménye. Ez elektronikus formában (CD-n) jelent meg.

A konferenciára az MTTK-n került sor. Az előző évek tapasztalatain okulva és a nagyszámú munka miatt az érdemleges munka nem egy, hanem két napig tartott magyar–szerb tolmács közreműködésével.

Az első nap, szeptember 23-án a regisztrációt, köszöntöket és a dr. Káich Katalinnak, a Kar dékánjának ünnepélyes megnyitóbeszédét követően hangzott el két plenáris előadás. Az egyik előadó Fűzné Kószó Mária, a szegedi Juhász Gyula Pedagógiai Kar tanára volt. Ő a tanítás módszertani sokszínűségére világított rá. A Szlovéniából érkező Kolláth Anna a Muravidék kétnyelvű oktatását ismertette. Rámutatott jó és rossz oldalára, az oktatás objektív és szubjektív nehézségeire.

Másnap, 24-én szintén nagy érdeklődéssel várta a közönség Sam Bettsnek a korszerű oktatásról szóló értekezését. Színes előadásából kitűnt, hogy a klasszikus oktatás mellett bizony foglalkozni kellene más formával is, pl. a Waldorf-módszerrel. Egyébként ő e terület elismert szakembere.

A három plenáris előadás mellett szekciókban folyt a munka.

A bejelentett munkák előadóinak többsége el is jött, és megtartotta referátumát.

1. táblázat. A konferencia szekciói és az előadások száma

A szekció témája	Bejelentett referátumok száma
Általános kérdések	5
Hátrányos helyzetű kisebbségek és konfliktusmegelőzés	5
Testnevelés és szabadidő-tervezés	8
Megújuló oktatás	6
IKT és matematika	11
Különböző zavarokat mutató fiatalok oktatása	11
Művészetek	8
Nyelv-, irodalom- és történelemoktatás	25
Módszertani és didaktikai kérdések	21
Poszter-szekció	3

Az *általános kérdésekkel* foglalkozó szekció előadói átfogó képet nyújtottak az élethosszig tartó tanulás fontosságáról, valamint a fiatal kutatók képzésének folyamatairól. Kiemelten foglalkoztak a tehetségek támogatásával, a szociális hátrányok enyhítésével és a felzárkóztatás fontosságával. Fontos oktatási minőségként említették a fiatal kutatók képzésében a kommunikációs képességek fejlesztését.

A *hátrányos helyzetű kisebbségekkel és konfliktusmegelőzéssel* foglalkozó szakemberek egyetértettek abban, hogy a hátrányos helyzetű kisebbségek oktatásában és nevelésében nagyon fontos szerepet kap a tolerancia, a tantervben megnyilvánuló egyenlőség. Szó volt a kétnyelvű oktatásról, a projektek szervezéséről, valamint a családsegítésről. Pl. a roma tanulók oktatásában lényeges kiemelni az ún. roma segítőkét, a roma közösségek „képzett” (középiskolát végzett, szakmával rendelkező) tagjait, akik a tanító és a tanulók közt felmerülő nyelvi, kulturális akadályokat igen eredményesen le tudják győzni.

Az iskolában jelentkező agresszív viselkedés kezelésében elsődleges a megelőzés, illetve e tekintetben a tanítók megfelelő képzettsége. Az iskolai konfliktusok többsége a kommunikációban nyilvánul meg. A tanítónak ezekben a helyzetekben vezetőnek, mediátornak és terapeutának is kell lennie. A megfelelő felkészítést, a leendő tanítók kommunikációs készségeinek fejlesztését elősegíthetik a megszervezendő pedagógiai műhelyek.

Az egyébként egy egészet képező problematika két ágra bontható:

- hátrányos helyzetű kisebbségek (multikulturalizmus és roma gyerekek oktatása), valamint
- erőszakmentesség és konfliktuskezelés.

A *testnevelés és szabadidő-tervezés* témáját taglaló szekció előadói azt emelték ki, hogy a fiatalok életvitelének kialakításában a testnevelésnek és a szabad idő helyes eltöltésének milyen nagy jelentősége van. Általános megállapítás volt, hogy továbbra is a gyermek előtti és közoktatási intézményekben az ott dolgozó pedagógusok munkájának megsegítésével kell hatékony munkát végezni, hogy a testnevelés értékei beépüljenek a nevelőmunkába.

A *megújuló oktatásról* öten tartottak előadást. Mindnyájan a különböző innovációkról számoltak be. Így a környezetünk tantárgy tanításában számtalan lehetőség adódik más tantárgyakkal való korrelációra (testnevelés, anyanyelv stb.). Az angol nyelv tanítása is igen alkalmas a környezet jobb megismerésére. A fentiek mind a tanító, mind a gyerekek kreativitását serkentik, és színesebbé, élvezetesebbé teszik a tanórát. Kiemelték a csoportmunka jelentőségét is. Ennek a munkaformának a „tekintélyét” vissza kellene állítani, attól függetlenül, hogy az oktatás mindkét tényezőjétől hatványozottan nagyobb befektetést igényel. Szó volt a tantermen kívüli oktató-nevelő munka fontosságáról is. Ez főleg kisiskolás korban aktuális, hiszen a környezetünk tantárgy tanmenetének jelentős részét a tantermen kívül lehet (kellene) megvalósítani. Az útkereszteződés, az árokpárt, a piac, de még a temető is jó oktató-nevelői környezet. Habár senki sem kérdőjelezi meg a tantermen kívüli oktatás jelentőségét, komplexitását és eredményességét, empirikus kutatások igazolják azt, hogy bizony a tanítók nagyon ritkán mozdulnak ki a tanteremből.

Az *információs és kommunikációs technikával és technológiával, valamint a matematikatanítással* egy külön szekció foglalkozott. Az oktatás-nevelés időszerű kihívásait elemezték. A magas színvonalú előadások és az ezeket követő konstruktív viták bizonyítják, hogy a matematika, de más tantárgy oktatásában is a korszerű pszichológiai, módszertani, informatikai és technológiai kihívásokkal a ma iskolájának szembe kell néznie. A munka végén a következő következtetésekre jutottak:

- a számítógép és az interaktív táblák használata már kisiskolás kortól szükséges és lehetséges. Nagy szerepük van az életen át tartó tanulásra való felkészülésben.

Az alsó tagozatos matematikaoktatás eredményessége a problémamodellező prezentációk tudatos és rendszeres alkalmazásában rejlik. A projektmodellek megoldása flexibilis differenciált és interaktív oktatást feltételez.

A kisiskolások oktatásában és nevelésében felmerülő nehézségeket a szakmódszertanok fejlesztésével és a gyakorlati oktatás felzárkóztatásával lehet csökkenteni.

A különböző *zavarokat mutató fiatalok oktatása* témakört hét előadásban dolgozták fel a szerzők. Terítékre kerültek azok a problémák, amelyek a sajátos nevelési igényű gyerekek és fiatalok nevelésében és oktatásában merülnek fel. Az előadások gyűjtőpontját az integrációs és inklúziós folyamatok elméleti megközelítése és gyakorlati megvalósulási módjai adták.

Az előadók egyetértettek abban, hogy az integráció létjogosultsága nem kérdőjelezhető meg, ellenben a megvalósítási formákban eltérő modelleket ismerünk.

Megtudhattuk, hogy Szerbiában, az intézményválasztás területén a jelenleg hatályban lévő jogi szabályozás nagymértékű szabadságot biztosít a fogyatékkal élő gyermeket nevelő szülők számára. Ez számos módszertani kérdést és további problémákat vet fel, hiszen az iskolák többsége nincs felkészülve erre a speciális feladatra. Lehetséges mintaként szolgálhat a Magyarországon már évek óta működő gyakorlattal rendelkező „befogadó iskola”, illetve az óvodai inkluzív nevelés modellje.

Az előadások sorát olyan témák is színesítették, melyek egy-egy fogyatékosági típus adott problémájához kapcsolódó kutatásról adtak átfogó képet a hátrányos helyzetben lévő fiatalok európai helyzetéről.

Talán eredményesebb lehetne a többségi iskolák integrációs törekvése, ha a pedagógusképzésben részt vevő hallgatóknak célirányosan lenne lehetőségük foglalkozni a témával.

Az ember az egyedüli lény, amely képes művészt alkotni, és ezt értékelni. A *művészetek* szeretetére és igényére már kisgyerekkorban el kell kezdeni nevelni a gyerekeket. Az ember az egyedüli lény, aki képes művészt alkotni és élvezetet találni benne. Az azonban már nagyban az iskolázottságtól függ, hogy mily mértékben tudja befogadni a művészi alkotásokat. Nehezen nevel koncertbérlet-vásárlót, a zene hű hallgatóját az a tanár, aki nem lelkesedéssel, gazdag fantáziával és invenzióval képezi tanítványait. Az objektív világ mellett létezik egy szubjektív is, amit a mi képzeletünk hoz létre. A személyes élmény nagyon fontos az objektív művészet megismerésében. A kognitív szféra mellett a lelki intelligencia sem hagyható figyelmen kívül. A művészi alkotások megértéséhez és a művészet szeretetére való neveléshez nemcsak a művész, hanem az oktató és az ifjú befogadó is szükségeltetik. Ne feledjük! A művészet az egész világé, de főleg azoké, akiknek szánták az egyes műveket.

A *nyelv-, irodalom- és történelemoktatási* szekció volt a legnépesebb. Az előadások nagy része az olvasás- és irodalomtanítás időszerű kérdéseit tárgyalta. Több előadó is a nemzetközi olvasásfelmérések eredményeiből indult ki. Ennek

kapcsán megfogalmazódott a funkcionális illiteráció egyre súlyosbodó helyzete, amely már az iskolából kikerülő 16 éves korosztályt is érinti. A problémák megoldásának egyik lehetséges módja a szövegértő olvasás további, az új társadalmi igényeknek is megfelelő fejlesztése. Két előadás is foglalkozott azokkal a lehetséges stratégiákkal, módszerekkel, amelyek segíthetik különböző műfajú szövegek különböző céllal való feldolgozását. Az előadók hangsúlyozták a felfedező kreativitás, valamint az önszabályozó, metakognitív megközelítés fontosságát.

Ehhez kapcsolódva további két előadás foglalkozott az irodalomtanítás és az informatika kapcsolatával. Az irodalom tantárgy presztízisének csökkenésében részben az erősen történeti, elméleti szemléletű irodalomtanítás szerepét fogalmazták meg. Részben arra hívták fel a figyelmet, hogy több kortárs irodalmi alkotás megismertetésére volna szükség, részben pedig bátrabban kellene alkalmazni a digitális szövegek elemzését.

Ugyancsak a kreativitás témaköréhez kapcsolódott az az előadás, amely a textuális és a vizualitás összekapcsolásának tapasztalatairól számolt be a kreatív írás gyakorlásában.

A szekcióban két előadás foglalkozott a történelemtanítás tapasztalataival. Az egyik a középiskolai gyakorlat kapcsán a szintézisteremtés hiányát, a tényközpontúság aránytalanságát fogalmazta meg, a másik arról szólt, hogy mi a szerepe az időérzékelés, a történelemtudat kialakításában az alsó tagozatos társadalomismeret tantárgynak.

Az előadások nagy része az előadók saját kutatását ismertette, gazdag elméleti háttérre épült, ugyanakkor sok gyakorlati példát mutatott be.

Végül, de nem utolsósorban a *módszertan* szekció munkájáról számolunk be. A jövő a jó pedagógusokon múlik. A jó pedagógusok jó szakembereket képeznek, és jó tanárokat formálnak. A szekció előadói jó módszertani megoldásokról adtak számot. Tapasztalatcserére is sor került, így mindenki gazdagodva távozott. Elhangzott az is, hogy jó lenne, ha létezne egy módszertani központ, amely minden pedagógus számára elérhető lenne.

A *posztterek* egyike a nyelvelsajátítás új módszerét ismertette, a másik a tanító tanításon kívüli munkáját mutatta be, míg a harmadik az óvodában felhasznált bábfigurák előállítását illusztrálta.

Összegzésképp elmondható, hogy a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar idei konferenciája igen eredményes volt. A résztvevők száma az előző konferenciákat túlszárnyalta. Minden évben több országból érkeznek előadók. A témák szerteágazó tartalmára való tekintettel a programbizottság az előadásokat minden évben több és több szekcióba osztja. A fejlődést az is bizonyítja, hogy a résztvevők az idén még a konferencia megkezdése előtt kézhez kapták a konferencia teljes anyagát, méghozzá elektronikus formában.

Dudás Attila

DÉLVIDÉKI MAGYAR TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK 2010-BEN

Hungarian Scientific Research in Vojvodina in 2010

A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság hagyományosan minden esztendőben, november első felében ünnepi tudományos tanácskozást szentel a Magyar Tudomány Ünnepeinek. A 2010. évi volt sorrendben a kilencedik összejövetel, amely a *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2010* elnevezéssel november 13-án zajlott le. Mint minden évben, a rendezvénynek 2010-ben is Újvidék adott otthont.

Az évente rendszeresen megszervezésre kerülő találkozó kiváló alkalmat nyújt vajdasági és anyaországi kutatóinknak aktuális, egyéni és csoportos kutatásaik és kutatási eredményeik bemutatására.

A *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2010* tanácskozást dr. Szalma József akadémikus, az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara Polgári Jogi Tanszékének rendes egyetemi tanára, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Társaság elnöke nyitotta meg. A köszöntők során a tanácskozás résztvevőit üdvözölte, és a tanácskozást jelenlétével megtisztelte dr. Pap Endre akadémikus, az Újvidéki Egyetem Természettudományi Kara Matematika és Fizika Tanszékének rendes egyetemi tanára, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke, Babity János a Magyar Köztársaság Szabadkai Főkonzulátusának nevében és ifj. dr. Korhecz Tamás, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke.

Az ünnepi köszöntők után két plenáris előadás következett. Elsőként dr. Kasztori Rudolf akadémikus, nyugalmazott egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja tartotta meg *A szennyezett talaj fitoremediációja – lehetőségek és korlátok* című előadását. Őt dr. Prugberger Tamás professor emeritus, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Munkajogi és Agrárjogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia doktora követte *A lakossági és az előállítói „fogyasztással” összefüggő jogügyletek társadalompolitikai és jogi problémái* című előadásával.

A plenáris előadások után a munka szekciókban folyt, előbb a társadalomtudományi, majd a természettudományi témájú előadások hangzottak el, amelyek

tudományos szakterületek szerinti beosztása nem bontotta meg a tanácskozás plenáris jellegét.

A társadalomtudományi szekció keretében több mint húsz szerző vett részt referátummal a jogtudomány, oktatásügy, történelem, kisebbségpolitika, könyvtár- és levéltártudomány, illetve más tudományágak területéről. E szekcióban a következő referátumok szerepeltek: dr. Pákozdy Csaba (adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet): *Kisebbségvédelem az EBESZ Kisebbségi Főbiztosának ajánlásaiban*; Majtényi Markovics András (okleveles jogász): *Egy kisebbségi (szerzett) jog kialakulása – az Újvidéki Rádió (és Televízió) példateremtő szerepe a médiajog terén*; Hegedűs Dávaváry Katalin (PhD-hallgató, Belgrádi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kulturológiai Szak, német nyelvtanár a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán): *Söpörjük a szőnyeg alá!? Pedofília a világi és az egyházjogban*; dr. Tóth Lajos (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar): *Nemzeti önismeret, önbecsülés, nemzettudat*; Bálint István (nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista): *A nemzeti identitás válsága*; dr. Pál Tibor (egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *A „királynő tábornoka” – 300 éve született gróf Hadik András*; Stojkovski Boris magiszter (egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsón*; Uri Ferenc (nyugalmazott történelemtanár): *Csúrog, a magyarság második betelepítéséről (1873)*; Mezey Zsuzsanna (levéltáros, Vajdasági Levéltár): *Az 1944–45-ös vajdasági atrocitások dokumentumai a Vajdasági Levéltár fondjaiban*; Szedmina Livia (PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Amerikanisztika Szak, angol nyelvtanár, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola): *Nagy utazás – az ír–amerikai delegáció írországi látogatása 1919 tavaszán*; dr. Somogyi Sándor (nyugalmazott egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Georgikon Mezőgazdasági Kar, Keszthely, professor emeritus), Ricz András (PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtani Doktori Iskola): *A kreatív gazdasággal kapcsolatos tanulságok*; dr. Petkovics Györgyi (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar), Rác Livia (egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar): *A számvitel szerepe a teljesítménymérésben különös tekintettel a lean rendszerekre*; Thomas Éva (PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola): *Azonosulni, vagy nem azonosulni? A színházi közönség azonosulásának fokozatai vajdasági példákkal*; Lovra Éva (egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar): *Építészet titóiista módra: nemzeti, szocialista és modern (1948–1980)* és dr. Gulyás Gizella (nyugalmazott főiskolai tanár, Pedagógiai Akadémia): *A zentai kriptalakó főhadnagy kalandjai – A nyolcvankilenc éves dr. Szeli István tanár úr köszöntése*.

A természettudományi szekcióban kiemelkedő hazai és anyaországi kutatóink mutatták be aktuális kutatásaik eredményeit a mezőgazdaság, környezetvédelem, műszaki tudományok, fizika, vegytan, valamint az élelmiszeripari technológiák területéről: dr. Kiss Ernő (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar, Fizikai Kémia és Katalízis Laboratórium), Kiss Ferenc magiszter (PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar): *Hány főtétele van a termodinamikának?*; dr. Molnár Imre (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar): *A fenntartható mezőgazdasági termelés időszerű kérdései*; Matijevics Éva magiszter (szakfőiskolai előadó, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola): *Modern multimédiás oktatás – interaktív tábla*; dr. Petkovics Imre (egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar, főiskolai tanár, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola), Petkovics Ármin (egyetemi hallgató, Budapesti Műszaki Egyetem): *Az informatika jövője a felhőben van*; Pilipovity Anna (PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék), dr. Pósa Mihály (egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék), dr. Gaál Ferenc akadémikus (a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar, Kémia Intézet): *Főkomponens-elemzések kémiai alkalmazása* és dr. Pósa Mihály (egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék), Farkas Zita (PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék): *Az epesavak sejtmembrán károsító hatása*.

Az említetteken kívül további szerzők jelentették be referátumaikat: dr. Hamza Gábor akadémikus (a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék): *Gondolatok a római jog szerepéről a XXI. században*; dr. Samu Mihály (nyugalmazott egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar): *Alkotmányosság és alaptörvény*, dr. Raffai Katalin (egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Budapest): *A Brüsszel I rendelet reformja, különös tekintettel az exequatur eljárásra*; dr. Lehoczky Éva (intézetigazgató egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Növényvédelmi Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia doktora): *Talajművelési eljárások gyomnövényzetre gyakorolt hatásának vizsgálata tartamkísérletben*; dr. Rokay Péter (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *Szabadkai Napóleon- emlékek*; dr. Mester Gyula (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola, Szabadka; Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Informatikai Tanszékcsoport); Simon János (PhD-hallgató, Eszéki Egyetem, főiskolai tanársegéd, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola): *Kerekeken*

gördülő mobil robot navigációja a PFM metódus alkalmazásával, Bozóki Antal magiszter (ügyvéd): *Nemzeti kisebbségek Szerbiában – A nemzeti kisebbségek jogállása és vajdasági magyarság helyzete*, dr. Czékus Géza (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar): *Szabadka legrégebbi anyakönyvei és anyakönyvi adatok a pestisjárványról*; Muhi Béla magiszter (egyetemi tanársegéd, Educons Egyetem, Ügyviteli Közgazdaságtudományi Kar, Turisztikai Tanszék): *A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és Szerbia vidékfejlesztési politikájában*; dr. Matuska Ágnes (egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet): *A közönségfunkció létrehozásának lehetőségei kortárs Shakespeare-adaptációkban*; dr. Kaszás Károly (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar): *Energia és energiahordozók előállítása, települési szilárd hulladék feldolgozásával – a fenntartható fejlődés szempontjából*; dr. Könyves Tibor (egyetemi docens, Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszertermelői Kar, Topolya): *Az ökológiai szemléletű állattartás lehetőségei Vajdaságban* és Matuska Márton (nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista): *Dokumentumpótlás egy üres iratgyűjtőbe – A Vajdasági Levéltárban nincs meg az Újvidéken kivégzett magyarok névsora!* című referátumával.

A *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2010* elnevezésű tudományos tanácskozáson összesen 36 referátum hangzott el, illetve jelentettek be a társadalom- és természettudományok területén folyó kutatásokról, melyeket a Társaság, mint eddig is, külön kötetben fog megjelentetni.

Novák Anikó

A DUNÁRÓL

*The Danube**Összefoglaló a 9. Vajdasági Magyar Tudományos
Diákköri Konferenciáról*

A tudomány és a művészet a Duna partján adott egymásnak találkát 2010. november 26-a és 28-a között a 9. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián. Tavaly a Duna Rektori Konferencia elnöklője az Újvidéki Egyetem volt, ezért Miroslav Vesković rektor javaslatára a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium a Duna jegyében szervezte meg nemzetközi szinten is elismert rendezvényét, amelynek immár harmadik alkalommal adott otthont az Újvidéki Egyetem Technológiai Kara. Ezúttal a VMTDK plenáris előadója dr. Csányi Vilmos akadémikus volt, aki *Az emberi viselkedésevolúció modellje: a kutya* címmel értekezett.

Soha még ennyi résztvevője nem volt a tanácskozásnak. Az első évben 56-an jelentkeztek, mostanra viszont a jelentkezők száma megháromszorozódott. Vajdaságból 90-en (közülük 24-en Magyarországon tanulnak), Magyarországról 53-an, Romániából 6-an, Szlovákiából pedig 1 fiatal kutató regisztrált a konferencia weboldalán. Már nyolc szekcióban dolgoztak a fiatalok és a szekcióvezető tanárok, mivel önálló szekcióvá alakultak a műszaki tudományok, valamint két-két szekciót igényeltek a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok.

A választott főtéma, a Duna több tudományterület felől is jól megközelíthető. A társadalomtudományok és bölcsészeti tudományok művelői számára valóságos tárházat jelentett változatos és gazdag jelentéstartalmának köszönhetően, de természettudományos nézőpontból is izgalmas kutatási terület, a művészek számára pedig gyümölcsöző ihletforrásként szolgál. A diákköri konferenciára jelentkező 150 egyetemista, fiatal kutató közül többen is kiváló lehetőséget láttak benne; az irodalom, a történelem, a jogtudomány, a földrajz, a szociológia, a film- vagy a performance-művészet eszközeit felhasználva foglalkoztak a Dunával. Meglepően hangzik, de még a matematika, pontosabban az aggregációfüggvények is kapcsolódhatnak a folyóhoz a rakparti árukonténereket mozgató daruk működésének modellezésén keresztül.

Az élő természettudományok szekciójában a mezőgazdasági és orvostudományi kutatások voltak túlsúlyban. A munkákról megállapítható, hogy összhangban vannak az adott tudományterület állásával, olyan problémákat vizsgálnak, amelyek aktuálisak, és nem utolsósorban gyakorlati hasznuk is van. Ugyanez elmondható nagyrészt az élettelen természettudományok szekciójában bemutatott előadásokról is, melyekben a matematikáé és a kémiáé volt a főszerep. A műszaki tudományok szekciójában különösen meghatározó volt a gyakorlati szempontú problémafelvetés, nemkülönben az életben jól hasznosítható megoldások bemutatása, legyen szó technológiai kutatásokról, mezőgazdaságról, építészetről, számítástechnikáról, automatizálásról, elektronikáról, vagy éppen mechatronikáról.

A társadalomtudományi szekciók előadóit az időszerű kérdések iránti nagyfokú problémaérzékenység jellemezte. Olyan releváns témákat jártak körül, mint Szerbia útja az EU-ba jogi szempontból, a Magyar Nemzeti Tanács érdekvérvényesítési lehetőségei napjainkban, a tervezett munkanélküliség, a tanulási nehézséggel küzdő gyerekek fejlesztése, vagy éppen egy magyar hőszivattyúgyár létesítése. Nagyon sok jogi és módszertani kérdésről esett szó, továbbá több pszichológiai tárgyú előadást is meghallgathatott a közönség.

A bölcsészettudományi szekciókban főként irodalomtörténeti és -elméleti munkák szerepeltek, de szó esett a filozófiáról, a színházról, a vajdasági magyar nyelvhasználatról, a fordításról, a médiáról és a régészetről is. Bár plenáris diákköri előadás volt, de mégis a bölcsészettudományokhoz tartozik az a nagyon izgalmas, élénk vitát kiváltó munka, amely a horrorfilmek világába kalauzolta a hallgatóságot.

A Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia szervezői különösen nagy hangsúlyt fektetnek a művészetre. A rendezvény mindig a péntek esti művészeti produkciókkal kezdődik, ezúttal viszont már délben megtörtént a rituális megnyitó, stílusosan a Duna-parton, a *J-elfolyam* csoport performance-ával, amelynek folytatását este élvezhette a közönség más programokkal együtt. Ekkor került sor Toll Eleonóra és Dodony Anikó képzőművészeti kiállításának megnyitójára, valamint Palásti Andrea fotókiállítására. Ezután következett a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék néhány hallgatójának *Blue* című performance-a. Másnap az alkotók megpróbálták szóban elmondani, megvilágítani, magyarázni produkcióikat, továbbá ekkor mutatta be Szávin Zoltán környezetvédelmi témájú rövidfilmjét, amelynek helyszíne a Duna holtága Kabolnál és Arkanjinál.

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia igazi mozgalommá, fontos tudományos műhellyé vált. A vajdasági egyetemisták mellett egyre nagyobb számban érkeznek résztvevők külföldről, egyre több helyre jut el a rendezvény híre. E népszerűség valószínűleg összefügg azzal is, hogy a VMTDK nem versenyjellegű, a vére menő riva-

lizálás nem rontja el a jó hangulatot. A szekcióvezetők értékelik ugyan az előadásokat, és kiemelik a legjobbakat, de a hangsúly szerencsére mégis a fiatalok bemutatkozásán, a kialakuló tudományos vitákon, az egymástól való tanuláson és a kapcsolatépítésen van.

A 9. VMTDK PLENÁRIS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI ÜLÉSSZAKÁNAK ELŐADÁSAI

1. D. Horváth Gábor (Pécs): Danubius és Hungaria – politikától mentes és túlterhelt allegóriák a 19. század végén
2. Novák Anikó (Újvidék–Szeged): A Duna misztikuma
3. Mohácsi Huba (Szabadka): Együttélési hajlandóság a Duna menti Vajdaságban
4. Mihalek Ágnes (Újvidék): Jogtörténeti jegyzet a Duna Bizottsághoz
5. Csönge Tamás (Pécs): A hús, ami minket (t)akar

A SZEKCIÓELSŐK ÉLŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Pásztor Mónika (Újvidék): A lopótök (*Lagenaria siceraria* [Molina] Standl.) kabaktermése morfológiai tulajdonságainak variabilitása

Kohajda Zsófia (Szeged): A repolarizációért felelős káliumáramok vizsgálata a kutya pitvari szívizomsejtjein

ÉLETTELEN TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Gogolák László (Újvidék): Regularizált rekonstrukciós módszer a bináris tomográfiában

Botos Zsófia (Újvidék): Differenciaegyenletek aszimptotikus viselkedésének vizsgálata Mathematica segítségével

Kalmár Gergely (Zenta–Budapest): Hadronizációs folyamatok vizsgálata Tsallis-Pareto-alakú fragmentációs függvényekkel

MŰSZAKI TUDOMÁNYOK

Seregély Emese (Szabadka): Hulladéküvegből készült duzzasztott kavics alkalmazása az építőiparban

Sági Mihály (Újvidék): MDM-rendszer fejlesztésére és teljesítmény-ellenőrzésére létrehozott szimulátor egy lehetséges megoldása

Petkovics Ármin – Burcs Tamás (Szabadka–Budapest): Energiahatékony 3G/4G cellás mobil hálózatok tervezése

Beretka Sándor (Újvidék): A futás biomechanikája: a lépéstől a versenycipőig

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK I.

Nacsa Mónika (Szeged): A gazdasági ellehetetlenülés szabályozása és rendszertani helye Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Javaslatában

Dr. Klenanc Miklós (Újvidék–Szeged): Takeover-szabályozás Európában: egy tagállam, egy tagjelölt és egy leendő tagjelölt szemszögéből

Mátyus Ákos (Szeged–Nemesmilitics): Csillagok alatt idehaza és odahaza

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK II.

Jánvári Miriam – Salamon János (Szeged): Versengés és csalás a felsőoktatásban

Török Róbert (Újvidék): Az egyetemi hallgatók homoszexuálisokkal szembeni előítéleteinek viszonya az autoritarizmussal, vallásossággal és politikai irányultsággal

Tóth Karolina (Szabadka): Tanulási nehézséggel küzdő gyermek fejlesztése

BÖLCSESZETTUDOMÁNYOK (HUMÁN) I.

Bilibók Renáta (Kolozsvár): A lélek halhatatlansága(i) – Aranka György elmélkedésének és lehetséges inspirációs forrásainak vizsgálata

Göröcsi Péter (Pécs): „A világ, amiből kiveszett a remény”

BÖLCSESZETTUDOMÁNYOK (HUMÁN) II.

András Csaba (Pécs): Három labirintus

Tülkös Terézia (Szeged): Emmanuel Lévinas és Maurice Blanchot nyelv-koncepciója

MŰVÉSZETEK

Franciskovity Róbert – Török Erna – Kocsis Lenke – ifj. Rác József (Újvidék): J-elfolyás

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

A Forum Könyvkiadó Intézet igazgatóbizottsága 2011. január 28-án megtartott ülésén jóváhagyta a *Létünk* szerkesztőbizottsága módosítására, illetve bővítésére vonatkozó szerkesztőségi kérelmet.

A *Létünk* megköszöni a nyugállományba vonuló és az aktívabb publikációs-szerkesztőségi munkától is visszalépő *dr. Barótiné dr. Gaál Mártának*, hogy munkájával több éven át hozzájárult a folyóirat megjelenéséhez. A helyébe lépő bizottsági tag *dr. Amedeo Di Francesco* nápolyi egyetemi tanár, komparatista irodalomtörténész.

A szerkesztőség – a tudományos folyóiratokra vonatkozó előírásokkal összhangban, melyek öt külföldi tudós bizottsági tagságát írják elő – *dr. Karikó Sándor* főiskolai tanárt, a filozófiai tudományok kandidátusát, az SZTE JGYPK tanárát is felvételre javasolta a szerkesztőbizottsági tagok sorába.

A szerkesztőség

E SZÁMUNK SZERZŐI

Árokszállási Borza Gyöngyi közgazdász, gazdasági igazgató,
a *Létünk* egykori szerkesztője, O. D. B. – Duna Kft., Szeged

Dr. Balázs Imre József egyetemi adjunktus, a *Korunk* folyóirat főszerkesztője,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Dr. Bányai Éva egyetemi adjunktus, Bukaresti Egyetem,
Idegen Nyelvek és Irodalmak Kara, Hungarológiai Tanszék, Bukarest

Bata Mária magyartanár, Budapest

Bécsi Zsófia tanár, doktorandusz, PTE, BTK, Filozófia Doktori Iskola, Pécs

Dr. Bence Erika egyetemi docens, a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője,
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Berényi Emőke mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Czékus Géza egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. Dobrenov-Major Mária egyetemi docens (Senior Lecturer),
Griffith University, Brisbane

Dudás Attila magiszter, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Újvidék

Gruber Enikő doktorandusz, ELTE BTK, Művelődéstörténeti Tanszék,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Kocsis Árpád egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Kormos Ferenc magyartanár, pedagógus-asszisztens,
Ady Endre Kísérleti Általános Iskola, Kishegyes

Lang Irma nyugalmazott művészettörténész, Apatin

Dr. Márfa Molnár László habilitált egyetemi docens, Nyugat-magyarországi
Egyetem, FMK Alkalmazott Művészeti Intézet, Sopron

Dr. Mészáros Szécsényi Katalin egyetemi rendes tanár,
Természettudományi Kar, Újvidék

Ninkov K. Olga múzeumi főtanácsos, Városi Múzeum, Szabadka

Novák Anikó doktorandusz, SZTE, BTK,
Modern Magyar Irodalom Doktori Iskola, Szeged

Dr. Pásztor Kicsi Mária egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Petrik Emese magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Dr. Rajsli Ilona egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK,
Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorandusz, PTE, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Dr. Silling István egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Szlancsik Enikő magyartanár,
Svetozar Marković Általános Iskola, Bácsföldvár

Törteli Telek Márta magiszter, osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj Iskola, Martonos

Dr. Várady Tibor egyetemi tanár, a *Létünk* egykori főszerkesztője,
Közép-európai Egyetem, Budapest – Emory Egyetem, Atlanta

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolóknál a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv-* és *kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabele). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – Végh József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest.

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office